

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ГОДИШЊАК

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
У НОВОМ САДУ

КЊИГА XLVIII-1-2

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.2023.1-2

Нови Сад, 2023.

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД

За издавача
проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Уређивачки одбор
проф. др Милан Ајџановић; проф. др Едита Андрић; проф. др Тамара Валчић Булић;
проф. др Невена Варница; проф. др Ана Генц; проф. др Алексеј Кишјухас; проф. др
Бојана Ковачевић Петровић; проф. др Милена Летић-Лунгулов; проф. др Олга Панић
Кавгић; доц. др Драгана Поповић; проф. др Дејан Пралица; проф. др Марина Пуја
Бадеску; доц. др Марица Рајковић; доц. др Гордана Ристић; проф. др Бојана
Стојановић-Пантовић; проф. др Марина Шимакова Спезакова;

Инострани чланови Уређивачког одбора
проф. др Давид Астори (Парма), доц. др Шандор Бордаш (Баја), Јао Дзи, (Беј Вај,
Кина), проф. др Уго Влаисављевић (Сарајево), проф. др Александер Воел (Франкфурт
на Одри), проф. др Јурај Гловња (Њитра), проф. др Богуслав Зиелински (Познањ),
проф. др Звонко Ковач (Загреб), др Силвија Мартинез Фереиро (Гронинген), проф. др
Михаил Мозер (Беч), проф. др Дејвид Норис (Нотингем), проф. др Николај Попов
(Софија), др Владислава Рибникар (Нотингем), проф. др Ангела Рихтер (Хале), проф.
др Данијел Сорин Винтила (Темишвар), проф. др Жан-Жак Татен Гурије (Тур,
Француска), доц. др Слађан Турковић (Загреб), проф. др Лејла Турчило (Сарајево),
проф. др Бјорн Хансен (Регенсбург).

Уредници
проф. др Александра Блатешић
проф. др Снежана Божанић

Секретар редакције
доц. др Ивана Пајић

Технички секретар
Игор Лекић

Лектура
проф. др Марина Курешевић, проф. др Милан Ајџановић
Аутори су одговорни за језичку исправност својих радова.

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду штампа се уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Publisher

FACULTY OF PHILOSOPHY IN NOVI SAD

Representing the Publisher

prof. Dr Ivana Živančević Sekeruš, Dean

Editorial Board

Dr. Milan Ajdžanović, Associate Professor, Dr. Edita Andrić, Associate Professor, Dr. Tamara Valčić Bulić, Associate Professor, Dr. Nevena Varnica, Associate Professor, Dr. Ana Genc, Assistant Professor, Dr. Aleksej Kišjuhas, Associate Professor, Dr. Bojana Kovačević Petrović, Associate Professor, Dr. Milena Letić-Lungulov, Associate Professor, Dr. Olga Panić Kavgić, Associate Professor, Dr. Dragana Popović, Assistant Professor, Dr. Dejan Pralica, Associate Professor, Dr. Marina Puja Badesku, Associate Professor, Dr. Marica Rajković, Assistant Professor, Dr. Gordana Ristić, Associate Professor, Dr. Bojana Stojanović-Pantović, Associate Professor, Dr. Marina Šimakova Spevakova, Associate Professor.

Foreign members of the Editorial Board

Dr. David Astori, Professor (Parma), Dr. Sándor Bordás, Assistant Professor (Baja), Jao Dzi, Bay Wai (China), Dr. Juraj Glovnja, Professor (Nitra), Dr. Bjorn Hansen, Professor (Regensburg), Dr. Zvonko Kovač, Professor (Zagreb), Dr. Silvia Martinez Ferreira (Groningen), Dr. Michael Moser, Professor (Vienna), Dr. David Norris, Professor (Nottingham), Dr. Nikolay Popov, Professor (Sofia), Dr. Vladislava Ribnikar (Nottingham), Dr. Angela Richter, Professor (Halle), Dr. Daniel Sorin Vintila, Professor (Timisoara), Dr. Jean-Jacques Tatin Gourier, Professor (Tours), Dr. Lejla Turčilo, Professor (Sarajevo), Dr. Slađan Turković, Assistant Professor (Zagreb), Dr. Ugo Vlajsavljević, Professor (Sarajevo), Dr. Alexander Woell, Professor (Frankfurt an der Oder), Dr. Boguslaw Zielinski, Professor (Poznań).

Editors

Dr. Aleksandra Blatešić, Professor
Dr. Snežana Božanić, Professor

Assistant to the Editors

Dr. Ivana Pajić, Assistant Professor

Editorial Secretary

Igor Lekić

Proofreading

Dr. Marina Kurešević, Dr. Milan Ajdžanović

Authors are responsible for linguistic and grammatical correctness of their papers.

Annual Review of the Faculty of Philosophy in Novi Sad is printed with the financial assistance of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

UNIVERSITY OF NOVI SAD

ANNUAL REVIEW

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY

VOLUME XLVIII-1-2

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.2023.1-2

Novi Sad, 2023.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Адам А. Светлик, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Александар Кавгић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; доц. др Александар С. Томашевић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; доц. др Ана С. Митревски, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Аријана Лубурић-Цвијановић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Бошко Бранковић, Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци; проф. др Данијела Петковић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу; проф. др Диана Продановић Станкић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Горан Васин, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; др Иван Књиџар, Филолошки факултет, Универзитет у Београду; проф. др Јагода Топалов, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Јасна Стојановић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду; Јелена Биљетина, Педагошки факултет, Универзитет у Новом Саду; др Лидија Делић, Институту за књижевност и уметност у Београду; проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; доц. Др Марина Новаков, Пољопривредни факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Марина Шимакова Спешакова, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Милица Пасула, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Милица Спремић Кончар, Филолошки факултет, Универзитет у Београду; доц. др Мирна Видаковић, Економски факултет у Суботици, Универзитет у Новом Саду; проф. др Наташа Поповић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; Предраг Коматина, Византолошки институт САНУ; др Предраг Крстић, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитет у Београду; доц. др Сања Игњатовић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу; проф. др Сања Кример Габоровић, Грађевински факултет у Суботици, Универзитет у Новом Саду; проф. др Срђан Шљукић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Страхинја Степанов, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Уна Поповић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Валентина Соколовска, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Викторија Кромбхолц, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; др сц. Вирна Карлић, Филозофски факултет, Свеучилиште у Загребу; доц. др Владимир Карановић, Факултет савремених уметности, Универзитет у Београду; проф. др Жељко Д. Милановић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду.

REVIEWERS

Dr. Adam A. Svetlik, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Aleksandar Kavgić, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Aleksandar S. Tomašević, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Ana S. Mitrevski, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Arijana Luburić-Cvijanović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Boško Branković, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Banja Luka; Dr. Danijela Petković, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr. Diana Prodanović Stankić, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Goran Vasin, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Ivan Knjižar, Assistant Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr. Jagoda Topalov, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Jasna Stojanović, Associate Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Jelena Biljetina, Faculty of Pedagogy, University of Novi Sad; Dr. Lidija Delić, Institute for Literature and Art in Belgrade; Dr. Ljiljana Pešikan Ljuštanović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Marina Novakov, Assistant Professor, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad; Dr. Marina Šimakova Spevakova, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Milica Pasula, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Milica Spremić Končar, Associate Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr. Mirna Vidaković, Assistant Professor, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad; Dr. Nataša Popović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Predrag Komatina, The Institute for Byzantine Studies SANU; Dr. Predrag Krstić, Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade; Dr. Sanja Ignjatović, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr. Sanja Krimer Gaborović, Associate Professor, Faculty of Civil Engineering in Subotica, University of Novi Sad; Dr. Srđan Šljukić, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Strahinja Stepanov, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Una Popović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Valentina Sokolovska, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Viktorija Krombholc, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Sc. Virna Karlić, Faculty of Philosophy, University of Zagreb; Dr. Vladimir Karanović, Assistant Professor, Faculty of Contemporary Arts, University of Belgrade; Dr. Željko D. Milanović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad;

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

велика нам је част што имамо прилику да преузмемо дужност нових уредница у нашем цењеном научном часопису за друштвене и хуманистичке науке *Годишњаку* Филозофског факултета у Новом Саду. Ова улога носи са собом знатну одговорност и преданост у континуираној борби за унапређење квалитета, научну релевантност и препознатљивост овог часописа у широј научној заједници, те се радујемо изазовима који стоје пред нама.

Узбуђење које осећамо поводом преузимања улоге уредница *Годишњака* прожето је и захвалношћу према претходним уредницима који су предано служили овом часопису. Њихов рад и ангажовање оставили су неизбрисив траг, доприносећи репутацији часописа и подстичући развој истраживања у нашој заједници. Управо захваљујући њиховом труду и посвећености данас имамо чврсту основу на којој ћемо наставити градити за даље истраживачке подухвате и промоцију нашег Факултета. Кроз рад и сарадњу с ауторима, рецензентима и читаоцима, желимо да одржимо високе стандарде академске изузетности.

Овај двоброј чини 19 научних прилога у којима средишњу тему имају поезија (средњовековна, староенглеска поезија са архитектонском симболиком, епске песме Косовског циклуса у оквиру културе сећања), наративни аспекти књижевности (графичка новела, романтичарско дете, фантастична и наративна конструкција херојске мушкости, значај урбанонима Новог Сада у роману *Књига о бламу*, преплитање наративне и историјске истине у филозофској новели *Night train to Lisbon*), али и други облици изражавања (ставови и садржај у пријавама за посао, комуникативно-прагматични модел новинских текстова). Језички оријентисани прилози обрађују теме обележја димензионалности и директивности у француском и српском језику, концептуализације зависти у руском и српском језику, те метафоричког уоквиравања пандемије у јужнословенским језицима. Моћи ћете прочитати и новитете о употреби и настави *SEO* оптимизације у методици енглеског језика, али и о начинима обраде средњовековних списа преко дела М. П. Катанчића.

Два рада обрађују тему српског народа, у једном су Срби и њихов положај представљени у Сегедину у периоду с краја 17. и почетком 18. века, док је у другом приказано имаголошко виђење српског народа у делу шпанског писца Висента Бласка Ибањеза. Од друштвених тема приказан је

степен партиципације сеоских жена као активног грађанства, док нам један рад скреће пажњу на методологију истраживања и обраду узорка у комбинованом приступу. Преглед научних радова у овом издању *Годишњака* завршава се релацијама погледа, моћи и знања у филозофском тумачењу.

Овај двоброј садржи и два приказа: опис двојезичне монографије Едите Андрић *Студије о називима боја у мађарском и српском језику* (Tanulmányok a magyar és szerb színevekről) и монографије Александре Блатешић *Колокације, фраземи и паремије са компонентом етнонима у италијанском језику*, оба издања под окриљем Филозофског факултета у Новом Саду.

Такође, с тугом у срцу, желимо изразити наше дубоко поштовање према недавно преминулим уваженим професорима Филозофског факултета који су оставили трајан печат нашој научној заједници. У рубрици *In memoriam*, посвећеној сећању на ове изузетне појединце, одајемо почаст њиховом доприносу друштвеним и хуманистичким наукама. Њихов рад и посвећеност остају инспирација за све нас.

Искрено верујемо да ће наша научна заједница наставити да расте и да се развија, подржавајући иновације, разноликост и интердисциплинарност у истраживању. Хвала вам на поверењу и подршци, те се радујемо заједничком путовању у овој узбудљивој улози уредница.

С поштовањем,

проф. др Александра Блатешић
уредница свеске за хуманистичке науке
проф. др Снежана Божанић
уредница свеске за друштвене науке

У Новом Саду, децембар 2023. године

САДРЖАЈ
TABLE OF CONTENTS

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА EDITORS' FOREWORD	9
Марко Марјановић ЈУЛИЈАНА И ПОТУКАЧ ЈЕДНО ПОРЕД ДРУГОГ — АРХИТЕКТОНСКА СИМБОЛИКА У КЊИЗИ ИЗ ЕКСЕТЕРА JULIANA AND THE WANDERER SIDE BY SIDE — ARCHITECTURAL SYMBOLISM IN THE EXETER BOOK	15-30
Arijana Luburić-Cvijanović ARTICULATING TRAUMA IN SHAUN TAN'S <i>THE ARRIVAL</i> ARTIKULISANJE TRAUME U <i>DOLASKU</i> ŠONA TENA	31-43
Aleksandar Kavgić USE AND TEACHING OF SEO, VOICE AND TONE GUIDELINES: A WORKPLACE-ENGLISH CASE STUDY УПОТРЕБА И НАСТАВА <i>SEO</i> ОПТИМИЗАЦИЈЕ, КОРПОРАТИВНОГ ГЛАСА И ТОНА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА УПОТРЕБЕ И НАСТАВЕ ЕНГЛЕСКОГ НА РАДНОМ МЕСТУ	45-66
Katarina Ivanović THE ABILITY OF STUDENTS AT THE TERTIARY LEVEL OF EDUCATION TO APPLY RELEVANT MOVES AND CONTENT IN JOB APPLICATION LETTERS СПОСОБНОСТ СТУДЕНАТА НА ТЕРЦИЈАРНОМ НИВОУ ОБРАЗОВАЊА ДА КОРИСТЕ РЕЛЕВАНТНЕ УТВРЂЕНЕ СТАВОВЕ И САДРЖАЈ У ПРИЈАВАМА ЗА ПОСАО	67-79
Niu Wenjuan, Alena V. Sazhyna, Biljana Radić-Bojanić THE COMMUNICATIVE-PRAGMATIC MODEL OF NEWS TEXTS DISSEMINATING CHINESE CULTURE AMONG CENTRAL ASIAN COLLEGE STUDENTS КОМУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧКИ МОДЕЛ НОВИНСКИХ ТЕКСТОВА КОЈИ ШИРЕ КИНСКУ КУЛТУРУ МЕЂУ СТУДЕНТИМА ИЗ ЦЕНТРАЛНЕ АЗИЈЕ	81-94

Војана Вујин INNOCENCE, EXPERIENCE AND NEGATIVE CAPABILITY: THE ROMANTIC CHILD IN PHILIP PULLMAN'S <i>HIS DARK MATERIALS</i> НЕВИНОСТ, ИСКУСТВО И НЕГАТИВНА СПОСОБНОСТ: РОМАНТИЧАРСКО ДЕТЕ У ЊЕГОВИМ МРАЧНИМ ТКАЊИМА ФИЛИПА ПУЛМАНА	95-107
Ivana Marinkov Čolak DAS FANTASTISCHE UND DIE NARRATIVE KONSTRUKTION HEROISCHER MÄNNLICHKEIT IN FRIEDRICH DE LA MOTTE FOUQUÉS ERZÄHLUNG <i>SOPHIE ARIELE</i> ELEMENTI FANTASTIČNOG I NARATIVNA KONSTRUKCIJA HEROJSKE MUŠKOSTI U PRIPOVECI <i>SOFI ARIJEL</i> FRIDRIHA DE LA MOT FUKEA	109-122
Снежана Вукадиновић, Огњен Тошовић ФЕНОМЕН СМРТИ У ЕПСКИМ ПЕСМАМА КОСОВСКОГ ЦИКЛУСА – ЈЕДАН ОКВИР КУЛТУРЕ СЕЋАЊА THE PHENOMENON OF DEATH IN THE EPIC POEMS OF THE KOSOVO CYCLE - A FRAME OF THE CULTURE OF REMEMBRANCE	123-140
Ненад Нинковић СРБИ У СЕГЕДИНУ ИЗМЕЂУ 1686. И 1716. SERBS IN SZEGED BETWEEN 1686 AND 1716	141-154
Boris Stojkovski МАТИЈА ПЕТАР КАТАНЧИЋ И ПРОУЉАВАЊЕ SREDNJOVEKOVNIH IZVORA МАТИЈА ПЕТАР КАТАНЧИЋ AND THE STUDY OF MEDIEVAL HISTORICAL SOURCES	155-169
Ivana Vilić IZRAŽAVANJE OBELEŽJA DIMENZIONALNOSTI I DIREKTIVNOSTI U FRANCUSKOM I SRPSKOM JEZIKU EXPRESSION OF DIMENSIONALITY AND DIRECTIONALITY IN FRENCH AND IN SERBIAN	171-184

Mirjana Sekulić LA IMAGEN DE LOS SERBIOS EN EL RELATO NOCHE SERVIA DE BLASCO IBÁÑEZ THE IMAGE OF THE SERBS IN THE STORY “NOCHE SERVIA” BY BLASCO IBÁÑEZ	185-195
Nataša Kozomora KONCEPTUALIZACIJA ZAVISTI U SRPSKOM I RUSKOM JEZIKU CONCEPTUALIZATION OF ENVY IN SERBIAN AND RUSSIAN LANGUAGE AND CULTURE	197-208
Martina Kubealaková PREKLADATEL GREGORIUS AKO TLMOČNÍK ŽIVOTA GREGORIUS AS A TRANSLATOR AND AN INTERPRETER OF LIFE	209-222
Jovana Čikić, Ana Bilinović Rajačić AKTIVNO GRAĐANSTVO SEOSKIH ŽENA - OD (NE)PRIPADANJA ZAJEDNICI DO (NE)FORMALNE PARTICIPACIJE ACTIVE CITIZENSHIP OF RURAL WOMEN - FROM COMMUNITY (NON)BELONGING TO (IN)FORMAL PARTICIPATION	223-241
Снежана С. Стојшин, Владан Д. Видицки ПРОБЛЕМ УЗОРКА У КОМБИНОВАНОМ ПРИСТУПУ ИСТРАЖИВАЊУ SAMPLE PROBLEMS IN MIX METHODS RESEARCH	243-261
Helga Begonja, Diana Prodanović Stankić ‘QUO VADIS, CORONA?': METAPHORICAL FRAMING OF THE PANDEMIC IN DAILY PRESS ‘QUO VADIS, CORONA?': METAFORIČKO UOKVIRIVANJE PANDEMIJE U JUŽNOSLOVENSKIM JEZICIMA	263-278
Жељко Марковић УРБАНОНИМИ НОВОГ САДА У РОМАНУ <i>КЊИГА О БЛАМУ</i> URBANONYMS OF NOVI SAD IN THE NOVEL <i>KNJIGA O BLAMU (THE BOOK OF BLAM)</i>	279-295
Nemanja Mičić PATOLOGIJA POGLEDA U PANOPTIČKOM DRUŠTVU THE PATHOLOGY OF THE GAZE IN PANOPTICAL SOCIETY	297-309

ПРИКАЗИ

Снежана Хасанагић Ђорђин ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС МАЂАРСКО–СРПСКИМ КОНТРАСТИВНИМ ИСТРАЖИВАЊИМА	313-319
Марија Н. Вујовић АНАЛИЗА ПРЕЦИЗНА КАО ШВАЈЦАРСКИ САТ	321-326

IN MEMORIAM

Strahinja Stepanov IN MEMORIAM: МОЈЕ СЕЋАЊЕ НА PROF. VERU VASIĆ (1948–2023)	329-333
Стеван Брадић ГОВОР СА КОМЕМОРАЦИЈЕ ПОСВЕЋЕНЕ ПРОФ. ДР НИКОЛИ СТРАЈНИЋУ (1945-2023)	335-339
Драгољуб Перић НЕКРОЛОГ, ИЗГОВОРЕН НАД ТЕЛОМ ДРАГЕ ПРОФ. ДР МАРИЈЕ КЛЕУТ 9. 12. 2023.	341-343
Упутство за припрему рукописа за штампу	345-353

Марко Марјановић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

УДК: 821.111'04-1.09
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2359
Originalni naučni rad

ЈУЛИЈАНА И ПОТУКАЧ ЈЕДНО ПОРЕД ДРУГОГ — АРХИТЕКТОНСКА СИМБОЛИКА У КЊИЗИ ИЗ ЕКСЕТЕРА**

Овај рад се бави архитектонском симболиком у двама песмама сачуваним у *Књизи из Ексетера*, наиме Киневулфовом *Јулијаном* и *Потукачем* анонимног аутора. Како ове две песме у рукопису стоје једна уз другу и како их карактерише слична симболика, богата архитектонским сликама, посматраћемо их као дела која је, хипотетички, сакупљач желео да буду прочитана као пар. У анализи ћемо се кретати путем савремених анализа англосаксонских рукописа као плодова монашког рада, као и најидеалнијег контекста за разумевање староенглеске поезије. У овом аспекту, као полазиште за анализу послужиће недавна и своје врсте прва студија саме *Књиге из Ексетера* Џона Д. Најлса (John D. Niles) под називом *God's Exiles and English Verse: On The Exeter Anthology of Old English Poetry* (2019). Успоставивши сигурне везе између две песме и сагледавши начине на које се по питању симбола допуњују, доћи ћемо корак ближе ка откривању потенцијалних читања и интерпретација које је сам сакупљач рукописа имао на уму, те ступити у дијалог не само са песницима заслуженим за дела којим се бавимо, већ и самим читаоцима истих.

Кључне речи: староенглески, англосаксонски, *Књига из Ексетера*, средњовековна поезија, средњовекована књижевност, симболика

УВОД — КРАТАК ОПИС СИМБОЛА У СТАРОЕНГЛЕСКОЈ ПОЕЗИЈИ

Критичари староенглеске књижевности и филолози у скорије време поново све чешће прилазе рукописима холистички — као књигама које се могу и које захтевају да се читају од корица до корица, као и књигама чији се садржаји међусобно допуњују и чине целине изграђене на заједничким темама, симболима и порукама карактеристичним за монашке средине у којима рукописи настају. (уп. Reading, 2018; Niles, 2019; Ericksen, 2021). Такав приступ представља одступање од херменеутичких читања дела сачуваних у

* marko.m.open@gmail.com

** Семинарски рад, докторске студије, проф. Наташа Половина: Јулијана и Потукач једно поред другог — књижевна симболика у *Књизи из Ексетера*.

рукописима, тражећи од читаоца да се поистовети са циљаном публиком самих сакупљача како би отишао корак даље у покушају да се сазна како би средњовековна публика интерпретирала дела којима се ми данас бавимо. У овом раду, посветићемо се једној од нити које се провлаче кроз *Књигу из Ексетера*, најпознатији извор староенглеске поезије,¹ односно архитектонским здањима и њиховим рушевинама као песничким симболима. Како је рукопис предугачак да анализа узме у обзир све песме и загонетке које су у њему сачуване, ограничићемо се на једну од такозваних „елегија”,² *Потукача*, и Киневулфову *Јулијану*, која му у рукопису претходи. Обема песмама ћемо приступити из угла из ког је Џон Д. Најлс (John D. Niles) покушао да да општи приказ рукописа у својој недавној студији рукописа (Niles, 2019), односно посматраћемо их као два „поглавља” у којима треба тражити паралеле.³

За Најса, циљани читалац *Књиге из Ексетера* представља побожног монаха који живи с браћом, с којом заједно тежи спасењу (Niles 2019: 31). Симбол у поезији за њега, то јест у староенглеској традицији, не представља „неодређену, нефиксирану и неисцрпну идејну значајност” (Škreb 1992: 772) какву, инспирисани романтичарским књижевним теоријама, данас у поезији дефинишемо и очекујемо — он представља елемент једног јасно дефинисаног скупа познатих, вишезначних слика којим треба вешто баратати како би се постигао инвентиван књижевни ефекат који краси средњовековну поезију

¹ Поред *Књиге из Ексетера*, ту су: *Књига из Верчелија*, која садржи дела попут *Андрије* и *Сна о распећу*; рукопис *Junius 11 (Кедмонов рукопис)*, у ком су сачуване најпознатије песме на библијске теме, као што су *Данило*, *Израак* и *Постање*; као и рукопис *Cotton MS Vitellius A XV*, најпознатији по *Беовулфу*.

² Као што ће у даљем раду бити приказано, *елегија* се у контексту староенглеске књижевности не односи на тужбалице и ламенте над мртвима, већ је једноставно реч о „релативно кратким контемплативним или драматичним лирским композицијама које дају форму контрастним обрасцима губитка и утехе, на први поглед заснованим на личном искуству или опсервацијама, уз исказан став о том искуству” (Greenfield 1966: 143). Термин *елегија*, дакле, користимо због учесталости самог термина.

³ Наравно, приступ за који се овде опредељујемо никако није једини валидан приступ. Дуговечност књижевности, њена субјективна вредност, као и њена моћ да се обрати читаоцима свих предилекција, без обзира на место и време, један су од темеља савремене критике средњовековне књижевности, као и један од разлога због ког та књижевност и даље привлачи пажњу и критичара и читалаца. Архитектонска симболика у староенглеској поезији је, дакле, тема којом се баве и присталице херменеутичког и постмодерног приступа (уп. Head 1997, Trilling 2009).

(Maring 2017: 8–26). Англосаксонски *scop* се, наравно, највише служи идиомима познатим из усмене традиције, оним са снажним метонимијским потенцијалом, који му омогућава да старој песничкој грађи пронађе иновативну али опет препознатљиву улогу у новој књижевности бележеној на пергаменту, а такође се служи и литургијским симболима, који делу дају додатну, вантекстуалну димензију (Maring 2017: 2–3). Тако, на пример, мотив крста који говори подсећа на црквену службу и споменике попут оног у Ратвелу (Maring 2017: 2–3), као и на крст блаженог Августина који, попут барке, преко мора води грешне синове Еве до спасења. Море углавном симболише недаће које живот доноси, самим тим алудирајући на дела светог Григорија Двојеслова, духовног оца англосаксонских племена, у којима море игра сличну улогу (Moorhead 2005: 47). Кит подсећа на левјатана и пророка Јону, самим тим постајући само још један у низу симбола великих риба које су ту да прогутају горде и наведу их на покајање (Ericksen 2021: 84). У самој *Књизи из Ексетера* имамо неколицину симбола и метафора које се провлаче кроз многе песме, без обзира на период када су компоноване, стога можемо закључити да се англосаксонски песник углавном држао традиције, проналазећи креативна решења у већ устаљеном песничком фонду.⁴ Међу тим симболима су зидине под налетом олује, бродови на немирној пучини, божанска светлост, као и зидине којима очајнички треба потпора (Niles 2019: 242). Наравно, не би сваки читалац у црквеној средини *Књизи из Ексетера* приступио на исти начин — англосаксонски монаси су на располагању имали прегршт књига,⁵ а начини на које су им приступали били су подједнако разнобојни, тако да би сваки читалац учитао нешто друго у текст и нова дела посматрао инспирисан оним старим (Ericksen 2021: 3–35). Али, како је циљани читалац песама којима се бавимо монах у строгој бенедиктинској средини, где је познавање латинског језика, хришћанске књижевности и хришћанских књижевних модела не само уобичајено већ обавезно, можемо самоуверено претпоставити да исти даје све од себе да при читању не буде пристрасан, а да књижевни симбол види као „начин да се са задовољством

⁴ Треба, међутим, нагласити да је доста критичара данас мишљења да је много песама можда компоновано у исто време када је рукопис записан (Niles, 2016: 54).

⁵ Реч *прегршт* можда треба користити с резервом јер су највеће библиотеке у англосаксонској Енглеској на полицама имале око две стотине књига, а оне просечне тек око педесетак (уп. Lapidge, 2006).

открије хришћанска лепота” (Niles 2019: 72) стога у њему тражећи хомилетичке црте.

Читалац *Књиге из Ексетера* каквог смо описали, упознат са патристичком и класичном књижевношћу, у којој рушевине и величанствена здања играју значајну улогу, вероватно већ очекује да руине буду јасно дефинисан симбол. У класичној књижевности која се јавља као део добро познатог средњовековног курикулума, руине често симболишу извор просветљене меланхолије и опомену на пропадљивост (уп. Edwards 2012); а како је староенглеска поетика хибридни спој изворне, усмене, јуначке поезије, новопритошле класичне поезије и хришћанске хомилетике, оне такође веома лако постају натурализован симбол у поезији на народном језику. Истини за вољу, када се домаћа и притошла (латинска) књижевност сударе, поетика и симболика које се рађају из њиховог судара нису ниште мање до гозба за надахнутог песника, који тражи препознатљив знак препун значења — знак примењљив свуда, било то у лирици, епици, загонеткама, алегоријама или гномској поезији, као и знак који му омогућава да изведе комплексне значењске шеме, које још тешњим везама вежу две традиције једну за другу (Maring 2017:155). У том контексту, заинтересованост англосаксонских песника за рушевине као такве симболе није нимало изненађујућа — када су се германска племена с континента настанила у Британији, пред њима се нашао читав „музеј” римских рушевина у којима су се готово настанила као у напуштеним зградама (Pearsall 2020: 4). Таква околина дала је притошлицама на острву прилику да се навикну на рушевине као потентне, препознатљиве симболе пролазности, који ће наћи још већу потпору доласком латинске књижевности, односно књижевности у блиском односу с културом која је све те пуне рушевине у Британији и оставила. Тако се и у раној поезији из англосаксонског периода коју имамо, оној на латинском, рушевине користе као симбол пролазног,⁶ доказа протока времена, као опомена да Божија промисао иде својим током и да је све на овом свету *laene* „пролазно”, те би стога требало да буду извор инспирације и подстицај читаоцу да се посвети оном непролазном.

⁶ Сетимо се само оно познатог Алхвиновог елегијског дистиха: *Roma caput mundi, mundi decus, aurea Roma, nunc remanet tantum saeva ruina tibi.* — „О Рима, светска престонице, светска дико, златни Рима: преоста ти само дивља руина.” Сви преводи у раду су дело аутора.

Наравно, нада у хришћанском тексту увек мора превладати над било каквим неумереним туговањем, стога се песме којима се бавимо завршавају хомилетичком нотом, дајући експлицитне инструкције читаоцу који тражи спасење, што чини и остатак књиге (Niles 2019: 31). Међутим, као контраст јасно зацртаним стазама које воде спасењу душе, рушевине у *Књизи из Ексетера* су често неодређене и представљају нејакост свега материјалног а не нечег специфичног, чак и онда кад су у фокусу — на пример, у неким деловима *Потукача*, као и онда када се чини да песник говори о једном специфичном граду, на пример, у горепоменутој песми *Рушевина* (за коју се дуго веровало — а за коју многи и даље верују — да говори о граду Бат у Сомерсету, тада Весексу). Рукопис такође брани читаоцу да слике рушевина схвати као нихилистичке и очајничке, будући да би се такво читање противило монашким учењима раног средњег века, па би стога читалачке сесије бенедиктинске браће, уз *Књигу из Ексетера*, биле узалудне. Ако су му рушевине биле на уму, манастирски старешина би радије хтео да се читаоци присете оне познате реченице из Јеванђеља по Матеју о камену који су зидари одбацили, а који је напослетку постао глава од угла, што је такође међу главним темама у *Христосу 1*, једној од библијских песама такође сачуваних у рукопису. Следећи из овога, погледајмо на какве слике рушевина би читалац у својој келији наишао читајући *Потукача* и *Јулијану*.

ПОТУКАЧ И ЈУЛИЈАНА

Потукач се најчешће анализира заједно са *Морепловцем*. Како се прва песма бави лутањем по копну а друга по мору, и како обе иду ка истом беседничком крају међусобно се допуњавајући и подупирући, одлука већине читалаца да их посматра као две стране истог новчића сасвим је оправдана. *Потукач*, међутим, има још једног „партнера” у *Књизи из Ексетера* — Киневулфову *Јулијану*. Киневулфова песма дуго није привукла пажњу ни читалаца ни критичара, те су је многи оставили по страни као сувопарно дело. У скорије време, додуше, песма је постала доста пријемчивија, и то не само због новооткривеног интереса за језик и стил мерсијског песника већ и због тога што је, уз *Јелену*, *Јулијана* друго Киневулфово дело које жену ставља у главну улогу и, по некима, циља женску хришћанску публику, тежећи да је охрабри и инспирише у периоду учесталог насиља од стране данских нападача (Vjork 2013: xiv–xv). *Јулијану* ћемо овде ставити на место *Морепловца* и посматрати је као песму коју је сакупљач рукописа намерно ставио поред *Потукача*.

Од *Јулијане* ћемо и почети. Укратко, у питању је наратив (жанровски *passio*) у 730 дугих алитеративних стихова, интерпретација поглавља о Јулијани из књиге *Acta sanctorum* о страдању Јулијане Никомедијске, погубљене 304. године у Никомидији од стране вереника Елевсија, римског сенатора. Након неуспелог покушаја да наговори Јулијану на брак, безбожник Елевсије, уз благослов никог другог до Јулијаниног оца, наређује да се девојка затвори у тамницу, која је управо и први од архитектонских симбола у песми:

*Da wæs mid clustre carcernes duru
behliden, homra geweorc; halig þær inne
wærfæst wunade. Symle heo Wuldorcýning
herede æt heortan, heofonrices God,
in þam nydcleofan, Nergend fira,
heolstre bihelmad; hyre wæs halig Gæst
singal gesið.*

(Bjork 2013: стихови 236–242a)

„Тад врата затвора, рад маљева, беху закључана пречагом; светица, верна, оста унутра. Завејана тамом у тесној ћелији, често се у срцу мољаше краљу славе, Богу небеског краљевства, спаситељу људи. Свети дух јој беше стални сапутник.”

Иако се то у преводу не види, оно што овај на први поглед једноставан одломак чини вредним пажње је Киневулфово наизменично поигравање светлом и тамом од једног полустиха до другог, које заточеницу представља као лампу што гори у тмини: у 237a имамо *behliden, homra geweorc* („закључан, рад маљева”) а затим у 237b *halig þær inne* („светица унутра”); у 240a *in þam nydcleofan* („у тесној ћелији”) а у 240b *Nergend fira* („Спаситеља људи”); у 241a *heolstre bihelmad* („завејана тамом”) те одмах затим *hyre wæs Halig Gæst* („беше јој Свети Дух”) у 241b, док на крају имамо тријумфално *singal gesið* („стални сапутник”). Англосаксонски алитеративни стих, познат по варијацији и синтактичким паралелизмима, представља савршену форму за Киневулфове замисли, врло прецизно дочаравајући унутрашњу борбу заточене Јулијане. Она се из полустиха у полустих бори са мраком своје ћелије, надвладавајући мрачне катакомбе, симболе пакла и духовне смрти — у коју ће стићи управо они који су јој ускратили слободу, надајући се да ће тиме успети да јој сломе дух.

То да је тамница симбол пакла и ума у ком, без Јулијане, нема искре Светог Духа постаће јасније када, одмах у наредном полустиху, у њу уђе и један од ђавола. Правећи се да је анђео, слаткоречиви демон не успева да надмудри Јулијану која, молећи се, сазнаје да је пред њом вук у јагњећој кожи. Схвативши да му је план пропао, демон такође увиђа да је лишен сваке моћи и да Јулијана над њим има сву власт. Одиста, у следећих неколико стотина стихова, Јулијана попут езгорцисте демонстрира своју превласт, терајући демона да јој исповеди све своје грехе и не дозвољавајући му да макне. Из демонових уста чујемо да је он лично одговоран за злодела Ирода, Симона Врача, Нерона и Пилата, али — оно што је при анализи Јулијанине ћелије најбитније — и то да је на све наведено био принуђен, у страху од последица које би трпео издавши Сатану. Управо се у страху који походи демона види Јулијанина снага: где демони који су на први поглед слободни и неоковани, заправо немају ни слободу ни храброст да се одупру греху, Јулијана дигнуте главе трпи и највеће муке зарад својих уверења, те, предајући се Божјој вољи, стиче *праву* слободу коју ужива чак и тамници. Ово је тајна коју њен посетилац не може да поима, јер, како кажу, „ђаво нема колена”, то јест не разуме понизност, и самим тим и не може у *својој* тамници, односно паклу, пронаћи ни трунку слободе.

У размени негде на половини песме, на симболичком нивоу се још јасније види представљање ума верника, а тако и Јулијане, као својеврсне цитаделе, што је у контрасту са ћелијом у којој се јунакиња обрела. Како демон у својој исповести каже:

*ic beo gearo sona
 þæt ic ingehygd eal geondwlite,
 hu gefæstnad sy ferð innaweward,
 wiðsteall geworht; ic þæs wealles geat
 ontyne þurh teonan; bið se torr þyrel,
 ingong geopenad, þonne ic ærest him
 þurh eargfare in onsende
 in breostsefan bitre geþoncas
 þurh mislice modes willan,
 þæt him sylfum selle þynced
 leahtras to fremman ofer lof Godes,
 lices lustas.*

(Bjork 2013: стихови 398b–409a)

„Одмах сам спреман да му темељно испитам дубоке мисли, да видим како му је дух утврђен, колико му је чврста одбрана. Пробијам капије у том зиду злбом. Торањ је пробијен, улаз отворен. Затим му у срце прво стрелом шаљем јетке мисли, разним жудњама духа, тако да му се чини боље да чини пороке против Божје воље.”

Демон описује људски ум као одбрамбени зид, као мотриљу, чије пукотине пропуштају вражје идеје на грех. Оваква ратничка симболика, у доба када је *Књига из Ексетера* записана, није страна староенглеској књижевности нити је непозната нашем читаоцу. Напротив, веома му је позната и нема много других симбола који би боље илустровали улогу једног монаха, који, иако одбија световно оружје, радо подиже духовни штит, како и доличи једном *miles Christi* (Niles 2019: 14). Наш читалац у овим стиховима види подстицај да не посустане у својој борби и не подлегне искушењима, попут Јулијане, непоколебљиве у борби против зла (Frederick 2005: 64–66). Такође, ако је, како Најлс тврди, доиста племенитог порекла, веома је могуће да му је пре одласка у манастир била припремљена војничка улога, те није тешко замислити потешкоће с којим би се човек суочио у ратничком друштву схвативши да се одрекао верижаче и оружја, односно улоге од које би му зависео значајан аспект личног и јавног идентитета. Дакле, ратничка симболика зидина под опсадом, као и најезде непријатеља, била је такође и врста доказа нашем читаоцу да је битка у којој учествује такође важна—да је *важнија* од оне у коју су му можда отишли рођаци. Наравно, *Јулијана* није једина песма са таквом поруком. На пример, позната је и *Јудита*, још једна подужа песма о хришћанској јунакињи која се лаћа мача, ради одбране свог народа од неверника.⁷ Како је, додуше, ова симболика релевантна за *Потукача*, песму која у рукопису следи?

Потукач је, на основном нивоу, песма о *anhaga* — „усамљенику” — који је, преживевши извесну несрећу, чини се рат, постао изгнаник препуштен самом себи. Како стихови теку, видимо да тај усамљеник, потуцајући се по дивљини и размишљајући о времену, недаћама и пролазности, заправо лута на некој метафизичкој равни — на којој духовна хтења полако попримају већу

⁷ Треба нагласити да то што су жене у жижи у доста песама с војничком тематиком никако не значи да англосаксонски војници нису могли у њима пронаћи инспирацију. То да је *Јудита* позније дело, компоновано у периоду када је *Књига из Ексетера* записана, то јест нешто пре 1000. године (Fulk 1992: 61), говори нешто о заинтересованости тадашње публике за хришћанске јунакиње.

важност од световних. У сликама које му се врзмају по глави, међу широкогрудим властелинима, племенитим коњима и рођацима на гозбама, видимо и слике рушевина и дворова, у којима се, попут Јулијане у својој ћелији и утврдама о којима јој говори демон, може огледати.⁸

У *Потукачу*, довођење рушевина у везу са лирским субјектом није очигледно као у *Јулијани*, ни у преводу нити у оригиналу. Кључ се крије у једном од глагола — у питању је *worīað* („пропада”), који се углавном користи при описивању људских покрета и значи „лута” (Irving, Jr. 1967: 162).⁹ Како се песма бави и лутањима и потребом да се дух ојача као какве зидине, песник је одабрао најбољи глагол и, ненамерно, омогућио читаоцу и, хипотетички, сакупљачу, да лик Потукача ставе наспрам Јулијане — чији је ум у претходној песми већ „омеђен” зидинима. Језик у *Потукачу* је, дакле, суптилнији него у *Јулијани*: немамо изричито дата имена, не знамо где се радња одвија и не знамо ништа ни о самом Потукачу. Разлог томе је то што је, на неки начи, наш читалац тај који се потуца, који можда жали за животом који је водио изван зидина манастира, за мртвим саборцима и рођацима. Наш читалац је тај који се пита где је и како све прохујало, као да никад ничег није ни било — он је тај чији је ум у рушевинама и који вапи за оном Матејевом главом од угла.

Избор речи песника није интересантан искључиво због оног *worīað*. То да се бавимо сликама рушевина и зидина као симболима духа сугеришу и кенинзи попут *breostcofa* „одаја срца” и *ferðloca* „закључано кућиште душе” (Irving, Jr. 1967: 160). Веома честе у староенглеској поезији, када се етимолошки разложе, овакве речи у *Потукачу* посебно утичу на тон песме те атмосферу чине клаустрофобичнијом него што би требало да буде с обзиром да је пред Потукачем, како се чини, бескрајан, отворен простор. Другим речима, овакве речи подсећају на Јулијанину ћелију, а једним делом и на вокабулар којим се служио и песник задужен за *Рушевину*, последњу песму у рукопису, која за субјекат има рушевине читавог града — хипотетички указујући на то да је и Потукач у неком виду урушеног „затвора” из ког би

⁸ Изгнанство у староенглеској књижевности је примарно теолошке и духовне а не секуларне природе, што нам такође омогућава да претпоставимо да би наш читалац могуће симболе изгнанства сагледао пре свега кроз духовну призму (уп. Haydon 2019).

⁹ Јавља се такође и у прози, на пример у Елфричовом староенглеском преводу Алхвиновог дела *Quaestiones in Genesim*, где се користе при опису кретања звезда али и Каина, за ког преводилац каже да је заувек живео *cwaciende and geomerigende and woriende, and utlaga*: — „тресући се, плачући и потуцајући се, и изгнаник.”

требало да побегне. Овде би се наш читалац сигурно присетио и Боетијеве *Утехе филозофије*, једне од најзначајнијих књига у англосаксонској Енглеској, као и књиге о заточенику који уз помоћ персонификоване Мудрости (односно Филозофије), покушава да пронађе неку унутрашњу слободу која не зависи од пролазних, материјалних ствари.

Доказе за то да је Потукач у духовном лагуму можемо тражити и у речима које се односе на референте изван самог Потукача, попут оних у следећим стиховима:

*Se þonne þisne wealsteal wise gefohte
ond þis deorce lif deope geondþenceð,
frod in ferðe, feor oft genom
wælsleahta worn....*
(Bjork 2014: стихови 88–91a)

„Онај ко мудро поразмисли о овом месту пуном зидина и промисли о овом мрачном животу, разборите душе, често ће се присетити мноштва покоља...”

Овде *wealsteal* „место пуно зидина” заузима централно место у размишљањима о *þis deorce lif* „овом мрачном животу”, који није ништа друго до мрачна тамница за душу. Песник креће од рушевина и полако одлази у домен сећања, која само оснажују уверење да су људске творевине, и то не само оне од камена, само привидно чврсте. Живот је *deorc* „мрачан”, и само су рушевине препознатљиве, док се сва задовољства која живот пружа не могу чак ни назрети — она су сасвим ишчезнула, како песник каже у стиху 96b, *swa heo no wære* „као да их никад није ни било”, што је донекле и истина када се упореде са неумирућим рајским весељем, које једино може развити таму у којој се Потукач нашао.

Када ће, међутим, и те рушевине ишчезнути? Оне су ту јер је и Потукач ту да се у њима огледа, лишен старих уживања као што су и оне лишене помпе и весеља. Усамљене су као и он, јер су биле недорасле свом задатку да сачувају оне који су у њима боравили нити од „Судбине” (односно, времена и историје)¹⁰ нити од опсадника — односно пале су као оне зидине о

¹⁰ Песник користи реч *wyrd*. Иако се често преводи као „судбина”, сама реч је много неухватљивија од тога, те не може у X веку представљати персонификацију фаталистичке природе ствари на коју етимолошки асоцира. Етимолошки, реч је

којим је демон (и сâм један од опсадника пред зидинама!) у *Јулијани* говорио, а у чијем се говору може тражити одговор на питања о томе шта је задесило Потукачевог краља, рођаке и дом. Наиме, ако рушевине у *Потукачу* узмемо за симбол заточеног и измученог духа, можемо рећи да су и у прошлости, док су још стајале, такође биле симбол духа: опуштеног духа, оног који заборавља да не зна „ни дан ни час”, духа на каквог се демон у *Јулијани* окомљава, дакле симбол који нам дочарава шта се догоди онима који се уздају у непоуздане одбрамбене мере када се напокон суоче са непријатељем. Рат на који Потукач алудира, дакле, може бити унутрашње или грађанске природе, на шта, на пример, у 98. стиху песме алудирају змијолики симболи (*wyrmlicum fah*) који красе торањ ког се Потукач присећа, а који хришћанског читаоца подсећају на грех. Такође, постоји и вероватноћа да је у питању опомена на то да се заједница мора окупити око духовних вредности ако жели да опстане, јер, како демон у *Јулијани* каже:

*Ic him byrlade
wroht of wege, þæt hi in winsele
þurh sweordgripe sawle forletan
of flæschoman fæge scyndan,
sarum gesohte.*
(Bjork 2013: стихови 486b–490a)

изведена од протогерманске речи **wurdiz* „судбина”, тј. праиндоевропског корена **wert-* (Kroonen 2014: 600), и у давној прошлости се, како упоредна митологија указује, односила на једну од германских Суђаја (уп. староисландско *Urðr* „Урд [име једне од Суђаја]” и *urðr* „судбина”). Таква интерпретација овде не може бити тачна јер је детерминизам противречан ортодоксним хришћанским начелима. *Wurd*, дакле, не подсећа на прехришћанска веровања ништа више него када кажемо, на пример, „Тако му је суђено.” Вероватније је да идиоми попут оног *wurd bið ful aræd* („судбина је сасвм одређена”) у *Потукачу* значе једноставно „то је што је” или „такав је живот” (Niles 2019: 207). У прозној књижевности имамо слично тумачење речи за коју видимо да се може односити на реализацију Божије промисли, на догађај који је изван људске спознаје и који се не може предвидети, те стога представља неки вид доказа да је Божја мудрост изнад људске. Нешто слично видимо у преводу Боетијеве *Умехе филозофије*, где преводилац објашњава како *foresceawung* „промисао” постаје *wurd* када се заправо реализује. Да *wurd* значи нешто ближе „догађају” говори нам и староенглеска реч за историчаре: *wurdrwriteras* (дословно „писци судбине”). За обимнији преглед могућих интерпретација појма, читалац се упућује на Stanley (2000).

„Наточих им раздор из пехара да, под налетом рана, у двору где се пије вино с мачевима у рукама предају душе, пусте их да одјуре из тела осуђене на смрт.”

Како Потукач помиње гозбе, пехаре и погибију ближњих, наш читалац *Књиге из Ексетера* би се, завршивши *Јулијану* и прешавши на *Потукача*, могао лако присетити раније цитираних речи демона из Ђелије, те повезати догађаје из ове две песме, увидевши да једна заједница попут Потукачеве можда и не мора пасти само под страни мач — већ и да сама себи може одузети живот ако се превише удаљи од духовних вредности на којима је основана. Овакво читање није невероватно ако се присетимо да је *Књига из Ексетера* записана у X веку, током периода поновних викиншких напада на Енглеску који су, судећи по делима хомилетичара и прозних писаца попут Вулфстана и Елфрича, биле ништа друго него Божја казна за сва злодела, пороке и грехове којима се домородачко енглеско становништво предало.¹¹

Било како било, Потукач је жив и има још једну шансу да се спасе и у мрачном животу пуном рушевина, те, попут Јулијане, пронађе утеху у вери, како песник и каже у последња два стиха песме:

*Wel bið þat þe him are seceð,
frofre to fæder on heofonum, þær us eal seo fæstnung stondeð.*
(Bjork 2014: стихови 114b–115)

„Добро је оном који тражи милост, утеху од оца на небесима, тамо где нам је сва постојаност.”

У овој последњој реченици је, мислимо, најочигледнији доказ за то да су дела *Јулијана* и *Потукач* с намером стављена једно поред другог, као и то да су архитектонске слике у обе песме хришћански симболи каквим смо се горе позабавили. Окосница аргумента је реч *fæstnung*. Дубина значења ове речи се у

¹¹ У раном XI веку, Вулфстан, у свом апокалиптичном говору *Проповед Вукова енглеском народу*, оптужује своје сународнике, називајући их, између осталог, *tannslagan* „убицама људи”, *mægslagan* „убицама рођака”, *mæsserbanan* „убицама свештеника”, *munsterhatan* „мрзитељима манастира”, *myltestran* „проституткама”, *bearnmyrðran* „убицама деце”, *forlegene* „прељубницима”, *wiccan* „вештицама”, *reaferas* „пљачкашима”, и *walcyrían* „валкирама (то јест неким врстама врачаца, а не дословним девама-ратницама које знамо из староисландске традиције)”.

преводу не може одржати. У питању је именица изведена од глагола *faestnian* „причврстити” која у староенглеском језику има огроман семантички потенцијал те може значити „стабилност”, „утврђивање”, „омеђивање”, „везање”, „сигурност”, „заштита”, „раификација”, „завет”, а вероватно и „утврда” (попут сродног *faesten*). Реч је у алитерацији са речи *faeder* „отац” која стоји у претходном полустиху,¹² те због метричке и прозодијске снаге обе захтевају пажњу и долазе у међусобну везу. Отац је на небесима а тамо је и утврда; то јест отац јесте утврда, каже песник — не тамница, не рушевина, не двор пун мртвих, већ сигурна, вечна утврда. Наравно, реч је веома алузивна и на савршен начин осликава хибридно англосаксонску поезику о којој говори Хедер Маринг (Heather Maring), јер јуначку традицију пуну ратничких утврда и ратова, из каквих Потукач ступа, доводи у везу са патристичком традицијом и делима попут оних Августина Хипонског¹³ који у својим *Исповестима* каже: *Angusta est domus animae meae quo venias ad eam: dilatetur abs te; ruinosa est: refice eam* „Сувише је узак дом моје душе да у њега уђеш: нек је ти увеличаш; у рушевинама је: поново је сагради”.

ЗАКЉУЧАК

Шта би, укратко, читалац *Књиге из Ексетера* научио прочитавши *Јулијану* и *Потукача* и упоредивши архитектонске симболе којима обе песме обилују? Пре свега, у симболима зидина и торњева, с којима се Јулијана и Потукач поистовећују и сусрећу, видео би доказ да, ако се добро не омеђи — не каменом већ врлином — људски ум може лако пасти под налетом греха. Како и сами демони људско срце виде као плен иза зидина које треба опседати, стално тражећи какву пукотину кроз коју би му пришли, Потукач је у праву када се напokon опрости од ратничке носталгије и скромно и понизно закључи да је једино Бог утврда у коју може имати поверења, односно онај који рушевине његовог ума може заправо обновити.

¹² Заправо, алитерација, као главни елемент алитеративног стиха, од ње и зависи, јер први наглашени слог у другом полустиху увек мора бити у алитерацији — због чега се посматра као онај који заправо одређује који ће гласови бити у алитерацији (Terasawa 2011: 5).

¹³ Августин је, као и Боетије, био један од најчитанијих аутора у англосаксонском периоду као и један од аутора чија је дела Алфред Велики желео да учини доступним свима на матерњем језику. Утицај Августиновог дела на староенглеску поезију такође је познат (уп. Nurré 1959).

С друге стране, архитектонске слике могу симболизовати и духовну чежњу за вечним какву смо видели у *Потукачу*. Главни разлог због ког рушевине у англосаксонском песнику буде осећања носталгије за каквом небеском утврдом, те га терају да промисли о пролазности материјалног света је то што рушевине, како каже Том Шипи (Tom Shippey), попут сећања, у исто време „и јесу и нису ту” (Shippey 2017: xiv–xv). Рушевине су ту зато што нешто друго *није*, баш као што су сећања на рајски врт и блаженство само слика нечег што је прошло. Наравно, управо је то што није присутно оно што чини рушевине симболом носталгије, која је за многе критичаре један од темеља староенглеског света (уп. Trilling 2009). Заиста, често се чини да англосаксонски песници желе да „оживе” прошлост, иако добро знају да је то немогуће (O’Donoghue 2014: 11) — на пример, описујући тренутну патњу као пре свега одсуство старих радости које се труде да проживе макар у сећању (Fell 2013: 182). А која је радост за нашег читаоца старија и већа од еденске на коју овај свет, попут неке космичке рушевине, алудира, подсећа и мами?

Марко Марјановић

JULIANA AND THE WANDERER SIDE BY SIDE — ARCHITECTURAL SYMBOLISM IN THE EXETER BOOK

Summary

This paper deals with architectural symbols in two Old English poems preserved in the Exeter Book, namely Cynewulf’s *Juliana* and *The Wanderer*, one of the so-called Old English elegies written by an anonymous author. Since those two poems stand next to each in the manuscript, and since they are characterised by similar symbolism rich in images of walls, keeps and ruins, we shall analyse them as works the collector perhaps wanted to be read as a pair. In our analysis, we follow the current trends in Old English literary studies of viewing Anglo-Saxon manuscripts as the fruit of monastic labour and an ideal context for understanding Old English poetry, if we are to step away from the hermeneutic readings and attempt to establish a more probable reading, from the point of view of the intended mediaeval audience. We rely primarily on John D. Niles’s book *God’s Exiles and English Verse: On The Exeter Anthology of Old English Poetry* (2019), the most recent and the first of its kind study of the Exeter Book itself, but we also follow the strategies of other recent studies of manuscripts such as the *Vercelli Book* and *Junius 11*, which also put an emphasis on the need for a holistic approach to mediaeval documents as well as mediaeval literacy and manuscript compounding practices (Reading 2018; Ericksen 2021). By establishing firm connections between the two poems and seeing how they complement each other in regard to symbolism and themes, we shall come a step closer to discovering new possible interpretations of both texts, perhaps those the compiler had in mind. Throughout the

study, we approach our sources from the point of view of the most likely reader, as described by Niles (2019), in whose hands the document would have fallen during or after its compilation, that is, a monk in a Benedictine environment which encourages readings inspired by homiletic literature. Furthermore, we view literature symbol not as a mutable sign with endless potential for meaning largely dependent on the author's style and whim as we are nowadays accustomed to, but as it was in mediaeval literature — a sign belonging to a well-defined and well-known set of polysemic images charged with metonymic potential and meaning that allows and forces the poet to adapt and recast it in a wide variety of creative ways to achieve a fresh literary effect still grounded in tradition, which the Anglo-Saxon poet sought to propagate, not reinvent.

Key words: Old English, Anglo-Saxon, Exeter Book, mediaeval poetry, mediaeval literature, symbolism

ЛИТЕРАТУРА

- Bjork, Robert E. (2013). *The Old English Poems of Cynewulf*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bjork, Robert E. (2014). *Old English Shorter Poems, Volume II: Wisdom and Lyric*. Cambridge: Harvard University Press.
- Edwards, Christine. (2012). Imagining Ruins in Ancient Rome. *European Review of History: Revue europeenne d'histoire*, 18:5-6, pp. 645-661.
- Ericksen, Janet Schruk. (2021). *Reading Old English Biblical Poetry: The Book and the Poem in Junius 11*. Toronto: University of Toronto Press.
- Fell, Christine. (2013). Perception of transience. U: Godden. M. i Lapidge, M. (ured.) (2013). *The Cambridge Companion to Old English Literature*. Cambridge: Cambridge Press.
- Frederick, Jill. (2005). Warring with words: Cynewulf's Juliana. U: D. Johnson i E. Treharne (ured.) (2005). *Readings in Medieval Texts: Interpreting Old and Middle English Literature*. Oxford: Oxford University Press, 60–74.
- Fulk, R. D. (1992). *A History of Old English Meter*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Godden, Malcolm R. (2016). *The Old English History of the World: An Anglo-Saxon Rewriting of Orosius*. Cambridge: Harvard University Press, 2016.
- Greenfield, Stanley B. (1966). The OE Elegies. U: E. G. Stanley (ured.) (1966). *Continuations and Beginnings: Studies in OE Literature*. London: Nelson, 142–175.
- Haydon, Nathan John. (2019). We Are Strangers in this Life: Theology, Liminality, and the Exiled in Anglo-Saxon Literature (Nepublikovana doktorska disertacija). Univerzitet u Arkanzasu. <<https://scholarworks.uark.edu/etd/3230/>>

- Head, Pauline E. (1997). *Representation and Design: Tracing a Hermeneutics of Old English Poetry*. Albany: State University of New York.
- Huppé, Bernard F. (1959). *Doctrine and Poetry: Augustine's Influence on Old English Poetry*. New York: State University of New York.
- Irving, Jr., Edward B. (1967). Images and Meaning in the Elegies. U: Robert P. Creed (ured.) (1967). *Old English Poetry: Fifteen Essays*. Brown University Press, 153–166.
- Kroonen, Guus. (2004). *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden: Brill.
- Lapidge, Michael. (2006). *The Anglo-Saxon Library*. New York: Oxford University Press.
- Maring, Heather. (2017). *Signs That Sing: Hybrid Poetics in Old English Verse*. Tampa: University Press of Florida.
- Moorhead, John. (2005). *Gregory the Great*. London: Routledge.
- Niles, John D. (2016). *Old English Literature: A Guide to Criticism with Selected Readings*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Niles, John D. (2019). *God's Exiles and English Verse: On The Exeter Anthology of Old English Poetry*. Exeter: University of Exeter Press.
- O'Donoghue, Heather. (2014). *English Poetry and Old Norse Myth: A History*. Oxford: Oxford University Press.
- Pearsall, Derek. (2020). *Old English and Middle English Poetry*. New York: Routledge.
- Reading, Amity. (2018). *Reading the Anglo-Saxon Self Through the Vercelli Book*. New York: Peter Lang Publishing.
- Shippey, Tom. (2017). Introduction (Predgovor). U: Craig Williamson (ured.) (2017). *The Complete Old English Poems*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. xv–li.
- Stanley, Eric Gerard. (2000). *Imagining the Anglo-Saxon Past: The Search for Anglo-Saxon Paganism and Anglo-Saxon Trial by Jury*. Cambridge: D. S. Brewer.
- Trilling, Renée R. (2009). *The Aesthetics of Nostalgia: Historical Representation in Old English Verse*. Toronto: University of Toronto Press.
- Škreb, Zdenko. (1992). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

Arijana Luburić-Cvijanović*
Filozofski fakultet u Novom Sadu

UDC: 821.111(94)-31.09 Tan S.
070.449.8
314.1-054.7
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2363
Originalni naučni rad

ARTICULATING TRAUMA IN SHAUN TAN'S *THE ARRIVAL***

As a “trans” form of literature, according to Knowles, Peacock and Earle, the graphic novel offers a suitable medium for narrating transitional experiences. Shaun Tan's *The Arrival* (2006) demonstrates this by telling a universal yet diverse story of migration and trauma, employing a dreamlike combination of realism and fantasy, and the immediacy of visual expression to represent precarious situations, states and emotions which are almost unrepresentable. A complex dialogue among images and pages, and the slow movement from panel to panel enable the reader to gradually understand the shifts inherent in migrant and traumatic experiences. As words would monopolise attention in Tan's view and situate the narrative in a particular language, a conspicuous lack of words allows the narrative to communicate across cultures, simultaneously signalling the difficulty of verbally articulating trauma. Relying on studies of the graphic novel and trauma, this paper explores Tan's narrative strategies for conveying trauma, and portraying migration as a shared and timeless experience. At the same time, the paper examines Tan's promotion of cross-cultural and cross-species empathy and solidarity, thus avoiding what Stef Craps sees as one of the pitfalls of trauma theory.

Key words: *The Arrival*, graphic novel, migration, Shaun Tan, trauma

THE GRAPHIC NOVEL AS A MEDIUM FOR NARRATING TRAUMA

As much as we all think we know what the graphic novel is, there is no consensus on its definitions or distinctive features. While some see it as a form of storytelling (Meyer, 2013: 272), others interpret it as a genre of literature (Schmitz-Emans, 2013: 385, 389). Andrés Romero-Jódar places it among “narrative iconical genres” that use “iconical language” and “rely on the juxtaposition of icons so as to create a narrative” (Romero-Jódar, 2017: 3), and Charles Hatfield thinks the graphic novel is “a viable package” of long-form comics and “the critical byword of the

* alcvijanovic@ff.uns.ac.rs

** Rad je izložen na 6. međunarodnoj naučnoj konferenciji *Trauma and Nightmare*, održanoj online u organizaciji Univerziteta u Gdanjsku 16. i 17. marta 2023.

new comics” (Hatfield, 2005: 23, 20). The graphic novel evades clear definition and categorisation because it covers a wide range of different formats, styles, themes, and genres (superhero, autobiography, science fiction, and horror, to name just a few), and it usually combines text and image in book-length comic form. Intense debates centre around the blurred boundaries between graphic narratives and graphic novels, and especially between comics and graphic novels: some see them as distinct but related genres (Romero-Jódar), whereas others see the term “graphic novel” as expressive of a wish to validate our love of comics (Alan Moore). Such debates persistently fail to provide all-satisfying distinctions, so matters of demarcation – graphic narrative/graphic novel/comic or “juvenile fictions” (Chaney, 2011: 6)/serious art – remain, as they should be, unresolved. Similarly, attempts to unambiguously identify the origins of these overlapping phenomena seem futile because their development has followed different routes in different cultures. All of that, however, lies outside the scope of the present discussion, where the term “graphic novel” designates a type of novel that develops a sustained narrative in comic-book format, using various combinations of text and image or images alone as iconic language.

To understand why the graphic novel is seen as suitable for narrating trauma and other sensitive issues, we need to start from the form and its direct expression. “The comics form is visually configured not only by what is represented but also by what is absent” (Viljoen, 2021: 50), what remains in the gutters, which makes it adequate for thematising trauma since trauma is traditionally viewed as ineffable, unrepresentable and vulnerable to unethical appropriation. Contrary to that view, Jean-Marie Viljoen asks the following question: “What if, contrary to what we have learnt in the west, we can share some horrific experiences with and of others.” (Viljoen, 2021: 1) To explore that possibility, Viljoen builds upon discussions of trauma by shifting focus to postcolonial spaces and visual narratives, graphic novels included. The graphic novel became a popular medium for representations of trauma with the arrival of alternative/underground comics and the politically charged and/or autobiographically inspired book-length comics in the 1960s and 70s, when the graphic novel as a whole experienced a transformation that led to its appreciation as “a respectful art form” (Romero-Jódar, 2017: 1). Sam Knowles has come closest to explaining the graphic novel’s appeal for exploring trauma in his claim that the genre’s extraordinary ability to convey distressing experiences lies in the immediacy of expression that is “denied other forms of post-traumatic narrative” (Knowles, 2015: 84). As “a ‘trans’ form of literature” (Knowles–Peacock–Earle, 2016: 380) that crosses boundaries like text/image, fantasy/realism or fiction/autobiography, the graphic novel offers a suitable medium

for narrating transitional experiences, with the movement from panel to panel enabling the reader to gradually understand the shifts inherent in such experiences.

In *The Arrival*, Shaun Tan's graphic novel on migration and trauma, the movement is slow to convey the slow-paced process of adaptation. To achieve slow movement, enable focus on details and draw attention away from text, which monopolises our attention, Tan decided to drop written words (Earle, 2016: 396). Together with an unspecified context, the absence of words allows the visual narrative to communicate across cultures and, crucially, highlights the difficulty or impossibility of verbally articulating trauma. Within trauma studies, "critics seem to agree on the impossibility of representing traumatic experiences by means of traditional language" (Romero-Jóðar, 2017: 21), and by traditional we mean verbal, factual and realistic. If we cease to insist on "a direct and 'accurate' approach [...] that approximates 'the truth'" (Viljoen, 2021: 4) as the only form of representation, we find the capacity for representing the unrepresentable in what may be considered non-traditional language: in visual expression and combinations of realism and fantasy that draw on imagination and memory. Narrating through wordless images, Tan's novel confirms a paradox that characterises trauma: "Trauma is both highly resistant to articulation and wildly generative of narratives." (Bond-Craps, 2020: 4) Trauma narratives have proliferated in graphic novels because, with or without words, their form and expression facilitate the sharing of trauma, ranging from the personal (Debbie Drechsler's *Daddy's Girl: Visitors in the Night* (1996)) to the personal and collective (Art Spiegelman's *Maus* (1980)). In an era of "trauma boom" (Bond-Craps, 2020: 2), this gave rise to the subgenre called the trauma graphic novel, which "emerged out of the 1970s autobiographic testimonies in comic books" to explore "traumatic memories" and mimic "the forms and symptoms of traumatic neurosis" (Romero-Jóðar, 2017: 3, 22). The genre is not confined to autobiographical experiences and may focus on collective rather than individual trauma, but in either case, the manifestations of trauma are reflected by structural fragmentation.

Structural fragmentation as a defining feature of the graphic novel may exhibit an affinity with an "aesthetic of fragmentation and aporia as uniquely suited to the task of bearing witness to trauma" (Craps, 2013: 2), but it is also perfectly suited to portraying lives fragmented by dislocation that is triggered by traumatic events and is in itself traumatic. Both Stef Craps and Romero-Jóðar trace such narrative structures and techniques to modernism: Craps finds the association with modernism in the said aesthetic of fragmentation and aporia, while Romero-Jóðar believes that "many graphic novelists seem to have found in the Modernist stream-of-consciousness novel a basis from which to develop their own experimental

narratives” (Romero-Jódar, 2017: 2). However, there is a risk of generalisation in this insistence on the links between graphic novels and modernism, and an added risk of a limited interpretation of a form whose complexity cannot be understood solely through its association with modernism. For all its interest in “the context of the subject in society and community” and the author’s wish “to offer a comprehensive overview of the trauma graphic novel” (Romero-Jódar, 2017: 25-26), Romero-Jódar’s study remains limited, for it reduces all trauma narratives to “a continuation or revamp of the Modernist stream-of-consciousness novel” and examines only those graphic novels which fit this definition and “approach the subject of trauma from a Western perspective” (Romero-Jódar, 2017: 24-25). Limiting the scope and focus of his study is not necessarily problematic. Reading all trauma literature as a legacy of modernism certainly is, and Tan’s novel is a living proof of trauma narratives with no roots in the modernist stream of consciousness. While the influence of modernist literature, art and music on the graphic novel is indisputable in terms of techniques, authors, specific works, titles and lines, Tan’s work exhibits no modernist features that are commonly found in the graphic novel, such as an interest in the individual mind, stream of consciousness or the intertextual use of modernist texts and authors. I therefore contend that the aesthetic of fragmentation in *The Arrival* as a reflection of the experiences of migration and trauma is not a modernist trope, but a feature of form.

As “an aesthetic form that defies linear logic” (Viljoen, 2021: 48), Tan’s graphic novel is by definition fragmented, and its fragmentation mimics discontinuity as a dominant feature of the experiences of migration and trauma, and a distinctive trait of the workings of memory. In other words, neither Tan’s novel nor my analysis of it suggest an adherence to what Craps calls a dominant or normative trauma aesthetic (Craps, 2013: 4-5) in a study which itself demonstrates in its analysis of authors like Fred D’Aguiar and Caryl Phillips that an aesthetic of fragmentation as a suitable vehicle for representing trauma is not the sole property of modernism or Western writing. In fact, authors across genres and cultures have found that dispersed, incoherent forms, plots and characters adequately communicate a lack of coherence and continuity in transitional and traumatic experiences. That this is a common rather than the only option is demonstrated by narratives like Min Jin Lee’s *Pachinko* (2017), a novel which relates personal and collective traumas in the form of a fairly traditional novel. Furthermore, if such an aesthetic has created “a narrow canon of valued trauma literature, consisting of high-brow, avant-garde works by mostly Western writers” (Craps, 2013: 5), as a graphic novel by an author of mixed origins, *The Arrival* is none of these. Additionally, Tan’s novel does not conceptualise trauma according to a certain

discourse, Western or non-Western, nor does it medicalise or pathologise it. Instead, he conceives of trauma as a shape-shifting monster that varies from context to context and from character to character. Economic precarity, war, political oppression, loss, loneliness, nostalgia, and cultural illiteracy all directly relate to the experience of trauma, which can result from a single event or sustained traumatisation, and can be acute or cumulative, psychological, emotional or physical, individual, collective or both. Articulating trauma in such a way, *The Arrival* helps explain why “the definition of trauma remains unstable” (Bond-Craps, 2020: 4): there can be no clear, single or precise definition of a phenomenon that is so heterogeneous that even the most comprehensive definitions fail to grasp its nuanced nature.

THE ARRIVAL: MIGRATION AND TRAUMA AS SHARED AND UNIVERSAL EXPERIENCES

Tan's story of migration and trauma starts with images depicting precarity at home. The introductory panels predominantly focus on a single object, face or action, foregrounding details like cracked china, facial expressions that speak of unhappiness or emotional distress, or the packing of a family photo, to suggest an atmosphere of love and sadness in which the title protagonist, the father, is preparing for a journey of forced migration. That his migration is propelled by a precarious economic situation is also allegorised as threatening tales which hover above the empty streets of their town. First we see a shadow of a tail, then the shadow and the tail, and then numerous tails of unseen creatures creeping along the streets or flying above. The fragmentation of structure and the gutters between the panels formally reflect the family's separation, and all the while the panels rely on “emotional directness” (Knowles, 2015: 84) to convey a sense of oppression and danger. Arguably, the most effective one among them is the last panel in the chapter, which shows the wife and the daughter walking through the empty streets in the shadow of a tail.

Chapter II recounts the trauma of the father's journey and arrival in a new place, with a sense of loss, isolation and nostalgia pervading the panels. Journeys, the issues of belonging and otherness have always been among the graphic novel's thematic concerns, for “there has always been a link between the graphic novel form, explorations of ‘otherness’, and considerations of what it means to be ‘at home’” (Knowles, 2015: 85). This may refer to a wide variety of graphic novels and Tan's narrative continues this tradition in its exploration of migration and cultural otherness. The first page of the chapter zooms out from the family photo to the

father's hands in front of the photo to the father sitting and nostalgically looking at the photo to his image behind the porthole, as he himself zooms out of his former life when the ship takes him away. The final panels show more and more of these portholes behind which lonely migrants are waiting to be delivered into a new and hopefully better life. These panels simultaneously reflect the trauma of isolation and a sense of togetherness: the experience is agonising but shared. What potentially allows the reader insight into how it feels is the reader's own "migration" from panel to panel, as well as the narrative's subsequent "migration" between fantasy and realism (Earle, 2016: 386). This part of the protagonist's and the reader's journey already suggests that migration is an experience which reminds us that "change is the only constant" (Earle, 2016: 396), and the changes implicit in migration are signalled by panels showing transforming clouds, which precede the moment of arrival.

What follows is the trauma of cultural dislocation as any sense of familiarity is challenged by the prevailing strangeness of the new place. Among the huddling migrants, the father makes an origami bird, with the panel showing the bird taking us back to the very first panel in the novel that shows a similar bird and establishes it as a symbol of familiarity. In quick succession we then see the father turning a confused face towards what we soon realise are bird-like creatures in a harbour. The sense of strangeness and confusion is, however, balanced with the hopes that the migrants bring to the new place. Both strangeness and hope are confirmed by the statues in the harbour which redefine the real-life Statue of Liberty. Unlike the Statue of Liberty, the statues in Tan's imaginary new place breathe off a sense of warmth, hospitality and cross-species appreciation, for they show two human figures shaking hands while animal-like creatures are perching on their arms and shoulders. To give the impression of dislocation and a lack of stability in the life of a migrant, the comforting image of the statues is then succeeded by panels showing crowds, a man shouting into a megaphone, and the migrants filing and waiting to be processed. The panels then focus on the traumatic "dehumanization of the immigrant" (Banerjee, 2016: 406), who is medically inspected, labelled (as a chilling reminder of the many historical examples of branding the undesirables) and finally given papers. All the while, the father is at a loss for words, confused and frustrated. The sense of strangeness suggested by the bird-like creatures upon arrival is soon repeated in panels showing unusual means of transport and surreal architecture that characterises the new place.

Strangeness is continuously conveyed through dreamlike imagery of buildings, roads, landscapes, flora and fauna, household devices, and food. Even as strangeness mounts a challenge to his process of adaptation, the immigrant meets it

with both anxiety and curiosity. The trauma of cultural illiteracy, whose threats are literalised as a big creature that chases the protagonist away while he is delivering parcels, is gradually alleviated as the immigrant learns about his surroundings and gets accustomed to them. In the process, Tan repeatedly emphasises that the traumatic experience of migration is at the same time individual and shared. The protagonist arrives alone but is surrounded by many other migrants, and his subsequent adaptation is greatly facilitated by the unusual creatures in the new place, whose appearance hovers between the familiar and the unknown as each and every one of them resembles an animal on Earth but also markedly differs from it, and by the helpful inhabitants of that place, many of whom are immigrants themselves. Tan's careful considerations of a unique but shared nature of migration and trauma places *The Arrival* within a decades-long history of such topics in the graphic novel as one of the visual aesthetic forms with "a potential to facilitate a rich encounter or sharing of traumatic experiences" (Viljoen, 2021: 5). That trauma is shared might not help if the experience is associated with torture or genocide, but it might ease the distress of migration. How traumatic experiences are shared, and how they strengthen a sense of solidarity among the immigrants in Tan's novel, is best seen in the panels which focus on the immigrants' pasts.

Tan's visual representations of various yet shared experiences of past traumas that propelled migration alter between realistic representations of exploitation in factories and war, on one hand, and allegorical or literalised representations of oppression and danger in the form of (dragon?) tails and masked giants on the other. While the former are closer to the demand for accuracy and directness in representations of trauma, the latter reflect how trauma affects memories of distressing events or periods, and how imagination and memory "not only accommodate but also preserve the inexplicable" (Viljoen, 2021: 4). Again, gradual movement from panel to panel allows the reader to process and consider the details of the depicted experiences. A young girl's exploitation in a coal energy plant is presented in panels which associate economic exploitation with intellectual oppression and physical abuse. She is caught reading, the book is torn away from her by male hands that brutally pull at her clothes, the book is then locked in a drawer, and the girl is forcibly given a shovel. The gruelling and unhealthy physical work, the physical and intellectual abuse all show in the girl's frightened face, as well as her slouching and then crouching figure. That the victim is a young girl demonstrates Tan's awareness of the vulnerability of women and child workers in places where the laws designed to protect workers are loose or non-existent. The abuse that traumatises her is shared, as is shown in a large panel which depicts the girl working alongside other girls, and she now shares her story with the central

protagonist and the reader. The girl in Tan's novel has managed to escape oppression, with the book in her hand, but her story makes us wonder how many such victims manage to find a better life.

Another story of oppression and trauma is allegorically depicted in panels showing masked giants exterminating people like insects. The story ends with a successful escape, but one that involves a dangerous journey across the sea in a boat which is paid for by family heirlooms. The story is one we have heard all too often in the past years, but unlike places which openly advertise their "stop the boats" politics, the new place in Tan's novel welcomes these traumatised people, so the final panels show them enjoying a meal with the central character, laughing and playing music. The last tale of violence and trauma that the protagonist and the reader are invited to hear/see is told by an elderly immigrant who was once welcomed to Tan's imaginary new place. The joyful scenes of soldiers being seen off are quickly succeeded by panels showing the soldiers' legs walking and then running across ever more rough terrains, with the colours becoming darker in an atmosphere of danger and, possibly, panic. Two large panels follow, one showing the soldiers charging and the other displaying piles of skeletons, before the panels shift focus back to legs, this time to foreground a single human figure with one leg, walking with crutches, falling down and walking again. The emotionally devastating visual details of difficulty, pain, danger, physical and psychological trauma are all provided in gradation to allow the reader to take them all in before they realise that the happy young soldier from the beginning of the story and the injured one from the end of it are, in fact, the elderly immigrant telling the story.

Contrary to the common view that "[t]raumatic memories are repressed as they are formed, leaving them unavailable to conscious recall; subsequently, they recur in various displaced ways, as hallucinations, flashbacks, or nightmares" (Bond-Craps, 2020: 4), the immigrants' memories of trauma in Tan's novel are available to conscious recall, so they recur in the decidedly conscious and willing act of retelling, as the immigrants in the new country share their stories. Each experience is distinct but they have all been exposed to some kind of trauma. Since trauma is a phenomenon that transcends the boundaries of space, time, nation, and culture, "listening to the trauma of another can contribute to cross-cultural solidarity and to the creation of new forms of community" (Craps, 2013 2). As if to confirm this, the community in Tan's novel continuously welcomes new arrivals and develops a strong sense of mutual solidarity based on shared experience.

Migration and trauma are widely accepted as timeless and universal, even though they are frequently framed in Western medical and psychological discourses. This is why Craps believes non-Western and minority experiences need

to be understood on their own terms. Instead of narrating culturally contextualised migration and trauma, Tan decided on a universal story of migration which deals with common issues, such as loss, nostalgia, cultural illiteracy, or difficulty in adaptation, and features “a generic everyman protagonist”, in an attempt to do justice to experiences which are “too unique and diverse” (Earle, 2016: 390). The result is a story about trauma not as “a Western artefact” (Craps, 2013: 3) but as a human experience. To depict the timelessness and universality of both migration and trauma, the inside cover of the book offers a display of images that resemble passport photographs and show migrants of different ages, genders, cultures, races, and ethnicities. Additionally, throughout the novel, the panels are in sepia tones to remind the reader of old photographs, like those of Ellis Island which served as Tan’s inspiration, and lend the narrative a degree of realism. Panels showing people’s outfits or objects like musical instruments typically combine the old and new to disassociate the story from any particular moment in time and add an air of temporal indeterminacy. Surreal architecture also contributes to the themes’ timelessness and universality, so the narrative’s amalgam of realism and fantasy further removes the story from association with any specific location or culture, suggesting that this narrative is an interpretation rather than a mimetic representation. The drawing style that is suspended between fantasy and realism shows Tan’s awareness of the complexities of migration and trauma, and an inestimable degree to which they escape direct or mimetic representation. As “[r]ealism can break a writer’s heart” (Rushdie, 1995: 70), fantasy in *The Arrival* also provides a distance from the related traumatic experiences. However, it does not act as a screen that obscures trauma or protects the reader from it, but a device which enables the story to communicate across contexts. Tan’s novel avoids the risk of conflating distinct experiences while drawing parallels among them by highlighting their peculiarities: tails, giants, male exploiters in factories, and war atrocities all signal the unique nature of each situation. To show respect for heterogeneity, Tan keeps them at a distance from one another by narrating them alongside one another and separating them by gutters and pages. In that, Tan avoids another risk, that of encouraging appropriation of trauma: “modern trauma writers and critics typically discourage adopting a vicarious relationship to the suffering of others, regarding it as appropriative and unethical” (Bond–Craps, 2020: 6). Instead of unethical appropriation, Tan promotes understanding that offers a reminder “to not take wisdom, experience or comfort for granted” (Earle, 2016: 394).

POSTHUMAN POSSIBILITIES

Tan's distressing yet warm and compassionate novel never assumes or simply "tells". It asks questions instead, making space for the transformation of the reader's curiosity into understanding and empathy. The new country in *The Arrival* is a posthuman world of species egalitarianism, populated by traumatised humans, "strange creatures and oddly mechanistic contraptions" (Banerjee, 2016: 403). "The New Country" is "an alternative universe" (Earle, 2016: 390) where mutual tolerance and appreciative coexistence de-centre man and promote cosmopolitan empathy (McCulloch, 2012) and solidarity across species. The cover image "opens up the possibilities of such relationships" (Banerjee, 2016: 409) and the statues the migrants see in the harbour further strengthen the impression that such relationships are possible on a wide scale. The narrative repeatedly confirms it by showing that we can read otherness as interesting rather than problematic (Earle, 2016: 396), and approach it with empathy instead of anxiety, fear or hostility. Significantly, *The Arrival* insists on the need to share traumatic experiences to help develop empathy and solidarity across differences. Relying on Donna Haraway's idea of companion species, as well as the posthumanist concept of "zoe-centred egalitarianism" (Braidotti, 2013: 66), Bidisha Banerjee argues that *The Arrival* suggests that it is possible "to coexist harmoniously with incommensurable difference" (Banerjee, 2016: 402) in a world that demonstrates genuine appreciation for all living beings. What saves this idea from utopianism in Tan's novel is the presence of trauma: the imagined world is not one devoid of traumatic experiences but informed and shaped by them. In a time when "trauma is big business" and fodder for "marketing and consumption" (Bond-Craps, 2020: 2-3) in literature, art, popular culture, and the tourist industry, Tan refrains from the pitfalls of trauma culture: from an obsessive insistence on displaying trauma and from sensationalising, sentimentalising or in any other way exploiting traumatic experiences. Instead, he demonstrates how we can alleviate, understand and learn to live through, with and after such experiences in an atmosphere of compassion and solidarity. If this sounds naïve – not all traumas can be overcome – it is also true. Tan's representations of migration, trauma and recovery show us what the world *is* like, but also what it *can be* like.

Craps reminds us that many of the founding texts of trauma theory fail to promote genuine cross-cultural ethical engagement because

they marginalize or ignore traumatic experiences of non-Western or minority cultures, they tend to take for granted the universal validity of definitions of trauma and recovery that have developed out of the history of Western modernity, they often favour or even prescribe a modernist aesthetic of fragmentation and aporia as

uniquely suited to the task of bearing witness to trauma, and they generally disregard the connections between metropolitan and non-Western or minority traumas. (Craps, 2013: 2)

In the world of contemporary graphic novels, the need for a widening of theoretical horizons is essential because “narrative iconic works from all over the world portray traumatizing events and their effects on the individual’s psyche” (Romero-Jódar, 2017: 21), which is why this analysis leaves the founding texts of trauma studies aside. By focusing on unspecified and heterogeneous experiences of migration and trauma in a visual story that specifically deals with solidarity across cultures, nations, races, ethnicities, and genders, it is my wish to bypass “trauma theory’s Eurocentric biases” (Craps, 2013: 2) and contribute to a widening scope of trauma theory, one which would include various definitions and experiences of trauma, and call for cosmopolitan and cross-species empathy as the necessary basis for global solidarity that could eradicate rather than perpetuate existing inequalities and help prevent future injustices.

Arijana Luburić-Cvijanović

ARTIKULISANJE TRAUME U *DOLASKU* ŠONA TENA

Rezime

Inspirisan pričama iz stvarnog života, grafički roman *Dolazak* (2006) Šona Tena kombinuje realistički i fantazijski pristup kako bi ispričao univerzalnu priču o migraciji i traumi, i istovremeno ukazao na jedinstvenu i raznovrsnu prirodu takvih iskustava. Uspostavivši ravnotežu između neobičnosti i znatiželje, izolovanosti i zajedništva, izmeštenosti i prilagođavanja, Tenova priповest koristi neposrednost vizuelnog izraza kako bi dočarala „gotovo neopisiva iskustva“ (Knowles, 2015: 84): ekonomsku ranjivost, rat, političko ugnjetavanje, gubitak, usamljenost, nostalgiju i kulturnu nepismenost. Ako struktura ovog grafičkog romana pokazuje naklonjenost „estetici fragmentacije i aporije kao jedinoj podobnoj za zadatak svedočenja traumi“ (Craps, 2013: 2), ona takođe adekvatno prenosi dislociranost kao posledicu traumatičnih događaja koja je i sama po sebi traumatična. U tom smislu, grafički roman kao „’trans’ forma književnosti“ (Knowles et al., 2016: 380) predstavlja odgovarajući medijum za pripovedanje o transformativnim iskustvima, a prelazak s jednog panela na drugi čitaocu omogućava da postepeno razume promene svojstvene iskustvima migracije i traume. Kompleksan dijalog između slika i stranica u romanu kao protivtežu traumama iz prošlosti i sadašnjosti uspostavlja empatiju, komunikaciju i solidarnost u neimenovanoj novoj zemlji. Kako reči pripovesti smeštaju u kontekst određenog jezika, upadljivo odsustvo reči u Tenovom romanu podstiče razumevanje time što mu omogućava da komunicira preko granica kultura, i istovremeno

ukazuje na poteškoće u verbalnom artikulisanju traume. U okvirima studija o grafičkom romanu i traumi, ovaj rad istražuje narativne tehnike koje Ten upotrebljava da bi dočarao individualnu i kolektivnu traumu i predstavio migraciju kao zajedničko i vanvremensko iskustvo. Rad istovremeno ispituje Tenove strategije promovisanja empatije i solidarnosti između različitih kultura i vrsta, te pokazuje kako i Tenov roman i ovaj rad izbegavaju ono što Stef Kraps vidi kao jednu od zamki teorije o traumi.

Ključne reči: Dolazak, grafički roman, migracija, Šon Ten, trauma

REFERENCES

- Banerjee, B. (2016). Kinship between “companion species”: A posthuman refiguration of the immigrant condition in Shaun Tan’s *The Arrival*. *Journal of Postcolonial Writing. Special issue: Trans/forming literature: graphic novels, migration and postcolonial identity*, 52 (4), 399–414.
- Bond, L.–Craps, S. (2020). *Trauma*. London and New York: Routledge.
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity.
- Craps, S. (2013). *Postcolonial Witnessing: Trauma Out of Bounds*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Chaney, M. (2011). Introduction. In: Chaney, M. (ed.) (2011). *Graphic Subjects: Critical Essays on Autobiography and Graphic Novels*. Madison: The University of Wisconsin Press. 3–9.
- Earle, H. (2016). Strange migrations: An essay/interview with Shaun Tan. *Journal of Postcolonial Writing. Special issue: Trans/forming literature: graphic novels, migration and postcolonial identity*, 52 (4), 385–398.
- Hatfield, C. (2005). *Alternative Comics: An Emerging Literature*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Knowles, S. (2015). The Postcolonial Graphic Novel and Trauma: From *Maus* to *Malta*. In: Ward, A. (ed.) (2015). *Postcolonial Traumas: Memory, Narrative, Resistance*. Houndmills: Palgrave Macmillan. 83–96.
- Knowles, S.–Peacock, J.–Earle, H. (2016). Introduction: Trans/formation and the graphic novel. *Journal of Postcolonial Writing. Special issue: Trans/forming literature: graphic novels, migration and postcolonial identity*, 52 (4), 378–384.
- McCulloch, Fiona. (2012). *Cosmopolitanism in Contemporary British Fiction: Imagined Identities*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Meyer, C. (2013). Un/Taming the Beast, or Graphic Novels (Re)Considered. In Stein, D. and Thon, J.N. (eds.) (2013). *From Comic Strips to Graphic*

Novels. Contributions to the Theory and History of Graphic Narrative. Berlin/Boston: De Gruyter. 271–300.

Romero-Jódar, A. (2017). *The Trauma Graphic Novel.* New York and London: Routledge.

Rushdie, S. (1995). *Shame.* London: Vintage.

Schmitz-Emans, M. (2013). Graphic Narrative as World Literature. In: Stein, D. and Thon, J.N. (eds.) (2013). *From Comic Strips to Graphic Novels. Contributions to the Theory and History of Graphic Narrative.* Berlin/Boston: De Gruyter. 385–406.

Tan, S. (2006). *The Arrival.* Singapore: Arthur A. Levine Books.

Viljoen, J.M. (2021). *War Comics: A Postcolonial Perspective.* New York and London: Routledge.

Aleksandar Kavgić*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDC: 811.111'276.6:3.088.2
371.3::811.111:004
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2381
Originalni naučni rad

USE AND TEACHING OF SEO, VOICE AND TONE GUIDELINES: A WORKPLACE-ENGLISH CASE STUDY

This qualitative, case-study research analyses workplace English (WE) to determine how the interplay of voice and tone guidelines and search engine optimizations (SEO) guidelines shapes the use of English in marketing content of an IT company, as well as how much English teaching at the IT company caters to the needs of WE users in that respect. The research is based on two main resources: 1) a corpus of approximately 40 blogs and 100 website news articles which were compiled into a corpus in their draft, reviewed and post-SEO versions and 2) learning materials used in English classes for, allegedly, improving WE, including voice, style and SEO skills. The research was conducted in two phases. First, the revisions and edits in the corpus were identified and mapped to voice, tone, style and SEO guidelines, in order to see if edits do indeed target these aspects of WE use. Secondly, the teaching materials were analyzed to identify how they were crafted to address the main issues identified in the use of WE in respect of tone, voice and, in particular, SEO. This approach is based on the rules of qualitative research in public relations and marketing communication (Daymon & Holloway, 2010). The research shows that, in addition to struggling with voice and tone guidelines, employees also have trouble meeting the SEO guidelines, which may all be due to suboptimal WE teaching and learning materials which put too much emphasis on fine details of English usage, but not on the specialized requirements of IT companies in terms of voice, tone, style and SEO. The research also provides guidelines for improving WE teaching practice in terms of style, voice and, crucially, SEO requirements.

Key words: voice, tone, SEO, marketing communication, workplace English

1. INTRODUCTION

This study represents a follow-up and significant extension of the groundwork laid in two previous studies that were devised to identify and define linguistic constraints that are used to formulate tone and voice guidelines in workplace English (WE) and then to identify what language features and means are

*olgapk@ff.uns.ac.rs

used to implement these guidelines into textual production. In that respect, this study represents a follow up as it includes search engine optimization (SEO) in the scope of research, which represents a common WE constraint that interplays with voice and tone optimizations. On the other hand, the research also represents a significant extension of the previous studies as it widens the scope of WE research by analyzing the in-house, customized teaching materials to assess to what extent they were crafted to address the main issues identified in the use of WE (tone, voice and SEO).

As a follow-up with expanded scope and nature, this study has two related goals. Firstly, to analyze a small corpus of WE to determine if SEO edits are made, and, if so, how often and if they are linguistically different from voice and tone edits. Secondly, to investigate the contents and focus areas of learning materials used to teach WE in the company whose WE production was used to compile the corpus, and to determine if SEO, voice and tone optimizations are sufficiently covered by teaching and learning activities. As such, the study represents a pilot, case study as the corpus compilation was made possible in a medium-sized IT company and the researcher would like to thank Typhoon HIL Inc. for providing WE text samples as well as WE learning materials from their subsidiaries in Brazil and Serbia.

2. THEORETICAL CONSIDERATIONS ON THE USE OF VOICE, TONE AND SEO GUIDELINES IN WORKPLACE ENGLISH

According to Bell (1984, 2001) and Kavgić (2021), corporate tone and voice guides can be understood as marketing-oriented use of audience design and referee design which have the purpose of adjusting language towards that of their audience, resulting in implied solidarity or greater “intimacy” with them, and consciously using style(s) of a social group or groups of the assumed target audience in hope the stylistic shift develop allegiances with them, respectively. In contrast, SEO (Search Engine Optimization) is predominantly a marketing term (e.g. Ledford, 2015), but, in this paper, it is primarily analyzed from a linguistic perspective where it may be defined as a strategic process of tailoring and enhancing the textual and structural components of web content to improve its visibility and ranking on search engine result pages (SERPs) by means of the integration of relevant keywords, phrases, and latent semantic indexing (LSI) terms, as well as the optimization of syntactic structures, organization, and meta elements to align with search algorithms and user search patterns (a summary of Kian and Zahedi (2011) and Akay et al. (2018)).

In line with goals of the paper, this remainder of the chapter defines challenges in adhering to tone, voice and SEO guidelines for users of workplace English ((henceforward: UoWE) from the linguistic point of view, and establishes the theoretical framework for the research.

2.1. Challenges of following tone and voice guidelines from a linguistic point of view

The most significant challenge confronting UoWE in adhering to company tone and voice guides is the mastery of a unique, brand-specific linguistic identity (Cornelissen, 2017). The difficulty increases because each organization seems to develop its own distinct communication style, albeit on similar principles to other companies, which serves as an extension of its brand identity and corporate ethos (Kavgić, 2021). In other words, the UoWE must internalize this linguistic framework and consistently apply it across various content formats and channels, from website articles and blogs to social media posts and marketing collateral, as well as help and documentation. This necessitates a comprehensive understanding of the company's target audience, objectives, and values to ensure that the written content effectively communicates the desired brand message and resonates with the intended readership.

Another challenge is the navigation of diverse content requirements and the adaptation of writing styles to suit different contexts and purposes (Kavgić, 2021). UoWE must exhibit a high degree of versatility, seamlessly transitioning between formal, informal, persuasive, informative, or educational tones as necessitated by the content brief and/or goal/objective of content creation, all the while maintaining the same voice. Furthermore, maintaining stylistic consistency while addressing different topics or writing for various platforms can be a complex undertaking, because the UoWE must strike a delicate balance between incorporating the unique requirements of each project, including SEO considerations or audience preferences, and adhering to the overarching brand guidelines. Ultimately, the challenge lies in crafting content that is both contextually appropriate and reflective of the company's distinct style, tone, and voice, fostering a cohesive and engaging brand narrative across all communication touch points while appropriately using tone- and voice-compliant linguistic constructions such as active verbal voice, direct ("you") address, sentence length limits, approved terminology, etc. (Kavgić, 2021).

2.2. Purpose of SEO and challenges for UoWE

This section serves two purposes: firstly, to introduce the reader to SEO and, secondly, to highlight difficulties and challenges that UoWE face when dealing with it. After thorough investigation of various databases and scientific search engines, the author remained unsuccessful in efforts to find any significant number of earlier or recent studies that address SEO from the point of view of linguistics (outside natural language processing and computation) or WE. The only reference that directly addresses the linguistics of SEO is a single master thesis (Lushaku, 2022). This seems to indicate that WE and linguistic approaches to SEO present an under-researched topic, where this study may represent a modest contribution to fill the insight gap that seems to exist in this respect.

Non-linguistically, i.e. from the marketing perspective (e.g. Fishkin, 2018: 60-64), search engine optimization (SEO) is a multifaceted approach aimed at enhancing the visibility and ranking of web content in search engine result pages (SERPs). On the other hand, despite having non-linguistic motivation, SEO relies on linguistics to achieve its goals by means of strategic manipulation of textual components to align with search algorithms, thereby fostering a higher probability of content discovery and user engagement. In that respect, i.e. linguistically, lexical choices play a pivotal role in SEO as they determine the keywords and phrases employed in the content (Ledford, 2015: 19-31). These selections should reflect user search queries and trends, which can be identified through rigorous analysis of search data. Crafting semantically rich content, which encompasses synonyms and related terms, bolsters the topical relevance of the text and amplifies its resonance with search algorithms.

Another linguistic aspect of SEO, closely related to aforementioned lexical choices, is the use of latent semantic indexing (LSI) keywords (e.g. Blynova, 2019; Horasan, 2021). These are contextually related terms that search engines employ to discern thematic coherence and depth of content. According to these sources, incorporating LSI keywords can enhance the semantic network of the text, enabling search engines to ascertain its relevance to a broader array of user queries. Additionally, lexical choices and LSI are inextricably related to syntactic structures and the organization of textual elements, as the length of sentences and their syntactically encoded thematic structure impact the readability and navigability of web content. In other words, search-engine-optimized texts should exhibit a coherent, cohesive hierarchical structure of sentences further emphasized by means of formatting, such as clear headings, subheadings, and paragraph breaks. This fosters an intuitive user experience and facilitates search engines' ability to index the content accurately.

In sum, linguistic aspects of SEO entail the deliberate manipulation of lexical, semantic, and syntactic components of text to optimize its discoverability and relevance in search engine result pages. This process requires a comprehensive understanding of search algorithms, user behavior, and data-driven keyword selection. By harnessing these linguistic strategies, content creators who are UoWE can effectively enhance the visibility and impact of their web content in the digital landscape.

2.2.1. Challenges of optimizing WE output for SEO

One of the two primary challenges faced by UoWE in the realm of search engine optimization is the delicate balance between crafting content that appeals to both search algorithms and human readers. The dual objective of catering to search engine requirements while maintaining engaging and persuasive “prose” can prove to be a demanding task to achieve in the workplace. Striking this equilibrium necessitates a nuanced understanding of keyword usage and syntax, ensuring that content incorporates relevant search terms without succumbing to keyword stuffing or compromising the natural flow of language. Additionally, the dynamic nature of search engine algorithms requires UoWE, to stay abreast of the latest trends and best practices in SEO to maintain the efficacy of their textual strategies.

The second challenge for UoWE in the SEO landscape is the cultivation of high-quality, original content in an increasingly saturated digital market. Search engines prioritize unique, value-driven content that provides users with relevant, informative, and engaging material. UoWE in this domain must harness their creative prowess to produce fresh and captivating content, differentiating their work from the multitude of similar resources available online. This entails thorough research, the incorporation of diverse perspectives, and a commitment to innovation in both form and substance. Furthermore, UoWE must be adept at crafting compelling headlines, meta descriptions, and calls-to-action that entice users to click on their content amidst a sea of competing search results. Ultimately, the challenge lies in marrying SEO best practices with effective, persuasive copywriting to create content that captivates audiences and garners the favor of search engines.

In sum, SEO seems to represent an additional challenge for UoWE, especially when combined with corporate tone and voice guidelines.

2.3. Challenges of teaching WE skills for SEO

As it can be seen from previous sections, SEO, as well as tone and voice, are quite important language skills for UoWE and it would seem logical that there are some studies or research articles dealing with how to address them and teach them in the EFL (English as a Foreign Language) classroom. However, that is not the case. Despite thorough research of several scientific publication databases, it was not possible to find previous studies that directly tackle the topic of SEO, tone and voice in the EFL classroom. There are several studies that mention web content creation and, non-explicitly, SEO as aspects of digital literacy (Alakkrash & Abdul Razak, 2021; Alfia et al, 2020; Kurniawati et al., 2018; Pratolo & Solikhati, 2021; Tour, 2020), but the overall state of the art seems to be that, “digital literacy is overlooked in EFL classroom” (Iskandar et al., 2022: 86) – i.e. not only that are SEO skills and tone and voice skills are not addressed in scientific studies on EFL teaching, but digital literacy, as their overarching skill set, seems to be “missing in action”, too. In other words, the search for other references on this topic seems to indicate that it is valid, new and relevant. On the other hand, this also means that there are no benchmarks or methodological guidelines from previous studies to build upon. Ultimately, this study seems to be the first in, hopefully, a series of studies that bridge this gap.

In the absence of previous studies, the researcher, on the basis of his part-time work in IT industry as both a content writer and an EFL teacher, can relay that integrating SEO skills into workplace English teaching classes presents a unique set of challenges for both educators and learners. One significant challenge is the rapidly evolving nature of SEO techniques and algorithms. Teachers must stay up-to-date with the latest trends and best practices to provide relevant and accurate information to students, especially in 2023 when, under the influence of ChatGPT and AI, search engine companies (read: Google and Bing) are starting to change how search results are displayed and ranked. Additionally, since SEO requires a combination of technical and linguistic skills, finding the right balance between these two aspects in a WE course can be difficult. It is essential to create a course curriculum that addresses the linguistic nuances of writing for SEO while also providing students with the technical knowledge necessary for optimizing content for search engines. In that respect, the best approach to integrating SEO into workplace English teaching classes will probably involve incorporating real-world case studies into the curriculum and having SEO experts or practitioners as guests in EFL classes or, at least, having them check EFL materials. This approach would

allow EFL students and UoWE to gain hands-on experience and develop a comprehensive understanding of SEO strategies in a practical context.

This finding, to a great extent, also leads to this study where one of the main research questions was to determine, despite no scientific studies on the topic, if language aspects of SEO were being taught in in-house EFL/WE classes, at least in a representative IT company of the case study.

3. INTERPLAY OF SEO, TONE AND VOICE GUIDELINES: A CASE STUDY IN WORKPLACE ENGLISH USE AND ITS TEACHING PRACTICE

The central part of this study is organized in two parts. First, the methodology and the corpus will be presented, which is followed by a presentation of the results of the corpus analysis.

3.1. The research methodology and the corpus

Similarly to some previous studies (e.g. Kavgić, 2021), the most challenging aspect of methodological work revolved around finding a representative corpus because suitable corpora are not publicly available and companies (e.g. Amazon, Hubspot, etc.) are unwilling to give access to relevant text samples. As mentioned earlier, it was the IT company Typhoon HIL Inc., with offices in Boston, Basel, Florianopolis and Novi Sad, that provided both in-house marketing materials and in-house WE learning materials for corpus compilation and the author would like to, once more, thank them for that. More specifically, the corpus comprised two “sub-corpora”:

- “Web content corpus” (WCC) comprising blogs and web page text created by Tajfun HIL d.o.o. (Novi Sad, Serbia) and Typhoon HIL BR Ltda. (Florianopolis, Brazil), two subsidiaries of Typhoon HIL Inc: for this sub-corpus both raw and final versions were available (together with multiple reviews and tracked changes by native speakers of English)
- “Learning material corpus” (LMC) comprising learning materials for in-house, continuous education WE classes used in a total of 32 online, F2F and hybrid classes for both Typhoon HIL BR and Tajfun HIL doo,

The WCC was compiled from MS Word documents with tracked changes turned on and included up to five versions of a single document (draft, several revisions, and the final version), hence enabling the researcher to analyze various edits and annotate them according to their purpose. This type of corpus may be

called a “monolingual revision corpus” and has not been identified in major corpus textbooks or tangentially related studies (e.g., Aijmer, 2008; Beißwenger & Storrer, 2008; Bennett, 2010; McEnery & Hardie, 2012), except in an article by Kavgić (2021) where it is termed a “review monolingual corpus”. The basic info on the corpus is presented in Table 1, while a text sample is shown in Figure 1.

Number of blogs:	37
Average number of words per blog:	1011
Average characters per blog:	6509
Total number of words in blogs:	37407
Number of web pages:	94
Average number of words per web page:	306
Average characters per web page:	1812
Total number of words in web pages:	28764
TOTAL NUMBER OF WORDS IN THE WCC:	66171

Table 1: Basic information on the web content corpus (WCC)

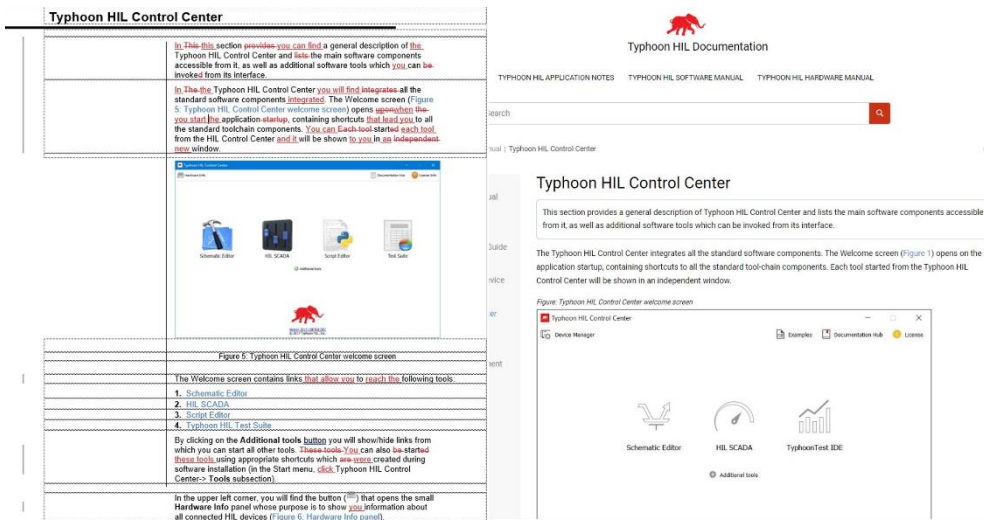

Figure 1: Representative WCC corpus files (draft, left) and the final, published version (right).

The WCC was analyzed in line with qualitative research framework in marketing communication (Daymon & Holloway, 2010): SEO edits in the WCC were identified and annotated for its type, as presented in the next section.

The LMC was compiled from a total of 36 PPTX slide decks and 19 MS Word files that have been used in a total of 32 in-house WE classes for employees

from 2019, 2020, 2021 and 2022. The LMC did not include course books, because they do not target voice, tone and SEO edits. It should be noted that in the company, the HR team communicates the employee language needs to the WE teachers and classes are assumed to be designed to fill in their skill gaps (personal communication), so these additional materials can be presumed to represent company-specific instructions. Sample materials from the LMC are shown in Figure 2. It is important to note that there is no word count/size of the LMC because many learning materials contained in it are scanned images/text from other sources.

The LMC was not annotated for SEO edits and their types. Instead, each exercise was annotated for the skill set that it targeted: general use of English, tone, voice and SEO.

WRITING A SEMI-FORMAL EMAIL

Remember, there are four registers in English: 1) vernacular/slang, 2) informal, 3) semi-formal and 4) formal. Cursing the idiot who cut into your lane will require the use of vernacular, conversations among friends and colleagues in the break room use the informal register, business letters and presentations use the formal registers, but emails are less formal and are between informal and formal registers. In sum, business letters use the formal register, while emails use the semi-formal register.

EXERCISE: Write a semi-formal email to sales@techsmith.com, based on the exchange between two colleagues on Skype.

A: Hi! Check out the new bundle on humblebundle.com. <link>They've gone mad. A Snagit & Camtasia bundle is \$29.99. RRP is \$199. Buy? How many licenses? 1, 2, 3... 50? :D

R: Wow! Maybe ?? But I can't see if licenses are personal, or also for business:?

A: I think it's a commercial license. Want me to ask techmish?

R: Please do & ask them if they allow multiple activations... let me know:)

A SEMI FORMAL EMAIL TO SALES@TECHSMITH.COM (up to 140 words):

ARTICLE EXERCISES

MORNING ENGLISH CLASS: 2020-03-02

GENERAL THEORY

- COUNTABLE: use „a/an“ + noun in singular
- UNCOUNTABLE: use „a/an“ + noun in singular
- UNCOUNTABLE: use „a/an“ + noun in singular
- UNCOUNTABLE: use „a/an“ + noun in singular

REFERENCES:

- UNCOUNTABLE: use „a/an“ + noun in singular
- UNCOUNTABLE: use „a/an“ + noun in singular
- UNCOUNTABLE: use „a/an“ + noun in singular

1. Insert the appropriate nouns in the partitive constructions:

- I've just heard several useful pieces / bits of information.
- Chopin wrote some wonderful pieces of music.
- I take two cubes / teaspoons / teaspoonfuls of sugar in my coffee.
- Can you see the bug on that blade of grass.
- You have to climb two flights of stairs to reach the attic.
- And finally add a pinch / teaspoon of salt and a drop/teaspoonful / of soya sauce.
- We need to buy a loaf of bread, a jar / can of jam, a bottle / carton of milk, a tube of toothpaste and two bars of soap.

Figure 2: Two screenshots of representative learning material corpus files: an email writing task (above) and the-use-of-article exercise (below).

3.2. Corpus analysis: types of linguistic edits for SEO and relevant in-house WE classes

This section is divided into two sub-sections, one presenting the qualitative analysis results of the WCC, and the other of the LMC, respectively.

3.2.1. Types of WE edits for SEO

After qualitative analysis, the WCC analysis identified a non-negligible number of SEO WE interventions (i.e. 10.96% of sentences contained an SEO intervention, as shown in Table 2) across a total of five distinct linguistic means of SEO: splitting of sentences, deletion of keywords, change in information structure, terminology (keyword) change and grammar/lexicon simplification. It should be noted that a number of non-linguistic means of SEO optimization were identified, including changes to formatting (headings), metadata textual/keyword additions, ALT-text insertion for images and similar procedures which are not the scope of this research. In terms of the frequency of various types of linguistic SEO edits, four types were mostly equally distributed, except for “keyword/terminology change” which was more than two times more common than any other type of edit, as shown in Figure 3. Each type of edits is briefly represented in the following sub-sub-sections where the examples first present the original first draft and then the SEO edit(s) by the reviewers, where the relevant edits for the current section/type of edit are marked **with bold formatting**, while other identified edits are marked *with italicized formatting*.

Percent of segments containing an SEO edit:	10.96%
Number of SEO edits per segment:	1.43%

Table 2: General frequency of SEO edits in the WCC

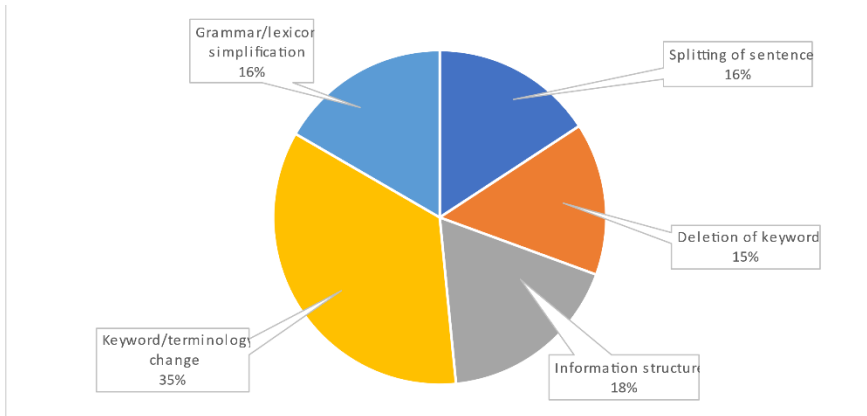

Figure 3: *Specific frequency (rounded) of different types of SEO edits in the WCC.*

3.2.1.1. SEO edit type #1: sentence splitting

Sentence splitting has been identified as one of the five types of SEO WE edits and is the one of the four similarly frequent edit types (see Figure 3) with a total of 91 occurrences in the corpus and a frequency of 15.79%. This type of edit most likely has the purpose of making the content clearer and easier to read both to the human, and, consequently, for the AI doing the search engine. Specifically, as explained by Schwartz (2022), Google uses RankBrain, neural matching, and bidirectional Encoder Representations from Transformers (BERT) to “understand” what a piece of web content is fundamentally about, which means that search engine ranking (SER) of a web page is no longer dependent on the number of search keywords that it contains, but on the contents and meaning of the text: more often than not pages with a very high SER, even the top pages, do not contain a single occurrence of the search keyword – what matters is that they are most “relevant” for that keyword, as interpreted by the search engine AI. In that sense, sentence splitting is a strategy stemming from the basic principles of clear writing (e.g. European Commission, 2020: 12-13) that instruct the writers to think about what readers would try to learn from the text, to imagine questions the readers might ask, to “keep it short and simple” by aiming for “an average sentence length of 15-20 words” and having “just one idea per sentence”. Sentence splitting, fundamentally, has the aim of making the text more “readable” and includes also grammatical changes necessary to transform compound or complex compound sentences into simple or short complex sentences, as shown in Example 1.

Example 1:

Comprehensive drag and drop library of OpenDSS components visually represented in the Typhoon HIL Control Center GUI allows you to build your own custom models and also import manufacturers' libraries.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

Comprehensive drag-and-drop library of OpenDSS components **is** visually **represented** in the Typhoon HIL Control Center (*THCC*).

<**sentence split**>

Build your own custom models and **also** import manufacturers' libraries.

3.2.1.2. SEO edit type #2: keyword deletion

The second type of SEO WE identified in the corpus was keyword deletion, which was identified on the basis of first drafts which contained initial keywords. With a total of 85 occurrences in the corpus (14.75% frequency), this is the least common SEO edit type. In the WCC, most instances of keyword deletion targeted acronyms, such as "HIL", and common collocations, such as "model-based". As explained in Schwartz (2022), but also in Ledford (2015), the shift of search engine provides, such as Google, to AI search processing means that the "brute force" SEO techniques, such as adding the target keyword in each paragraph and most headings, no longer work: on the contrary, search engines seem to penalize web pages oversaturated with keywords, and boost ranking of pages that explain keywords without necessarily explicitly mentioning them often in the text. Therefore, if the context allows it, it seems to be good, from the SEO perspective, to delete the relevant keyword, which is quite counterintuitive from the point of view of the WE user and content creator. This type of edit is shown in Example 2 where a very common phrase (and its acronym) was deleted.

Example 2:

Schematic Editor is designed to be a single-window environment for all your **hardware-in-the-loop (HIL)** modeling tasks.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

Schematic Editor is designed to be a single-window environment for all your **<keyword deleted>** modeling tasks.

3.2.1.3. SEO edit type #3: information structure change

The third type of SEO WE edit is focused on changing the original information structure of the sentence, which could, alternatively, be termed “refocusing”. In simplest terms, this type of SEO edit ensures that the most important piece of information is focused, which, in case of simple and short complex sentences, typically implies putting the relevant phrase/clause in the sentence-final position. This SEO technique stems from the aforementioned shift of Google and other search engine providers (see 3.2.1.1.) to AI-driven content analysis which implies that web pages should be written so that humans can understand it, which, in all probability, will result in “the algorithms and AI search engines” also understanding it (Schwartz, 2022). This SEO technique is, again, closely related to general guidelines for writing clearly, which implies short sentences elaborating a single idea (see 3.2.1.1.). Thanks to 103 occurrences (a frequency of 17.88%), this is the second most common type of SEO WE edit in the WCC. The application of this SEO WE edits is shown in Example 3 where a typical swap of the subject and the subject complement was done in order, most probably, to focus on the benefit for the user (and not on the product itself).

Example 3:

[Simplified and streamlined testing]₁ is facilitated by **[an intuitive automated test IDE]₂**.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

[An intuitive automated test IDE]₂ facilitates **[simplified and streamlined testing]₁**.

3.2.1.4. SEO edit type #4: keyword/terminology change

The fourth type of WE SEO, a keyword/terminology change, is the most common in the WCC with a total of 201 occurrences (34.89% frequency): this SEO edit is up to two times more frequent than any other type observed in the WCC. The main purpose of this WE SEO edit is to avoid oversaturation by keywords, which can cause penalization while not resorting to deletion of the keyword (see 3.2.1.2.). In other words, this SEO technique is about “paraphrasing” the keyword in different ways, such as e.g., using synonyms or extending the keyword (creating a long-tail keyword). This is shown in Example 4 where a potentially oversaturating “model-based toolchain” is extended into “model-based system engineering” and has the

acronym (“MBSE”) added: ultimately, this is the same keyword but more explicitly described together with a potentially relevant, but underutilized, acronym.

Example 4:

Model-based toolchain built from ground-up for high performance and long term numerical stability.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

Model-Based System Engineering (MBSE) toolchain built from ground-up for high performance and *long-term* numerical stability.

3.2.1.5. SEO edit type #5: grammar/lexicon simplification

The last general means of shaping the corporate voice is the simplification of grammar and lexicon, which, with 96 occurrences (16.66% frequency) in the WCC, represents the third most common WE SEO edit in the case study. It may be said that grammar/lexicon simplification represents just another means of achieving clarity and conciseness of the text so that it is easy to read by both humans and the AI operating behind the search engine user interface: sentence splitting (3.2.1.1.) and information structure changes (3.2.1.3.) are other means of achieving the same goal. This type of WE SEO edit is best illustrated by Example 5 where a highly complex sentence with focalization and three levels of recursive subordinate clause embedding is replaced with a less complex sentence with no fronting and only one subordinate clause: the main idea behind edits of this kind is to reduce text processing complexity and to improve readability (especially by the AI and algorithms).

Example 5:

What OpenDSS is **designed to do is to present an indefinitely expandable tool** which **empowers** the users with such capabilities that it can be easily modified to meet future needs.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

The OpenDSS **is designed to be indefinitely expandable** so that it can be easily modified to meet future needs.

3.2.2. SEO edits vs. tone and voice edits

The WCC contained a total of 8255 segments, which had been previously analyzed for tone and voice edits (see Kavgić (2021), presented in a summary form in

Table 3), so, once the annotation of SEO edits was conducted (see Table 4), it was possible to compare the frequency and types of edits in these two WE domains.

What the tables below are clearly showing is that SEO edits, despite being present in the corpus and, therefore, being relevant for WE written production, are 14 times less common than tone and voice edits that may, consequently, be said to be more important in the domain of WE and marketing content production. On the other hand, these results show that the research was properly oriented, and its primary goal has been achieved: the WCC shows that there are SEO edits, and their presence shows that SEO skills represent a relevant practical WE skill.

Finally, the tables show that there is a considerable overlap in kinds of edits that are used for achieving tone and voice compliance and SEO. More specifically, three techniques for achieving these two purposes are identical: sentence splitting, grammar/lexicon simplification and terminology change (i.e. keyword/terminology change). Of course, the ultimate goal of using these techniques in these two domains are completely different because complying with company tone and voice guidelines does not entail better SER or vice versa. These techniques are different sentences, clauses and phrases/words depending on the purpose and it would be wrong to assume that this is a kill-two-birds-with-the-same-stone situation.

Type of a tone/voice edit:	Occurrences:
Splitting of sentences	301
Passive to active voice	2812
Impersonal to personal (including “you”)	3692
Terminology change	674
Grammar/lexicon simplification	826
TOTAL EDITS FOR TONE AND VOICE:	8305

Table 3: Types and frequency of tone and voice edits in the WCC as reported in Kavgić (2021)

Type of SEO edit:	Occurrences:
Splitting of sentences	91
Deletion of keywords	85
Information structure	103
Keyword/terminology change	201
Grammar/lexicon simplification	96
TOTAL EDITS FOR SEO::	576

Table 4: Types and frequency of SEO edits in the WCC

3.2.3. *Types of learning materials targeting WE SEO skills*

The second goal of the research was focused on analyzing learning materials in the LMC to determine if SEO, voice and tone optimization skills are sufficiently covered by in-house teaching and learning activities, delivered by two different EFL teachers, of the company analyzed in the case study. In contrast to hundreds of annotated instances of SEO, tone and voice edits, the LMC analysis yielded no results. More explicitly, the LMC contains no exercises that target/develop skills necessary to make employees even aware of style and voice guidelines, let alone contextualized practice of relevant linguistics means to achieve them - and the same applies to SEO skills. Instead, the LMC practical tasks focus on:

- enriching vocabulary (mostly in the business and engineering domains),
- improving basic grammar skills (articles, subjunctive, conditionals, etc.),
- presentation skills,
- controversial topics for conversations, and
- email writing skills (especially formality and different registers).

The absence of results in the LMC represents a result in its own right: there is a complete disconnect between the teaching focus and the new WE skills that the employees (and, ultimately, the employer) need. Of course, one company case study does not provide ground for generalization, but this finding provides a tentative validation for more elaborate and broader studies in WE teaching practice, especially in the domain of in-house corporate teaching in the IT and where WE users need to adhere to multiple constraints and follow diverse guidelines on their textual production.

4. CONCLUDING REMARKS

The case study presented here set out to achieve two goals. The first goal was to determine if the “Web content corpus” (WCC), previously used to analyze tone and voice edits (see Kavgić 2021), contains any edits made to achieve SEO, and, if yes, to identify the type and frequency of such edits. The second goal was to compile and analyze the “Learning material corpus” (LMC) to determine if custom-made in-house courses in the company analyzed in this case study contain exercises relevant for achieving better tone and voice compliance and ensuring SEO, and, if so, to what extent. Both goals were achieved, and the following conclusions can be made:

- the employees struggle to meet SEO guidelines, but to a lesser extent than voice and tone guidelines as there are 14 times fewer SEO edits in the WCC than tone/voice edits,

- five different types of SEO edits have been identified, three of which overlap with tone and voice edits,
- the LMC contains no exercises relevant for tone, voice, and SEO,
- the number of edits in the WCC and the absence of relevant exercises in the LMC jointly indicate suboptimal workplace English (WE) teaching and learning practice which puts too much emphasis on fine details of English usage, but not on the specialized requirements of IT companies in terms of voice, tone, style and SEO, and
- the disconnect between the WE needs of employees and the materials may indicate that universities and continuous education do not always target market-relevant language skills and types of language use.

On the basis of these findings, the following guidelines for improving WE teaching practice in terms of style, voice and SEO skills can be formulated:

- employees should learn how to achieve proper audience design: write for the reader (not present the contents from the writer's perspective),
- WE classes should contextualize grammatical and vocabulary skills for voice, tone and SEO optimizations,
- WE classes should teach employees to limit a single sentence to a single idea (which is contrary to the "unspoken" general notion that long sentences are a trademark of erudition and the goal of written production),
- companies should enforce the use of consistent company terminology,
- employees need to understand how SEO works (i.e. focus on good content, not on the exact keywords), and
- relevant stakeholders in education should find a way to update and modernize curricula, syllabi and lifelong learning courses with relevant new language skills, including digital literacy skills, such as complying with tone and voice guidelines and SEO, necessary to make students more (and faster) employable.

Finally, it should be, once more, emphasized that obtaining a larger representative corpus for these kinds of studies in the future may present a virtually insurmountable challenge because there are very few companies willing to share their in-house tone, voice and SEO guides, especially in pair with drafts and revisions of customer-facing content created in-house. For this reason, this research represents a case study and the researcher would, again, like to thank Typhoon HIL

Inc. for providing samples of both WE text and learning materials for the corpora used in this case study.

Aleksandar Kavgić

УПОТРЕБА И НАСТАВА *SEO* ОПТИМИЗАЦИЈЕ, КОРПОРАТИВНОГ ГЛАСА И ТОНА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА УПОТРЕБЕ И НАСТАВЕ ЕНГЛЕСКОГ НА РАДНОМ МЕСТУ

Сажетак

Ова квалитативна студија случаја анализира употребу енглеског на радном месту како би се утврдило колику улогу смернице за корпоративни глас и тон, и *SEO* (енг. Search Engine Optimization) утичу на употребу енглеског језика у стварању маркетиншких садржаја ИТ компанија, као и колико је настава енглеског језика у ИТ компанији прилагођена овим потребама запослених. Истраживање се заснива на два главна извора: 1) корпусу састављеном од 40 блогова и 100 чланака са веб страница који су убачени у корпус у више верзија (од иницијалне верзије, преко једне или више ревизија до завршне верзије која укључује *SEO* оптимизације), и 2) корпуса наставних материјала коришћених на часовима енглеског језика у компанији у којој су настали блогови и веб странице. Истраживање је спроведено у две фазе. Прво су у корпусу идентификоване преправке и измене повезане са смерницама за глас и тон, а посебно за *SEO*, како би се утврдило да ли су ово аспекти употребе језика релевантни за енглески на радном месту. У другој фази анализирани су наставни материјали како би се утврдило колико су они прилагођени употреби енглеског језика на радном месту из перспективе тона, гласа и, посебно, *SEO*. Овај приступ је заснован на правилима квалитативног истраживања у области односа са јавношћу и маркетиншке комуникације. Истраживање показује да, осим проблема са праћењем смерница за глас и тон, запослени такође имају проблема са праћењем *SEO* смерница, што може бити узроковано неадекватним наставним материјалима за енглески на радном месту који превише нагласка стављају на детаље употребе енглеског језика, али не и на специјализоване захтеве ИТ компанија у погледу гласа, тона, стила и *SEO*. Истраживање такође пружа смернице за побољшање праксе наставе енглеског на радном месту, посебно у погледу гласа, тона, и, примарно, *SEO*.

Кључне речи: глас, тон, *SEO*, маркетиншка комуникација, енглески на радном месту, настава енглеског на радном месту

SOURCES

- Typhoon HIL blogs*. Retrieved on December 1, 2022 from <https://info.typhoon-hil.com/blog> and from Typhoon HIL internal repositories (drafts and reviewed versions: not publicly available)
- Typhoon HIL documentation*. Retrieved on December 1, 2022 from <https://www.typhoon-hil.com/documentation/> and from Typhoon HIL internal repositories (drafts and reviewed versions: not publicly available)
- Typhoon HIL in-house English classes: supplementary materials*. Retrieved on December 1, 2022 from Typhoon HIL internal repositories (drafts and reviewed versions: not publicly available)

BIBLIOGRAPY

- Aijmer, K. (2008). Parallel and comparable corpora. In A. Lüdeling & M. Kytö (Eds.), *Corpus Linguistics: An International Handbook* (Vol. 1, pp. 275–292). De Gruyter Mouton.
- Akay, O., Kalashnikova, A., Kalashnikov, I., & Golubeva, A. (2018). Towards Question on Linguistic Approach to Search Engine Optimization: Clustering, Collocation, Grams. *SHS Web of Conferences*, 50, 1-23.
- Alakrash, H. M., & Abdul Razak, N. (2021). Technology-based language learning: Investigation of digital technology and digital literacy. *Sustainability*, 13(21), 12304.
- Alfia, N., Sumardi, S., & Kristina, D. (2020). Survival skills in digital era: An integration of digital literacy into EFL classroom. *Indonesian Journal of EFL and Linguistics*, 5(2), 435.
- Beißwenger, M., & Storrer, A. (2008). Corpora of computer-mediated communication. In A. Lüdeling & M. Kytö (Eds.), *Corpus Linguistics: An International Handbook* (Vol. 1, pp. 292–309). De Gruyter Mouton. <http://www.degruyter.com/view/product/19320>
- Bell, A. (1984). Language style as audience design. *Language in Society*, 13(2), 145–204.
- Bell, A. (2001). Back in style: Reworking audience design. In P. Eckert & J. R. Rickford (Eds.), *Style and sociolinguistic variation* (pp. 139–169). Cambridge University Press.
- Bennett, G. (2010). *Using Corpora in the Language Learning Classroom: Corpus Linguistics for Teachers*. University of Michigan Press/ELT.

- Cornelissen, J. P. (2017). *Corporate Communication: A Guide to Theory and Practice* (5 edition). SAGE Publications Ltd.
- Daymon, C., & Holloway, I. (2010). *Qualitative research methods in public relations and marketing communications*. Routledge.
- European Commission. (2020). *European Commission Style Guide*. European Commission.
https://wikis.ec.europa.eu/download/attachments/6824833/commission_style_guide.pdf
- Fishkin, R. (2018). *Lost and Founder: A Painfully Honest Field Guide to the Startup World*. Fishkin, Rand.
- Iskandar, I., Sumarni, S., Dewanti, R., & Asnur, M. N. A. (2022). Infusing Digital Literacy in Authentic Academic Digital Practices of English Language Teaching at Universities. *International Journal of Language Education*, 6(1), 75–90.
- Kaneko, E., Rozycki, W., & Orr, T. (2009). Survey of workplace English needs among computer science graduates. *2009 IEEE International Professional Communication Conference*, 1–6.
<https://doi.org/10.1109/IPCC.2009.5208704>
- Kavgić, A. (2021). A Case Study on Linguistic Means of Editing for Voice and Tone in Corporate Marketing Communication. *Annual Review of the Faculty of Philosophy/Godisnjak Filozofskog Fakulteta*, 46(2), 15–33.
- Kian, H. H., & Zahedi, M. (2011). An efficient approach for keyword selection; improving accessibility of web contents by general search engines. *International Journal of Web & Semantic Technology*, 2(4), 81.
- Kurniawati, N., Maolida, E. H., & Anjaniputra, A. G. (2018). The praxis of digital literacy in the EFL classroom: Digital-immigrant vs digital-native teacher. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, 8(1), 28–37.
- Ledford, J. L. (2015). *Search Engine Optimization Bible*. John Wiley & Sons.
- Lushaku, A. (2022). *SEO Content Writing: A Linguistic Analysis* [University of Prishtina]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4169165
- McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge University Press.
- Pratolo, B. W., & Solikhati, H. A. (2021). Investigating teachers' attitude toward digital literacy in EFL classroom. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*, 15(1), 97–103.
- Schwartz, B. (2022, February 3). *How Google uses artificial intelligence In Google Search*. Search Engine Land. <https://searchengineland.com/how-google-uses-artificial-intelligence-in-google-search-379746>

- Soldner, D. (2019, November 14). *Everything is Inbound: Sales*.
<https://www.vye.agency/blog/everything-is-inbound-sales>
- Stuart, H. (1999). Towards a definitive model of the corporate identity management process. *Corporate Communications: An International Journal*, 4(4), 200–207.
- Stuart, H., & Kerr, G. (1999). Marketing communication and corporate identity: Are they integrated? *Journal of Marketing Communications*, 5(4), 169–179.
- Tour, E. (2020). Teaching digital literacies in EAL/ESL classrooms: Practical strategies. *TESOL Journal*, 11(1), e00458.
- Tsai, S. (2008). Corporate marketing management and corporate-identity building. *Marketing Intelligence & Planning*, 26(6), 621-633.

Katarina Ivanović¹
Technical Faculty “Mihajlo Pupin”
University of Novi Sad

UDC: 811.111’243-6
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2387
Originalni naučni rad

THE ABILITY OF STUDENTS AT THE TERTIARY LEVEL OF EDUCATION TO APPLY RELEVANT MOVES AND CONTENT IN JOB APPLICATION LETTERS

This paper presents an analysis of 22 job application letters written by students at the level of Master’s studies. The letters were analyzed regarding their structure, i.e. the moves they contained and their content, in order to determine whether students are able to write effective job application letters. When analyzing the documents, the main emphasis was put on the issues students had regarding the structure and content – the type of information included in each move. The small-scale research we conducted is mostly descriptive and qualitative with some quantitative data as well. The conclusions reached indicate that students are well aware of the correct structure of this type of document, but there is still room for significant improvement in terms of the content and the means to connect their skills to the requirements and present themselves in the best way possible. The findings reveal the necessity of explicit genre teaching with the focus on formal register and the ways in which applicants could attract potential employers.

Keywords: job application letters, genre, moves, structure, content

INTRODUCTION

Within English for Specific Purposes (ESP) courses at the tertiary level, students are introduced to different genres which they are going to use in practice, after finishing their Bachelor’s or Master’s studies. One of these genres is a job application letter, also called a covering letter. This type of document is, essentially, a type of a business letter written to a potential employer by a candidate interested in a certain position. An aim of a job application letter is to promote a person who applies for a certain job. The ability to write a good job application letter is very important for students since it directly influences the possibility of finding employment after the graduation.

Numerous elements need to be taken into consideration when writing this type of document. Job application letters need to have certain structure, clarity, and

¹ ivanovic.katarina84@gmail.com

accuracy in terms of grammar, spelling, and vocabulary items. Bhatia (1993) points out that a job application letter enables a candidate not only to clarify the information from the résumé – an outline of someone’s educational and professional history, but also to show the connection between those pieces of information and the qualifications required in the job advertisement. Above all, these letters have to be persuasive in order to fulfill their communicative function and obtain the next step in the employment procedure which is, most typically, a job interview.

This paper represents small-scale research conducted on the job application letters written by the students of Engineering Management at the level of Master’s studies. Twenty-two letters we analyzed were written within an elective course called Written Communication in English.

An aim of the study is to determine whether the students are able to write job application letters successfully in terms of the letters’ structure, content, and the presentation of an applicant in an adequate way that would attract the attention of potential employers.

JOB APPLICATION LETTER AS A GENRE

Hyland (2003: 21) claims that “*Genre* refers to an abstract, socially recognized way of using language.” Language is embedded in social realities and it is assumed that every successful text displays that its writer is aware of the context and potential readers of the text. Henry and Roseberry (2001) define genre as a sociolinguistic activity whose participants are able to achieve specific goals.

According to Bhatia (1993), an aim of a job application letter is to promote the job applicant and attract attention or invite responses from potential employers. This letter is, typically, accompanied by an applicant's résumé. This form of writing is an influential one since the writer should be able to promote him/herself by showing that his/her competences are compatible with the requirements from the job advertisement (Bhatia 1993, Henry–Roseberry 2001). Corfield (2009) emphasizes that a job application letter needs to contain, above all, information about someone's skills and work experience.

Genres are, typically, analyzed through their structural elements – *moves*. A move represents a phase within a particular genre and it has its own communicative purpose which contributes to the overall communicative purpose of a certain genre. According to Swales (2004), moves are units of discourse possessing coherent communicative function. Henry and Roseberry (2001) state that moves contain

linguistic elements which make them uniform and clearly indicate discourse characteristics.

As a specific genre, a job application letter needs to have a certain *structure*. We consider an appropriate combination of the moves by the term structure. There is not only one acceptable structure of a job application letter, several options are proposed by different authors.

Numerous researchers studied job application letters as a genre. Henry and Roseberry (2001) studied forty job application letters written by native speakers of English. These authors suggest a complex structure of a covering letter which includes the following moves: 1) "Opening", 2) "Referring to job advertisements", 3) "Offering candidacy", 4) "Stating reasons for applying", 5) "Stating availability", 6) "Promoting the candidacy", 7) "Stipulating terms and conditions of employment", 8) "Naming referees", 9) "Enclosing documents", 10) "Polite ending", and 11) "Signing off".

Bhatia's model (1993) of a covering letter is the one we used in the research. It was chosen due to the fact that it is not a very complex one and it is practical to be taught in ESP writing classes. Therefore, this model is going to be presented in greater detail.

Bhatia (1993: 49) made a comparison between promotional and covering letters and drew conclusions regarding similarity in the structure of these letters. Due to that, covering letters are classified as the promotional genre, as well as advertisements, brochures and leaflets. According to this author (1993: 62), a job application letter contains the following moves: 1) "Establishing credentials", 2) "Introducing the candidacy", 3) "Offering incentives", 4) "Enclosing documents", 5) "Using pressure tactics", 6) "Soliciting response", and 7) "Ending politely". Bhatia (1993) emphasized that not all of the moves are obligatory and their order can be rearranged. Wang (2005) also studied the structure of covering letters, based on Bhatia's model (1993), claiming that "Establishing credentials", "Introducing candidature" and "Soliciting response" are the most frequently found moves.

"Establishing credentials" is the first move which contains a reference to a specific job advertisement. Applicants are expected to mention where they found an advertisement and a specific position they are applying for. It is also preferable to express admiration and respect for the potential employer. The second move introduces the candidacy. It should present essential information about the applicant, such as formal education, current position, previous work experience, etc. The third move, "Offering incentives", is similar to the previous one, but a candidate should put a special emphasis on his/her qualities which are desirable and match the criteria of a potential employer. For example, specific skills, previous

experience and personal qualities could be mentioned in this section. In the fourth move, a candidate needs to state which documents are enclosed together with a job application letter. These could be a résumé, diplomas, certificates, references, etc. In the following move, an applicant implicitly or explicitly requests a job interview, so certain pressure tactics could be employed here. The sixth move expresses writer's hope for a reply and being taken into consideration. Finally, "Ending politely" shows applicant's gratitude and contains a formal closing of the letter.

LITERATURE REVIEW

There are several studies dealing with students' covering letter writing at the tertiary level of education. A few of these studies were interested in the structure of job application letters (Rizan–Darus–Stapa–Siti Hamin & Rosniah 2007, Upton–Connor 2001, Bophan 2008), while some of these analyses were comparative (Zaree-ee 2008, Mirzai–Aliabadi 2013, Latipah–Gunawan 2019) and cross-linguistic (Hou 2013, Thumnong–Tongpoon–Patanasorn 2017).

Zaree-ee (2008) compared covering letters written by the students divided into two groups. The first group of students was familiar with the characteristics of the genre, while the second group was not familiar with them. The final conclusion this author reached was that the students belonging to the first group received significantly higher marks.

Rizan et al. (2007) found that Malaysian students used only three moves in their covering letters. This led to a conclusion that they were not able to write effective covering letters, so they needed to be trained to write more persuasive covering letters containing larger number of moves. Similar research was conducted by Mirzai and Aliabadi (2013), with a special reference to the impact that written corrections from the teachers had on the students' covering letters. The authors concluded that a group of students that received a direct written feedback significantly improved results when it comes to composing job application letters, which was shown on the post-test, i.e. the next assignment. On the other hand, the group that did not receive direct written corrections achieved lower scores on the following assignment.

Hou (2013) compared structures of the application letters written by Canadian and Taiwanese college students. The author found that Canadian students wrote longer covering letters than Taiwanese students, in order to convince potential employers of their qualifications. On the other hand, Taiwanese students used a direct approach in asking for interviews by writing short and general statements.

Latipah and Gunawan (2019) conducted interesting research in order to determine whether students are able to write persuasive covering letters. Students' letters were compared to the ones written by experts. The most significant gap that was identified between these two groups of letters referred to students' inability for self-appraisal. This study suggests that explicit instruction could raise students' ability to use persuasive register.

Upton and Connor (2001) authored a multi-level analysis of 153 covering letters written by undergraduate students. Their research was cross-cultural since the application letters were written by American, Belgian and Finnish students. Authors found seven moves in their sampled letters and analyzed their function. They were especially interested in lexico-grammatical patterns of politeness strategies. The final conclusion was that American students used many formulaic expressions, style of Belgian students was more personal, while the style of Finnish students was somewhere in between these groups.

Bophan (2008) analyzed 22 letters of application with an aim to determine the pattern of moves. Following the move structure and order suggested by Henry and Roseberry (2001), Bophan (2008) determined that a definite move order could not be identified although most of the moves were present in the analyzed documents. Main pedagogical implication of this study was that students need to be aware that writing a successful job application letter requires specialized writing skills in addition to the general ones. As suggested, this could be achieved by explicit teaching how to write obligatory moves through the use of available linguistic resources.

Thumnong and Tongpoon-Patanasorn (2017) authored a cross-cultural research of moves contained by thirty job application letters written by participants belonging to six different nationalities. Authors reached a conclusion that all participants used a very similar way of writing application letters. Slight differences were noticed in terms of a rearranged order of the first three moves.

RESEARCH CONTEXT AND METHODOLOGY

This small-scale research was conducted on 22 job application letters written by the students of Engineering Management at the Master's level of studies. It was previously assessed that the students were at B2 level according to CEFR (The Common European Framework of Reference for Languages).

Students were given explanations on the structure and purpose of a job application letter. They were introduced to Bhatia's model (1993) of a covering letter, containing seven moves. One of the moves – “Using pressure tactics” – was

mentioned as not being obligatory, so the focus was on the six moves a covering letter should contain. The students were also acquainted with a few sample job application letters written by native speakers. These sample letters referred to the job openings in the professional field of Engineering Management and were obtained online. It was necessary for the students to read a few actual covering letters so that they could realize how they should be written. Theoretical explanations without real pieces of writing would not be enough.

In the following class, a task was given to the students – to write a job application letter for a specific manager’s position. The students were also given the company’s name and the specific requirements. The requirements were as follows: Bachelor’s degree in the field of Engineering Management, knowledge of English (at least B1), computer skills, leadership skills, flexibility, decision making skills. They had 30 minutes to complete the task and were instructed to do it according to the explanations and examples they were provided with in the previous class.

Job application letters were collected after the class and analyzed in terms of the structure, i.e. the moves used in each of them, as well as the type of information they contained. Spelling, grammar and vocabulary characteristics were not included in this analysis. The analysis was mostly descriptive and qualitative – it was determined which specific moves were used, whether certain moves were left out (and which ones), whether their order differed from the one suggested. Certain quantitative data were presented as well, such as the percentage of the letters which contained all the moves, the percentage of the letters which had a rearranged order of the moves, etc. Besides the description of the structure, the moves were described in terms of the content. A special emphasis was placed on the type of information the moves contained, whether significant pieces of information were missing, and the way in which the information was conveyed – implicitly, explicitly, too directly, etc.

The main purpose of the research was to identify whether the students are able to write job application letters successfully. The focus was put on the errors they made regarding the structure and the content of the letters as well.

RESULTS AND DISCUSSION

Number and Order of the Moves

If we consider the overall structure of the letters, about 81% (18 letters) contained all of the moves we termed as obligatory. None of the letters contained a move called “Using pressure tactics”. We suggest that the students avoided writing

this move since it was mentioned as optional. It is also possible that the students lacked the language skills to express a kind of pressure on the prospective employer in an implicit way that would be indirect and polite.

We found that three letters did not contain the third move – “Offering incentives”, while two letters did not include two moves. In one of the letters missing multiple moves, the third and fourth moves (“Enclosing documents”) were not written, while the other letter did not contain “Enclosing documents” and “Soliciting response”.

The fact that a high percentage of the students utilized all of the obligatory moves can be attributed to the explicit instructions they received in terms of the covering letter structure. Zaree-ee (2008) came to similar conclusions since the group of students that was explicitly taught about the genre achieved better scores than the group that did not receive explicit instructions.

The following table summarizes the use of the specific moves throughout the research.

Table 1. The percentage of the use of the specific moves

The move	The percentage of the use
“Establishing credentials”	100%
“Introducing the candidacy”	100%
“Offering incentives”	86%
“Enclosing documents”	90%
“Soliciting response”	95%
“Ending politely”	100%

The order of the moves was the one professor suggested (following Bhatia (1993)) in high percentage of the letters. Only three letters had a different order of the moves. In one of the letters, “Offering incentives” was written before the candidacy was introduced. The other two letters had “Enclosing documents” move after “Soliciting response”. In these two letters, the enclosed documents were mentioned prior to the polite ending of the letter. Although the moves in these three letters were somewhat rearranged, that did not seem to have affected the communicative purpose of the letters and promoting of the applicant. Similarly, Bophan (2008) and Thumngong and Tongpoon-Patanasorn (2017) found variations in the move order that did not essentially affect the communicative purpose of the documents.

Content of the Moves

The first move – “Establishing credentials” was identified in all 22 letters. Students were expected to mention two important pieces of information within this move – the source of information about the job vacancy, as well as an interest in applying for a specific position. Not all of the letters contained both of these pieces of information. Namely, in ten of the letters (about 45%) a piece of information about the source was missing. Also, there was one letter in which an interest for a certain position was not mentioned at all. Obviously, majority of students deemed that it was more important to state the exact position they are applying for than to state where they obtained the information about the job opening. Being specific about the position is crucial if one company has several job advertisements published on one website, magazine, etc.

Different strategies were used when it comes to showing interest. Some students were rather clear and explicit, while others used more implicit ways to express their wish to apply for a job vacancy. In order to illustrate different ways of expressing interest, the following examples are taken from the letters:

- 1) I would like to apply for the position of a production manager at your company.
- 2) Since I graduated last year, I started considering finding an employment at the company such as yours.

Example (1) illustrates a direct and explicit way of expressing interest for a certain position since the candidate is explicitly saying that he/she would like to apply for an explicitly mentioned job opening. Unlike example (1), example (2) presents an interest in an implicit and less direct way. The applicant mentioned the recent graduation and wanting to apply for an employment without explicitly naming the position and a wish to work for the company in question – this wish was implied (“the company such as yours”).

“Introducing the candidacy” is the second move, identified in all of the letters. All of the students put this move into a separate paragraph and it was significantly longer in comparison to the other sections of the job application letters. This is understandable and justified due to the fact that an applicant is supposed to introduce him/herself throughout this move.

Within the second move, specific pieces of information and the order students used to present them differed significantly among letters. One group of letters contained mostly information about formal education (14 letters, about 63%),

while eight letters were more concerned with the skills and personal qualities. In the latter, students wrote mostly about their organizational and leadership skills, as well as their knowledge of foreign languages. Being flexible, hard-working, responsible and detail-oriented were frequently mentioned among personal qualities. The ability to function in a team also appeared in a high percentage of the letters (about 81%).

“Offering incentives” seemed to be the most difficult move for the students. Although it was not written in only three out of 22 letters, it is evident that students had issues when explaining why and how they fit a particular position they are applying for. In most cases, this move was very short and practically a repetition of the previous one. Similarly to Hou’s findings among Taiwanese students (2013), statements that are short and general were present throughout the covering letters. The applicant’s skills and qualities were not clearly related to the requirements in 11 out of 19 documents. Some students were very implicit when it comes to this section (about 31%) as if they were reluctant to present themselves in the best way possible. On the other hand, there were a few more explicit examples which lacked an explanation, i.e. the connection with the specific requirements. The following examples belong to this specific move:

- 3) I might fit your requirements because I have good organizational skills.
- 4) My last job was similar to this one, so I think you might choose me.
- 5) I may be the right candidate.

Examples (3) and (4) belong to the group of the more implicit statements. Candidates stated that they believe they should be chosen in a polite way. Being less direct was achieved through the use of a modal verb – *might*. They also offered an explanation – *why* they should be considered as the suitable candidates. Contrary to examples (3) and (4), example (5) seems to be more direct since it utilized *may* as a modal verb which conveys a higher degree of certainty. However, the statement does not relate the applicant’s qualifications to the criteria as it does not offer a reason why someone should be chosen for a particular position.

The fourth move refers to the documents that are, in most cases, enclosed together with a covering letter. As it was mentioned above, two of the letters did not contain this move. “Enclosing documents” was included, in other letters, as a short paragraph containing a single sentence. Most typically, the following sentence was used:

- 6) I am enclosing my CV as a PDF document.

As expected, students explicitly mentioned the type of documents they were sending together with an application letter, without giving any additional information. We may assign this to the fact that all sample letters they read in the previous class contained a very short paragraph related to the documents which accompanied the covering letter.

“Soliciting response” presented a bit challenging move. Despite not being written in only one of the letters, this move contained different forms of expressing hope for a reply, including the ones that were too direct. In approximately 45% of the letters, vocabulary items and sentence constructions used within this move did not belong to the formal register that should have been used. This move can be illustrated by the following examples taken from the sample:

- 7) I want your urgent reply.
- 8) I hope your HR department will contact me soon.
- 9) I expect your email as soon as possible.

All of these examples ((7), (8) and (9) are rather direct since the verbs such as *want* and *expect* were used, as well as the expressions *urgent* and *as soon as possible* which indicate impatience of an applicant. Soliciting response should have been expressed via more implicit statements, such as the ones listed in the following examples found in the sample:

- 10) I was hoping I would receive your reply.
- 11) I would appreciate if you took some time to send me a reply.

Examples (10) and (11) are more formal, implicit and polite in comparison to the examples (7), (8) and (9). We consider them as being more appropriate, which was achieved by the use of progressive verb forms, conditional clauses and modals such as *would* that made them more implicit and polite. Judging by the overall content of this move within the letters, findings of Latipah and Gunawan (2019) were in line with ours – students lacked tactics to persuade potential employers to invite them to a job interview.

Similarly to the previous move, the last move – “Ending politely” – contained inadequate ways of expressing gratitude, such as “Thanks for your time” and other expressions that were somewhat too informal. This was especially reflected in the closing of six out of 22 job application letters (approximately 27%) which contained expressions such as “Best” or “Regards” instead of their more formal equivalents – “Yours sincerely” and “Yours faithfully”.

CONCLUSION

Job application letters present a genre which is very significant for ESP courses at the tertiary level of education. It is generally known that, after they graduate from their Bachelor's or Master's studies, students are going to write their résumés and covering letters frequently in practice. Even though job application letters present a genre of great importance, they are not studied sufficiently, especially within ESP classes. The type of research we conducted is equally beneficial for students and teachers since it sheds light on the issues that need to be overcome so that the students would be successful at creating job application letters.

Our results showed that the students from the group were well aware of the correct structure of the document as a high percentage of the letters contained all of the moves in the suggested order. Slight rearrangements of the move order did not disturb the overall communicative function of the letters.

When it comes to the content of the specific moves, more significant differences were identified. Students put emphasis on different information when they were introducing their candidacy, which means that some of them believed their formal education was more important, while others gave greater importance to the skills and personal qualities. However, relating these pieces of information to the specific requirements was more challenging and demanding. Students were either too implicit or could not explain adequately how exactly they fit the company's criteria. Latipah and Gunawan (2019) derived similar conclusions in terms of the fact that students are not persuasive enough when it comes to writing this type of document. Therefore, they need to be explicitly taught how to use persuasive vocabulary and structures. The use of informal register was also evident in this section, as well as in the moves called "Soliciting response" and "Ending Politely". Knowledge of formal register and raising the level of pragmatic competence appears to be necessary in order to improve students' writing skills, which was evident in the last two sections of the analyzed letters.

Judging by the results of this small-scale research, students are well acquainted with the structure of job application letters, but their content is an area which needs to be improved in order to write these letters successfully. Our findings go in line with many other studies, for example Rizan et al. (2007), Hou (2013), Latipah and Gunawan (2019) and Bophan (2008). In our opinion, a special emphasis should be placed on the content referring to an applicant's skills and their relation to the requirements so that the candidate is presented in the best way possible and invited to a job interview. In order to do so, it is necessary to use adequate vocabulary and sentence structures belonging to the formal register. We

suggest that all of these elements should be explicitly taught in ESP writing classes. Besides explicit teaching, it is highly recommendable to expose students to the authentic texts written by native speakers or the texts of an equal quality written by non-native ones.

Katarina Ivanović

SPOSOBNOST STUDENATA NA TERCIJARNOM NIVOU OBRAZOVANJA DA
KORISTE RELEVANTNE UTVRĐENE STAVOVE I SADRŽAJ U PRIJAVAMA ZA
POSAD

Rezime

U ovom radu se vrši analiza 22 prijave za posao koje su napisali studenti master studija. Napisane prijave su analizirane na osnovu strukture, to jest, utvrđeno je da li prijave za posao sadrže sve utvrđene stavove i da li su oni u odgovarajućem redosledu. Struktura prijave za posao je preuzeta iz rada čiji je autor Bhatia (1993). Takođe je razmatran sadržaj, odnosno tip informacija koje su dokumenti sadržali u okviru svakog utvrđenog stava. Sprovedena analiza je, pre svega, deskriptivna i kvalitativna, uz navođenje osnovnih kvantitativnih podataka. Dobijeni rezultati pokazuju da su studenti ovladali strukturom ovog žanra. Svi utvrđeni stavovi su bili zastupljeni u velikom broju radova, a eventualne promene u redosledu stavova nisu uticale na komunikativnu svrhu ovog žanra. Međutim, sadržaj je predstavljao izazov i uočen je veći broj pisama u kojima se nije koristio odgovarajući registar. Najznačajnijih poteškoća je bilo u smislu povezivanja osobina i kvalifikacija kandidata sa kriterijumima poslodavca. S obzirom na važnost korišćenja ovog žanra u praksi, neophodno je eksplicitno podučavanje u okviru nastave pisanja na tercijarnom nivou obrazovanja. Nalazi ukazuju na to da je poseban akcenat potrebno staviti na upoznavanje studenata sa formalnim registrom i načinima na koje mogu da se prikažu u najboljem svetlu, to jest privuku potencijalne poslodavce.

Ključne reči: prijava za posao, žanr, utvrđeni stavovi, struktura, sadržaj

REFERENCES

- Bhatia, V. K. (1993). *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. New York: Longman. Print.
- Bophan, K. (2008). "Moves and Strategies in Letters of Application by a Group of Cambodian College Graduates". *CamTESOL Conference on English Language Teaching, Selected Papers, Volume 4*, 108-120. Print.
- Corfield, R. (2009). *Preparing the Perfect Job Application*. London: Kogan Page Limited. Print.

- Henry, A.–Roseberry, R. L. (2001). “A Narrow-angled Corpus Analysis of Moves and Strategies of the Genre: ‘Letter of Application’”. *English for Specific Purposes*, 20 (2), 153-167. Print.
- Hou, H. I. (2013). “Please consider my request for an interview“: A Cross Cultural Genre Analysis of Cover Letters Written by Canadian and Taiwanese College Students. *TESL Canada Journal*, 3(7), 45-62.
- Hyland, K. (2003). “Genre-based Pedagogies: A Social Response to Process”. *Journal of Second Language Writing*, 12(1), 17-29. Print.
- Latipah, Y.–Gunawan, W. (2019). “Identifying Pedagogical Implications for Teaching Application Letter: Learning from an Expert Text.” *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 430, 237-241. Print.
- Mirzai, M.–Aliabadi, R. B. (2013). “Direct and Indirect Written Corrective Feedback in the Context of Genre-based Instruction on Job Application Letter Writing”. *Journal of Writing Research*, 5(2), 191-213. Print.
- Rizan, T.–Darus, S.–Stapa– Siti Hamin & Rosniah, M. (2007). “Organizational Structure of Job Application Letters by Malaysian Graduates”. *International Journal of Learning*, 12, 489-495. Print.
- Swales, J. (2004). *Research Genres: Explorations and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press. Print.
- Thumnong, P.–Tongpoon–Patanasorn, A. (2017). “A Genre Analysis of Job Application Letters Written by ASEAN Applicants”. *The Asian Conference on Education & International Development. The International Academic Forum*, 1-12. Print.
- Upton, T.–Connor, U. (2001). “Using Computerized Corpus Analysis to Investigate the Textlinguistic Discourse Moves of a Genre”. *English for Specific Purposes*, 20(4), 313-329. Print.
- Wang, H.-L. (2005). “A Pragmatic Genre Analysis of Job Application Letters”. *Peer Review Journal*, 2(12), 76-81. Print.
- Zare-ee, A. (2008). “The Effects of Teaching Genre Moves on EFL Learners’ Performance in Letter Writing”. *Pazhuhesh-e Zabanha-ye Khareji*, 49 (Special Issue), 43-64. Print.

Niu Wenjuan*
Shihezi University, China

UDC: 316.752(510)
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2389
Originalni naučni rad

Alena V. Sazhyna
Francisk Skorina Gomel State University,
Belarus

Biljana Radić-Bojanić
University of Novi Sad, Faculty of
Philosophy, Serbia

THE COMMUNICATIVE-PRAGMATIC MODEL OF NEWS TEXTS DISSEMINATING CHINESE CULTURE AMONG CENTRAL ASIAN COLLEGE STUDENTS**

In this paper we study the definition of Chinese cultural values and their verbal representation in one of the leading news genres – the event note, on the material of Chinese English-language press. The cultural values of China are currently a hot topic, which is covered by various information channels – the radio, TV, the Internet, the press. However, linguistic modeling of such texts has received little coverage so far, which reduces the effectiveness of such texts as educational material as well as the material for comparative studies. The building of the communicative-pragmatic model of the event note as a news text genre, on the one hand, reveals the linguo-stylistic, communicative and pragmatic characteristics of the object of study, while on the other hand, it reveals the features of the components of the communicative-pragmatic model of the event note, which will allow transmitting the acquired knowledge for the analysis of other genres of text on the material of various languages. The language means used in the verbalization of the structural components of the event note and the strategical potential have their own specifics and make the process of communication successful.

Key words: Chinese cultural values, event note, communicative-pragmatic model, language means, communicative strategy, tactics.

1. INTRODUCTION

Chinese culture is extensive and profound, with a long history. Yet, there is no unified understanding and definition of Chinese culture in the academic circles.

* a1205011047@qq.com

** This research was supported by the Center for Central Asian Education and Humanities Research, Shihezi University, China. Project number: ZYJY2022009.

In our research we follow Zhang Dainian and Cheng Yishan's definition of culture, who treat culture as man's way of dealing with people, the way of spiritual and practical activities in relation to the world and its sum of material and spiritual achievements created (Zhang & Cheng, 2015). Culture is the process of adapting and transforming people's living environment, the product of ongoing spiritual production, conveyed by specific symbols, in human beings, various ideas and concepts created in practice as well as social life and behavioral norms (Chen, 2017). Thus, culture is the attitude of man to people, a way of spiritual and practical activity in relation to the world and a set of material and spiritual achievements (cultural values) as a result of continuous spiritual and material production, expressed with certain symbols, various ideas and concepts created in practice as well as social life and norms of behavior.

Representing an integral component of human existence, cultural values are tightly linked with the educational process. In addition to various special academic disciplines (Culturology, Cultural Theory, Protection of Historical and Cultural Heritage, etc.), knowledge about cultural values is transmitted through various information channels, among which the printed press occupies one of the leading positions, being accessible to almost all segments of the population either in printed form or via the Internet. In turn, newspaper texts devoted to cultural values are of particular interest from the point of view of their communicative and pragmatic organization, since they have a certain pragmatic potential, which receives different verbal representation in the material in different languages. Further study of the features of the verbal representation of the communicative-pragmatic model of such texts can contribute to the development of the communicative-pragmatic paradigm of knowledge, which makes it possible to comprehensively describe the text model and characterize its elements. In addition, linguistic modeling is globally associated with the systematization of humanitarian knowledge, its modernization into precisely defined concepts and structures, and contributes to the improvement of the educational process.

The preliminary analysis of newspaper articles has shown that in Chinese press the topic of cultural values is covered in the genre of the event note, which is characterized by strict structure and a definite set of linguistic means that serve the realization of the communicative goal of the genre.

2. THEORETICAL BACKGROUND

Mass media texts are diverse and require scientific understanding. In modern communication, newspaper texts of the event note genre are widely spread

and actively used in the educational process among students of colleges in Central Asia. Since it is the genre of disseminating news information on one of the main topics in the Chinese English-language press – cultural values, it is relevant to consider the features of the communicative-pragmatic model of texts in this genre.

When establishing the features of the communicative-pragmatic model of the event note, it is important to take into account the purpose of the genre under study, which determines the choice and use of language means. Therefore, the establishment of a set of such language means, the features of their meaning and functioning in the event note when implementing a certain set of communicative strategies and tactics will allow us to describe the communicative-pragmatic model of the genre being studied.

2.1. The event note and its communicative potential

The event note, according to A. A. Tertychny (2000), constitutes “the main flow of information publications in the periodical press. The main content of such notes is a factual description. Their division into an independent genre is possible on the basis of the originality of the object. As such, in the event note, various events, as well as the state of affairs in a particular field of activity, are usually presented to the addressee”. Representing a kind of relay of information about events related to the cultural values of China, the event note has a certain kind of pragmatic potential framed in a text.

The change of the structural-linguistic paradigm to the functional one has led to an increase in the importance of research in linguistics based on the principles of the communicative approach to linguistic phenomena, where the whole text is considered as a communicative unit. Consequently, M. N. Kozhina names semantic, communicative-informative and functional-stylistic criteria as the main ones for determining the whole text (Kozhina, 1996), which allows us to interpret the text as a phenomenon that goes beyond the language system into the area of broad socio-cultural communication. At the same time, the text, acting as a unit of communication, draws attention to its pragmatic side focusing on the communicative part of the statement in different communicative situations.

It should also be remembered that the concept of pragmatics cannot be attributed only to the concept of pragmatic meanings of language units, but it must be associated with the understanding of the participants in the communicative process of language units and speech works, depending on the linguistic and non-linguistic (extralinguistic) experience of people (Barkhudarov, 1975).

In connection with that, the development of the concept of the communicative-pragmatic model of the event note as a content-semantic structure of a work and the linguistic interpretation of this concept are of theoretical and practical importance for studying the processes of generation and perception of a whole text, since they allow us to comprehend the problem of the interaction of extralinguistic and proper linguistic units – components of the content-semantic structure of the work. The linguistic description of the communicative-pragmatic organization of the text of the event note can serve as the basis for establishing the revealed speech patterns on a wider material (on the material of texts of various genres in different languages).

2.2. Modeling of the communicative-pragmatic space

The creation of a text in this study is considered from the point of view of the communicative-pragmatic paradigm, when as a result of a purposeful social activity of a person, a verbal product is formed that has communicative-pragmatic characteristics. When constructing a communicative-pragmatic model of a text, it is important to consider not only its structural characteristics, but also the pragmatic component that fills in the structural blocks, taking into account the addressor and addressee factor.

The definition of pragmatics as the study of the potential of a language to have a targeted impact on a person (Kiseleva, 1978) provides an opportunity to consider the pragmatic characteristics of print media texts as a result of highlighting a set of pragmatically “loaded” language units involved in the implementation of the impact on the addressee. The formulation of this problem was due to the fact that the communicative function of language as a means of communication has two sides: language is not only a means of thinking, but also a means of human interaction with nature and society. With the help of language, people do not just inform each other, but interact and regulate their social relations, therefore the texts that they exchange in the process of communication and which are used as units of communication, performing the function of a message, are at the same time influencing, regulating the behavior of communicators.

We believe that the communicative-pragmatic model of the text of the event note will be determined by the purpose of the text, which leaves a specific imprint on the meaning and use of a number of language units found in this genre. Therefore, identifying such units, the features of their meaning and functioning, will allow us to build a communicative-pragmatic model of the studied text. An important role in the construction of the communicative-pragmatic model of the text

of the event note, in our opinion, is played by communicative strategies and tactics for their implementation. In the present study, following M. L. Makarov, the strategy is defined as “a chain of decisions of the speaker, his choice of certain communicative actions and language means; implementation of a set of goals in the structure of communication” (Makarov, 2003: 137-138), aimed at ensuring the success of the message and the implementation of their own goals. Thus, the creation of the communicative-pragmatic model of the event note on the topic of China’s cultural values will include the stages of establishing structural and compositional information blocks of the text and their pragmatic potential, realized by a certain set of linguistic means.

3. STUDY RESULTS

In the course of the practical analysis we have found out that the common genre form of the text, through which information about the cultural values of China is conveyed in the Chinese English-language press, is the event note. Turning to the analysis of the communicative-pragmatic model of the event note, it should be clarified that, first of all, the text model as a whole in our work is understood as a text structure consisting of semantic verbal and non-verbal elements united by a common theme and images of the addressor and the addressee. The communicative-pragmatic model of the event note is seen as a set of structural elements distributed over compositional fragments, each of which performs a specific communicative function and carries a pragmatic load, united by the image of the addressor and addressee. Thus, the title in the event note, characterized by conciseness, informativeness and accuracy, correlates with the topic of the text and is aimed at attracting the reader’s attention through the verbalization of information about the cultural values of China. In this case, we can speak about the simultaneous implementation of nominative, informative and advertising functions. Let us consider the following examples:

Traditional Miao festival celebration in China’s Hunan; South China Book Festival kicks off; Guest exhibition of renowned Chinese painters in Yangtze; Across China: German vlogger amazed by China’s ethnic cultures, etc.

In most of the studied texts, the title is represented by toponyms, hydronyms and chrononyms indicating the place and time of an event (Yangtze, Beijing), the names of holidays, festivals, cultural events associated with certain

cultural values (Traditional Miao festival), as well as nouns that name cultural values themselves (ethnic cultures). The lead, following the title, informs readers in a short form about what, where and when it happened, so that the first paragraph makes it clear to the addressee whether he/she is interested in the information or not. The lead in the structure of event notes on the topic of Chinese cultural values is characterized by the mention of the date, place of the event and the name of the news agency, thus performing the informative function:

“BUDAPEST, Sept. 16 (Xinhua) – The oeuvre of famous Chinese contemporary writer Yu Hua was at the center of a recent event organized by the Contemporary Chinese Literature Book Club of Hungary here in a trendy literary cafe-bookshop” (WXL, 2022).

The main text presents information about the content aspect of cultural values, the coverage of which is in the news item:

“The items are made of pottery, stone, copper and other materials. Significantly, archaeologists found 11 floor tiles with inscriptions underneath in the side room of a tomb, according to the Shaanxi Academy of Archeology. The inscriptions include words that indicate the exact period they were made, as well as patterns such as a dragon. According to the shape and structure of the tombs, the combination of unearthed relics and the characteristics of funerary objects, the six tombs were family burial sites during the middle and early Eastern Han Dynasty, the academy said. The inscriptions on the backs of the tiles are rare in the excavation of Han tombs, thus they are important for the study of burial customs during the period, it added” (WXY, 2022).

The non-permanent elements of the communicative-pragmatic model of the text of the event note on cultural values include a brief interview with a participant or organizer of the event, which adds an evaluative component to the information presented:

“The Chinese author greeted the book club, which premiered with his books Thursday evening, in a video message.

'Each of my works is about the lives and experiences of Chinese people, Chinese people who are shaped by experiencing the changes of the times,' Yu said.

The literary event was chaired by Klara Zombory, a sinologist and literary translator. The guests talked about Yu's renowned novel "To Live", the grotesque elements and the omnipresence of life and death in his writings" (WXL, 2022).

Further analysis made it possible to establish that such a structural component as the conclusion is not characteristic of the event note, which is explained by the purpose of the analyzed text genre.

Speaking about the addressee of the event note, we can note that his/her image is official, there are no author's masks (that of an esthete, a friend, etc.). Speaking about the addressee of the event note, we also see the lack of individualization, because the focus is on the mass addressee, which makes it possible to use such texts as educational materials about the cultural values of China in the most socially neutral form:

"For the past 18 years, many customers have lined up for lunch and dinner in front of Zhao Xiping's noodle restaurant – Zholaolaoqi – in Taiyuan, Shanxi province.

Zhao, the fifth inheritor of Zhaolaoqi knife-cut noodles, which has been listed as a city-level intangible cultural heritage in Taiyuan, moved to the city from Datong in 2004 and opened the restaurant" (JYZ, 2022).

As further analysis showed, the important categories of the event note are the categories of locativity and eventfulness with elements of evaluativeness. In the implementation of the category of locativity, mainly lexical means are involved, which serve to form an idea of the place of the event itself for its subsequent correlation with the cultural value, which is discussed in the event note:

"Archaeologists have unearthed more than 140 cultural relics from six Eastern Han Dynasty (25-220) tombs in Xi'an, the capital of northwest China's Shaanxi Province.

The items are made of pottery, stone, copper and other materials. Significantly, archaeologists found 11 floor tiles with inscriptions underneath in the side room of a tomb, according to the Shaanxi Academy of Archeology" (WXY, 2022).

Evaluation is manifested in the content aspect at the lexical-semantic level:

*“Hungarian sinologist and literary translator Eva Kalmar said that Yu, considered a master of avant-garde, was **a rare expert** of modern Chinese society, and depicted its elements **in a meticulous way**.*

*Miklos M. Nagy, an author and director of the Helikon publisher, said that Yu was **a well-known and popular writer** in Hungary” (WXL, 2022).*

In the above example, we observe the author’s use of emotive-evaluative lexemes, which, it should be noted, are also not an expression of direct authorial intentions, but, in our opinion, are generally accepted or belong to the protagonists of the event note.

In the course of further analysis of the features of the communicative-pragmatic model of the event note on the cultural values of China, we have established that there is a certain set of language resources of the specified type of texts that implements the goals and objectives of the communicative-pragmatic model. Thus, the dominant lexico-phraseological and grammatical means of the language have been identified.

1) Lexico-phraseological means:

- the use of scientific terminology, as well as terminology on the relevant topic (cultural values of China) in order to better inform the addressee: *“According to the shape and structure of the tombs, the combination of unearthed relics and the characteristics of funerary objects, the six tombs were family burial sites during the middle and early Eastern Han Dynasty, the academy said” (WXY, 2022);*

- the use of toponyms and hydronyms to orient the addressee in space: *“For the past 18 years, many customers have lined up for lunch and dinner in front of Zhao Xiping’s noodle restaurant – Zhaolaoqi – in Taiyuan, Shanxi province. Zhao, the fifth inheritor of Zhaolaoqi knife-cut noodles, which has been listed as a city-level intangible cultural heritage in Taiyuan, moved to the city from Datong in 2004 and opened the restaurant” (JYZ, 2022);*

- the use of chrononyms: *“As the only comprehensive museum in the Tacheng region, Honglou Museum is also an iconic building symbolic of the history and culture of Tacheng. Built in 1910, its floor, ceiling, door frames and window panes are carved with delicate patterns. As the wall by the street is in the color of rust red, the museum is also called ‘Red Mansion’” (GSY, 2022);*

- the use of numerical information: *“The Accordion Culture Exhibition Hall located in the New Era Civilization Practice Center was put into use in July this year, gathering the most accordion types with over 900 accordions of different brands from 10 countries, including China, Russia, Germany, Italy and Ukraine, on display, among which the oldest one was handmade more than 160 years ago”* (GSY, 2022);

- the use of emotive-evaluative vocabulary: *“After the Honglou Museum, the media group was welcomed into the Accordion Culture Exhibition Hall of Tacheng in melodious music played by accordion artists. Since introduced to the city in the 1930s, the accordion has become one of the favorite musical instruments in Tacheng, where playing the accordion has become a main popular of recreation”* (GSY, 2022).

In turn, the euphemistic constructions as the author’s desire to provide the addressee with not only positive, but also correct information, as well as verbal redundancy for the texts of event notes about the cultural values of China in the Chinese English-language press are not typical.

2) Grammatical means

Analyzing the grammatical component of the communicative-pragmatic model of the studied texts, we come to the conclusion that, as for most newspaper texts, nouns and adjectives predominate in frequency of use from all independent parts of speech, which is explained by the nominative-descriptive type of statements that actualize the thematic component of such texts – a story about an event related to the cultural values of China and its description of participants, objects, etc.

Verbs, in turn, are mostly used in the present tense, which is typical for immersing the reader in an event taking place ‘here’ and ‘now’, for example: *“Inside the museum are exhibitions featuring the city’s historical relics, ethnic folklore, revolutionary history and development achievements. The museum represents Tacheng’s major historical events and highlights its cultural characteristics from the angles of history, ethnicity, patriotism and contemporary development”* (GSY, 2022). Thus, while reading this example, the addressor and the addressee visit a museum where exhibitions are held on the historical relics of the city, ethnic folklore, revolutionary history and development achievements in Tacheng, united by the theme of China’s cultural values.

Quantifiers, in turn, update information about the number of museums, exhibits, festivals, etc. thanks to which the communicative author’s intention is realized to inform, state the facts necessary for the addressee about this or that

event, highlighting the cultural values of China, detailing, demonstrating the information provided.

The syntax of texts of this type has the following characteristics:

- complex sentences with a number of homogeneous members;
- complex sentences with a subordinate clause of the adverbial type, where the main means of communication is the conjunctive word “where”;
- simple sentences accompanied by participial phrases;
- simple nominative sentences.

Complex sentences create a stylistic effect of objectivity and analyticity, while simple sentences with homogeneous members serve to simplify the perception of information.

When considering the communicative-pragmatic aspects of the texts of event notes on the cultural values of China, the communicative strategies that are used in the text structure are identified and analyzed:

1) Positioning strategies, i.e. strategies that form a certain perception of the presented object (image):

- the differentiation strategy that helps to distinguish an object among similar ones:

The oeuvre of famous Chinese contemporary writer Yu Hua was at the center of a recent event organized by the Contemporary Chinese Literature Book Club of Hungary here in a trendy literary cafe-bookshop (WXL, 2022).

- the value-oriented strategy that allows connecting the object with important value concepts for the target group:

China has made a substantial headway in preserving and carrying forward the country's cultural heritage over the past 10 years, statistics and figures have shown. Over the past decade, local governments of 27 provincial-level regions have factored the preservation of cultural heritage into their performance evaluation systems, according to a national conference on cultural relics held in Beijing on Friday (Zhang, 2022).

2) The optimizing strategy, i.e. a strategy aimed at optimizing the impact of the message, at stimulating an emotional reaction from the addressee and forming a certain assessment:

In the past decade, the number of museums nationwide has increased by 60 percent, and massive technological breakthroughs have been made in cultural relics protection, according to the conference.

Meanwhile, the relevant authorities have increased their legal support to protect cultural relics. Local governments across the country have issued and implemented more than 200 localized statutes on the protection of cultural relics (Zhang, 2022).

The communicative strategies used in the event note about the cultural values of China are focused on achieving the communicative goal, which is to inform and stimulate certain emotional and evaluative reactions from the addressee.

4. CONCLUSION

In conclusion, the communicative-pragmatic model of the event note about the cultural values of China is a combination of permanent (the headline, the lead, the body of the text) and non-permanent (the interview) structural components, distributed over compositional fragments and united by the image of the addresser and the addressee. The language means that form the communicative-pragmatic space of the text under scrutiny are focused on creating an attractive image of the cultural values of China, implemented in its conditions, while they demonstrate the structural integrity of the text. As linguo-pragmatic means involved in the implementation of the differentiation strategy, the value-oriented strategy and the emotional-evaluative strategy, the following are distinguished:

- lexical and phraseological means (scientific terminology, as well as terminology on the relevant topic (cultural values of China); the use of toponyms and hydronyms to orientate the addressee in space, the use of chrononyms; the use of numerical information; the use of emotive-evaluative vocabulary;
- morphological means (the predominance of nouns, qualitative adjectives, verbs mostly in the present tense, cardinal numerals);
- syntactic means (complex sentences with a number of homogeneous members; complex sentences with a subordinate clause of the adverbial type, where the

main means of communication is the conjunctive word ‘where’; simple sentences accompanied by participial phrases; simple nominative sentences).

Therefore, the proposed research methodology and the established set of linguistic means of verbalizing both the structural information blocks of the text of the event note and the strategies and tactics for implementing the influencing function can form a basis for a specific communicative-pragmatic model for each type of text. The combination of the communicative-pragmatic method, the interpretative analysis and the contextual analysis ensures the reliability of the results obtained and can form the foundation for further research. Thanks to the identified set of communicative strategies and tactics typical for the event note in English, it is possible to develop possible communicative-pragmatic models of texts of other genres as well as conduct a linguistic experiment to modify the existing model in order to increase its influencing potential. The results obtained are also of interest for the implementation in the educational process in higher educational institutions and colleges as part of courses for students studying not only linguistics, but also the basics of intercultural communication, translation studies, as well as in courses on Chinese culture. This paper makes it possible to further study the linguistic corpus of event notes on the material from various languages in order to identify the most common linguistic means involved in the implementation of the communicative-pragmatic potential in the studied texts.

Niu Wenjuan, Alena V. Sazhyna, Biljana Radić-Bojanić

KOMUNIKATIVNO-PRAGMATIČKI MODEL NOVINSKIH TEKSTOVA KOJI ŠIRE KINESKU KULTURU MEĐU STUDENTIMA IZ CENTRALNE AZIJE

Sažetak

Rad analizira primere iz kineskih novinskih članaka napisanih na engleskom jeziku, čija su tema kineske kulturne vrednosti. Podaci su dobijeni iz 100 članaka na engleskom jeziku objavljenih u kineskim novinama *Guangming online*, sa ukupno 110 strana štampanog materijala koje su nasumično odabrane u periodu od tri godine (od početka 2020. godine do kraja 2022. godine). Verzije članaka na engleskom jeziku odabrane su zbog široke rasprostranjenosti jezika i njegove upotrebe u različitim domenima u različitim zemljama (npr. tekstovi se koriste za podučavanje kineskog u Konfucijevom institutu u Jermeniji i Kazahstanu). Predmet istraživanja je jezički aspekt saopštenja o kineskim kulturnim vrednostima i pragmatički potencijal u njima, tj. komunikativno-pragmatički model tekstova saopštenja o kineskim kulturnim vrednostima. Da bi se analizirao materijal i kontekst, u ovom radu koristimo komunikativno-pragmatički metod, a u tumačenju tekstova oslanjamo se na percepciju stvarnosti koja se zasniva na vezama između unutrašnjeg sveta pojedinca i spoljašnjeg sveta kako je prikazano u novinskim tekstovima na date teme. Rezultati su pokazali da postoje stalne i promenljive strukturne komponente u

komunikativno-pragmatičkom modelu saopštenja, a jezička sredstva koja se koriste stvaraju komunikativno-pragmatički prostor u okviru koga se realizuje namera pisca da kineske kulturne vrednosti prikaže na privlačan način. Pragmatičke strategije koje se koriste u tekstovima saopštenja su orijentisane ka vrednostima ili ka emocijama i imaju svoj verbalni repertoar u datim tekstovima na engleskom jeziku. Predložena istraživačka metodologija se može koristiti i da bi se dokazalo postojanje određenog komunikativno-pragmatičkog modela za svaki tip teksta i može da bude osnova za dalja istraživanja.

Ključne reči: kineske kulture vrednosti, novinsko saopštenje, komunikativno-pragmatički model, jezička sredstva, komunikativna strategija, taktika.

REFERENCES

- Barkhudarov, L.S. (1975). Language and translation. In *Issues of general and particular theory of translation* (p. 107). International relations.
- Chen, X. (2017). *Tradition and Contemporary in Cultural Confidence*. Beijing Normal University Press.
- Derrida, J. (2000). *On Grammatology*. Marginem.
- GSY (2022). A Date with China: Museums in Tacheng Offer a Glimpse into the Cultural Charm of Xinjiang. Guangming Online. Available at https://en.gmw.cn/2022-07/30/content_35920513.htm (2022, July 30).
- JYZ (2022) Noodle-maker in Shanxi carries on tradition. Guangming Online. Available at https://en.gmw.cn/2022-08/23/content_35972238.htm (2022, August 23).
- Kiseleva, L.A. (1978). *Questions of the theory of speech influence*. Publishing House of Leningrad State University.
- Kozhina, M.N. (1996). Concepts, “text” and “whole text” (in terms of text style). In *Essays on the history of the scientific style of the Russian literary language in the 18th-20th centuries* (p. 56). Stylistics of the scientific text (general parameters). Perm.
- Makarov, M.L. (2003). *Fundamentals of the theory of discourse*. Gnosis.
- Tertychny, A.A. (2000). *Genres of periodical press*. Aspect Press.
- WXL (2022). Chinese writer Yu Hua’s works introduced at Hungarian literary event. Guangming Online. Available at https://en.gmw.cn/2022-09/19/content_36034184.htm (2022, September 9).
- WXY (2022). Over 140 cultural relics unearthed in NW China. Guangming Online. Available at https://en.gmw.cn/2022-08/11/content_35956881.htm (2022 August 11).

Zhang, Zh. (2022). China improves cultural heritage preservation over past decade. *Guangming Online*. Available at https://en.gmw.cn/2022-07/28/content_35916889.htm (2022, July 28).

Bojana Vujić*
Filozofski fakultet u Novom Sadu

UDC: 821.111-93.09
821.111-31.09 Pullman P.
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2403
Originalni naučni rad

INNOCENCE, EXPERIENCE AND NEGATIVE CAPABILITY: THE ROMANTIC CHILD IN PHILIP PULLMAN'S *HIS DARK MATERIALS*

Children's literature is still heavily influenced by Romanticism and its ideology of the holiness and innocence of The Child, particularly the Wordsworthian "father of the man", who is a figure of both great spirituality and naivety, able to intuitively grasp the inner workings of the universe. In light of this idea, and using current research into children's literature, this paper examines Philip Pullman's trilogy *His Dark Materials* (*Northern Lights*, 1995; *The Subtle Knife*, 1997; *The Amber Spyglass*, 2000), arguing that it offers a typically Postmodern interpretation of the Romantic Child, simultaneously affirming and subverting this ideological construct, through intertextual re-imaginings of William Wordsworth's Platonism, William Blake's concepts of Innocence and Experience, and John Keats' theory of negative capability.

Key words: children's literature, Philip Pullman, *His Dark Materials*, The Romantic Child

The connection between children's literature and the period of Romanticism is well-known: even though current researchers agree that this is yet another example of literary history serving a generous helping of *his story* (cf. Cogan-Thacker-Webb, 2002), the usual consensus among the general public and casual readers is that the English male Romantics created literature for children as we know it today. Neither of these "facts" is actually true, and it does not take much effort to understand why. First, Romantic poets did not so much write *for* children as they wrote *about* children, using the constructed image of the child as Innocence personified, and not having much to do with *actual* children.¹ Second, today's

* bojana.vujin@ff.uns.ac.rs

¹ Of course, this refers to male, canonical figures – there *was* a tradition of Romantic poets writing almost exclusively for children, but these were women, like Adelaide O'Keefe or sisters Ann and Jane Taylor, whose efforts, while extremely popular with children, were disregarded by the privileged creators of literary canon. Others, like Sara Coleridge (Samuel Taylor's daughter), did not publish actual books, but instead created homemade verse cards and poetry journals for their own children. This has been largely

children's literature as a business – and it has to be seen as a business, and not just as a matter of private delight, where it is relegated when observed through rose-coloured glasses of schmaltzy sentimentality – owes more to the periods that followed Romanticism (mostly the Victorian era and the Turn of the Century), when the Powers-That-Be of the newly established book industry acquired enough marketing savvy to realise that children's literature is a virtual goldmine and acted accordingly, establishing a lively, rich, and above all, profitable, publishing venue. Still, Romantic ideas permeate children's literature to this day, particularly the insistence on the innocence and holiness of children, which has little basis in reality, and everything to do with the poetry of the Romantics, whose glorification of The Child was indebted largely to philosophical ideas of authors such as Jean-Jacques Rousseau and their infantilising colonial concepts of “innocence”, “nature” and “purity”, which reached their apotheosis in the notion of the Noble Savage. This is not to say that male Romantics had no impact on writing for children: on the contrary, despite their lack of children's content, they – especially William Wordsworth – managed to become hugely influential in how later generations of writers and readers saw the “father of the man”.

Wordsworth is thus centrally important to this particular literary construct: the child figure who is wiser than the corrupt adult world around it, and whose outlook is not only insightful, but prophetic, as some of the most famous lines in “Ode: Intimations of Immortality from Recollections of Early Childhood” (1807) directed at this Child so obviously state (“Thou best Philosopher [...], thou Eye among the blind [...], Mighty Prophet! Seer blessed!” (lines 111–115)²). Egregious though this accolade might have been in comparison with the miserable lives led by the actual urban children³, it showed the power of ideology which is still par for the course in children's literature and childhood studies (cf. Coats, 2018; Hunt, 2006). Even though later periods tried to explore the ambiguities of human nature in the figure of the child, mainstream children's literature usually reverts to the ideal of

disregarded in the canonical narratives of Romanticism, which is an obvious indication of the status of both women's writing and writing for children in the androcentric history of literature (cf. Ruwe, 2014).

² As is customary, and for reasons of space and clarity, all quotations from poems are referred to by their line numbers. For details on editions used, see References.

³ These social realities and disparities were, of course, explored a little earlier by William Blake. His poetry too uses the child as a convenient symbol, but at least it is knowingly ironic and more self-aware of that symbolic nature, as exemplified by the central poem in the *Innocence* section in *Songs of Innocence and Experience* (1794), “The Lamb”.

childhood innocence and otherworldly insightfulness, while at the same time insisting that children should be kept away from anything that might threaten that ideal, which is today defined in increasingly puritanical terms. Since it always hovers between its dual roles of education and entertainment, it is easy for children's fiction to become moored in its own moral lessons and ideologies, and use the constructed child⁴ as an empty vessel for them. There, this Wordsworthian figure can perfectly represent the irresistible, nostalgic paradox of the embryonic Human who is simultaneously possessed of higher wisdom and ingenuously unaware of their own lofty abilities.

How, then, can a work for children navigate these difficult waters of tradition and innovation? One possibility is for it to acknowledge its debt to the Romantic idea(l)s, but then re-examine and subvert them; something that is particularly fitting for Postmodern works of art aiming to dismantle grand narratives. This is precisely how Philip Pullman approaches the Romantic Child in his famous trilogy entitled *His Dark Materials*. Written at the Turn of the Millennium, just as J. K. Rowling's *Harry Potter* series (1997–2007) was ushering in a second Golden Age of children's literature⁵, *His Dark Materials*, comprising of *Northern Lights* (1995), *The Subtle Knife* (1997) and *The Amber Spyglass* (2000), leans heavily on tradition, from its intertextual dialogue with John Milton's *Paradise Lost* (1667), to the epigraphs that precede each chapter of *The Amber Spyglass*, styled as little etchings and taken from the Bible, Milton, Blake, Keats

⁴ The constructed child refers to the heavily fictional(ised) and ideologically painted figure of the child in literature, which does not reflect reality, but instead whatever social and literary context the author is writing from/about. As Adrienne E. Gavin (2012: 2) succinctly puts it, “[c]reated from authors’ autobiographical or biographical imperatives, social intent, historical inspiration, or literary imaginations, the fictional child is an artefact that expresses memories or intuitive understanding of childhood or symbolically pictures the child as innocent, victim, blank slate, born sinner, infant tyrant, visionary, or signifier of nostalgia, hope, despair, or loss. Literary children often carry substantial weight in texts, and, in envisioning the child, writers have constructed images and characters that serve various functions: instruction, allegory, pathos, escapism, satire, identification, demonization, or idealization.”

⁵ The (first) Golden Age of children's literature was, roughly, the second half of the nineteenth century, after Lewis Carroll's *Alice's Adventures in Wonderland* (1865) revolutionised the newly established literary branch (I deliberately do not use the term 'genre', as children's literature is broader than that and it itself includes numerous genres) in that it tipped the scales of entertainment vs. education firmly in the direction of the former, in the face of earlier heavily moralistic stories for children.

and Coleridge, among others⁶. The overall theme of the trilogy can be interpreted as the struggle between Innocence and Experience, while the discussion on the nature of religion and belief counts on child readers' natural insightfulness and ability to comprehend things usually considered too difficult for them – a remnant of the Wordsworthian “best Philosopher” if there ever was one. After firmly establishing these connections with the Romantic tradition, Pullman then sets about subverting that tradition, by having his characters realise that Experience is actually a desirable outcome of life, and that insistence on idealised childhood Innocence is not only an unattainable goal, but an insidious, theocratic attempt at control.

Moreover, not only does Pullman use the Innocence–Experience binary to explore these ideas, but he also reaches for some of the most pervasive Romanticist notions, such as John Keats' theory of negative capability (1817), to delve into the workings of imagination and creation, without simplifying the concepts for his child audience. Throughout the trilogy, this push-and-pull of Romanticist tradition and Postmodern subversion of that tradition allows for a re-examination of the ideology of the child and the notion of what is “appropriate” for children's literature to handle, as I will demonstrate in the remainder of the paper, focusing in turn on the influence of William Wordsworth, John Keats and William Blake on Pullman's *His Dark Materials*.

Set in a multiverse that includes our own world, but also other, more fantastical ones, which can be reached through special “windows” carved between worlds by the wielder of a special instrument called the Subtle Knife, *His Dark Materials* trilogy follows two children on their intersecting quests to escape persecution and bring freedom to their loved ones and, by extension, the world(s). While the boy, Will, belongs to our own reality, the girl, Lyra, hails from a steampunk fantasy world ordered as a Calvinist hierocracy where people have external souls, called *daemons*⁷, which change shape while one is a child, but take

⁶ For a more in-depth exploration of intertextuality in *His Dark Materials*, see Hunt–Lenz, 2003: 123–126. More generally, Christine Wilkie-Stibbs' chapter entitled “Intertextuality and the Child Reader” (in Hunt, 2006: 168–179) provides a good overview of the challenges faced by both authors and readers of children's fiction when it comes to intertextual elements.

⁷ This may very well be another nod at Romanticism, this time Wordsworthian Platonism, since the inspiration for the daemons probably lies in Socrates' *daimonion*, the “divine something” (as Cicero called it) that acts as a voice of conscience, mentioned in several of Plato's works, most notably *Apology* (usually estimated to have been composed between 399 and 387 BCE).

permanent form in adulthood. The two protagonists meet in the second book, *The Subtle Knife*, and proceed to take part in a cosmic war, going through numerous adventures with various fantastical creatures like armoured bears and witches, and finally (almost accidentally) establishing the Republic of Heaven in the end. Even if one did not know where the title of the trilogy comes from⁸, the *Paradise Lost* element is easily spotted even in this brief summary, and Pullman's own atheist philosophy replaces moralistic instruction rooted in Christian thought which has dominated European children's literature since its inception, and whose secular iteration is still part of it today. Thus, even though he seemingly rejects the didactic tone of traditional children's stories, Pullman still instructs his reader in moral lessons; only instead of dogmatic puritanism, he chooses to focus on ethical spiritualism steeped in atheism. Nicholas Tucker (2017: 137) calls Pullman "an intensely moral writer", though he is more reserved about Pullman's atheism, stating that "the trilogy is not so much an atheist text as a reworking of a Christian one towards radically different conclusions". Even this can be interpreted as Romantic, because Pullman's belief in science over dogma (best illustrated through the character of Mary Malone, a physicist who used to be a nun, but left the Church in pursuit of science and personal liberation) has some things in common with P. B. Shelley's views⁹. Add to that the fact that the trilogy also heavily relies on quantum mechanics and particle physics (in the books, sentient elemental particles of consciousness, known as Dust, play a central role in Innocence becoming Experience), and the result is basically modern philosophy of nature: in other words, Pullman's Romanticism wears new clothes, but the cut of those clothes is still classic and quite recognisable to the trained eye.

The easiest way to illustrate the connection between the Romantic Child¹⁰ and Pullman's interpretation of it is through the concept of the alethiometer. This

⁸ The epigraph at the beginning of the trilogy helpfully points the reader to Book II of John Milton's *Paradise Lost*.

⁹ Shelley's Romanticism, while still indebted to the Classical German Idealism that inspired his fellow poets (most obviously Wordsworth), moves away from the transcendental and into the empirical. His early musings, like the famous pamphlet "The Necessity of Atheism" (1811), give insight into his view that proof of a creative Deity is necessary for belief. For more on this, see King-Hele (1992).

¹⁰ The most important features of the Romantic Child have already been mentioned (spirituality, naivety, insightfulness, otherworldliness, innate ability to comprehend higher truths). For a more in-depth discussion of the concept, see Roderick McGillis' chapter entitled "Irony and Performance: The Romantic Child" (in Gavin, 2012: 101–115).

device, introduced early on in *Northern Lights*, is a heavy golden tool that looks like a cross between a compass and a pocket watch (indeed, when the American publisher changed the title of *Northern Lights* for the North American market, they chose *The Golden Compass*) and, like its name suggests, it serves as a measuring instrument that allows the person operating it to learn the truth, by asking pertinent questions. The reading of the alethiometer is exceptionally difficult and takes many years of dedicated study, and even then, the results are often too vague to interpret. Unless, as it turns out, the reader is a child with extraordinary innate ability to see connections between symbols and comprehend their meaning without fail. The complicated mechanism is operated by moving three of its four hands along the rim, where numerous symbols are painted or etched. Once the question is asked, the fourth hand starts whirling between the symbols, and the combination of all these elements is then read in conjunction with all the levels of thinking the questioner can simultaneously hold in their mind, in “maybe a never-ending series of meanings” (Pullman, 2012: 109). Lyra, who is in possession of one of only six alethiometers ever made, has an unprecedented ability to intuitively grasp even the slightest meaning. Throughout the trilogy, she easily interprets the alethiometer’s readings, by entering an almost trance-like state and holding an infinite number of symbols in her mind. When Will asks her how she does it, she replies: “I know when to stop asking”, and then proceeds to explain that “the alethiometer’s like a person, almost. I sort of know when it’s going to be cross or when there’s things it doesn’t want me to know. I kind of feel it.” (Pullman, 2012: 413) This reliance on feeling instead of analytical thought is almost a textbook example of the ideological construct on the Romantic Child. The process Lyra describes, meanwhile, is eerily similar to Wordsworth’s famous depiction of “the blessed mood” necessary to “see into the life of things”, in “Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey, On Revisiting the Banks of the Wye during a Tour, July 13, 1798” (1798):

that blessed mood,
In which the burthen of the mystery,
In which the heavy and the weary weight
Of all this unintelligible world,
Is lightened: — that serene and blessed mood,
In which the affections gently lead us on, —
Until, the breath of this corporeal frame
And even the motion of our human blood
Almost suspended, we are laid asleep
In body, and become a living soul:
While with an eye made quiet by the power

Of harmony, and the deep power of joy,
We see into the life of things. (lines 38–49)

Even though these verses do not refer to a child, but to a figure we would today call a young adult, the symbolism is similar to what Wordsworth uses in “Immortality Ode” when describing “a six years’ Darling of a pigmy size” (line 87); in other words, a figure made of innocence, imagination, and enlightenment. As Roderick McGillis remarks, the Romantic child is “both natural and supernatural” (Gavin, 2012: 102), and here, it uses its ability to become one with nature and the Hegelian Spirit, in order to unlock the secrets of the universe.

Not only is the power of Imagination, so central to Romanticism and so entwined in the ideology of the Romantic Child, the very thing that allows Lyra to intuitively read the alethiometer, but it is also what enables Will to use the subtle knife. As the angel Xaphania explains to them, the faculty of imagination “does not mean *making things up*. It is a form of seeing.” (Pullman, 2012: 997). Moreover, the “blessed mood” Lyra employs to *see* and Will to *feel* is the same process Dr Mary Malone uses to communicate with Dust on her computer. The mysteries of the universe can thus only be reached once a person lets go of strict adherence to certainties. In other words, this intuitive, imaginative state is explicitly connected to Keats’ theory of negative capability, which Mary explains to Lyra:

“[The shadow-particles] know we’re here. They answer back. And here goes the crazy part: you can’t see them unless you expect to. Unless you put your mind in a certain state. You have to be confident and relaxed at the same time. You have to be capable – where’s that quotation...”

She reached into the muddle of papers on her desk, and found a scrap on which someone had written with a green pen. She read:

“... capable of being in uncertainties, mysteries, doubts, without any irritable reaching after fact and reason –’ You have to get into that state of mind. That’s from the poet Keats, by the way. I found it the other day. So you get yourself in the right state of mind, and then you look at the Cave –”

“The cave?” said Lyra.

“Oh, sorry. The computer. We call it the Cave. Shadows on the walls of the Cave, you see, from Plato.” (Pullman, 2012: 400–401)

Here, we can see that Pullman does not simply use the concept of the Romantic Child as a stand-in for nostalgic adult fantasies of spirituality and enlightenment, but that he actively enters into a dialogue with the most important Romanticist concepts, so as to explore how his version of the Romantic Child might

break free of the ideology it is bound in. Lyra's journey is, in essence, a journey from Innocence to Experience, and she has to learn that leaving Innocence behind is not simply inevitable, but desirable. Plato's philosophy, so crucial to Wordsworth's view of the child, clearly demonstrates this: by naming the computer the Cave, Dr Malone's team of researchers acknowledge that the position of the one communicating with Dust particles is a precarious one, because, even though negative capability allows them to accept that there might not be a simple, easy, unique truth to learn (a presciently Postmodern notion on Keats' part), reliance on pure intuition comes at a price, since shadows on the cave walls may be the only reality reachable in that way. Therein lies the paradox: The Romantic Imagination, in all its iterations, is absolutely crucial, but it works even better when supported by actual understanding, as opposed to pure intuition.

Not surprisingly, then, Lyra loses the ability to read the alethiometer once she leaves childhood behind and embraces the world of experience. Just like Wordsworth's child, who arrives from Heaven "trailing clouds of Glory" ("Immortality Ode", line 65), only to have "shades of the prison-house" (line 68) close in upon them, Lyra will not give into desperation over her loss, but will instead "find strength / in what remains behind" (lines 184–185), "in years that bring the philosophic mind" (line 191). When she asks Xaphania why she can no longer read the alethiometer, the answer she receives echoes both the realizations reached in "Immortality Ode" and the idea of "abundant recompense" (line 89) that allows one to hear "the sad still music of humanity" (line 92) when they grow up and leave intuition behind, expressed in "Tintern Abbey":

"You read it by grace," said Xaphania, looking at her, "and you can regain it by work."

"How long will that take?"

"A lifetime."

"That long..."

"But your reading will be even better then, after a lifetime of thought and effort, because it will come from conscious understanding. Grace attained like that is deeper and fuller than grace that comes freely, and furthermore, once you've gained it, it will never leave you." (Pullman, 2012: 994)

Thus, even though Lyra seemingly starts her journey as a Romantic cliché, she morphs into a less constructed figure and becomes a character who, while still clearly influenced by the many ideologies of Romanticism, reaches its full dynamic potential – she is hailed as "the first believable little girl since Alice" (Hunt–Lenz,

2003: 152) – instead of remaining an otherworldly, unknowable Other, which is usually the fate reserved for the true Romantic Child.

The fact that, in *His Dark Materials*, innocence becomes experience in a joyous, rather than melancholy way, owes as much to certain tropes of classic children’s literature as it does to Romanticism. In an interview he gave to Nicholas Tucker in December 2016, Philip Pullman elaborates on this:

What I’m against in a quite visceral, loathing way, is the sentimental vision of childhood you get in books written in the so-called Golden Age of children’s literature. Peter Pan, who thinks it’s better always to stay a child, some of A. A. Milne’s verses, I can’t bear them, they make me sick! Children don’t want to be children – they want to be grown up. The games they play are about being adult. Recalling my own adolescence, and encountering sexuality and intellectual excitement was all part of an extraordinary wonderful, glorious awakening. The whole universe began to sing. So when you get people like C. S. Lewis in the Narnia books lamenting the fact that children have to grow up it makes me very angry. (Tucker, 2017: 188)

Hence, Lyra’s story ends up being a celebration of experience. Innocence, however, is not entirely lost, but reflected in Experience, and manifests itself as redeemed imagination, as befitting a work inspired by William Blake. Lyra, whose name echoes both the Romantic Aeolian harp / Lyre and the word “liar” constantly tells far-fetched stories and outright lies, until she is attacked for it by the harpies who guard the Underworld. However, when she tells them the true story of her life, both them and all the ghosts around them are spellbound, so much so that a new bargain is struck: the harpies will act as guides for the dead souls, and will allow them to exit the underworld and turn into Dust, as long as they tell them the truth of their lives. This storytelling based on truth can be interpreted as Blake’s redeemed imagination, which allows souls to enter, not Heaven, but eternal existence as part of nature. As Blake states in Book II of *Milton* (1804–1810), imagination is “the Human existence itself” (line 32); therefore, Lyra’s truth, her story of human existence, *is* imagination. Like Blake, Pullman also rejects the authority and oppression of organized religion, and in the end, Will and Lyra realise that the republic of heaven, which has to replace the kingdom of heaven, must be created on Earth, in each of the many worlds that constitute their multiverse. Nicholas Tucker (2017: 119) quotes lines from “The Chimney Sweeper” (from *Songs of Experience*), where the child’s parents go “to praise God and His Priest and King, / Who make up a Heaven of our misery” (lines 11–12), explaining that Blake’s “spectres that haunt us and which we must always learn to cast away” are “the creation of

oppressive religion backed up by the state”. Just like Blake’s little Chimney Sweeper, Lyra soon realizes that the hierocracy she lives in needs to be overthrown so that imagination and innocence can be free and able to transform into experience. This realization, however, does not translate into radicalisation, and even though Lyra is aware of the root of the problem, she does not set about changing the world through revolutionary action – the change, so gradual that it is almost unnoticeable, is rather to be achieved through the joyous acceptance of experience.

Rather than bemoan the loss of innocence, then, Will and Lyra, Pullman’s Adam and Eve, embrace their budding sexuality and cause the second Fall of Man; only this fall is seen as something natural, positive and, above all, *necessary* for humanity. Here, the Romantic Child has been truly obliterated: childhood is no longer perceived as a state of uncorrupted heavenly grace, but simply as one of the many stages of life, neither better nor worse than any other. The metaphor of the daemon plays a crucial role in this realization. As mentioned above, the daemon is a manifestation of one’s soul, able to change shape in childhood and settling in adulthood. Out of fear of sexuality, and in order to keep children in a perpetual, artificial state of innocence, scientists from Lyra’s world come up with an instrument that severs the link between the child and their daemon; however, instead of working, this act, explicitly described as a horrifying mutilation, results in torture and death. The message is clear: children *must* grow up, and furthermore, this should not be seen as a tragedy or loss. After her kiss with Will in a symbolic Garden of Eden leads her into the world of Experience, Lyra realises that her daemon Pantalaimon has taken permanent shape (that of a pine marten):

“Pan,” Lyra said as he flowed up on to her lap, “you’re not going to change a lot any more, are you?”

“No,” he said.

“It’s funny,” she said, “you remember when we were younger and I didn’t want you to stop changing at all... Well, I wouldn’t mind so much now. Not if you stay like this.” (Pullman, 2012: 1000)

This scene serves as the ultimate deconstruction of The Romantic Child: in embracing Experience, Lyra has gained true wisdom, just like Xaphania told her, and is now ready to embark upon the rest of her journey.¹¹

¹¹ This has (so far) been explored in the novella *Lyra’s Oxford* (2003), and in *The Secret Commonwealth* (2019), the second book of the (as of September 2023) still unfinished sequel trilogy, *The Book of Dust*.

As mentioned at the beginning, Romanticism is still pervasive in children's literature, perhaps because humanity needs to believe in the redemptive powers of pure innocence in order to understand itself, and perhaps because it is easier to pigeonhole children as uninterested in and afraid of adult world, in order to keep the illusion of pure childhood innocence alive (maybe that is why adulthood keeps getting delayed, and now we have not only teenagers, but also young adults and, lately, "new adults" as well (cf. Deahl, 2012)). Whatever the reason, children's literature often reverts to the constructed figure of otherworldly insight and purity, the Romantic Child. Philip Pullman's Lyra, the protagonist of *His Dark Materials*, has all the elements of the Romantic Child: she is, as Roderick McGillis puts it, "beautiful, natural, and pure as well as stubborn and irrational", just like Wordsworth's little girl from the poem "We Are Seven" (1798) (Gavin, 2012: 105). However, after having established Lyra's character as that of the Romantic Child, Pullman sets out to subvert that ideology. Lyra is thus not simply a construct, floating aimlessly adrift from the Romanticist ideologies that have begotten her. On the contrary, she interacts with the most important notions pertaining to the Romantic era: Wordsworth's Platonic idea that "Heaven lies about us in our infancy" ("Immortality Ode", line 67), Keats's theory of negative capability, which states that we need to be "capable of being in uncertainties, mysteries, doubts, without any irritable reaching after fact and reason" (Keats, 1899: 277), and Blake's concepts of Innocence and Experience, as well as his views of religion and imagination. By making Romanticism central, and not incidental, to his exploration of Lyra's interaction with the world, Pullman allows Lyra to question those ideologies, break free from the mould of the Romantic Child and become "a highly individualized variation on the female hero" (Hunt-Lenz, 2003: 155).

There are, of course, many other Romantic elements in the novels, like an allusion to Blake's Los, the divine aspect of human imagination represented as a smith, in the character of the armoured bear, Iorek Byrnison (in a memorable chapter, entitled "The Forge", Iorek mends the subtle knife, asking Will to "hold it still in [his] mind" (Pullman, 2012: 750), because the forging is not only a physical, but a spiritual process as well); or the name of Mrs Coulter's daemon, never given in the novels, but revealed to be Ozymandias in the radio play adaptation. These intertextual nods only reaffirm Pullman's position as a quintessentially Postmodern writer who questions tradition, takes from it what he deems important, and then uses it to dismantle the grand narratives of canon. By weaving all these elements into an inspiring, original, and above all, universal story, he secures a place for both Lyra and himself among the classics of children's literature.

Бојана Вујин

НЕВИНОСТ, ИСКУСТВО И НЕГАТИВНА СПОСОБНОСТ: РОМАНТИЧАРСКО
ДЕТЕ У ЊЕГОВИМ МРАЧНИМ ТКАЊИМА ФИЛИПА ПУЛМАНА

Резиме

Дечија књижевност је и даље под великим утицајем романтизма и идеолошке конструкције Детета као свете, наднаравне, невине фигуре, нарочито Вордсвортове слике детета као „оца човека“, творевине коју одликују невероватна духовност и наивност и која има интуитивну способност да разуме тајне универзума. Узевши у обзир ову идеју, као и актуелне теорије дечије књижевности, овај чланак анализира трилогију Филипа Пулмана *Његова мрачна ткања* (*Северна светлост*, 1995; *Чудотворни нож*, 1997; *Ћилибарски дурбин*, 2000) и показује да у њој аутор на типично постмодернистички начин тумачи идеолошки конструкт Романтичарског детета, тако што ту фигуру истовремено потврђује и подрива, кроз интертекстуални дијалог са платонизмом Вилијама Вордсворта, идејама невиности и искуства Вилијама Блејка, те теоријом негативне способности Џона Китса.

Кључне речи: дечија књижевност, Филип Пулман, *Његова мрачна ткања*, Романтичарско дете

REFERENCES

- Blake, W. (1988). *The Complete Poetry and Prose of William Blake: Newly Revised Edition* (edited by David V. Erdman and with the commentary by Harold Bloom). New York: Anchor Books.
- Coats, K. (2018). *The Bloomsbury Introduction to Children's and Young Adult Literature*. London: Bloomsbury Academic.
- Cogan-Thacker, D.–Webb, J. (2002). *Introducing Children's Literature: From Romanticism to Postmodernism*. London & New York: Routledge.
- Deahl, R. (14 December 2012). New Adult: Needless Marketing-Speak Or Valued Subgenre? *Publishers Weekly*. <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/publishing-and-marketing/article/55164-new-adult-needless-marketing-speak-or-valued-subgenre.html> Retrieved: 20 September 2023
- Gavin, A. E. (ed.). (2012). *The Child in British Literature: Literary Constructions of Childhood, Medieval to Contemporary*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Hunt, P. (ed.). (2006). *Understanding Children's Literature: Second Edition*. London & New York: Routledge.

- Hunt, P.–Lenz, M. (2003). *Alternative Worlds in Fantasy Fiction*. London & New York: Continuum.
- Keats, J. (1899). *The Complete Poetical Works and Letters of John Keats: Cambridge Edition*. Boston & New York: Houghton Mifflin Company.
- King-Hele, D. G. (1992). Shelley and Science. *Notes and Records of the Royal Society of London*, 46(2), 253–265. <http://www.jstor.org/stable/531637>
Retrieved: 30 November 2023
- Pullman, P. (2012). *His Dark Materials (Northern Lights; The Subtle Knife; The Amber Spyglass)*. London: Scholastic Children’s Books.
- Ruwe, D. (2014). *British Children’s Poetry in the Romantic Era: Verse, Riddle, and Rhyme*. Basingstoke: Palgrave MacMillan
- Tucker, N. (2017). *Darkness Visible: Philip Pullman and His Dark Materials*. London: Icon Books.
- Wordsworth, W. (2010). *21st–Century Oxford Authors: William Wordsworth*, edited by Stephen Gill. Oxford: Oxford University Press.

Ivana Marinkov Čolak*
Philosophische Fakultät
Universität in Novi Sad

UDC: 821.112.2-32.09 Fouqué
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2367
Originalni naučni rad

DAS FANTASTISCHE UND DIE NARRATIVE KONSTRUKTION HEROISCHER MÄNNLICHKEIT IN FRIEDRICH DE LA MOTTE FOUQUÉS ERZÄHLUNG *SOPHIE ARIELE*

Tapfer ringende Ritterhelden sowie unheimlich-zauberhafte Wesen aus dem Reich des Fantastischen gehören zu den Kennzeichen des romantischen Weltenwurfs, den Friedrich de la Motte Fouqué in seinem Erzählwerk schildert. Die vorliegende Arbeit ist der Erforschung narrativer Inszenierung der Krise und Aufrechterhaltung heroischer Männlichkeit in Fouqués Erzählung *Sophie Ariele* (1825) gewidmet. Die narrative Entfaltung heroischer Männlichkeit im Rahmen der Erzählhandlung wird anhand des Modells der *possible worlds theory* von Marie-Laure Ryan untersucht, wobei besonderes Augenmerk der Funktionen gilt, die fantastische Elemente dabei ausüben. Die Merkmale der geschilderten Auffassung von heroischer Männlichkeit werden anschließend in Verbindung mit den zeittypischen Vorstellungen militärisch-heroischer Männlichkeit betrachtet. In dieser Erzählung erfolgt die Krisenüberwindung der heroischen Männlichkeit durch die innere Wandlung des Helden, bei der die fantastischen Figuren als Träger christlicher Leitsätze die entscheidende Rolle spielen. Fouqués Leitbild heroischer Männlichkeit weist wesentliche Elemente des verbreiteten militärischen Männlichkeitsentwurfs auf, wobei die Verbindung des kämpferischen Heldentums mit dem christlichen Ethos einen zentralen Stellenwert einnimmt.

Schlüsselwörter: Friedrich de la Motte Fouqué, Männlichkeiten, heroische Männlichkeit, Elementargeister, fantastische Literatur, *possible worlds theory*.

1. DIE HEROISCHE MÄNNLICHKEIT AUS HISTORISCHER UND NARRATOLOGISCHER PERSPEKTIVE

Sowohl Männlichkeit als auch das Heroische stellen historisch wandelbare, kultur- und gruppenspezifische soziokulturelle Konstrukte dar, die dementsprechend eine Vielfalt ganz unterschiedlicher Vorstellungen umfassen. Es lassen sich dennoch einige allgemeine Bedingungen feststellen, aufgrund deren eine Einzelperson als Held bzw. als Heldin bezeichnet wird: Das Vollbringen

* ivana.marinkov.colak@ff.uns.ac.rs

außerordentlicher agonaler Leistungen, die vorbildhafte und daher verehrungswürdige Verkörperung integrierender Werte der jeweiligen Gemeinschaft sowie Ähnlichkeit mit gewöhnlichen Menschen hinsichtlich körperlicher und emotionaler Eigenschaften (Sonderforschungsbereich 948, 2019, 1). Der Zusammenhang zwischen Heldentum und Männlichkeit ergibt sich weitgehend aus dem gemeinsamen Bezug zu Gewalthandeln, das einerseits in seiner organisierten und gesellschaftlich legitimierten Form zu Heroisierung führt, und andererseits als männlich konnotiert erscheint (Brink-Gölz, 2022, 4.1.). Im Bereich des Militärischen lässt sich eine solche Verknüpfung besonders oft und in verschiedenen historischen Zeitpunkten auffinden, da der Krieg als männliche Angelegenheit die Gelegenheit zum Zugriff auf Diskurse des Heroischen durch „agonalen Erfolg, Zurschaustellung starker Agency, Überwindung innerer Widerstände, die Begegnung mit der Gewalt als Gefahr und der Möglichkeit, sich dieser Gefahr zu stellen“ (Brink-Gölz, 2022, 4.1.) bietet. So wurde in der Zeit der Befreiungskriege (1813–1815) zum Zweck der breiten Kriegsmobilisierung ein patriotisch-wehrhafter Männlichkeitsentwurf konzipiert, aus dem der Begriff des militärisch-nationalen Heldentums hergeleitet wurde, der sich bis zum Ende des Zweiten Weltkriegs als maßgebend erwiesen hat (Schilling, 2002: 15–16). Die Auffassung von heroischen Qualitäten zu dieser Zeit lässt sich schließlich mit den Stichworten erfassen, die auch im Tugendkatalog einer patriotisch-militärischen Männlichkeit enthalten sind: Dazu gehören verschiedene charakterliche und moralische Anforderungen wie „Ehre“, „Freiheitssinn“, „Frömmigkeit“, „Kraft“, „Mut“, „Kameradschaft“, „Treue“, „Patriotismus“ und „Wehrhaftigkeit“ (Hagemann, 1996: 53). Im Kern des hegemonialen Leitbildes patriotisch-wehrhafter Männlichkeit steht außerdem der Mythos von dem heldenhaften Opfertod für das Vaterland (Hagemann, 2002: 349), aus dem sich die bedingungslose Kampf- und Opferbereitschaft bis in den Tod als wesentliche Kerntugend dieses Männlichkeitsentwurfs ergibt. Als heldenhaft erscheint eine derartige aktive Entscheidung zum Einsatz des eigenen Lebens, indem sie auf eine internalisierte Handlungsmacht und die Überwindung egoistischer Interessen verweist (Sonderforschungsbereich, 2021: 2.3)

Für die narratologische Erforschung heroischer Männlichkeit erscheint der Ansatz von Walter Erhart besonders aufschlussreich, im Rahmen dessen Männlichkeit als eine geschlechtsspezifische Kategorie verstanden wird, die durch Erzählungen (re)produziert wird und die dementsprechend eine „narrative Struktur“ (Erhart, 2001: 9) besitzt. Die innere Konstitution der Männlichkeit soll „aus narrativen Verfahren, Strukturen und Prozessen“ bestehen „mithilfe derer sich

›Männer‹ auf die ihnen historisch und sozial vorgegebenen ›Männlichkeiten‹ hin orientieren“ (Erhart, 2005: 207). Während die Weiblichkeit nach 1800 traditionell als ein auf immanente Geschlechtseigenschaften zurückführbarer Naturzustand verstanden wurde, galt Männlichkeit dagegen als narrativ, indem sie als eine Geschlechtseigenschaft konzipiert wurde, die zunächst durch Initiation zu errungen ist und daraufhin immer wieder neu durch (Tat)Handlungen hergestellt werden muss (Erhart, 2016: 20). Einen wesentlichen und produktiven Bestandteil der narrativen Struktur der Männlichkeit stellen somit Krisenmomente dar, die die Notwendigkeit der Aufrechterhaltung von Männlichkeit veranschaulichen. Auf diese Weise vollzieht sich die Männlichkeit, auch in ihrer heroischer Spielart, als „eine Geschichte solcher Krisen und ihrer Überwindung“ (Erhart, 2005: 223). Im Mittelpunkt einer narratologischen Untersuchung heroischer Männlichkeit stehen demnach soziokulturell spezifische Erzählmodelle, mit denen Männlichkeit narrativ konstruiert wird.

2. DIE HANDLUNG UND DAS FANTASTISCHE AUS DER SICHT DER *POSSIBLE WORLDS THEORY*

Im Rahmen der *possible worlds theory* wird das Erzähluniversum als ein Weltensystem betrachtet, das aus einer vom Autor als real markierten Textwelt (eng. *textual actual world*) und einer Reihe umkreisender mentaler Figurenwelten (eng. *character domains*) besteht, die von der Textwelt abhängen (Gutenberg, 2004: 101). Die subjektiven Wirklichkeitsmodelle der Figuren setzen sich nach Ryan (1991) aus verschiedenen Teilwelten (eng. *private worlds*) zusammen, die ihre Handlungen lenken. Die Wissenswelt (eng. *knowledge world*) stellt die private Teilwelt dar, die den Informationsstand, individuelle Kenntnisse und Überzeugungen der jeweiligen Figur umfasst. Die Wunschwelt (eng. *wish world*) bilden die individuellen Triebe, Bedürfnisse und Wünsche der Figur, während die Pflichtenwelt (eng. *obligation world*) das moralisch-ethische Wertesystem, verinnerlichte soziale Konventionen, Pflichten und Verbote umfasst. Die Wissenswelt stellt die Ausgangsbasis für Pläne und Handlungen der Figuren dar, die auf die Realisierung einer erwünschten Variante der Textwelt d. h. der eigenen Wunschwelt oder der Pflichtenwelt gerichtet sind. Eine besondere Stellung im Rahmen der subjektiven Figurenwelten nehmen Produkte des menschlichen Geistes wie Träume oder Halluzinationen ein, die keine Satellitenwelten der Textwelt darstellen, sondern ganze Universen bilden (eng. *fantasy universe*). Solche Fantasieuniversen setzen stets einen Standortwechsel der Figur voraus und können

im metaphorischen Sinne die Funktion von Wissens- oder Wunschwelten im Verhältnis zum primären narrativen System erfüllen (Ryan, 1991: 119).

Das Nebeneinander einer Vielzahl figuraler Welten im Verhältnis zu der Textwelt bringt ein großes Konfliktpotenzial mit, wobei zwischen folgenden Konflikttypen zu unterscheiden ist:

1. Konflikte zwischen der Textwelt und den Privatwelten der Figuren, die objektiv im Erzähluniversum ablaufen;
2. Konflikte zwischen zwei unvereinbaren Welten einer Figur;
3. Konflikte innerhalb einer Figurenwelt, die innere Inkonsistenzen aufweist;
4. Konflikte zwischen zwei entgegengesetzten Welten von verschiedenen Figuren.

Das Fantastische erscheint entweder als integrativer und als selbstverständlich hingenommener Bestandteil einer homogenen übernatürlichen Textwelt (wie bei Märchen) oder als ontologische Sphäre einer pluriregionalen Textwelt, die von der Sphäre des „Natürlichen“ getrennt ist (in fantastischen Texten im engeren Sinne) (Ryan, 1991: 114). Im zweiten Fall gilt die Kommunikation zwischen den beiden ontologischen Sphären als unmöglich, sodass das Eindringen des Fantastischen in den Bereich des „Natürlichen“ einen skandalösen Vorfall darstellt, der verunsichernd auf die Figuren wirkt.

3. VON DER KRISE BIS ZUR BEWÄHRUNG DER HEROISCHEN MÄNNLICHKEIT: FOUQUÉS ERZÄHLUNG *SOPHIE ARIELE*

3.1. *Heroische Männlichkeit in der Krise*

Der Titel der Erzählung enthält zwar den Namen „Sophie Ariele“, nichtsdestotrotz steht im Mittelpunkt der Handlung Gustav Gyllenskiöld, ein schwedischer Offizier mit „tapfern Ritterherzen“ (Fouqué, 1825: 106), der in Marseille Heilung von seinen plagenden Träumen sucht. Das Problem des leidenden Helden ist demnach in seiner Traumwelt lokalisiert, die als eigenständiges Fantasieuniversum neben der Textwelt besteht, und dennoch einen Einfluss auf sie ausübt: So ist Gustav auch im Wachen von seinen Alpträumen tief belastet. Hinter den wiederkehrenden Alpträumen lässt sich eine tiefere Ursache für sein Leiden erkennen, die in dem ungelösten Konflikt zwischen seiner persönlichen Wunschwelt und der Textwelt liegt. Der nicht aktualisierte Wunsch bezieht sich dabei auf die Wiederherstellung alter prächtiger Verhältnisse seines fürstlichen

Stammes, wodurch er sich als würdiger Nachfolger seiner heldenhaften Vorfahren beweisen will. Auf diesen Konflikt deutet der Inhalt der Träume selbst, in denen ihm die alten Helden seines Stammes zornig und unzufrieden erscheinen:

Wenn nun die Kronenhäupter meiner Träume so misvergnügt ihre greisen Häupter schüttelten, da war mir's immer als schmäheten sie mich schwachen oder trügen Ur-Ur-Enkel, der die untergegangne Pracht seines Stammes noch nicht wiedererrungen habe. Und in der That, [...] sie haben so Unrecht nicht. (Fouqué, 1825: 94)

Das Versagen bei der Realisierung dieses Wunsches lässt alle früheren kriegerischen Erfolge, durch die er sich bereits einen gewissen Ruhm unter den Kriegern verschafft hat, schließlich als belanglos erscheinen, was der folgende Kommentar des Erzählers veranschaulicht:

Nicht unbekannt war Gyllenskiolds Name in den Reihen damals geachteter Kriegsmänner, obgleich sein Ruf beiweitem nicht den Gipfel erreicht hatte, zu welchem das kühne Herz in seiner Brust verlangend vorangeflogen war, und er sich deshalb oftmals wie ein gänzlich Vergessener und Umdunkelter erschien. (Fouqué, 1825: 129)

Gustavs schmerzhaftes Enttäuschen wirkt sich nicht nur auf sein Selbstbild aus, sondern färbt auch seine gesamte Weltanschauung. So beklagt er die mühsame Lebensbahn des Kriegers, den der stets unzulängliche Kriegsruhm „mit trügend lockendem Gesichte wechselnd“ (Fouqué, 1825: 17) zum Kämpfen anlockt, um sich ihm letztendlich jedes Mal wieder zu entziehen. Das Leben empfindet er zudem als ein „langes Sterben“ (Fouqué, 1825: 19), das er sich mit der Heilung lediglich zu erleichtern erhofft. Im Rahmen der Wissenswelt des enttäuschten Gustav wird demnach eine trostlose Version der Textwelt vermittelt, in der jegliche Bemühungen zur heldenhaften Bewährung als vergeblich vorkommen. In der Traumwelt, die als ein Fantasieuniversum eine Schöpfung seines Geistes darstellt, spiegelt sich seine Wissenswelt wider, sodass sein pessimistischer Leitspruch „Leben ist Sterben“ auch in seinen Alpträumen wiederhallt.

Der Verweis auf Gustavs bisherige kämpferische Leistungen, aufgrund deren er sich als herausragender und bekannter Krieger bereits erwiesen hat, deutet auf die Verwirklichung heroischer Männlichkeit auch vor dem Erzählbeginn. Sein ehrgeiziges Streben zeugt jedoch von der Instabilität der heroischen Männlichkeit, die stets bewährt und aufrechterhalten werden muss. Indem sich das qualvolle Verlangen nach ruhmvollem Heldentum als Auslöser von Gustavs Alpträumen erweist, lässt sich sein krankhafter Zustand schließlich als eine Krise heroischer Männlichkeit deuten. Er leidet dabei nicht nur wegen des unerfüllten Wunsches,

sondern auch an der tatenlosen und melancholischen Resignation selbst, in die er verfällt: Diese verhindert nämlich seine Selbstverwirklichung durch das kämpferische Heldentum, das den Kern des Selbstverständnisses von Fouqués Ritterfiguren ausmacht (Witt, 1999: 9). Die Erfüllung des Wunsches nach dem Wiederaufbau des verloren gegangenen glanzvollen Fürstentums gewährt Fouqué seinen Helden zwar nie (Seibicke, 1985: 138), dafür bietet er eine weitere Möglichkeit zur Überwindung der Krise heroischer Männlichkeit, die in der spirituellen Wandlung des Helden liegt. Die Krisenüberwindung fordert somit Änderungen im Rahmen von Gustavs Wissenswelt, die durch die Annahme einer neuen heiteren Perspektive auf die Textwelt erfolgt. Erst mit der Akzeptanz der Unvollkommenheit der irdischen Bahn und mit einer lebensbejahenden Haltung kann er wieder zum tatkräftigen Ausleben des kämpferisch-heroischen Heldentums ermutigt werden. Nach der inneren Transformation ist noch das erfolgreiche Bestehen der kämpferischen Bewährungsprobe erforderlich, damit es zur Stabilisierung der kriegerisch-heroischen männlichen Identität kommen kann. Änderungen in Gustavs Wissenswelt sind ebenfalls für die Befreiung von den furchterregenden Träumen notwendig, da sich die Traumwelt im Verhältnis zu den persönlichen Welten wandelt.

3.2. Mit ein wenig Hilfe aus dem Reich des Fantastischen: Die Überwindung der Krise heroischer Männlichkeit

Die Änderung von Gustavs Wissenswelt wird durch zwei Figuren vollbracht –Sophie Ariele und das Gespenst des Kronenhelden –die als fantastische Wesen aus verschiedenen ontologischen Sphären der pluriregionalen Textwelt stammen als andere Figuren im Werk. Die Textwelt besteht zunächst aus zwei ontologischen Sphären: dem Diesseits, wo sich die lebenden Figuren des Werks aufhalten, und dem Jenseits, dem die Gespenster der Kronenhelden angehören. Beim Diesseits lassen sich wiederum weitere ontologische Sphären der Textwelt unterscheiden: Die Welt der Elementargeister, der die Sylphide Sophie Ariele entstammt, und die Menschwelt, in die sie übertritt und mit menschlichen Figuren zusammenlebt. Sowohl die Welt der Elementargeister als auch die jenseitige Geisterwelt lassen sich dabei in einen übergeordneten Bereich des Fantastischen einordnen, das außerhalb dessen liegt, was im Rahmen der Vorstellungen der Figuren als möglich in der Textwelt gilt (Ryan, 1991: 42). Davon, dass das Auftreten des Fantastischen grundsätzlich bezweifelt wird, zeugt die immerwährende epistemische Unsicherheit anderer Figuren angesichts der (teilweise sehr klaren) Anzeichen für Sophie Arieles fantastische Herkunft. Die

fantastische Abstammung der beiden Figuren verleiht ihnen schließlich eine gewisse Autorität gegenüber anderen Figuren im Werk, sodass sie zu Trägern von wesentlichen christlichen Grundsätzen werden, die der Textwelt zugrunde liegen. Die zwei Erkenntnisse, deren Aneignung schließlich zur Korrektur von Gustavs verzerrter Vorstellung der Textwelt führt, beziehen sich dabei auf zwei verschiedene Bereichen der Textwelt, zu denen die beiden Mentorfiguren gehören: auf das Diesseits und das Jenseits.

Sophie Ariele eignet sich für die Rolle der Vermittlerin der Weisheiten über das irdische Leben aufgrund der „Gaben der Ahnung und der Naturvertraulichkeit“ (Fouqué, 1825: 49) über die sie als fantastisches Naturwesen verfügt. Nach den Angaben ihres Ehemannes Doktor Matthieu sei sie nämlich „in die Netze so süßer und schuldlos tiefer Vertraulichkeit mit dem Weltall verwoben“ (Fouqué, 1825: 45) und verfüge demnach über „eine viel höhere, weit untrüglichere Weisheit“ (Fouqué, 1825: 76), die die Möglichkeiten des menschlichen Wissens weitaus übertrifft. Als Trägerin christlicher Botschaften in der Erzählung kann sie als Luftgeist nur dank der Vermählung mit Dr. Matthieu auftreten, durch die sie erst eine Seele erhält und von Gott erlöst wird (Floek, 1909: 13). Gustavs düsterer Vorstellung über das diesseitige Leben, die in dem Spruch „Leben ist Sterben“ zusammengefasst ist, setzt die weise Luftelfe zunächst den lebensbejahenden Spruch „Leben ist Leben“ entgegen, der das irdische Leben als einen Ort ausmalt, der doch noch Möglichkeiten zur Selbstverwirklichung bietet. Mit dieser Erkenntnis eröffnet sich Gustav ein neues hoffnungsvolles Weltbild, sodass er sogleich eine Erleichterung von seinem Elend spürt:

Die süße Stille, in Arielens ganzem Sein und Walten mit kindlicher Fröhlichkeit wunderbar vereint, bewältigte sein stolzes Herz mit dem Zauber eines idyllisch seeligen Friedens. Kein ungestümer Wunsch, ja nicht einmal der leiseste Schmerz einer eigenliebigen Sehnsucht trübte die holde Stille in Gustavs Seele (Fouqué, 1825: 89).

Der Frieden, der durch eine derartige Transformation seiner Wissenswelt zustande kommt, wird jedoch gleich wieder durch seinen übermäßigen Stolz gestört, der auf seiner Abstammung aus einer langen Linie ruhmreicher fürstlicher Helden beruht. Die Besessenheit mit dem Wunsch nach der Erlangung der heldenhaften Größe seiner Vorfahren lässt ihm immer noch keine Ruhe, was er auch selbst zugibt: „Aber ich war und bin gefangen in den hochmüthigen Bildern untergegangener Herrlichkeit!“ (Fouqué, 1825: 94). Dass sein überbetonter Stolz „ein sehr trotziger Meister“ sei, der „an dem wunderlichen Gewebe [...] [seiner – I. M. Č.] Träume schaffe“ (Fouqué, 1825: 92), wie das Sophie Ariele bemerkt, zeigt

sich in seinem Traum, der dank ihrer Hilfe zunächst friedlich erscheint, aber dann wegen seines Verlangens nach dem alten Glanz seiner heldenhaften Abstammung schnell wieder grässlich wird. Davon zeugen seine Worte, die er mit Blut aus der Brustwunde seines Vorfahren bedeckt „kühn aufwallenden Sinnes“ ausspricht: „seht doch, Ihr Altväter! Nun prang‘ ich ja auch im königlichen Gewande [...] so gut, als Ihr!“ (Fouqué, 1825: 91). Das nächste Hindernis auf dem Weg zu der Krisenüberwindung stellt somit seine Wunschwelt dar, die schließlich auf überheblichem und eigennützigem Streben nach großem Kriegsruhm beruht, der seinen Rang als Nachfolger eines heldenhaften fürstlichen Stammes legitimieren würde. Zum Ablegen seines lasterhaften Hochmuts wird er durch Sophie Arieles weise Worte bewegt, die ihm zur Anerkennung des Willens Gottes ermahnen, der schließlich über den Ausgang jedes menschlichen Strebens entscheidet: „Wie weit soll’s Jeder bringen – Das hat sein Gott gewußt!“ (Fouqué, 1825: 95). Die Erkenntnis, dass das Schicksal des Einzelnen schließlich in den Händen Gottes als einer höheren Macht liegt, befreit ihn von dem schmerzlichen und eitlen Festhalten an dem Bild des ruhmvollen Heldenruhms seiner Vorfahren und gewährt ihm nun die lang ersehnte innere Ruhe. Durch die Erweiterung der Wissenswelt wird auf diese Weise zugleich die Wandlung der Wunschwelt vollbracht, die von hochmütigen Vorstellungen gereinigt wurde.

Die Ruhe und die Gelassenheit, die mit der Transformation des Bildes der Textwelt im Rahmen seiner Wissenswelt kommen, führen jedoch dazu, dass er aus einem Extrem ins andere verfällt: Nun verschwindet bei ihm wieder der kämpferische Tatendrang, der eine wesentliche Voraussetzung für das Vollbringen von Heldentaten darstellt. Eine derartige Passivität deutet auf einen weiteren krisenhaften Zustand heroischer Männlichkeit hin, dem Sophie Ariele mit einer Aufforderung zum heldenhaften Handeln sogleich entgegenwirkt:

Jeder, wie's hat Gott beschieden! / Jeder frisch aus freiem Sinn! / [...] Rittern
Kampf! Und Schäfern Ruh! / Nicht vergiß der großen Ahnen, / Weil ihr Bild im
Schlaf Dich stört! / Wozu ächte Helden mahnen, – /Wahrlich, einst doch wird's
erhört! / Wird erhört von hohen Mächten, / Wird durch kühnen Arm vollbracht!
(Fouqué, 1825: 98–99)

Der Fortsetzung von Gustavs kriegerischer Tätigkeit steht nun nichts mehr im Weg: Indem er nicht mehr von den lebensverneinenden Überzeugungen niedergedrückt und von den hochmütigen Vorstellungen geplagt wird, erscheint ihm die Traumwelt nun nicht mehr als eine grausige Albtraumwelt. Unter der weisen Leitung der fantastischen Weiblichkeit wird der Held geheilt und „für seine Lieblingsthätigkeit, die kriegerische, aufs neu entzündet“ (Fouqué, 1825: 129), was

mit dem folgenden Kommentar des Erzählers bestätigt wird: „Was Sophieens Taubencur begonnen oder eigentlich schon vollendet hatte, befestigte sich jetzt glänzend stark durch die ritterliche Kampfesgluth seiner muthigen Seele“ (Fouqué, 1825: 129). Mit dem oben genannten Aufruf gibt ihm Sophie Ariele außerdem den entscheidenden Impuls zur Bewährung der heroischen Männlichkeit. Hinter ihren Worten spürt Gustav nämlich ihre Unzufriedenheit mit ihm wegen der „allzuweichen Nachgiebigkeit, die bisweilen wunderbar seinen stolzen Geist darnieder drückte, und die er schon so oft an sich selber gescholten hatte“ (Fouqué, 1825: 100). Dies wird mit dem folgenden Erzählerkommentar bestätigt: „Ja, die schöne Frau mochte sich wohl gar einbilden, es fehle ihm an jener dauernden Sehnsucht nach hohen Thaten, die in ächten Männern nie erstirbt“ (Fouqué, 1825: 101). Infolgedessen fühlt sich Gustav dazu aufgerufen, seine infrage gestellte heroische Männlichkeit wiederherzustellen.

Vor der eigentlichen Bewährung bedarf es einer letzten Erweiterung von Gustavs Wissenswelt durch das Gespenst seines Vorfahren, die Sophie Ariele einleitet, indem sie Gustav zur Achtung seiner Ahnen ermahnt. Dem gefallenem Kronenheld als einem der Geisterwelt angehörigen Wesen wird die Rolle des Vermittlers der Botschaft über das ewige Leben im Jenseits verliehen, die in dem Spruch „Sterben ist Leben“ enthalten ist. Infolge der bisherigen Änderungen seiner persönlichen Welten erscheint der älteste Kronenheld nicht mehr in furchterregender Gestalt, sondern flüstert Gustav „im überaus herrlichen Traume“ diese Nachricht zu, „ihm die Pforten einer wunderbar glänzenden Welt entriegelnd“ (Fouqué, 1825: 148). Bei der Vermittlung dieser christlichen Botschaft durch einen „Asahelden“¹, wobei sie zudem als „uralt ahnungsvolle Asaweisheit“ (Fouqué, 1825: 91) beschrieben wird, liegt eine Verbindung der germanischen Heldenhaftigkeit mit den vergeistigenden Kräften des Christentums vor, die als charakteristisch für Fouqués Werk gilt (Schulz, 1977: 505). Die Aneignung des Jenseitsgedankens, der eine tröstliche und kraftspendende Wirkung auf Gustav hat, markiert schließlich die Vollendung der Transformation von seiner Wissenswelt. Mit der geänderten Perspektive auf die Textwelt wird nun eine geeignete Grundlage für seine heldenhaften Handlungen geschaffen.

Gustavs heldenhafte Bewährung erfolgt schließlich auf dem Schlachtfeld, wo er sich als gewandter Anführer und mutiger Kämpfer zeigt, der, wie der Erzähler verdeutlicht, „nur das Ziel seines kühnen Entschlusses im Auge“ hat, wie

¹ Unter den Asen versteht man ein Geschlecht der germanischen Götter des Krieges und der Herrschaft, zu dem u. a. Odin, Loki und Thor gehören. (Simek, 1984: 25).

es sich schließlich „einem ehrbaren Kriegermann eignet“ (Fouqué, 1825: 153). Mit der erkämpften Rettung der von den Seeräubern entführten Sophie Ariele zeigt er selbstloses Handeln aus ehrenvoller Heldenpflicht, das im Gegensatz zu seinen früheren selbstsüchtigen Wünschen steht. Die Bedeutung der Überwindung des auf seiner fürstlichen Abstammung beruhenden Hochmuts wird von Sophie Ariele nochmals durch den christlichen Grundsatz über die Gleichheit aller Menschen vor Gott betont: „Wir alle [...] sind ja wahrhaftig sehr hochgeboren! Alle sammt Kinder des Allerhöchsten, seinem Herzen, das die Liebe ist, entquollen“ (Fouqué, 1825: 176). Durch seine heldenmütige Leistung, für die er durch die Änderungen seiner Wissenswelt befähigt wurde, kommt es schließlich zur Überwindung der Krise heroischer Männlichkeit. Dieser Teil der Erzählung endet mit Gustavs Rückkehr in sein Vaterland, das er „mit einer allzuächtigen Liebe“ liebt, „um nicht dorthin die ihm wieder aufgeblühte volle Heldenkraft in Seel‘ und Leib zurücktragen zu wollen“ (Fouqué, 1825: 134).

3.3. Der Heldentod: Die endgültige Bewährung der heroischen Männlichkeit

Die Schilderung von Gustavs ruhmvoller kriegerischer Laufbahn in den nächsten zwanzig Jahren deutet auf seine erfolgreiche Aufrechterhaltung der heroischen Männlichkeit hin: Nach den Angaben des Erzählers führte er nämlich „ein vielbedeutendes und an Kämpfen mannigfachster Art sehr reiches Leben“ (Fouqué, 1825: 180), sodass „der Ruf mannigfach schöner Ritterthaten“ (Fouqué, 1825: 189) sogar auch Marseille erreichte. Auch angesichts seiner letzten kriegerischen Auseinandersetzung mit den Seeräubern zeigt Gustav die heldenhafte Bereitschaft, sein Leben für einen selbstlosen Zweck aufs Spiel zu setzen, indem er beschließt, den nach ihm benannten Sohn von Sophie Ariele und Dr. Matthieu und andere unerfahrene Jünglinge trotz der Mangel an Mannschaft vom Kampf fernzuhalten und auf diese Weise zu beschützen. Mit dem Übertritt in die diesseitige Sphäre der Textwelt vor dem anstehenden Gefecht übernimmt das Gespenst des alten Kronenhelden eine vorausdeutende Funktion, sodass Gustav in den Kampf schließlich mit der Gewissheit zieht, dass ihn dort der Tod erwartet. Nichtsdestotrotz zeigt er daraufhin soldatische Unerschrockenheit, indem er zu den anderen Kriegern „laut und freudig“ ruft: „Hier gilt es brav zu sterben“ (Fouqué, 1825: 208). Eine solche Haltung ist jedoch nicht als Akt des Entsagens der irdischen Welt zu verstehen, der sich aus der Jenseitsgewandtheit ergibt: Hier nimmt der Jenseitsglaube dem Helden vielmehr die Todesangst weg, und bekräftigt seine heroische Opferbereitschaft. Dass der Jenseitsglaube im irdischen Leben Zuversicht vermitteln soll, veranschaulicht Gustav selbst in seiner Sterbestunde: „Nicht etwa,

[...] daß Deine Lebensblüthen sich deshalb grabwärts senken sollten. Nein! Um so frischer himmeln mögen sie leuchten in dem seeligen Bewußtsein: es giebt keinen Tod“ (Fouqué, 1825: 221).

Anhand seines mutigen kriegerischen Einsatzes im Kampf und des daraus erfolgenden heldenhaften Todes bei der Rettung seines jungen Freundes verkörpert Gustav schließlich das leuchtende Leitbild des kühnen und opferwilligen Heldentums. Sein Heldentod lässt sich in diesem Zusammenhang als die letzte und somit endgültige Bewährung heroischer Männlichkeit verstehen. Mit der anschließenden Schilderung seiner Mitteilung aller im Laufe der Erzählhandlung erlernten christlichen Lehrsätze in der Todesstunde wird auf die Verbindung zweier zentralen sich wechselseitig ergänzenden Tugenden in seinem Wesen hingewiesen, die nach Fouqué für einen wahren Helden unentbehrlich sind: der Ritterlichkeit und des christlichen Ethos (Schulz, 1977: 505).

4. SCHLUSSFOLGERUNG

In der Erzählung *Sophie Ariele* schildert Fouqué eine Geschichte der Krise, Krisenüberwindung und der endgültigen Bewährung heroischer Männlichkeit, die die Figur des schwedischen Offiziers Gustav Gyllenskiöld verkörpert. Der krisenhafte Zustand wird durch das Scheitern bei der Wiederherstellung von ehemaligen fürstlichen Verhältnissen verursacht, die für Gustav schließlich ein unerfülltes Wunschbild bleibt. Der Ausgang aus der Krise heroischer Männlichkeit, die ihn in einen Zustand melancholischer Passivität versetzt, erfolgt schließlich durch eine spirituelle Transformation des Helden bzw. durch Änderung des lebensverneinenden Bildes der Textwelt im Rahmen seiner Wissenswelt. Die Aneignung christlicher Leitsätze über das diesseitige und das jenseitige Leben eröffnet Gustav ein neues lebensbejahendes Weltbild, das ihn wieder zum tatkräftigen Handeln ermuntert. Die Krisenüberwindung läuft jedoch nicht unproblematisch ab: Gustav muss seine hochmütige Ruhmsucht und Tatenlosigkeit überwinden, die im Werk als unheroische Eigenschaften markiert werden. Der Einblick in die Innenwelt der in Krise geratenen Hauptfigur wird auch anhand der Schilderung der Traumwelt gewährt, die sich im Laufe des Werkes mit der Wissenswelt ändert. Erst durch die kämpferische Bewährung wird die heroische Männlichkeit wiederhergestellt. Die Erzählung endet mit der Darstellung von Gustavs Heldentod, der sich als die letzte Bewährung heroischer Männlichkeit betrachten lässt.

Fantastischen Figuren wird eine bedeutende Funktion bei der Überwindung der Krise heroischer Männlichkeit zugewiesen, indem sie als Vermittler christlicher

Grundsätze die Wandlung der Weltsicht der Hauptfigur direkt bewirken. Insbesondere durch die Lenkung der weisen Sylphide Sophie Ariele wird der Held von seinem Leiden befreit und erneut für das heroische Handeln befähigt. Auf diese Weise wird der fantastischen Weiblichkeit die entscheidende Rolle für die „Heilung“ der krisenhaften heroischen Männlichkeiten zugewiesen. Während Sophie Ariele Gustav über die irdische Welt lehrt, erhält er die Trost bringende Botschaft über das ewige Leben im Jenseits von dem hauptsächlich in der Traumwelt auftretenden Gespenst seines heldenhaften Vorfahren. Der gefallene Kronenheld übernimmt mit seinem Erscheinen vor den Kriegern angesichts des letzten Kampfes noch die Funktion der Vorausdeutung von Gustavs Tod.

Die geschilderten kämpferischen Tathandlungen Gustav Gyllenskiolds sind stets auf die Rettung anderer ausgerichtet und erweisen sich schließlich als außerordentliche heroische Leistungen. Er zeigt dabei eine Reihe als heldenhaft empfundener Eigenschaften auf, die auch der zur Entstehungszeit der Erzählung immer noch prägenden Vorstellung der militärisch-wehrhaften Männlichkeit entsprechen: Kühnheit, Tatkraft, Risikobereitschaft, Überwindung egoistischer Interessen und Opferwilligkeit bis in den Tod. Anhand der Darstellung von Gustavs Tod wird zwar der selbstlose Einsatz des Lebens im Kampf als heroisch gefeiert, es fehlt im Unterschied zu dem wehrhaften Männlichkeitsentwurf jedoch die patriotische Motivation. An der Betonung von Gustavs Vaterlandsliebe lässt sich dennoch ein Einfluss dieses verbreiteten Männlichkeitsideals erkennen. Die Frömmigkeit als ein Schlüsselwort der patriotisch-wehrhaften Männlichkeit rückt dagegen in den Mittelpunkt des Leitbildes heroischer Männlichkeit, das Fouqué in der Erzählung entwirft: So werden in Gustavs Gestalt kämpferisches Heldentum und christliche Werte schließlich untrennbar vereint.

Ivana Marinkov Čolak

ELEMENTI FANTASTIČNOG I NARATIVNA KONSTRUKCIJA HEROJSKE
MUŠKOSTI U PRIPOVECI *SOFI ARIJEL* FRIDRIHA DE LA MOT FUKEA

Rezime

Predmet ovog istraživanja je prikaz herojske muškosti u pripoveci *Sofi Arijel* (1825) nemačkog romantičara Fridriha de la Mot Fukea. Polazeći od stava Valtera Erharta, herojska muškost posmatra se kao nestabilan konstrukt sa određenom narativnom strukturom koja obuhvata niz kriznih situacija i prevazilaženja istih kroz dokaze herojstva. Analizom radnje na osnovu naratološkog modela Mari-Lor Rajan u okviru teorije mogućih svetova dobija se uvid u specifičnosti narativne konstrukcije herojske muškosti u navedenom delu kao i u

funkcije koje fantastični elementi pritom ispunjavaju. Odlike Fukeovog prikaza herojske muškosti na osnovu glavnog junaka, švedskog oficira Gustava Gilenskiolda, naposljetku se razmatraju u odnosu sa uticajnim predstavama o militantno-herojskoj muškosti u periodu nastanka dela. U ovoj pripovesti Fuke prikazuje prevazilaženje krize muškosti kroz internalizovanje hrišćanskih načela, što dovodi do promene pogleda na svet glavnog junaka. Fantastičnim bićima se pritom dodeljuje ključna uloga nosilaca hrišćanskih poruka o svetu koji izvode heroja iz krize. Fukeov ideal koji se bazira na neraskidivoj povezanosti herojske muškosti sa hrišćanskim vrednostima ukazuje na značajan uticaj tadašnjih predstava o militantnoj muškosti.

Ključne reči: Fridrih de la Mot Fuke, muškosti, herojska muškost, elementarna bića, fantastična književnost, teorija mogućih svetova.

LITERATUR

PRIMÄRLITERATUR

Fouqué, F. d. l. M. (1825). *Sophie Ariele*. Berlin: Schüppelsche Buchhandlung.

SEKUNDÄRLITERATUR

- Brink, C. – Gözl, O. (2022). Gewalt und Heldentum. In: Compendium heroicum. Das Online-Lexikon des Sonderforschungsbereichs 948 „Helden – Heroisierungen – Heroismen“. Abgerufen am 13.3.2023. doi: 10.6094/heroicum/gewd1.1.20220908
- Erhart, W. (2001). *Familienmänner. Über den literarischen Ursprung modernen Männlichkeit*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Erhart, W. (2005). Das zweite Geschlecht: »Männlichkeit«, interdisziplinär. Ein Forschungsbericht. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 30 (2), 156–232.
- Erhart, W. (2016). Deutschsprachige Männlichkeitsforschung. In: Horlacher, S. – Jansen, B. & Schwanebeck, W. (Hg.) (2016). *Männlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart: Metzler. 11–26.
- Floek, O. (1909). *Die Elementargeister bei Fouqué und anderen Dichtern der romantischen und nachromantischen Zeit*. Bielitz: Verlag des K. K. Staatsgymnasiums.
- Gutenberg, A. (2004). Handlung, Plot und Plotmuster. In: Nünning, V.–Nünning A. (Hg.) (2004). *Erzähltextanalyse und Gender Studies*. Stuttgart/Weimar: Metzler, 122–140.

- Hagemann, K. (1996). »Heran, heran, zu Sieg oder Tod!«. Entwürfe patriotisch-wehrhafter Männlichkeit in der Zeit der Befreiungskriege. In: Kühne, T. (Hg.) (1996). *Männergeschichte - Geschlechtergeschichte: Männlichkeit im Wandel der Moderne*. Frankfurt am Main; New York: Campus Verlag, 51–68.
- Hagemann, K. (2002). »Männlicher Muth und teutsche Ehre«. *Nation, Militär und Geschlecht zur Zeit der antinapoleonischen Kriege Preußens*. Paderborn; München: Ferdinand Schöningh.
- Ryan, M. (1991). *Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory*. Bloomington/ Indianapolis: University Indiana University Press.
- Schilling, R. (2002). »Kriegshelden«. *Deutungsmuster heroischer Männlichkeit in Deutschland 1813-1945*. Paderborn; München: Ferdinand Schöningh.
- Schulz, G. (1977). Nachwort: Fouqué als Erzähler. In: Fouqué, F. d. l. M. (1977). *Romantische Erzählungen*. München: Winkler Verlag, 493–515.
- Seibicke, C. E. (1985). *Friedrich Baron de la Motte Fouqué. Krise und Verfall der Spätromantik im Spiegel seiner historisierenden Ritterromane*. München: Tdudv- Verlagsgesellschaft.
- Simek, R. (1984). *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart: Kröner.
- Sonderforschungsbereich 948. (2019). Held. In: Compendium heroicum. Das Online-Lexikon des Sonderforschungsbereichs 948 „Helden – Heroisierungen – Heroismen“. Abgerufen am 13.3.2023. doi: 10.6094/heroicum/hdd1.0
- Sonderforschungsbereich 948. (2021). Tod und Sterben. In: Compendium heroicum. Das Online-Lexikon des Sonderforschungsbereichs 948 „Helden – Heroisierungen – Heroismen“. Abgerufen am 13.3.2023. doi: 10.6094/heroicum/tsd1.1.20210531
- Witt, T. (1999). Wozu Ritter in dürftiger Zeit? Ritterliche Lebensläufe in Friedrich de la Motte Fouqués frühen Romanen. In: Bertschik, J. – Diegmann-Hornig, K. (Hg.) (1999). *Jahrbuch der Fouqué Gesellschaft Berlin-Brandenburg*. Berlin: Weidler Verlag, 40–58.

Снежана Вукадиновић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју

УДК: 821.163.41:398
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2408
Originalni naučni rad

Огњен Тошовић**
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју

ФЕНОМЕН СМРТИ У ЕПСКИМ ПЕСМАМА КОСОВСКОГ ЦИКЛУСА – ЈЕДАН ОКВИР КУЛТУРЕ СЕЋАЊА

Српска православна црква је у склопу стварања светачког култа кнеза Лазара изградила институционалне оквире неопходне за настанак културе сећања на Косовску битку (1389). Усмена традиција је преузела кључне идеје црквене интерпетације битке, али су се оне мешале са старим митско-магијским представама које су се, упркос вековном процесу христијанизације, очувале у српском народу. У епским песмама је на тај начин дошло до смештања једног историјског догађаја у идејне оквире сачињене од, понекад кондратикорних, хришћанских и митско-магијских елемената. У овом раду ћемо уз помоћ компаративне анализе приказати како се то одразило на представу феномена смрти која чини неизоставни део сваког наратива о бици на Косову.

Кључне речи: Косовски бој, смрт, култура сећања, Ситница, епска поезија

У колективном сећању српског народа ниједан догађај није оставио дубљи траг од Косовске битке (1389). Главни разлог за то можемо да тражимо у чињеници да је убрзо након самог боја, а у контексту формирања Лазаревог светитељског култа, Српска православна црква започела са стварањем институционалног оквира неопходног за настанак културе памћења. Кључни тренутак за стварање тог оквира било је преношење Лазаревих моштију из цркве Вазнесења у Приштини у Раваницу. Ту је Лазар проглашен за светитеља и ту су током наредних година у сврху његовог прослављања настајали култни списи (Ређеп, 2007:5).

* snezana.vukadinovic@ff.uns.ac.rs

** ognjentosovic94@gmail.com

Посебан значај у смислу стварања културе памћења имао је литургијски текст *Служба светом кнезу Лазару*, који се 15. јуна, на дан Косовске битке, певао на богослужењима (Поповић, 1976: 14-15). Том приликом је сам догађај сакрализован, односно, из профаног времена је премештен у свечано, сакрално време (Елијаде, 2003:110).¹ Уз процес сакрализације догађаја текао је и процес његове семиотизације, односно, процес транспоновања историје у фундирајући мит. Реч је о прошлости која се учвршћује и прихвата, без обзира на то да ли је фиктивна или фактична. Њена важност се не огледа у објективности приказа прошлости, него у њеном фундирајућем значају. На тај начин она увек у односу на дато друштво врши одређену функцију (Asman, 2007:76-79). Првобитна функција тог мита била је да се пружи легитимитет новој династији и да се очува континуитет светородне лозе. Црква је Лазара држала за наследника Немањића и пружала му политичу подршку, највероватније због његове улоге у помирењу српске цркве са Цариградском патријаршијом (Ређеп, 2007:20; Сувајчић, 2021: 44).

Битан елемент у стварању културе памћења на Косовски бој био је настанак мнемотопа, односно, места сећања. На месту где је Лазар ухваћен подигнут је високи мермерни стуб, а на месту Муратове погибије Турци су подигли турбе, где су сахранили његову утробу, а остатак тела пренели у Брусу (Михаиловић, 2014: 107). Међутим, место сећања од есенцијалног значаја био је сам манастир Раваница. Она је своју сакралност и своју функцију места сећања задржала упркос бројним рушењима и упркос чињеници да је њено монаштво заједно са патријархом Арсенијем III Чарнојевићем 1690. године прешло Саву и Дунав и носећи Лазарево тело стигло све до Врдника и Сент Андреје (Петровић, 2011: 150; Љубинковић, 2018: 51).

Преношење моштију из Раванице северно од Саве и Дунава је у контексту културе памћења на Косовску битку имало позитиван ефекат јер је допринело стварању нових мнемотопа, пре свега манастира Врдника на Фрушкој гори, и тиме народ тешње везало за Лазарев култ и Косовски мит.²

¹ Не у смислу повратку првобитном, митском времену, као што је био случај са архаичним митовима, него у смислу сакрализације историје.

² На важност мнемотопа у контексту културе сећања упућује и чињеница у *Ерлангенском рукопису* из првих деценија 18. века (Геземан, 1925: II), који садржи песме које је на подручју Војне крајине сакупио и записао непознати писар, вероватно немачке националности, нема нити једне песме о Косову, док се Косово спомиње само једанпут. Са друге стране, велики број косовских песама које је Вук унео у своје

Утицај цркве на народ током векова турске власти је у великој мери варирао. Одласком великог броја монаха и теолошки образованих људи на територију Хабзбуршке монархије за време сеоба 1690. и 1739. године, као и укидањем Охридске архиепископије 1766. године, народ је остао без великог броја учитеља, те је, како је приметио Радован Самарџић, несумњиво морало доћи и до опадања процента писмености (Самарџић, 1978: 54-97).

У таквим условима је код сеоског становништва, које никада није у потпуности християнизовано, дошло до интензивнијег враћања паганском наслеђу (Михаљчић, 1975: 41; Поповић, 1976: 43). Стари обичаји и веровања су се вековима прилагођавали новонасталим условима и у измењеној, християнизованој форми, настављали да постоје и да се брижљиво чувају и преносе са генерације на генерацију. Обнова традиционалне патријархално-племенске друштвене организације и слабљење црквених институција омогућили су снажније испољавање потиснутог паганског религиозног супстрата српског сеоског становништва (Јовановић, 2019: 24-26; Поповић, 1976: 12).

Ако је за време доминантног утицаја цркве долазило до християнизације паганских веровања и обичаја, као што је, на пример, био случај са крсном славом, сада можемо говорити о паганизацији хришћанства (Јовановић, 2015: 16).³ У току те паганизације су хришћански верски садржаји ревалоризовани и реинтерпретирани у магијско-анимистичком кључу, чиме су добили своје паганско значење (Јовановић, 2019: 26).

У новом друштвеном контексту, у којем је утицај цркве слабио, а писменост опадала, усмена традиција као израз историјског памћења је све више добијала на значају. Међутим, усмена традиција није постајала независно од црквене књижевности, него је са њом била у комплексном односу и међусобно се прожимала (Половина, 2014: 27). Могло би се рећи да је црква у првих неколико деценија након Косовског боја створила оквире за културу памћења на Косовски бој, те да је усмена традиција прихватила главне елементе који су настали у црквеној књижевности, али им је дала

збирке потиче управо из Срема где су се налазиле Лазареве мошти и где су успостављена места сећања.

³ Не мора нужно бити реч о хронолошком континуитету са прехришћанским веровањима, него се то паганство односи на елементарну, неинституционализовану религију сеоског становништва.

другачији смисао и прилагодила новим потребама и другачијем погледу на свет.

Сећање на Косовски бој је рано ушло у усмену традицију. Већ је Бенедикт Курипешић 1530. године писао да се о Косовској бици певало на западу и међу Хрватима и међу Србима (Kuripešić 2001: 36-37). Међутим, како је приметио Јан Вансина, усмена традиција се не односи само на продукт, него и на процес њене трансмисије, те је свака усмена традиција, а у нашем случају епска песма, само један елемент у процесу епског развоја који је почео са оригиналном поруком (Vansina, 1985: 3).

Усмену епску традицију не смемо посматрати само као поруку из прошлости, него и као документ садашњости у којој врше одређену функцију и чије потребе одражавају. Стога, требамо је посматрати као серију сукцесивних историјских порука од којих су све осим последње изгубљени, а то су, у нашем случају, записане варијанте епских песама.

Епика због стабилности форме и лингвистичких правила којима подлеже живи дуже него друге песме. И она, ипак, може да нестане, али не пада у заборав, него се њена супстанција чува за неки следећи еп или причу (Vansina, 1985: 25).

Такву судбину су, према претпоставци коју је изнео Александар Лома, доживеле и епске песме које су постојале пре Косовске битке и које, према његовим истраживањима заснованим на компаративном методу, имају индоевропске корене (Лома, 2002: 7). Митски елементи те пра-епике су се задржали и када је она са митолошке стране транспонована на људску и историјску раван и када су некадашње богове и хероје замениле историјске или неисторијске личности. Иако давно ишчезли из свести српског народа, древни митови и митски поглед на свет очували су се, попут колективног несвесног, у дубљим слојевима српске епике. Преплитање паганског и хришћанског, несвесног и свесног, историјског и савременог се посебно одразило на представу смрти која попут сенке лебди над епским Косовом.

Косовска битка је своје есхатолошко значење добила већ у епској песми *Женидба кнеза Лазара*, која је, приказујући Лазара као слугу на двору цара Стјепана, очувала сећање на његову улогу ставиоца на двору цара Душана (Михаљчић, 1976).⁴ Песма говори о Лазаревом уздицању на хијерархијској лествици и о његовом повезивању са светородном лозом

⁴ Осим у верзији Илије Дивјановића, који га спушта још ниже на друштвеној лествици, на положај козара.

(Петровић, 2010: 259), али такође најављује и долазак *пошљедњих дана*, односно, смака света. И један и други догађај су унапред предодређени и предвиђени уз помоћ *књига староставних*, чиме се потврђује њихов трансцендентални, надисторијски карактер.

Слика света какав ће наступити, без пшенице и оваца, пчеле и цвета, где ће *кум кума по суду ћерати, а брат брата по мегдану*, упућује на потпуно урушавање претходног поретка, како на друштвеној, тако и на природној равни. Урушавање друштвеног поретка може да нађе упориште у политичкој историји, међусобном антагонизму српске властеле у периоду после Косовског боја и у урушавању патријархалних етичких норми. Пропаст природе, а посебно нестанак пчела које су неопходне за обнову вегетације и оваца које су уобичајени објекат жртвовања, упућује на архаичне митове о пропасти света и враћање у прекосмогонијско стање хаоса.⁵

У *Женидби кнеза Лазара* се описују последице доласка *пошљедњег времена* (Пешикан-Љуштановић, 2007: 137), али се експлицитно не наводи узрок који ће до њега довести. У песми *Зидање Раванице* се јавља иста тема (СНП II, 3). Наиме, када кнез Лазар од Милоша тражи савет у вези са подизањем задужбине, Милош му одговара да узме *књиге царсостване* које кажу да *настало је пошљедње вријеме / оће Турци царство преузети / хоће Турци брзо царовати / обориће наше задужбине / обориће цркву Раваницу*. У *Зидању Раванице* је узрок настанка *пошљедњег времена* историјски – долазак Турака – а она чува успомену на пустошења са краја 14. и из прве половине 15. века у којим је, између осталог, три пута спаљена и Раваница (Богдановић, 1981: 10).⁶

⁵ На сличне мотиве наилазимо и у *Библији*, где пропадање вина и пшенице често симболизује последње време, док се најезда Турака може упоредити са представом туђинских ратника из *Пете књиге Мојсијеве*, 28, 33. Ипак, „пошљедње вријеме“ које наступа после Косовске битке није крај историје, него слом царства. Није реч о линеарном поимању времена које завршава есхатоном, него о цикличном кретању времена које подразумева периодично пропадање и обнову света: „Можемо претпоставити да је на уобличавање песничких слика пошљедњег времена у разматрањима *Библија* вероватно и непосредно и посредно утицала, али и то да овај архајски концепт времена, по коме се свет периодично изнова ствара, а време обнавља – није генерисан из *Библије*, односно *Старог завета*, већ би могао бити везан и за древну индоевропску митску причу о смаку и поновном рођењу света“ (Пешикан-Љуштановић, 2007: 143).

⁶ Набрајање низа задужбина из немањићког периода у овој песми је веома интересантно у контексту културе памћења, јер потврђује важну улогу коју су места сећања, мнемотопи, имали у усменој традицији.

Постоји више могућих извора из којих је мотив *последњег времена* и смака света могао ући у српске епске песме. Са једне стране, како је то истакао Веселин Чајкановић, у српској епској поезији је и пре примања хришћанства постојао мит о смаку света, чији су елементи могли бити сачувани и транспоновани на историјску раван везивањем за историјске и неисторијске ликове у песмама из косовског циклуса (Чајкановић, 1959: 86). Сам израз *последње време* познат је и у руским пророчанствима и германским песмама (Чајкановић, 1973: 629). Са друге стране, мотив је могао потећи и из новозаветне апокалипсе – *Откровења Јовановог* (Половина, 2014: 44). У есхатолошким списима различитог порекла – српског, византијског и западноевропског – Турци су приказивани у облику антихриста и њихов долазак је повезиван са *последњим временом* (Михаљчић, 1975: 220), као што се експлицитно наводи у песми *Зидање Раванице*.

Раде Михаљчић указује и на чињеницу да је исти мотив познат и у античкој књижевности – у делима Хесиода, Овидија и Вергилија – код којих такође наилазимо на места о добу када су царевали мржња и непријатељство међу људима и најближим сродницима. По Михаљчићу су српски епски певачи својим умеренијим тоном и изразом ближи античким песницима него апокалиптичким списима, што само по себи не говори ништа о извору мотива у косовском предању (Михаљчић, 1975: 222).

Идеје о крају света су увек оживљавале у време друштвених потреса и историјских заокрета. У српској историјској свести је Косовски бој запамћен као прекретница, као међа између две ере, два квалитативно другачија периода. Међутим, време записивања српских епских песама није било време стрепње која је допринела настанку апокалиптичних визија, него време буђења националне свести и време наде у обнову националне државе. Као што Вергилијеви стихови о последњем времену наговештавају крај гвоздене ере и долазак златног доба људске среће (*Ver. Ecl. IV,5-10*), тако и певање о губитку *Царства* у време борби против Турака наговештавају његову обнову и излазак из стања хаоса до којег је дошло његовим нестанком. У том контексту песма *Почетак буне против Дахија* Филипа Вишњића представља Турке како гледају у *књиге инџијеле* и проричу скорашњи слом Турског царства (Пешикан-Љуштановић, 2010: 161).

Есхатолошка слика Косовског боја дата је и у песми *Мусић Стефан*, у којој Мусићева љуба уснива сан који предсказује његову смрт на Косову (Караџић, 1953: 292-293). Пророчки снови се често спомињу у српској поезији и епици уопште. Тешке катастрофе, како митске тако и историјске, морају бити предсказане. У овој песми недостају фразе које се користе да би се

отклонила лоша знамења, попут *сан је лажа, а бог је истина*, него се унапред предодређена смрт мирно прихвата како би се извршила Лазарева заклетва (Илић, 2019: 130).

Након што су се оглушили о сан Мусићеве љубе, Мусић и Ваистина су се упутили према Косову где су срели Косовку Девојку. Њен лик у овој песми је веома слојевит (Самарџија 2010: 136-137). На историјској равни она отеловљује патње и судбине младих девојака које су погибијом великог броја јунака, вереника, изгубиле шансу да обављају природне функције жене, мајке и супруге. (Младеновић, 2015: 194; Сувајџић 2021: 107).

Косовка Девојка, према Александру Ломи, има и свој дубљи, митолошки слој. По Ломи је она изворно вила, а њена главна функција је да, попут германских Валкира, преноси душе ратника са бојног поља у загробни свет. У епским песмама се Косовка Девојка показује у свом хуманом и рационалном облику, али чињеница да поји и храни јунаке *вином* и *хлебом*, одосно, да их причешћује, указује на то да их припрема за пут у смрт. Мењајући њихов онтолошки статус она им, као палим ратницима, обезбеђује блажени, привилиговани вид постегзистенције (Лома, 2002: 143-144).

Такво тумачење Косовке Девојке се уклапа у сиче који срећемо у *Мусићу Стевану*. Ваистина и Мусић је срећу на Косову, како носи два празна кондира и један клобук. Њен непосредни контакт са ратничком опремом упућује на функцију сличну германским Валкирама (Младеновић, 2015: 203). Овде треба обратити пажњу на још два детаља. Након што је примио вести о српској погибији и схватио да је закаснио, Мусић је Косовки Девојки дао *три дуката жути* и свесно кренуо у смрт којој је претходило *преброђавање мутне Ситнице*.

Овај мотив подсећа на слику из грчке митологије где је Харон преко митске реке Стикс превозио душе умрлих у Хад (Срејовић – Цермановић-Кузмановић, 1987: 447), али тек онда након што би му била плаћена лађарина. У том контексту три *дуката* која Мусић даје Косовки Девојки представљају лађарину, а мутна Ситница коју је након тога заједно са Ваистином *пребродило* представља границу оностраног и ононостраног, живота и смрти (види: Самарџија 2010: 36-38). Дијалог са Косовком Девојком би се, према томе, одвијао у међупростору између живота и смрти, река Ситница би чинила границу између два начина егзистенције, а њена друга обала, на којој се одиграла битка, представљала би онострано, односно, смрт.

Лома је мотив реке као међе између два света пронашао и у другим епским песмама. У песми из циклуса о Јакшићима – *Јакшићима двори похарани* – црни Арапин, у коме је још Чајкановић препознао бога подземног

света (Чајкановић, 2021: 220), отео је Јелицу, сестру Дмитра и Богдана Јакшића (Лома, 2020: 59).⁷ У потрази за њом Дмитар Јакшић је стигао на реку Ступицу, која представља границу земље Црног Арапина, односно, другог, оностраног света, а на структуралном нивоу одговара Ситници из песме *Стеван Мусић*. На Ступици је Дмитар срео *четири робинје* и од њих затражио воде. Оне су му одговориле: *Можемо ти воде захватити / Али није здрава по јунаке* (СНП II, 96).

Исту функцију у песми *Женидба Тодора Јакшића* има река Трутина, коју је Нодило довео у вези са *водом трусовином*. *Вода тросувина* је – како каже стих у песми *Јакшићима двори похарани – вода заборавна* (Лома, 2002: 59).⁸ Дакле, река Ступница која *није добра за јунака* је, у ствару, *вода заборава*, која одговара грчкој Лети. Они који пију на таквој реци губе сећање на пређашњи живот и прелазе у нови начин егзистенције – смрт.

За Ситницу у песми *Стеван Мусић* се не каже експлицитно да је *лоша по јунаке*, али се каже да је *мутна и поводна*, па самим тим лоша за пиће, те бисмо је могли изједначити са *водом трусином*, односно, Летом. Треба напоменути да је Косовка Девојка у руци држала два *кондира златна / оба златна, ал' обадва празна*. Празан кондир и прелазак Ситнице би у том контексту означавали победу над заборомом. Међутим, услов да се та победа издејствује јесте херојска смрт у бици. Главни јунаци песме су од Косовке Девојке узели клобук, симбол ратника, а након што су *преборили Ситницу*, не додирнувши њену *мутну*, заборавну воду, јурнули су на Турке и, без икакве наде у победу, свесни да су закаснили и да је бој већ био готов, херојски погинули (види: Самарција, 2010: 130). За разлику од *река заборава* из других песама и митолошких представа, река Ситница нема функцију брисања памћења јунака и њихову припрему за другачији вид егзистенције, него се наглашава сећање *на јунаке*. Дакле, мотив реке функционише у контексту сећања колектива *на појединца*. То сећање је услов стицања вечне славе, односно, вечног живота хероја кроз сећање заједнице коју је својим животом за то задужио.

⁷ Лома их доводи у везу са грчким Диоскурима, који су у потрази за сестром сишли у Хад. На то упућује и чињеница да су Јакшићи, попут њих, у епским песмама често приказивани као коњаници. Лома 2002: 59.

⁸ Река Трутина има исти корен као чешко *trutina*, пољско *trucina* и српско *отров*. Лома 2002: 69.

Главну идејну подлогу целе косовске епике, по Нади Милошевић-Ђорђевић, представља Лазарев избор небеског науштрб земаљског царства, представљен у песми *Пропаст царства српскога* (Милошевић-Ђорђевић, 1990: 83). Песму је испевала Слепица из Гругуреваца, а на захтев Вука Караџића и по налогу шишатовачког архимандрита Лукијана Мушицког записао Ђакон Стефан 1816. године (Клеут, 2014: 119, Делић 2014: 27-8).

У приказу самог боја можемо да препознамо трагове историјског сећања на вишедеценијске борбе против Турака од краја 14. до средине 15. века, сублимиране у историјским личностима које су оличавале различите фазе тих борби и које су у песми везане за симбол српског страдања – Косовску битку. Слепица из Гругуреваца поред стварних учесника боја, кнеза Лазара и Вука Бранковића, за Косово везује и историјске личности које су обележиле различите фазе српско-турског ратовања. Браћа Мрњавчевићи, Вукашин и Угљеша, чију погибију песма везује за Косово, страдали су у бици на Марици (1371) која је претходила Косовској бици, док је Херцег Стјепан са Турцима ратовао у периоду после Косовске битке, у време турског освајања Босне 1463. године.

Песмом, ипак, доминирају хришћански мотиви, који су у песму највероватније ушли под утицајем култних списа који су настали непосредно после Косовске битке. Идеја о Лазару као мученику који смрћу улази у вечни живот присутна је већ у *Житију кнеза Лазара* непознатог Раваничанина, који, преносећи Лазарев говор непосредно пред битку, пише:

„Идимо, браћо и чеда, идимо у предстојећи нам подвиг гледајући на наградодавца Христа. Смрћу дужности послужимо, пролијмо крв нашу, смрћу живот искупимо и удове телеса наших непоштено предајмо на посечење за веру и отачаство наше и свакако ће се умилостивити Бог на оне што остану после нас и неће истребити род и земљу нашу до краја.“

Описујући саму битку, непознати Раваничанин пише: *„опколи га мноштво Агарена и ухватише га, па приведен би са мноштвом властеле његове „као овце на заклање“. Тада одсечена би часна његова глава са мноштвом му властеле месеца јуна 15. дана. Био је подражатељ Христу, који је излио крв своју њега ради, и био је нови мученик Лазар у ове последње дане.“*

Основна идеја *Житија кнеза Лазара* јесте да Лазар својом мученичком смрћу, попут Христа, искупљује грехе свога народа. У том контексту се и сами Турци описују као казна Божја: *„Пошто је не мало времена прошло, постиже и нас због грехова нашим Богом пуштена стрела.“*

Након што је описао Лазареву смрт, непознати Раваничанин додаје: *„И велики мученик приведе сабор Христу Богу својему у Вишњи Јерусалим,*

као некада Исус Навин људе у земљу обећану. Потом погребен би близу тога места, у митрополији“ (Грковић, 1990: 123-124).

Вишињи Јерусалим, у којем велики мученик приведе сабор Христу Богу својему у спису непознатог Раваничанина, јесте место из којег у песми Слепице из Гргуреваца светитељ Илија у облику сокола полеће како би кнезу Лазару однео Богородичину поруку:

*„Царе Лазо, честито колено,
 Ко ме ћеш се приволети царству?
 Или волиш царству небескоме,
 Или волиш царству земаљскоме?
 Ако волиш царству земаљскоме,
 Седлај коње, притежи колане
 Витезови сабље припасујте,
 Па у Турке јуриш учините;
 Сва ће турска изгинути војска;
 Ако л' волиш царстви небескоме,
 А ти сакрој на Косову цркву,
 Неводи јој темељ од мермера,
 Већ од чисте свиле и скерлета,
 Па причести и нареди војску,
 Сва ће твоја изгинути војска,
 Ти ћеш, кнеже, и њоме погинути“.*
 (СНПШ, бр.45)

Лазар је, дакле, могао да бира између две алтернативе. Са једне стране, могао је да изабере *царство земаљско*, које је подразумевало победу у бици и остатак у животу, а са друге *царство небеско*, чији је услов био пораз и смрт. Лазар, свестан пролазности овоземаљске егзистенције, одлучује да изабере царство небеско које траје *вечно и довека*. Душан Бандић је указао на парадокс постављених услова које је Лазар морао да испуни како би обезбедио вечну посмртну егзистенцију. Поставља се питање због чега је он морао умрети у тако драматичним околностима, јер је посмртна егзистенција по дефиницији вечна. Бандић решење овог парадокса види у народним веровањима српског сеоског становништва да човек „живи“ све док његова душа не изгуби свој идентитет, односно, све док живи успомена на његов живот. Владар који је у борби са вишеструко надмоћнијим непријатељем

избећиће судбину заборављања и остаће да живи у народу, у његовим песмама, причама, предањима „увек и довека“ (Bandić, 2008: 233).

У песми *Пропаст царства српскога* крије се још један парадокс. Наиме, иако је изабрао смрт и *царство небеско*, саградио цркву и причестио војску, Лазар је у битку ушао силно и решен да победи (Делић 2014, 30-31). То би и учинио, да, по речима Слепице из Гргуревица, није било Вука Бранковића:

*„Тад би Лаза надвладао Турке
Бог убио Вука Бранковића!
Он издаде таста на Косову.
Тада Лазу надвладаше Турци,
И погибе српски кнез Лазаре
И његова сва изгибе војска.“*

Лазар се у песми, према томе, не понаша као мученик, него као јунак који гине у борби, храбро и за победу. На основу ове неподударности између мученика какав је приказан у култним списама и његовог понашања у песми, Лома наслућује да је Слепица из Гргуреваца само преносилац старе епске традиције која је била у супротности са црквеном легендом (Лома, 2002: 145). Идеја о царству небеском, али другачијем од оног каквим га је приказују црквени списи, има индоевропске корене и препознајемо је у Кришниним речима упућеним Арђуни у индијској *Махабхарати*: *Ако будеш убијен, задобићеш рај, ако победиш уживаћеш земаљске радости, стога устани, о Кнутин сине, и одлучи се за борбу* (Ђурић, 1969: 40).

Рај о којем је говорио Кришна није хришћански, него пагански рај, који припада богу рата и у који доспевају сви пали ратници, без обзира на моралне квалитете. Сам појам *царство небеско* је јеванђељског порекла (Мат. 5.3) и често се употребљава у српској црквној књижевности. Ту је, такође, реч о опредељењу владара, али не за смрт у боју, него за силазак са власти и замонашење (Лома, 2002: 135).

Услов за такав, ратнички рај, била је славна смрт у боју у који је јунак ушао храбро, силовито, спреман да се за победу бори до краја, не марећи за свој живот знајући за блаженство које га чека после смрти. То блаженство, које су својим поступцима у борби заслужили Стеван Мусић и кнез Лазар, налази се, како је показао Душан Бандић, у сећању народа (Bandić, 2008: 236). У том смислу, преброђавање Ситнице, коју смо поистоветили са *реком заборав*, и славна смрт на Косову, означавају победу над забором и задобијање права на привилеговано постојање у колективном сећању народа.

Та привилегованост се не односи само на очување личног идентитета у сећању потомства (Bandić, 2008: 236), него и на улогу коју то сећање има у изградњи колективног идентитета народа.

Слепица из Гргуреваца је опевала и други елемент Лазаревог светачког култа, а то су његове очуване мошти. Песма *Обретенје главе кнеза Лазара* (СНП 2, бр 53) се садржински надовезује на песму *Пропаст царства српскога*, а у свом историјском језгру чува успомену на пренос Лазаревих моштију из Приштине у Раваницу. Слепа песникиња је вероватно у стихове песме унела и властита сећања. На основу познате навике певача да топонимију песме обликују према властитом кретању може се претпоставити да је песникиња сама путовала у истом правцу као и кириције у песми, од Скопља, преко Ниша до Видина (Клеут: 2014, 120).

У истој песми Слепица из Гргуреваца набраја фрушкогорске манастире – Хопово, Крушедол, Јазак, Бешеново, Раковац, Шишатовец, Ђипшу и Кувеждин – где је по свој прилици боравила. Међутим, посебну пажњу привлачи њена прецизност у именовању *Раванице под Кучај планином* и њено истицање да је кнез Лазар задужбину подигао *О свом лебу и о своме благу / А без суза без сиротињскије*'. Последњи стихови се заснивају на Лазаревој раваничкој повељи где се истиче да кнез све што прилаже манастиру даје од своје земље, *не силом отевши, него купивши и заменивши*. Ова подударност између песме и повеље упућују на то да је песникиња легенду коју преноси чула од калуђера, или их је, пак, слушала како читају житије или парафразирају садржај повеље (Петровић, 2011: 171).

Са обзиром на то да су 1816. године, у време када је ђакон Стефан пред Шишатовцем записивао стихове Слепице из Гргуреваца, Лазарове мошти биле у Врднику, наглашено истицање моравске Раванице у песми одражава сећање калуђера на свој стари манастир, али и тежњу да се у њега, заједно са Лазаревим моштима, поново врате. По речима Душана Кашића: *Калуђери су из једног манастира одлазили у други као у своју кућу. Али моравска Раваница била је у свести свих калуђера, и врдничких и раваничких, матица, која је духовно обједињавала житеље оба двају манастира*“ (Кашић, 1981: 157).

Мотив чудесне главе је широко распрострањен и има своје упориште у античком миту о Орфеју, у којем његова одсечена глава пева и прориче (Вукадиновић, 2022: 51):

„...и прикладано би било да се роди нека легенда на Лезбосу и да су ваши преци живели у време стварања те легенде; кад су Трачанке растргле Орфеја, причају да су његову главу са Лиром пустили низ Хебар и тако да се прогно у црни

залив и причају да је тако глава са лиром певала неку тужаљку у спомен на Орфеја, а беше таква приповест да је лира притиснута звиждоцима ветрова померала жице и онда после јадиковке да су приспели на Лезбос међу сиромашиније становнике и кажу да је глава закопана под Бакховим храмом, а да је лира похрањена у Аполоновом храму и до данас је у великој мери сачувана.“⁹ (Luc. Adv Inoct. 11, прев. Снежана Вукадиновић)

Поред мотива чудесне главе који се јавља и у библиској причи о одсецању главе Јована Крститеља (Mat. 14:8-12; Mar. 6:27-29), постоје бројна предања о кефалофорима која су сачувана у медитеранским културама, како хришћанским, тако и исламским, а то свакако упућује на њихово древно порекло. Оно што ове легенде повезује са песмом Слепице из Гргуреваца јесте њихова повезаност са местима која су постала предмет посебног култа. Тако, на пример, локална легенда која Милоша Обилића приказује као кефалофора има за функцију да објасни настанак топонима Милошева Бања, док је по хришћанској легенди Св. Дени после своје мученичке смрти своју главу носио до места на Брду мученика на којем се данас налази Базилика Сен Дени (Петровић, 2011: 152).

Одсечену главу српског кнеза Лазара у епској песми *Обретенују главе кнеза* није имао ко да сахрани, осим једно *Туре младо*. Песникиња не истиче само српско порекло *младог Турета*, него и његову свест и осећај дужности коју оно има према том пореклу. Туре је Лазареву главу спустило у *воду кладенац*, где су је после четрдесет лета пронашле кириције. Међутим, чудесном одласку Лазареве главе у Раваницу претходило је помињање Бога и *светог Николе*.

Свети Никола је у српској традицији замишљан као бродар мртвих који је душе умрлих преносио на други свет. До такве представе у српском народу је дошло повезивањем чињенице да је св. Никола господар вода и божански бродар и старих, претхришћанских представа о води смрти као реци која дели овај од оног света (Чајкановић, 2021: 48). На сличну слику смо већ указали у песми *Стеван Мусић*, где смо преброђавање реке Ситнице и смрт на Косову поистоветили са победом над заборавом и задобијањем вечног живота

⁹ „οὐκ ἄκαιρον δ' ἂν γένοιτο καὶ Λέσβιον μῦθόν τινα διηγήσασθαί σοι πάλαι γενόμενον. ὅτε τὸν Ὀρφέα διεσπᾶσαντο αἱ Θράτται, φασὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ σὺν τῇ λύρα εἰς τὸν Ἑβρον ἐμπέσουσαν ἐκβληθῆναι εἰς τὸν μέλανα κόλπον, καὶ ἐπιπλεῖν γε τὴν κεφαλὴν τῇ λύρᾳ, τὴν μὲν ἄδουσαν θρήνον τινα ἐπὶ τῷ Ὀρφεῖ, ὡς λόγος, τὴν λύραν δὲ αὐτὴν ὑπηγεῖν τῶν ἀνέμων ἐπιπτόντων ταῖς χορδαῖς, καὶ οὕτω μετ' ὠδῆς προσενεχθῆναι τῇ Λέσβῳ, κάκεινους ἀνελομένους τὴν μὲν κεφαλὴν καταθάψαι ἵνα περὺ νῦν τὸ Βακχεῖον αὐτοῖς ἔστι, τὴν λύραν δὲ ἀναθεῖναι εἰς τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ ἱερόν, καὶ ἐπὶ πολὺ γε σώζεσθαι“ (Luc. Adv Inoct. 11)

у сећању потомства. Вода у кладенцу би, према томе, била гранична вода између два света.

Крајње исходиште главе, Раваницу, можемо посматрати двојако. На физичком плану сам манастир, заједно са култним списима и светитељевим моштима, представља мнемоторп од прворазредног значаја на који се ослања памћење о кнезу Лазару и Косовској бици. На метафизичком плану Раваница би, пак, представљала место комуникације, односно, мост између потомства и предака који живе у њиховом сећању и који су уграђени у темеље њиховог колективног идентитета.

Сам чин спајања Лазареве главе са телом предочава да је постигнута целокупност светитељевог физичког тела, што је потврда светости и припрема за васкрсење. Непропадивост светитељског тела је, као чудо неопходно за настанак светитељског култа, посебно наглашено у *Житију кнеза Лазара* (Грковић, 1990: 124). Када глава најзад проналази своје тело, подвижништво кнеза Лазара, српске властеле, али и читавог народа добија димензију вечног повратка. Чајкановић у *Обретенују* проналази рефлекс легенди о погибији и васкрсењу вегетационог бога, које своју паралелу могу да пронађу о миту о Озирису који је, попут Лазареве главе, пре коначног васкрсења одређено време провео у води (Чајкановић, 1959).

Лазарево васкрсење, по узору на Христа, или, пак, неког митског хероја који се налази у основи идеје о вечном повратку, представљало би излазак из хаоса до којег је дошло наступањем Косовске битке и *пошљедних дана* и поновно успостављање космоса. Томе би на политичком нивоу одговарало поновно успостављање Царства, односно, државе.

Настанак културе памћења на кнеза Лазара и стварање његовог култа непосредно после Косовске битке имало је за циљ, пре свега, истицање светородности династије Лазаревића и потврду легитимитета њихове власти. У том циљу су култни списи истицали три елемента која су упућивала на његову светост, а то су мученичка смрт, очуване мошти и свето миро (Питулић, 2007: 140; Сувајчић 2021: 44). Функција таквог сећања би била фундарајућа, односно, њена функција би била да садашњост објасни у светлу историје која јој допушта да буде смислена, по Божјој жељи, нужна и неизбежна (Asman, 2007: 80).

Институционализовано културно памћење је утицало и на епску поезију, те су најзначајнији елементи Лазаревог светачког култа пренесени у песму, али су уклопљени у већ постојеће епске мотиве и сижее који, како је показао Лома, имају древне, индоевропске корене. У својим дубљим, несвесним слојевима, песме су чувале успомене на богове и јунаке из

прехришћанског времена, а карактер тих песама је, по природи епске поезије, био херојски.

Херојски аспект Лазаревог лика је добио на значају онда када је његов светачки култ изгубио своју фундирајућу функцију, односно, после силаска са власти династије Лазаревића, а посебно после коначног пада под Турке 1459. године. Иако је Лазарев светачки култ и даље поштован у цркви, сећање на Косовску битку је у епици почело да обавља другу функцију, коју Асман назива контрапрезентном (Asman, 2007: 80). Реч је о сећању које истиче и релативизује садашњост у односу на лепшу херојску прошлост.

У условима стране владавине и угњетавања, контрапрезентна митомоторика може постати револуционарна, а управо то се догодило у време записивања епских песама у првој половини 19. века, када је српски народ водио ратове са Турцима у циљу националног ослобођења и стварања националне државе. Сећање на прошлост које је мобилизовано у том циљу стајало је у директној супротности спрам садашњости и представљало је жељено стање које треба створити. То стање је подразумевало слободу и самоопредељење наспрам турског јарма, обнову државе која је у свести народа изгубљена на Косову, те превазилажење стање хаоса и обнову космоса.

До то промене могло се доћи само подражавањем митских хероја, предака, који су и даље живели у сећању, а сећање је, како смо показали, било простор у којем су прецинаставили своју егзистенцију и кроз које су наставили да одржавају везе са потомством, преносећи део себе у садашњост и дајући снагу за будућност.

Snežana Vukadinović, Ognjen Tošović

THE PHENOMENON OF DEATH IN THE EPIC POEMS OF THE KOSOVO CYCLE - A FRAME OF THE CULTURE OF REMEMBRANCE

Summary

As a part of the creation of the saintly cult of prince Lazar, the Serbian Orthodox Church built the institutional framework which was necessary for the creation of a culture of remembrance of the Battle of Kosovo (1389). The oral tradition took over the key ideas of the church's interpretation of the battle. Still, they were mixed with the old mythical-magical representations that, despite the centuries-old process of Christianization, were preserved among the Serbian people. In this way, in epic poems, a historical event was placed in a conceptual framework made up of, sometimes contradictory, Christian and

mythical-magical elements. In this paper, we will use a comparative analysis to show how this was reflected in the representation of the phenomenon of death, which is an indispensable part of every narrative about the battle of Kosovo.

Key words: the battle of Kosovo, death, epic poetry, Sitnica, culture of remembrance

ЛИТЕРАТУРА

- Asman, J. (2007.). *Kultura pamćenja. Pismo, sećanje i politički identiteti u ranim visokim kulturama*. prev. Nikola Cveković. Beograd: Prosveta
- Bandić, D. (2008). *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Bogdanović, D. (1981.). Smisao Ravanice. *Manastir Ravanica. Spomenica o šestotoj stogodišnjici*. Beograd/Senje: Manastir Ravanica, 9 – 19 (ћир.)
- Vansina, J. (1985). *Oral Tradition as History*. Madison: The University of Wisconsin Press
- Vergilije, P. N. (2004). *Ekloge*. prev. Toma Maretić. Beograd: Liber-Ukron
- Vukadinović, S. (2022). Orfej – mitska ili istorijska ličnost. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, X/3. Tematski zbornik. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu-Filozofski fakultet, 47-59. (ћир.)
- Grković, M. (ur.) (1993). *Spisi o Kosovu*. Beograd: Prosveta-Srpska književna zadruga (ћир.)
- Delić, L. (2014). Usmena epika vs. Carstvo nebesko: slučaj Slepice iz Grgurevaca, *Knjiženstvo* 4, 26 – 40 (ћир.)
- Ilić, D. (2019). Proročanstva o padu carstava u srpskim i bugarskim epskim pesmama. *Filološke studije* 17, 1, 124 – 146. (ћир.)
- Jovanović, B. (2015). *Duh paganskog nasleđa u srpskoj tradicionalnoj kulturi*. Beograd: Dereta (ћир.)
- Jovanović, B. (2019). *Srpska knjiga mrtvih*, Beograd: Dereta. (ћир.)
- Kašić, D. (1981). *Ravanica pod Turcima, Manastir Ravanica. Spomenica o šestoj stogodišnjici*. Beograd/Senje: Manastir Ravanica, 143-164. (ћир.)
- Kleut, M. - Pešikan Ljuštanović, Lj. - Polovina, N. & Tomin, S. (2014.) *Bez očiju kano i s očima. Narodne pesme slepih žena*. Novi Sad: Filozofski fakultet – Akademska knjiga. (ћир.)
- Kuripešić, B. (2001). *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*. Prev. Đorđe Pejanović. Beograd: Čigoja štampa
- Loma, A. (2002). *Prakosovo. Slovenski i indoevropski koreni srpske epike*. Beograd: Balkanološki institut SANU (ћир.)

- Lord, A. B. (1991). *Epic Singers and Oral Tradition*. London: Cornell University Press
- Ljubinković, N. (2018). *Od Kosovske bitke do kosovske legende*. Novi Sad: Matica srpska (ћир.)
- Milošević-Đorđević, N. (1990). *Kosovska epika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (ћир.)
- Mihailović, K. (2014). *Janičareve uspomene ili turska hronika*. prev. Đorđe Živanović. Beograd: Prosveta (ћир.)
- Mihaljčić, R. (1975). *Junaci kosovske legende*. Beograd: BIGZ (ћир.)
- Mihaljčić, R. (1976.) *Stavilac. Istorijski časopis*, 23, 5 – 21. (ћир.)
- Mladenović, J. (2015). Kosovka devojka između individualnog i kolektivnog: mitološke, istorijske i sižejne komponente epskog lika. *Jezik i književnost u kontaktu i diskontaktu*. Tematski zbornik radova sa četvrtog međunarodnog naučnog skupa Nauka i savremeni univerzitet 4 (2014) Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 191 – 208 (ћир.)
- Petrović, S. (2010). Ženidba kneza Lazara: Epski model i varijante. *Philologia Mediana*, II, 2, Niš, 247 – 265. (ћир.)
- Petrović, S. (2011). Obretenije glave kneza Lazara u svetlu kulta svetog kneza u usmenoj i književnoj tradiciji, *Godišnjak katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima*, god. 6. Beograd, 149 – 181. (ћир.)
- Pešikan-Ljuštanović, Lj. (2010). „Pošljednje vrijeme“ u „Gorskom vijencu“ i srpskoj narodnoj poeziji. *Njegošev zbornik Matice srpske*. Novi Sad: Matica srpska, 151-174. (ћир.)
- Pešikan-Ljuštanović, Lj. (2007). *Stanaja selo zapali: ogledi o usmenoj književnosti*, Novi Sad: Dnevnik (ћир.)
- Pitulić, V. (2007). *Semantika Božura. Usmeno Kosovo*. Beograd-Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Kosovska Mitrovica (ћир.)
- Popović, M. (1976). *Vidovdan i časni krst. Ogledi iz književne arheologije*. Beograd: Slovo ljubve
- Ređep, J. (2007). *Kosovska legenda*, Novi Sad: Prometej (ћир.)
- Samardžić, R. (1976). *Usmena narodna hronika. Ogledi i prilogi*. Novi Sad: Matica srpska (ћир.)
- Samardžija, S. (2010). Iz majdana čisto srebrnoga. u: S. Samardžija (ur.) *Likovi usmene književnosti*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 121- 147. (ћир.)
- Srejović, D, Cermanović-Kuzmanović, A. (1987). *Rečnik grčke i rimske mitologije*. Beograd: Srpska književna zadruga (ћир.)
- Suvajdžić, B. (2021). *Ključ od Kosova*. Beograd: Albatros Plus (ћир.)

- Čajkanović, V. (1973). *Mit i religija u Srba. Izabrane studije*. Beograd: Srpska književna zadruga (ћир.)
- Čajkanović, V. (1959). O postanku i razvoju srpske narodne epske poezije. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 6 i 7, Novi Sad (ћир.)
- Čajkanović, V. (2021). *O srpskom vrhovnom bogu*. Niš: Talija (ћир.)

Ненад Нинковић*
Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду

УДК: 930.85(=163.41)(439 Szeged)''1686/1716''
94(=163,41) ''1686/1716''
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2386
Originalni naučni rad

СРБИ У СЕГЕДИНУ ИЗМЕЂУ 1686. И 1716.**

*„...а у читуљу знатних насеља некада насељених Србима ушли су
Арад, Баја, Сегедин...”¹*

Када се хабзбуршка војска приближила у јесен 1686. Сегедину у његовој околини је затекла српско становништво које јој се придружило у освајању града. У то време Срби су играли важну улогу и у самом граду, где је, уз тврђаву, било седиште православног бачког епископа. Српска популација је у граду увећана Великом сеобом из 1690. поготово, јер је Сегедин до 1716. као погранично место био примамљив за бројне српске трговце. Сегединска тврђава је представљала најзначајнију фортификацију у овом делу границе Хабзбуршке монархије и Османског царства, тако да су се Срби у њему по оснивању Потиске и Поморишке војне границе нашли као војници. Таква позиција је Сегедину наменила важну улогу у време Ракоцијевог устанка (1703-1711) током којег захваљујући и српским војницима град није пао у руке устаника, али је зато пуно страдала његова српска околина.

Кључне речи: Сегедин, Срби, Велики бечки рат, Ракоцијев устанак, Војна граница, трговина, Хабзбуршка монархија.

Ширење Османског царства на Балкан подстакло је миграције становништва током којих се центар српске државе померио на север. По први пут су се у XV веку српске престонице нашле на Дунаву. Државне границе нису биле брана сеобама поготово када је у првој половини XV века дошло до савеза између Србије и Угарске. Срем је први међу областима северно од Саве и Дунава добио српски карактер о чему сведоче бројни

* nenad.ninkovic@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру покрајинског пројекта *Историјски идентитет Срба у Војводини 1690-1990*. који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност АП Војводине. Део рада је приказан, на скупу *Сусрети култура* 2022. године.

¹ Поповић 1990: 5.

манастири подигнути током XV века. Већ тада било је Срба на поседима деспота Ђурађа Бранковића у околини Сегедина. Пад Србије 1459. допринео је даљим миграцијама које су у XVI веку, када је Османско царство заузело централни део Угарске, биле подстицане и од стране султанових балканских намесника (Давидов 1990: 348; Васин и Нинковић: 2018: 9-16).

Измене етничке слике јужних области Угарске, чији је мађарски карактер слабио а словенски јачао, евидентан је и у најстаријем делимично сачуваном попису Сегединског санцака, насталом између 1543. и 1551. Он показује да су Срби, поред малобројних муслиманских војника у тврђавама, једини становници дела Бачке који је данас у саставу Србије, али и у Баји и њеној околини. Уз то они су помоћни војници и тврђавска посада (Ђурђев и Зиројевић 1988: 7-57). Било их је северно од Сегедина у Вашархелској (села Donád, Kéktó Ráros, Töke и Derekegyhás) и Калочкој нахији (Jobbágyi, Pit и Ságod) али се српско подручје, са малим одступањима, налазило јужно од линије Баја – Суботица – Сегедин (Előd 1980: 50-53). Од девет нахија Сегединског санцака Срби су поред неколико мађарских насеља доминирали у пет (Бајска, Суботичка, Сомборска, Бачка и Тителска нахија), док су Мађари били већинско становништво у четири нахије (Шолтска, Калочка, Сегединска и Вашархелска нахија) у којима су постојале само мале српске енклаве. Српско становништво у овом санцаку је имало влашки војни статус и налазило се под командом својих примићура. Ипак, велик број насеља које су у Бачкој постојале раније, када је она била у саставу Угарске краљевине, на почетку османске владавине је био пуст. Тако је у Суботичкој нахији 1570. забележено 42 пуста и 28 настањених места са укупно 322 домаћинства. Временом како се померала граница Османског царства становништво је сем у тврђавама губило војни статус и постајало раја. Срби се тада у градовима све чешће јављају као занатлије и трговци (Ћирковић 2004: 124; Petrovics 2005: 111; Káldy-Nagy 2008: 13-348).

На почетку османске владавине Сегедин се састојао од Паланке, Горњег и Доњег града. Ускоро по освајању града дошло је до промене у етничкој структури његовог становништва, што је омогућио одлазак богатије мађарске популације из Паланке у Горњу Угарску. Мађарски карактер је задржао Доњи град, а Горњи и Паланка су добили муслимански и српски карактер (Petrovics 2005: 111-112). Сегедински санцак-бег Мустафа је у тврђаву довео српску посаду чије су породице смештене у Паланку. Ту су се нашле српске занатлије и трговци, али и православни епископ (Давидов 1990: 348). Српско присуство у Бачкој и Сегедину потврђено је и оснивањем православне Бачке епархије у времену између организовања санцака (1543) и

обнове Пећке патријаршије (1557). Годину дана пре обнове забележено је да у Сегедину столује православни српски епископ Захарије.² Наследници су му били владике Георгије (помиње се око 1579), Мардарије (око 1609), Неофит, Михаило (1645–1653), Георгије, Филип (†1678) и од децембра 1679. Јефтимије (Тричковић 1988: 158; Шулетић 2010: 185; Радонић 2017: 45). За последњег епископа у науци и данас постоји сумња, са малим изгледима за тачност, да се ради о Јефтимију Дробњаку, којег је 1695. на челу сегединске (бачке) епархије потврдио цар Леополд I Хабзбуршки (Вуковић 1997: 133-135; Васин и Нинковић 2018: 16).

Ситуација у угарском делу Османског царства изменила се Великим бечким ратом (1683-1699). По Карловачком миру султан је изгубио власт над свим угарским територијама изузев малог дела Срема и Баната који су припојени Хабзбуршкој монархији Пожаревачким миром (1718). Преломни моменат у Великом бечком рату је било освајање Будима септембра 1686. Само месец дана касније у рукама Хабзбурговаца нашао се и Сегедин. Становништво сегединске околине, укључујући и српско, подржало је напоре царске војке у освајању овог града. Затечено стање није било пуно другачије него у ранијем периоду, у Доњем граду су и даље доминирали Мађари, у Горњем Немци и делимично Срби који су насељавали и Паланку. Већ тада је ојачала српска популација, посебно пресељавањем из Баната у којем се тек водила борба са Османлијама. Део Срба избеглих испод османске власти у Великој сеоби 1690. настанио се и у Сегедину (Ивић 1914: 269-270; Гавриловић 1990: 36). Град је имао стратешки и војни значај, не само током рата, него и после Карловачког мира, јер је до јесени 1716. био на самој граници са Османским царством. Овакав положај му је поред војног дао и велик трговачки потенцијал. Док су се Немци бавили административним, војним и занатским пословима, дотле су Срби уз војне и занатске држали у својим рукама највећи део трговине Сегедина и околине (Petrovićs 2005: 112).

Хабзбуршка власт у Сегедину је донела промене и у животу Срба. Они нису смели више да живе у тврђави, јер по закону који је важио у Хабзбуршкој монархији у тврђавама није могла да се насели било која некатоличка популација, али су некатолици могли да буду тврђавска посада. С обзиром на то да је српска заједница постојала у Паланци, ова нова мера их

² Постоје несигурне индикације да је епархија постојала и раније и да су на њеном челу пре Захарија били епископи Филип и Сава (Иринеј 1929; 407-408; Грујић 2008: 389).

није пуно погодила. По дозволи цара Леополда I 1696. су основали своју управу/општину. На челу јој се налазио биров (кнез, судија) који је заступао заједницу где год је то било потребно. У пословима су му помагали ешкучи и таначници, по којима се и читава управа повремено називала таначом. У посебним приликама се могла састати Скупштина тј. Српски магистрат који су чинили истакнути представници заједнице, али о њеном раду у Сегедину нема пуно података (Поповић 1952: 37-52, 187). У управи Српског танача било је 14 особа: биров, нотар, виценотар и 11 таначника. Имали су и бар једног тумача који је заузимао важно место у граду, тако да је 1708. тумач Роман Протопопић био сегедински посланик на Крушедолском сабору када је утемељена Крушедолска/карловачка архиепископија и митрополија. (N 79; Гавриловић 2003: 84-85, 110. и 125). За њега се претпоставља да је био посланик и на Сабору 1710. док је на наредном 1713. Сегедин представљао протопрезвитер Божидар Лазаревић (Точанац 2008: 253-255).

Српски танач је потврђивао уговоре, организовао помоћ, трговину и занатство, бринуо о извршавању тестамената и генерално о животу заједнице. У том смислу они су се користили и обичајним правима али и чињеницом да су им нека, као верска права, гарантована Српским привилегијама цара Леополда I (1690, 1691. и 1695). Поред католика они су тако били једина етнија и верска групација која је уживала потпуну слободу јавног исповедања вере (Нинковић и Васин 2020: 137). Оваква врста управе је имала национални карактер и односила се само на српску етнију, док је у Сегедину постојала и градска (наднационална) управа у коју су повремено улазили истакнути Срби – Јован Темишварлија, Јован Туговић, Јован Пушкаш, Јован Петрић и Андрија Живковић (N78; N79).

У време Великог бечког рата Срби у Угарској, па и они у Сегедину, имали су доста проблема са покушајима наплате пореза, како државних, тако и оних који су требали да иду у касу цркве. У тим покушајима на обе стране је било злоупотреба. Српски предводници су веровали да све док траје рат народ не мора плаћати било који вид државног пореза. Сам цар им је то гарантовао (1691. и 1692) али за трогодишњи период од пресељења, у складу са тадашњом законском праксом. Како се приближавало веме када је истицило три године од Велике сеобе Коморска администрација је постајала све гласнија у захтевима да Срби морају плаћати порезе сем у случају да су мобилисани, односно да се ослобођење не може односити на земљораднике, занатлије и трговце, од којих су ови последњи били врло активни у Сегедину. Администрација је за то имала логично објашњење – жупаније скупљају ратни порез (контрибуцију) да би финансирале војску, па нико ко већ није у

војсци не може избећи плаћања јер би то значило слабљење одбрамбене моћи државе а угрожени би били и они од којих се порез тражи. Патријарх Арсеније III је указивао да Срби и даље нису трајно насељени и немају сигурна занимања и приходе, због чега не могу плаћати порезе, али је свима било јасно да је ово само делимично тачно и да занатлије и трговци, управо у Сегедину остварују знатан профит без обзира да ли су трајно или привремено насељени. Цар Леополд I је на крају пресудио у корист скупљања пореза и 28. јуна 1692. је одредио да се пореско ослобођење може односити само на породице оних Срба који су у неком војном одреду, док га остали морају платити. Крајем исте године цар је дозволио да се сегединским Србима наметне порез за уконачење (зимовање) војске, али је генерал Хујн (Johann Joseph Huyn, 1637-1719) тражио да се од тога одустане јер су у случају овог опорезивања Срби спремни да одбаце оружје и раселе се, што би угрозило одбрану Потисја. Две године касније (1694) подвојвода Јован Монастерлија је својим војницима забранио да плате порез, али су га српски трговци и земљорадници из Сегедина редовно плаћали. У оквиру покушаја да избегну плаћање пореза Срби су покушавали и да избегну кулук, тј. бесплатан рад за потребе војске. Држава им је повремено излазила у сусрет и настојала да 1697. за превозење ратног материјала Срби из Сегедина и његове околине буду плаћени (Гавриловић и Јакшић 1987: 229-230; Гавриловић 1990: 80-81, 95-100, 125-126, 130-140, 150-154, 286-287).

Плаћање пореза цркви је посебно наилазило на отпор, нарочито када је реч о десетку за католичку. Срби у Сегедину и његовој околини су упорно одбијали да га дају све док цар Леополд I Трећом привилегијом (1695) није православце ослободио овог пореза и одредио да га не плаћају католичкој, него својој православној јерархији. Исте године цар је наредио да епископи и патријарх могу сами да убирају десетак, а коморски управници (провизори) су добили наређење да тамо где су га скупили морају све предати патријарху и епископима. У случају да то нису урадили морали су помоћи епископату у скупљању пореза. Било је провизора који су се бунили против овог решења, јер су део десетка који су сами скупљали, давали у војну касу што, када порез предају епископима, више не могу да надокнаде. То је био главни мотив да цар 17. јула 1696. донесе нову одлуку по којој је право убирања десетка и за православну цркву пренео на (Будимску) Коморску администрацију уз обавезу да она патријарху годишње исплаћују 3.000 форинти (Гавриловић и Јакшић 1987: 116, 229-230, 255-256, 263, 271-275, 288, 290-292, 302-303, 307-308).

Специфичност Сегедина која је пуно утицала на живот српске заједнице била је чињеница да је он постао центар дела новосоноване Војне крајине, формиране уз нову хабзбуршко-османску границу (Посавина, Подунавље, Потисје и Поморишје). Она је у Подунављу, Потисју и Поморишју насељена искључиво Србима, а у Сегедин је смештено 400 српских граничара, који су чинили нешто преко 10% свих војника Потиско-поморишке крајине. Српски граничари су смештени у селима источно од града у правцу Арада у оквиру Поморишке граница и на југ уз Тису у Потиској граници чија је команда била у Сегедину (Гавриловић 1990: 395, 414-415. и 440; Поповић 2008: 274). У самом граду се налазило три одреда коњице и два пешадије. У другој деценији 18. века у два одреда сегединске пешадије Срби су чинили 89% људства, у првом коњичком одреду 92%, у другом 48%, док их у трећем није било (N79).

Значај Сегедина и српске војске у њему потврђен је током Ракоцијевог устанка, који је вођен у Угарској од 1703. до 1711. као антихабзбуршки покрета. За то време сегедински гарнизон, састављен од Срба и Немаца одолевао је свим нападима устаника (куруца). Како је град имао велик стратешки значај у њега су више пута долазила српска појачања из Потисја, Поморишја и Подунавља. Поред одбране града и заустављања непријатеља у његовим акција, задатак српских одреда је био да вршили упаде ка северу, деблокира опседнуте царске трупе или им доставља намирнице и ратни материјал. Најчешће су то радили за гарнизон у Великом Вараду, који су такође бранили Срби под командом Мојсеја Матицког (Микавица, Лемајић, Васин и Нинковић 2016: 133-142).

Сегединска тврђавска је у августу 1703. ојачана са сремским граничарима (1.000 пешака и 500 коњаника). Колики је то значај имало видело се наредног месеца када су устаници кренули ка Сегедину, али су били заустављени. Иако командант Потиске војне границе генерал Јохан Фердинанд Глобиц (Johann Ferdinand Globitz) није био задовољан дисциплином српске војске истакао је да је управо она допринела да Сегедин, Кечкемет и Кереш остану у његовим рукама. Наредне године је ситуација била тежа, јер су устаници са већом војском нападали Сегедин и околна насеља. Иако су Срби са немачким трупама пожртвовано ратовали на страни цара, осетио се недостатак средстава. Немачки команданти су по савету Дворског ратног савета улагали посебан напор да Србе мотивишу за борбу и да их што боље снабдеју намирницама, али то није могло спречити напад куруца из августа 1704. када су упали у Паланку и спалили је. Овде им је поред 113 домова, уништена црква, која је до тада била Саборни храм Бачке

епископије. Срби су за пропусте у одбрани сумњичили сегединске Мађаре тврдећи да су они Ракоцијеве присталице, што је довело до сукоба унутар града. Генералу Глобицу је чак изгледало да ће доћи до њиховог оружаног обрачуна који је изостао. Плашио се и да ће пропаст Паланке довести до преласка Срба на Ракоцијеву страну. Иако су Срби били незадовољни остали су верни цару и генералу Глобицу и када су септембра 1704. куруци напали Сегединску тврђаву одбијени су управо захваљујући њима (Поповић 1952: 81-82; Гавриловић 1990: 565, 598-600; Гавриловић 2005: 9-10, 14, 19, 25, 28, 35-39, 88,109, 112, 117; Давидов 1990: 348).

Од 1705. до 1707. смењивали су се напади куруца, њихови порази у околини Сегедина, али и чести српски маневри изван тврђаве ка Араду и Великом Вараду, као и пљачкашки походи обе војске. Генерал Глобиц је био посебно нерасположен према пљачки и недисциплини српске војске, али како није могао да их снабде са намирницама, ово је био једини начин да они остану у Сегедину и боре се против куруца. Глобицу су недостајала средства, није чак могао да испуни ни наредбу да све српске војнике плаћа са 25 фунти соли месечно, јер ју је било тешко допремити из Ердеља, поготово када је 1707. генерал Карољи освојио Чанад на Моришу. Његов гарнизон је био директна претња за Сегедин, због чега су овде упућена нова српска појачања. Срби из Потиске, Поморишке и Подунавске војне границе су све чешће упућивани ка Сегедину, Кечкемету и њиховој околини. Повремено су (1705. и 1707.) учествовали и у сукобима у Ердељу, или као појачање гарнизона у Араду, Великом Вараду, па чак и Будиму. Да би био осигуран у јесен 1707. у Сегедин је дошао још један одред подунавских граничара и генерал Рабутин са својим трупама. Ситуација је постала тешка када се у граду 1707. појавила куга, која је те и наредних година однела доста живота. Србе је епидемија посебно погодила у Паланци 1709. и 1710. У историјским изворима се помиње чак 20.000 мртвих у граду и околини. Иако је овај број нереалан говори о масовности страдања (Гавриловић 1990: 667-670; Гавриловић 2003: 28, 35-36. и 117-118, 265. и 277; Гавриловић 2005: 42-45, 48-63, 66, 70-73, 155, 175, 162, 210-211, 223).

Без обзира на тежак Ракоцијев пораз у Бици код Тренчина 1708. Сегедин је и даље био угрожен нападима куруца. Управо те 1708. страдала су српска села око Сегедина, али и Баја, до тада српско насеље. Током наредне године Срби су из Сегедина ишли ка жупанији Цеглед где су однели више победа. Пред крај Ракоцијевог устанка тражили су да им се у Сегедину постави за команданта Јована Белградијан, чији је рођак Сегединца Александар Белградијан, трговао воловима и њима снабдевао и бечке

кланице. Дворски ратни савет је српској жељи изашао у сусрет. Његово постављање за конаманданта кореспондирало је са наредбом да се Србима на име трогодишње заостале плате испоручи со из Ердеља и да се упуте у сукобе око Арада (Поповић 1990: 75; Гавриловић 2003: 186, 240-243; Гавриловић 2005: 77, 79, 82, 192, 237).

Главна последица Ракоцијевог устанка био је нестанак Срба из бројних насеља у којима су страдали или били протерани, као и продубљивање српско-мађарског анимозитета, који је у наредним деценима тешко нестајао. Иако су Срби из Сегедина претрпели велике материјалне губитке, они су у овом граду опстали и наставили да утичу на његов развој. Трговина је уз граничарску службу била главно занимање Срба из Сегедина и под Османлијама и под Хабзбурзима. Мањи део бавио се занатством или услужним делатностима (крчме, меснице) (Гавриловић и Јакшић 1987: 27-28, 36, 74, 490-491; Гавриловић 1990: 119), док трговина није престајала ни у време Великог бечког рата. Срби су знали тада да тргују чак и са османским поданицама (1691/1692), што су Беч, а посебно Будимска коморска администрација, безуспешно настојали да спрече (Гавриловић и Јакшић 1987: 114-115; Гавриловић 1990: 119). У трговину су се укључивали и српски граничари, тако да се у списковима оних чија је роба оцарињена помињу капетани (хаднађи) Васо, Голуб, Сабо и Јанчика из Сегедина (Гавриловић 1990: 167-173, 188-189). Град је нарочито био значајан за трговину сољу и житарицама, а био је успутна станица за трговину воловима, које су Срби терали из Ердеља у Беч. Примера ради, само између априла и јуна 1695. на царинарници у Липи Срби из Сегедина су претерали 487 волова, 91 теле и 72 краве (Гавриловић, Јакшић и Пецињачки 1985: 42-54). Трговина житарицама и брашном била је врло развијена, чак и до одређене мере монополисана од стране Срба, због чега се јеврејска трговачка породица Опенхајмер почетком 1693. жалила и узалуд захтевала да се Србима на територији Угарске забрани трговина житарицама. У захтеву се помињу сегедински млинови међу чијим власницима се налазио Србин Никола Димитријевић (Гавриловић и Јакшић 1987: 114-115, 178-179, 183-184; Гавриловић 1996: 30, 42, 75).

Сегедински трговци су у разним списковима бележени без презимена (Живко, Пејо, Голуб, Данијел, Игњатије, Павле, Никола, Божидар, Мишко, Илија, Стефан, Субота, Јеремија, Петар и Живан), односно са презименом Рац, иза којег се крију припадници српске етнице. Тек повремено се појави понеки Грк или Цинцарин (Коста Грк или Харис Рац). Међу Србима занатлијама највише је било јорганџија и абација. У занатским цеховима су били заједно са Немцима и Мађарима. За све локалне трговце су били важни

вашари који су се одржавали у њиховом граду о Ђурђевдану, Светом Игњатију и Светом Николи (Поповић 1990: 314-315; Гавриловић 1996: 82-83, 99-100, 102, 108).

Ракоцијев устанак је смањио интензитет трговине али она није замрла. У години када је страдала Паланка Михајло Пиришић из Сегедина је трговао воловима, а Никола Бојан ракијом. Током 1706. рођаци Субота и Зако (Захарије) Грчић су извезли чак 1.040 грла „малих влашких“ говеда. У преломној 1708. години као трговци разном робом помињу се сегедински Срби Јован Радовић, Михајло Живковић, Михајло Јанковић, Недељко Васић, Јован Ратковић, Адам и Кристофор Сабо и неки Јосим, док су Црни Милотин и Ђуро Шарац извозили говеда. Наредне године се помиње међу трговцима мешовитом робом Неда, Михајло Јурковић и Станко Михајловић, Илија као трговац грнчаријом, а Јован вином и ракијом. После Ракоцијевог устанка међу трговцима помиње се Јанко Казимир, Мишко Препатица, Јосим, Јован, Васиљ из Сегедина. И у наредном периоду Сегединци су трговали разним производима, али и даље највише сољу и воловима. Само у Кечкемету, на којем су се Срби из Сегедин радо појављивали, 9. и 10. августа 1717. продали су 25 крава, 30 телади и 497 говечади. Највише њих је трговало мешовитом робом или појединачним занатским производима – тканина, олово, шећер, мед, крзна, барут, папир, кожа, уље, бибер, сумпор, пишкоте, риба. Трговало се доста и алкохолним пићима, вином и ракојом, а повремено пивом. Само током једног вашара у Кечкемету продали су 1.736 литара ракије. О размери српске трговине сведочи податак настао почетком треће деценије XVIII века да су сем неколико дућана у власништву Немаца све остале у Сегедину држали Срби (Поповић 1990: 322-323; Гавриловић 1996: 167-173, 184, 186, 188-189, 191-194, 198-199, 206-207, 214, 218, 226-227, 229-230, 236, 240-248; Гавриловић 2008: 18, 29, 34, 41, 44, 65, 66, 68, 70, 75, 93, 98, 103, 110).

Као што је већ истакнуто Сегедин је био важно православно духовно средиште. Ракоцијев устанак је довео до извесних промена, јер је током њега седиште бачког епископа премештено. Била је то вероватно највећа последица страдања Саборне цркве у Паланци. Ипак, непозната је судбина Јефтимија Дробњака, односно време када је или напустио Сегедин или умро. Година која се најчешће помиње у српској историографији – 1708. је нетачна, јер је од јесени 1706. пред крај живота патријарха Арсенија III епископ Исаија Ђаковић титулисан између осталог и као митрополит Сегедински и Бачки. Јефтимије Дробњак је умро бар годину или две раније. За бачког дијецезана је 1708. на Крушедолском сабору изабран владика Стефан Метохијац, али он није столовао више у Сегедину, можда и услед ратних околности. Његов

наследник Христофор Димитријевић је коначно 1710. пренео седиште бачке епархије у Петроварадински шанац, данашњи Нови Сад. (Радонић 1909: 160-161; Поповић 1990: 81; Васин и Нинковић 2022: 34-38).

Саборна црква која је доживела страдање 1704. привремено је оспособљена за богослужења, али никада није потпуно обновљена. Како се налазила поред саме тврђаве, за коју су планирана проширења, срушена је 1715/1716. уз обећање команданта тврђаве да ће војска обезбедити материјал за зидање новог храма, на другом месту. Обећање није испуњено па су се Срби обратили цару претећи да ће се, ако њиховој жељи не изађе у сусрет, раселити. Цар Карло VI је у Резолуцији из 1720. године обећао да ће испитати све у погледу проблема српске цркве и донети решење. Потом је 1722. наредио да се за градњу цркве преда 60.000 цигала и дрво. У то време су Срби имали други храм у Сегедину, али ни он није био у најбољем стању због чега су настојали да зидају нови. Нова црква је сазидана 1732. као дело двојице сегединских мајстора – Филипа Манделбергера и Захарија Вакса. Звоник је дозидан 1736. као дело мајстора Антона Халмајера. Богати Срби из Сегедина су се бринули и о манастиру Бођани, тако да су супружници Михајло и Деспина Темишварлија 1722. платили изградњу новог манастирског храма, док је Деспина 1737. финасирала његово живописање које је извео Христофор Џефаровић (АСАНУК, МПА, „А“ 27/1722; АСПЕБ, С, 5-6/1726; I-23/1733, 3/1739. и 7/1744; Медаковић 1980: 173; Точанац 2008: 201-202; Годић 2013, 222;).

Заједно са свештеницима Сегединци су бринули о образовању деце која су требала да их наследе у трговачким и занатским пословима. За њих су морали да стекну бар основна знања, описмене се, науче рачунање и по могућству бар основе латинског језика, на којем је вођена администрација у Угарској. Иако о школи у Сегедину на почетку XVIII века нема пуно података она је несумњиво радила, чак и у време Ракоцијевог устанка. Она је одговарала типу старих српских основних школа у којима се на основу црквене литературе учило читање, писање и основне рачунске операција. Као и у другим срединама и овде је верско образовање омладине – катихизација, била врло заступљена и она је давала основне идентитетске црте једној популацији са почетка 18. века. Због окружења у којем су се налазили Срби из Сегедина су и без наставе могли да савладају и стране језике, бар мађарски и немачки. Настојали су константно да ојачају и квалитативно унапреде своје образовне институције. Тако су покушавали да нађу и најбоље учитеље за своју децу, било међу духовницима, било међу световњацима. Тим путем су ишли и касније, те су од 1733. покушавали да ангажују Максима Суворова

који је требало да ради у некој врсти образовне установе између основне и средње школе. Њега су чак тражили од руског амбасадора у Бечу Ланчинског, где су као изасланици ишли градски сенатор Игњатије Ракић и нотар Павле Јовановић. Коначно Суворов је у Сегедину провео школску 1735/1736. после чега се вратио у Русију, а Сегединци зидали нову школску зграду. Учитеља су плаћали око 100 форинти годишње што је за прву половину XVIII века и српске општине била добра плата. Српска деца су посебно у другој половини 18. века почела да похађају и Сегедински лицеј, где су стицали додатно добро образовање (АСПЕБ, С, 3/1734; Медаковић 1988, 104; Грујић 2013: 30-31, 82-84; Нинковић и Васин 2021, 482).

Сегедин је од почетка Хабзбуршко-османског рата 1716-1718. губио свој војни значај, јер је државна граница померена далеко на југ од њега. То је пресудило и да он промени свој статус од важног војног у важно трговачко средиште. Сагласно овој промени још 1715. измењен је и градски стаус, па је Сегедин постао слободни краљевски град, „град феудалац“ са сопственом управом у коју ће Срби настојати да уђу и тако утичу не само на судбину својих сународника, него и града у којем су живели. Иако српска популација у наредном периоду није у Сегедину расла, њена економска моћ и културни напредак су били у успону. С једне стране то потврђује ангажовање најбољих наставника за образовање омладине и зидање новог храма Светог Николаја између 1773. и 1781., а са друге, утицај српских сегединских трговаца, који се могу у 18. веку упоредити само са онима у Будиму, Пешти и Сентандреји.

Nenad Ninković

SERBS IN SZEGED BETWEEN 1686 AND 1716

Summary

When the Habsburg army liberated Szeged from the Ottoman Empire in the autumn of 1686, it found Serbian population in the city and its surroundings, settled here as early as XVI century, with the seat of the Orthodox (Bačka) Bishopric. After the Great Migration (1690), the Serbian population increased and in the following period played a significant role, especially in the development of trade and crafts. Since Szeged had been a border town with the Ottoman Empire until 1716, the Serbs, who lived on both sides of the state border, traded more easily than others. The city also had an important fortress in which there were Serbian border guards from the region of Potisje, which is why it suffered pressure during the Rakoci Uprising (1703-1711). The paper points out the development of the Serbs in Szeged, their economic strength and the problems they encountered during the war challenges - the Great Vienna War and the Rakoci Uprising, the change of the episcopal seat

of the bishops of Szeged and the role of Serbian soldiers in the security of Szeged and its surroundings.

Keywords: Szeged, Serbs, Great Turkish War, Rakoczy's uprising, Military border, trade, Habsburg Monarchy.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

- Az 1715. évi országos összeírás (N 78). Digitalizovani popis Ugarske iz 1715.
< https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras >
12. 3. 2023.
- Az 1720. évi országos összeírás (N79). Digitalizovani popis Ugarske iz 1720.
<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8505 > 12. 3. 2023.
- Előd, V. (1980). A vásárhelyi náhije 1560. évi és 1570. évi török adóösszeírása. U: Barna, L.-Farkas, J.-Gaál, E.- Tamasi, M. & Vinczi, K. (ured.) (1980). *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. IV. Szeged: Kiadja a Csongrád megyei Levéltár, 5-60.
- Káldy-Nagy, G. (2008). *A Szegedy szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*. Szeged: Kiadja a Csongrád megyei Levéltár.
- Petrovics, I. (2005). A Witch-Hunt in Szeged in the Early Eighteenth Century. In: Szeghyová, B. (ed.). (2005) *A Witch-Hunt in Szeged in the Early Eighteenth Century, The Role of Magic in the Past*. Bratislava: Pro Historia, 108-116.
- Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршијски архив, Фонд „А“ 27/1722.
- Архив Српске православне епархије будимске у Сентандреји, Фонд Сегедин, 5-6/1726; I-23/1733, 3/1734, 3/1739. и 7/1744.
- Васин, Г.-Нинковић, Н. (2018). *Историја Будимске епархије*. Сремска Митровица: Историјски архив Срем.
- Васин, Г.-Нинковић, Н. (2022). *Историја Карловачке митрополије*. Нови Сад: Прометеј-РТВ.
- Вуковић, С. (1997). *Српски јерарси : од деветог до двадесетог века*. Београд-Подгорица-Крагујевац: Евро-Унирекс-Каленић.
- Гавриловић, С.-Јакшић, И. & Пецињачки, С. (1985). *Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века*. 1. Београд: САНУ.
- Гавриловић, С.-Јакшић, И. (1987). *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*. 1. Београд: САНУ.
- Гавриловић, С. (1990). *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*. 2. Београд: САНУ.

- Гавриловић, С. (1996). *Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века: царинарнице*. 2. Београд: САНУ.
- Гавриловић, С. (2003). *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*. 3. Београд: САНУ.
- Гавриловић, С. (2005). *Извори о Србима у Угарској почетком XVIII века*. 5. *Исписи, преписи и преводи из доба Ракоцијевог устанка (1703-1711)*. Београд: САНУ.
- Грујић, М. Р. (2008). Духовни живот. У: Поповић, Ј. Д. (ур.) (2008). *Војводина*. 2. Нови Сад: Прометеј, 367-432.
- Грујић, М. Р. (2013). *Српске школе од 1718-1739 г. прилог културној историји српскога народа*. Нови Сад-Београд: Матица српска-РТС.
- Давидов, Д (1990). *Споменици Будимске епархије*. Београд-Нови Сад: Просвета-Матица српска.
- Ђурђевић, Б.-Зиројевић, О. (1988). Опширни дефтер Сегединског санцака. *Мешовита грађа/Miscellanea*, 17/18, 7-79.
- Ивић, А. (1914). *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459-1690)*. Загреб: Привредникова књижара и штампарија.
- Медаковић, Д. (1980). *Српска уметност у XVIII веку*. Београд: СКЗ.
- Медаковић, Д. (1988). *Барок код Срба*. Београд-Загреб: Просвета-Просвијета.
- Микавица, Д.-Лемајић, Н.-Васин, Г. & Нинковић, Н. (2016). *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*. 1. Нови Сад: Прометеј-РТВ-Филозофски факултет.
- Нинковић, Н.-Васин, Г. (2020). Право кадуцитета у Карловачкој митрополији (1691-1779). *Црквене студије*, 17, 137-147.
- Нинковић, Н.-Васин, Г. (2021). Српско школство у Хабзбуршкој монархији од Велике сеобе до реформи Марије Терезије (1690-1774). *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 69, 477-491.
- Поповић, Ј. Д. (1952). *Срби у Будиму од 1690. до 1740*. Београд: СКЗ.
- Поповић, Ј. Д. (1990). *Срби у Војводини*. 2. Нови Сад: Матица српска.
- Поповић, Ј. Д. (2008). Војна граница. У: Поповић, Ј. Д. (ур.) (2008). *Војводина*. 2. Нови Сад: Прометеј, 269-349.
- Радонић, Ј. (1909). *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*. 1. Нови Сад: Матица српска.
- Радонић, Ј. (2017). *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*. Београд: Catena mundi.
- Тодић, Б. (2013). *Српски сликари од XIV до XVIII века*. 2. Петроварадин-Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе-Платонеум.

- Точанац-Радовић, И. (2008). *Српски народно-црквени сабори (1718–1835)*. Београд: Историјски институт.
- Тричковић, Р. (1988). Митрополит Лонгин Бранковић, прича Ђорђа Бранковића. *Историјски часопис*, 34, 139-166.
- Ћирић, И. (1929). О бачким епископима пре сеобе. *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 4, 407-408.
- Ћирковић, С. (2004). *Срби међу европским народима*. Београд: Equilibrium.
- Шулетић, Н. (2010). Подаци о бератима архијереја Пећке и Охридске архиепископије у дефтеру прихода Канцеларије црквених муката (БОА, КК 2542-33). *Српске студије*, 1, 177-193.

Boris Stojkovski*
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 929 Katančić M. P
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2400
Originalni naučni rad

MATIJA PETAR KATANČIĆ I PROUČAVANJE SREDNJOVEKOVNIH IZVORA**

U radu se razmatra način na koji je Matija Petar Katančić (1750-1825), pisac, pesnik, erudita i latinista proučavao srednjovekovne izvore. On je pripadao onim autorima koji su se bavili istorijom, jezicima i kulturom Južnih Slovena. Izjednačavao ih je sa Ilirima i smatrao je da su slovenski narodi autohtoni na Balkanskom poluostrvu. U tom kontekstu se bavio i proučavanjem srednjovekovnih izvora. U radu će biti razmotreno na koji je način Matija Petar Katančić izučavao srednjovekovne pisane izvore, posebno Jordanesa, Konstantina Porfirogenita, ali i još neke. Biće reči o njegovoj metodologiji, opštem poznavanju njemu dostupnih izdanja istorijskih izvora, te sveukupnom Katančićevom razumevanju srednjovekovne epohe. Samo pravilnim shvatanjem Katančićevih promišljanja o istorijskim izvorima moguće je shvatiti njegovo šire poimanje južnoslovenskog prostora, kao i naroda koji su živeli na njemu. Iako prvenstveno poznat kao pesnik, prevodilac Biblije i latinista, Matija Petar Katančić će u radu biti predstavljen kao proučavalac srednjovekovnih izvora, prvenstveno iz aspekta heuristike i hermeneutike.

Ključne reči: Matija Petar Katančić, medijevistika, izvori, Srbi, Hrvati, Sloveni

Matija Petar Katančić predstavlja jednog od veoma značajnih južnoslovenskih stvaralaca druge polovine XVIII i prve polovine XIX veka. Rođen je u Valpovu 12. avgusta 1750. godine, a kao izuzetno mlad je ušao u franjevački red. Školovao se u Pečuju, Baji, Budimu, gde je učio filosofiju, i u Segedinu. U novicijat franjevačkog reda je stupio u manastiru u Baču i tada je dobio ime Petar. Teologiju i filosofiju je potom studirao u periodu od 1772. do 1778. godine u

* boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektima: *Pravni i istorijski aspekti položaja Bunjevaca u Vojvodini*, dugoročnog projekta koji finansira Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost (broj Rešenja 142-4512702/2021); zatim projekta Matice srpske *Istorija bačkih Bunjevaca*, te projekta BEIC-Kultura Bunjevaca u Novom Sadu-istorijske tribine.

Na svesrdnoj pomoći i podršci za istraživanje za ovaj naučni članak, kao i za celokupan dosadašnji rad na rečenim projektima zahvaljujemo se najsrdačnije predsednici Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine u Republici Srbiji dr Suzani Kujundžić—Ostojić.

Osijeku, a u međuvremenu je u Đakovu u tamošnjoj katedrali i rukopoložen za sveštenika. U Budimu je od 1778. do 1779. godine je u Budimu studirao humanističke nauke (poetiku, retoriku estetiku) i po njihovom okončanju je postao profesor osiječke franjevačke gimnazije, da bi od 1788. godine boravio i radio u Zagrebu gde je predavao arheologiju u klasičnoj gimnaziji i na univerzitetu. U Pešti je od 1795. do 1800. godine bio profesor arheologije, stare geografije i numizmatike i kustos biblioteke univerziteta. Značajan broj Katančićevih spisa je objavljen, ali mnogi su pohranjeni u različitim bibliotekama i arhivima u rukopisu. Po penzionisanju, povukao se u franjevački manastir u Budimu u kom je i preminuo 24. maja 1825. godine. Sahranjen je u kripti manastira Svetog Prvomučenika Stefana (Povijest 3 1974: 342-344; Marijanović 1983: 40-71; Sršan 1996: 39-54; Hrvatska enciklopedija 2003: 563; Marijanović 2009; Szögi 2015: 33-66).

Katančić je pre svega poznat kao književnik, i to prvenstveno lirski stvaralac, koji je pisao pastirske pesme po ugledu na grčke i rimske bukolike. Pisao je i na slovenskom jeziku (ilirskom kako ga je sam nazivao), kao i na latinskom. Najveći deo njegove poezije objavljen je u zbirci *Jesenski plodovi* koji su publikovani prvi put 1791. godine (Katancsich 1794; Hrvatski latinisti II: 701-706; Povijest 3, 1974: 342-344; Marijanović 2009). Od njegovih pesničkih spisa, valjalo bi svakako istaći još dva književno-teorijska rada. Prva je izdata kao uvod u pesme na slovenskom jeziku u *Jesenskim plodovima* 1791. godine (Kratk osvrt 1937: 162-164), dok je 1814. godine u Budimu izašla još jedna njegova rasprava o poeziji. U ovoj raspravi, kao i kroz njegovo čitavo delo, provejava teza o ilirsko-tračkoj vezi sa Slovenima, kako Hrvatima tako i drugim. U ilirske pisce ubrajao je i neke klasične, grčke i rimske autore, kojima je konstruisao vezu sa Slovenima (Matić 1945: 148-186; Katančić 1984: 9-103, 111-204, I-XIV)

Matija Petar Katančić je bio svestrani naučnik. Za svoj rad on je koristio brojne izvore, u prvom redu antičke, ali i srednjovekovne. U ovom prilogu upravo će način na koji je Katančić koristio izvore biti centralna tema. Naravno, nemoguće je analizirati svaki odeljak i detalj u kome se poziva na neki srednjovekovni istorijski izvor, već će biti istaknuti oni najvažniji, kao i izvori koji se mogu naći u njegovoj rukopisnoj zaostavštini koja je dostupna istraživačima i danas. Pojedini rukopisi Matije Petra Katančića su vrlo slabo, ili gotovo uopšte i nisu, bili korišćeni u naučnim istraživanjima. Njegov pogled na srednjovekovne izvore, te njihovo korišćenje je takođe bilo, uz određene izuzetke, prenebregnuto.

Osnovna odlika Katančićevog naučnog rada jeste namera da dokaže autohtonost slovenskog stanovništva na Balkanu. Kod njega se može naći veliki broj regionalnih i etničkih odrednica koje koristi za južnoslovenske narode, kao što su Sremci, Dalmati(nci), zatim Bosanci, naravno Hrvati i Srbi, Ličani, Bunjevci,

Šokci i drugi. Svakako, njegova tumačenja su često pogrešna, nisu bazirana na istorijskim izvorima niti naučnoj metodologiji, ali su Katančiću izvori često služili da dokaže svoje tvrdnje, a ne da temeljom njihovog proučavanja iznese nove zaključke. Zbog ovakvih teza, međutim, Katančić i njegovo delo su postali veoma popularni među pristalicama ilirizma tokom XIX veka. U južnoslovenskim krajevima, posebno Dalmaciji i Dubrovniku, ilirska, odnosno opšteslovenska ideja prisutna je još od renesanse. Njen vrhunac je svakako od 1601. godine kada Mavro Orbin u Pezaru izdaje *Kraljevstvo Slovena*, odnosno *Ilregnodelgli Slavi*. On je prvi, možemo reći, kodifikovao ideju o Slovenima kao jedinstvenom narodu, odnosno grupi naroda, ali je u slovensko stanovništvo ubrajao i Ilire kao i druge neslovenske narode (Povijest 3 1974: 343; Živančević 1975: 7-48; Živančević 1985: 505-543; Sršan 1986: 5-11; Blažević 2008: 11-336; Marijanović 2009). Jedan od predstavnika ovakve tvrdnje bio je i Ivan Tomko Mrnavić, naslovni bosanski biskup i autor rimokatoličkog žitija Svetog Save. On je konstruisao, kao i mnogi dubrovački i dalmatinski autori ranog novog veka, svoju vezu sa slavnom srpskom srednjovekovnom istorijom, kojom je bio posebno zanesen i oduševljen. Vizantijskog cara Justinijana I (527-565) je proglasio Slovenom, a poput Katančića Slovenima je za pretke uzimao Ilire. Slovenske vladare i svece, kao i neke neslovenske svece nazivao ilirskim (Tvrčković 2008: 9-152; Stojkovski 2022: 9-10, 47-62). Jedna, ipak, bitna razlika u odnosu na Mrnavića jeste što Katančić nije nastojao da dokaže crkvenu povezanost svih slovenskih naroda (u prvom redu pravoslavnih) sa Rimom, niti mu dela imaju prozelitsku tendenciju.

Jedno od njegovih najznačajnijih dela jeste i celoviti prevod Biblije na narodni, odnosno *slavo-ilirski* jezik kako ga je sam Katančić nazivao. Iako je prevod završio pre smrti, izdanje ovog značajnog Katančićevog poduhvata je bilo posthumno, a štampao ga je Grgur Čevapović, još jedan vrlo ugledni slavonski franjevac i velika pristalica ilirizma (Skenderović 2006: 196, 200-201). Matija Petar Katančić je Stari zavet preveo i on je publikovan u četiri knjige i to u *jezik slavno-illyrijski izgovora bosanskog'* (Sveto pismo starog' zakona sv. 1-4, 1831). Njegov prevod Novog zaveta je štampan u dve knjige (Sveto pismo novog' zakona 1-2, 1831).

Ko su za Katančića sve bili Iliri? Katančić kaže da su u pitanju stanovnici Podunavlja, Vinedlici, stanovnici Norika, Panonci, Karni, Istri, Veneti, Liburni, Dalmati i grčki Iliri, koji su, po njemu, bili stanovnici današnje Albanije. Tračani sa Dačanima i drevnim narodima Makedonije, iako su imali isti jezik, bili su različiti od glavnog dela Ilira. Među njima on ističe da se posebno razlikuju Sarmati, u koje on ubraja Čehe, Moravce, Slovene sa severa Mađarske, Poljake, Ruse i njihove susede koji se služe, kako kaže *drugacijim izgovorom slavenskog pisma*. Među

Ilirima, on ističe Liburne, Panonce i Dalmatince, za koje, primera radi, smatra da su se uzdigli u odnosu na ostale u pesništvu, ali ne zanemaruje ni druge (Katančić 1984: 25-26; 129).

U nameri da sve ovo dokaže posegnuo je za izvorima iz srednjeg veka koje je detaljno izučavao. Među Katančićevim rukopisima izdvaja se deveta sveska njegovih rukopisa pohranjena pod naslovom *Manuscripta P. Petri Katancsich OFM IX* a koja sadrži na pedeset i šest stranica delo ranosrednjovekovnog istoričara Gota Jordanesa, poznato pod nazivom *Getica*. Katančić je na prepisu dela dopisivao beleške, podvlačio pojedine delove, a i samo delo je prepisao na osnovu njenog venecijanskog izdanja iz 1729. godine. Čuva se u budimskom franjevačkom manastiru (Katancsich s. a).

Jordanes je živeo krajem V i u prvoj polovini VI veka. Bio je rodbinski povezan sa ostrogotskom dinastijom Amala i bio je notar, a istorijom je počeo da se bavi kad je postavljen za episkopa Krotona. *Getica* je napisana oko 551. godine i u njoj je sadržana istorija Gota, od njihove prapostojbine u Skandinaviji pa sve do formiranja gotskih država i konačno propasti Ostrogotske kraljevine. U svoje delo Jordanes je inkorporirao i izgubljena starija dela, pre svega Kasiodora, istoričara i pisca s kraja V veka. Jordanes se, verovatno preko Kasiodora, u velikoj meri služio gotskom usmenom tradicijom. *Getica* je vanredno važan izvor za gotsku istoriju, ali i daje neke podatke o Slovenima (Croke 1987: 117-134; Goffart 1988; Christensen 2002; Doležal 2014: 145-164).

Kada je reč o Katančićevom oslanjanju na Jordanesa, zanimljivo je analizirati delove koje je podvlačio. Oni se svi od reda odnose na pomene Panonije, Dalmacije i drugih delova koji su kasnije naseljeni Slovenima. Pored toga podvukao je i one delove koji se odnose na Jordanesova zapažanja o poreklu Slovena, te delove koji se odnose na Venete, Ante i Slovene koje Jordanes izjednačava. Sve što se odnosi na Sveve, Sarmate a što se na nekoliko mesta može pročitati u delu gotskog istoričara takođe je za Matiju Petra Katančića imalo značaja, pa je i te delove podvlačio (Katancsich s. a: 1, 5-6, 9, 16, 20, 35, 42, 44-46, 49). Katančić nije pisao nikakve posebne beleške, sem nekih na marginama dela, očigledno da mu je trebao Jordanesov tekst kao takav, kako bi ga mogao koristiti za svoja dalja istraživanja.

Jordanesovo delo, kao i još neki srednjovekovni izvori bili su Katančiću bitni kako bi pokušao da dokaže autohtonost Južnih Slovena na Balkanskom poluostrvu, kao i direktnu vezu između naroda koji su u antičko doba naseljavali područje Panonije i Balkana, u prvom redu Ilira i Tračana sa južnoslovenskim narodima njegovoga vremena. O tome Katančić ponajviše piše u svom delu *Specimenphilologiae et geographiaeannoniorvm*. Ono je 1795. godine štampano u

biskupskoj štampariji u Zagrebu. U ovom delu želeo je da opiše poreklo jezika i književnosti kod Hrvata, a u poslednjem delu ove knjige pisao je i o Sisciji (Sisku), Petoviji (Ptuju) i drugim gradovima na rimskoj Via militaris (Katancsich 1795).¹

Matija Petar Katančić se ovim temama bavio i ranije. Stanislav Marijanović je još početkom 80-ih godina XX veka pronašao neke Katančićeve autografe u franjevačkom samostanu u Slavonskoj Požegi. Oni pripadaju njegovim najranijim naučnim radovima i nastali su u Osijeku 1780. godine. Prva za ovu priliku važna rasprava nosi naziv *Dissertatio de lingua Pannonioru mveterum* i bavi se navodnim drevnim jezikom Panonaca. Za ovu raspravu prevashodno je proučavao Strabona, Klaudija Ptolemaja, te Diona Kasija, čije stavove želi da opovrgne svojim argumentima o poreklu naziva Panonije. Prema Katančićevom mišljenju, ti drevni Panonci su govorili slovenskim jezikom, i njegov zaključak je da su Šokci, Sremci, Bunjevci, Raci, Bošnjaci, Hrvati i Dalmatinci, kako ih on sve redom navodi, starosedelačko stanovništvo i potomci tih istih Panonaca. *Dissertatio de origine nominis Pannonii* je sledeća njegova rana rasprava i ona se, kako se iz samoga naslova vidi, odnosi na poreklo naziva Panonije i Panonaca. Sklon izvođenju raznih etimologija, Katančić i ovde, bez ikakve filološke osnove, izmišlja poreklo od reči *Pan*, koja postoji u pojedinim slovenskim jezicima u smislu gospodin. Povrh svega, Katančić odbija sve one neslovenske pisce poput Jovana Turocija i Antonija Bonfinija, dvojice ugarskih hroničara XV veka, jer oni nisu poznavali ni Panoniju niti jezik Panonaca, a ni njihove pisane spomenike. Sa druge strane, on različite pisane spomenike čita kao slovenske, a naziv Slavonije, tvrdio je on, odnosio se na ceo Ilirik. Panoniju on naziva *patria mea* i još jednom pobrojava, kako kaže, *naše* narode koji su, po njemu, svi odreda Panonci: Sremci, Šokci, Srbljani, Bunjevci, Bošnjaci, Hrvati i drugi (Katancsich 1795: Marijanović 1983, 71-73, 75-78).

Konstantin VII Porfirogenit, kao što je dobro poznato, u svom delu, u nauci znanom kao *De administrando imperio* (DAI kako se uobičajeno skraćuje), odnosno *O upravljanju carstvom*, opisuje narode koji su bili susedi Vizantije ili pod njenom neposrednom, odnosno posrednom vlašću. Ovo je i svakako ključan izvor o doseljavanju Srba i Hrvata na Balkansko poluostrvo, a uzevši u obzir da je Porfirogenit koristio i za nas danas izgubljene druge izvore, kao i poverljive spise i izveštaje spremene za carsku kancelariju i vizantijski dvor, to ga čini još značajnijim. *De administrando imperio* car je pisao lično u periodu između 948. i

¹Značajan problem je manjak i nedostatak kritičkih naučnih izdanja. *Specimen philologiae et geographiae pannoniorvm* u novije vreme slovačko izdanje, sa kraćim uvodom i studijom, ali ipak temeljnija analiza ovog dela je izostala (Karabová 2022: 5-9)

952. godine, a među ključne izvore za brojna poglavlja u ovom delu, pa i onog koje se tiče Hrvata i Srba, ubrajamo i razgovore koje je sam car Konstantin VII Porfirogenit vodio sa izaslanicima na carskom dvoru u periodu između 944. i 949. godine. Tako je izvesno crpeo podatke o Rusima, Pečenezima, italijanskim Francima, Arabljanima i Ugrima, ali i Južnim Slovenima. Upravo je sa svim tim narodima vođena i živa diplomatska aktivnost u prvoj polovini X veka, tako da u tom kontekstu treba svakako posmatrati i nastanak ovog spisa (Komatina 2019: 39-68; Komatina 2021: 107-138).

Što se tiče porekla Hrvata i njihovog naseljavanja Porfirogenitovi podaci su izuzetno dobro poznati u nauci. Ono što je Katančić i usvoje vreme znao i što je bez sumnje tačno, jeste da je Hrvata bilo i u Karantaniji, kao i drugde u centralnoj Evropi. U Karantaniji se spominje u niz izvora pagusChrouuat/Crouuati/Crauati ili Croudi, dok se *Chrowati et altera Chrowati* navode na severnim granicama Praške biskupije u povelji o njenom osnivanju 973. godine. Postoje spomeni i Hrvata u Galiciji, kao i toponimi na teritoriji Grčke koji svedoče o njihovom prisustvu i na tom tlu. Ovakva rasprostranjenost u celom slovenskom svetu i na skoro svim njegovim obodima svedoči da se radi o jednom praslovenskom plemenu koje je uistinu bilo prisutno u slovenskom svetu i pre njegovih velikih migratornih procesa u ranom srednjem veku (Komatina 2021: 171-172).

Porfirogenitovi podaci su dobro poznati i izneti su u 30. i 31. glavi njegovog spisa *De administrando imperio*. Najpre, u 30. poglavlju, njegovom poslednjem delu, nadovezujući se na priču o avarskom osvajanju Salone, Konstantin VII Porfirogenit piše kako su Hrvati stanovali sa druge strane Bavarske, gde su i Belohrvati. Naredna, 31. glava, nadovezuje se na ovu priču i ona govori detaljnije o poreklu Hrvata i njihovom naseljavanju na Balkansko poluostrvo. U njemu car-pisac navodi da „Hrvati, koji su sada naseljeni u krajevima Dalmacije, vode poreklo od nekrštenih Hrvata nazvanih i Beli“ su živeli u susedstvu nekrštenih Belih Srba, a iza Mađarske, odnosno Turske kako on naziva Mađare i Ugarsku. (VINJ II 1959: 37; DAI 1985: 142-147; Komatina 2021: 170-210).

Matija Petar Katančić se ponajviše bavio Porfirogenitom u *Specimen philologiae et geographiae pannoniorvm*. Tu on u velikoj meri želi da pokaže kako Konstantin VII u stvari takođe donosi podatke o tome da su Hrvati autohtono stanovništvo. Njegova *polemika* sa vizantijskim carem-piscem je posve zanimljiva, jer on koristi DAI kako bi dokazao da su Hrvati autohtono stanovništvo. Katančić neretko ne razlikuje izvore i historiografiju (ili recimo bolje: rane istoričare), iako dobro poznaje tu distinkciju. Ali, tumačeći izvor, u konkretnim slučajevima Porfirogenitove podatke o doseljavanju Hrvata na Balkansko poluostrvo, on nekad pre, a nekad i u toku iznošenja nekog izvornog podatka, ubacuje mišljenja pojedinih

starijih pisaca, poput Jovana (Ivana) Lučića (1604-1679) ili Anselma Bandure (1675-1743). Dok je prvopomenuti *otac* kritičke istorije Dalmacije i u svom delu *De Regno Dalmatiae et Croatiae* opisao doseljavanje Hrvata na Balkan (Kuntić-Makvić 131-165), drugi je i sam komentarisao Porfirogenitovo delo, bio numizmatičar i jedan od, možemo reći, proto-vizantologa (Impelizzeri, Rotta 1963). No, uprkos tome, kod Katančića je sve bilo podređeno dokazivanju njegovih teza da su Hrvati *Pannoniorum nepotes*, pa je u tom kontekstu bilo važno izvući i iz Porfirogenitovog spisa ono što odgovara takvoj tezi, a polemisati sa onim delovima *DAI* koji se ne uklapaju u ideju koja je vodila ovog autora. Koliko Katančić proizvoljno nekada ume da tumači i izvodi etimologije govori primer upravo preuzet iz Porfirogenita. U tekstu *De administrando imperio*, za Bavarsku, kao prostor sa čije druge strane žive Hrvati koristi se termin Βαγβαρείας iz čega Katančić izvlači toponim *Babia gora*, što on dovodi u vezu sa Karpatima. Analizirajući 31. poglavlje Porfirogenitovog spisa, Katančić je došao do zaključka da su Karantanija i Slavonija (Sclauonia kako navodi) zapravo pradomovina Hrvata μεγάληΧρωβατία (*velika* ili bolje *stara Hrvatska*). Naime, on činjenicu da se pradomovina Hrvata graniči sa Turcima (Ugrima) i Francima tumači tako da su to zapravo predeli Karantanije i Slavonije koji su se graničili sa ova dva centralnoevropska naroda i njihovim državama. Još jedan primer selektivnog korišćenja Porfirogenita jeste u izvođenju porekla Hrvata od Ilira. Uzimajući kao datost da je slovenski jezik, zapravo ilirski, Katančić kao jasan dokaz ilirskog porekla Hrvata na Balkanu, navodi imena hrvatskih vladara iz *De administrando imperio* Tuge, Buge, Krešimira, Trpimira, Porge, kao i naziva Beli Hrvati. Budući da su ti nazivi slovenski, odnosno ilirski, to je jasan pokazatelj da su Hrvati po poreklu Iliri. U svojim namerama da dokaže da su Hrvati i Srbi živeli na Balkanu pre VII veka, poziva se i na najmanje pouzdani deo *Letopisa popa Dukljanina* koji nabraja navodne srpske vladare od Selimira i Svevlada (inače ime preuzeto od Mavra Orbina, ne iz Dukljaninovog teksta), preko Stroila i drugih, potpuno nepoznatih i sasvim sigurno legendarnih vladara. Kako ih Dukljanin smatra potomcima gotskog vladara, to je njihov značaj za Katančića još veći. Nakon ekskursa iz Dukljanina, razlažući dalje svoju teoriju o poreklu Hrvata u *Specimenphilologiae et geographiae pannoniorvm* slavonski franjevački autor ponovo koristi Porfirogenita. Ovog puta, preuzima njegovo nabranje oblasti koji su pod carem Iraklijem bili pod vizantijskom vlašću. To je skoro cela Dalmacija, Srbija, Hrvatska, Duklja, Travunija, Zahumlje i Neretljanska kneževina (Arenta). Zaključak Katančića je, pošto su Selimir i Vladan upravljali Dalmacijom pre Iraklijevog doba (610-641), da Hrvati, Srbi i drugi koji su bili u Dalmaciji

(Dukljani, Zahumljani, itd) nisu došli sa Karpata, već su stara populacija i potiču od Panonaca (Katancsich 1795: 1-20; Živković 2009: 71-78).

Postoji zanimljiva podudarnost u *Specimenphilologiae et geographiae panniorvm*. Naime, Katančić Jordanesa koristi prilično na sličan način, kao što to radi i Pop Dukljanin, koji slovensku državu u Panoniji, proisteklu od Gota, opisuje odmah posle prvog poglavlja u kome spominje sve navedene fiktivne i legendarne vladare. Jordanesa, ali i Prokopija i istoričara Langobarda Pavla Đakona Katančić koristi prevashodno u nameri da dokaže da su Svevi zapravo Sloveni, kao i da potkrepi svoju tezu o vezi Panonaca i Slovena (Katancsich 1795: 20-25). Svevi su, pak, germanski narod sa severa Evrope, koji su u ranom srednjem veku još uvek živeli u Alemaniji, na severozapadu današnje Nemačke, koje spominje i Jordanes, zbog čega je on i bio potreban Katančiću (Castritius, Rübekel, Scharf 2005: 184-212). Katančić (1795: 20-25) vizantijskog istoričara Prokopija, najvažniji izvor za vreme cara Justinijana I (527-565) koristi krajnje lapidarno i uvek u vezi sa Prokopijevim pominjanjem Sveva. Isto tako, Katančić nastavlja sa svojim etimološkim poduhvatima, tražeći u Prokopijevim delima slovenske toponime, imena, i naravno to koristi dovođenjem u vezu Justinijanovog navodnog slovenskog porekla i njegovog tobožnjeg imena Upravda. Sa druge strane, potpuno neočekivano zanemaruje Prokopijeve podatke o Slovenima, budući da ih on spominje na tlu današnje Slovačke i u Polabljju (Barišić 1953: 25-31). Zanemaruje i podatke u Slovenima kod Atila koje navodi retor Prisk iz V veka (Barišić 1952: 52-63) a koji bi svakako mogli da se iskoriste za njegovu tezu o autohtonosti Slovena u Panoniji. Sa druge strane, istražujući toponimiju Petovija (Ptuja) pominje Priska i njegovo navođenje Petovije (Katancsich 1795: 202).

Katančić u svom delu iznosi i teoriju o srodnosti Sarmata sa Hrvatima, ali i što je veoma zanimljivo, Šokcima koje takođe ubraja u starosedeoce, a njihov jezik i jezik Hrvata naziva dijalektom drugačijim od sarmatskog, koji je takođe slovenski (Katancsich 1795: 16). On i Sarmate, inače nomadsko iransko pleme, smatra slovenskim i pravi vezu između Sarmata i Slovena kao prilog u korist svoje teze o autohtonosti južnoslovenskog stanovništva. Međutim, razlikuje sarmatske Hrvate i *prave* Ilire od kojih potiču balkanski Hrvati (Katancsich 1795: 25). Ovo navodno srodstvo, koje je kasnije postalo prilično zastupljeno u nauci, postalo je prepoznatljiva teorija o sarmatskom, odnosno iranskom poreklu Hrvata (Мајоров 2006). Od ranije u historiografiji dobro poznato ovakve teorije nemaju nikakva uporišta u izvorima (Komatina 2021: 172).

Porfirogenit nije bio jedini vizantijski izvor kojim se Katančić služio. Njegova poznata epigrafska rasprava o *Dissertatio de columnam illiaria ad Eszekum* prvi put izdata u Osijeku 1782. godine mu je donela izuzetno dobar glas

među arheolozima, epigrafima i numizmatičarima toga doba. Za istraživanje ovog osiječkog miljokaza pored antičkih pisaca koristio je i Zosima, Stefana Vizantinca, te Teofilakta Simokatu. Katančić je pre publikovanja celovite rasprave o miljokazu kod Osijeka, imao i jednu manju, koja je i svojevrsan uvod u ovu temu, pod nazivom *Dissertatio II de lapidem illiario Mursano*. (Marijanović 1983: 74-75).

Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum se smatra Katančićevim naučnim prvencem i predstavlja njegovo najpoznatije delo iz oblasti humanističkih nauka. Sam miljokaz potiče iz Rimskog carstva, preciznije iz doba cara Maksimina. Postavljen je 236. godine i svrha mu je da iskaže razdaljinu između Akvinkuma i Murse. U ovoj raspravi Matija Petar Katančić je utvrđivao položaj antičke Murse, a na itineraru do Budima precizno je ubikovao niz mesta na putu do Akvinkuma, odnosno Budima (Pinterović 1968: 393-401). U kontekstu toga je i njegovo metodološki vrlo ispravno korišćenje vizantijskih izvora. Za razliku od Porfirogenita, koji je jedini vizantijski izvor koji je Katančić detaljno proučavao i sa čijim je vestima nastojao da i polemiše. Zosimu, Stefana Vizantinca, kao i Teofilakta Simokatu koristi kako bi precizno ubikovao Mursu i kako bi potvrdio u izvorima stari rimski naziv ovog grada, koji donose i pobrojani grčki autori. Ovo je redak trenutak gde se Katančić poziva i na jedan poznosrednjovekovni ugarski izvor. U pitanju je poslednji sremski biskup srednjeg veka i svedok mohačke katastrofe 1526. godine Stefan Brodarić. I njega Katančić koristi radi preciznije ubikacije Murse (Katancius 1782: 9-15).

Ono što je za Katančićev rad svakako neosporno jeste izuzetno velika erudicija. Njegov rad je poštovao i Teodor Momzen, veliki istoričar, klasičar i nobelovac. Katančić je navodio kako je epigrafske spomenike saopštavao na osnovu natpisa koje je sam video, a Momzenu svakako nije promaklo da pohvali Katančića što je koristio značajan korpus literature za svoj epigrafski rad, koje drugi autori iz manjih sredina onoga vremena, ne bi mogli lako sabrati (Mommsen 1873: 414; Marijanović 1983: 43). Iako su se njegova istraživanja na ovom području mahom odnosila na antičke spomenike, ipak je i tu dao određen doprinos medijevističkim istraživanjima. Natpis na nadgrobnom spomeniku bosanske kraljice Katarine Vukčić Kosača je bio u fokusu njegovih razmatranja kada je reč o srednjovekovnoj epigrafici. Po padu Bosne 1463. godine, Katarina Kosača se sklonila u Dubrovnik, ali je ubrzo se obrela u Rimu. Njena je velika želja bila da se nastavi borba i oslobodi njena porobljena država. Umrkla je u Rimu 25. oktobra 1478. godine i sahranjena je u franjevačkoj crkvi Araçoeli, gde se nalazio i njen grob sa natpisom na srpskom jeziku ćirilicom, ali je 1590. godine prilikom popravljanja oltara taj natpis uklonjen i postavljen novi na latinskom jeziku. Rimski kaligraf Jovan Palatino je 1545. godine prepisao taj stari srpski natpis i on je do danas poznat

zahvaljujući njemu. On glasi *Katarini kraljici bosanskoj, Stipana hercega od Svetog Sabe od poroda Elene i kuće cara Stipana roeni Tomaša krala bosanskoga ženi koliko živi godini 53 i preminu u Rimi na lita Gospodnia 1578 lito na 25 dni oktobra. Spominak, ne pizom postavljen* (Pandžić 1979: 15-25; Tošić 1997: 73-112).

Razmatranje epitafa na grobu kraljice Katarine Kosača predmet je Katančićevog istraživanja u okviru *Specimen philologiae et geographiae pannoniorm*. Za epitaf kaže da je pisan ortografijem *Cyrillicafiu Moschouitica*, a i ovde je heuristička faza dosta dobro sprovedena. Katančić, naime, donosi dosta izdanja samog epitafa, ne samo onog najautentičnijeg, Jovana Palatina iz 1545. godine, već i autora kao što je libanski maronita Josif Asemani, koji je epitaf bosanske kraljice preneo grčkim pismom. O poreklu bosanske kraljice, Katančić navodi da je Katarina Kosača po ocu bila od Rudina u Hercegovini, a po majčinoj strani je poreklom bila iz srpskog kraljevstva. Spominje i Vlatka Vukovića, rodonačelnika porodice Kosača, te njegovo poreklo i učešće u Kosovskoj bici 1389. godine. Za majčino poreklo Matija Petar Katančić navodi da je *illustris* i da je poticala od cara Dušana. Biografiju kraljice Katarine daje relativno precizno, sa osnovnim hronološkim sledom njenih životnih događaja. Poziva se na Dikanža, Asemanija i još neke starije pisce, ali ne koristi srednjovekovne izvore. Ono što je ipak u fokusu Katančićeve analize jeste jezik natpisa, te njegov napor da se dokaže distinkcija i lirskog u odnosu na druge slovenske jezike. Za njega je ovaj epitaf „*reginae, dialecto Illyrica seu patria, scriptu mest, eadem apud Serblos, qui Graecam sequebantur Ecclesiam, vsus in publicis erat dialecti Russicae, quam ipsi, quod sacra in ea peragerent, Lyturgicam*“. Jezik epitafa kraljice Katarine Katančić poredi sa onim u navodnoj povelji despota Jovana Brankovića manastiru Krušedolu iz 1496. godine. Njegova dalja filološka analiza posvećena je grčkom poreklu ćirilčkog natpisa, odnosno pisma, sa jednom tabelom u kojoj su različiti grčki dijalekti, te slovenska ćirilica i latinica (Katančič 1795: 202).

Uvod njegovog prilično voluminoznog latinsko-ilirskog rečnika sa gramatikom, poznat kao *Etymologicon Illyricum* je isto zanimljiv za ovu temu. Sam naslov je pridodat kasnije, a delo ni nema svoj originalni naslov. Budući u rukopisu, on nosi kasnije dopisani naslov *Lexicon Latino-Croaticum*, koji je učinila druga ruka. Ovaj Katančićev spis pisan je teško čitljivim latinskim rukopisom, veoma sitnim slovima. Ukupno ima šest stotina sedamdeset i šest strana, od toga četrdeset i osam stranice uvoda koji je zanimljiv i za ovu temu. Na početku on daje jedan pregled slova abecede sa izgovorom, najpre latiničnih. U ovom uvodu Katančić iznosi i istoriju misije Ćirila i Metodija među Slovenima, koristeći, kako sam kaže njihove biografije. Dosta verno rekonstruiše njihov životni put, ali ne propušta da

napomene da su sveta braća govorila ilirski jezik. Osim ovog pregleda njihovog žitija i dela, Katančić nanovo se posvećuje analizi ćiriličkih natpisa i zapisa. U stvari on time želi da pruži neku vrstu istorije upotrebe ćiriličkog pisma. Sa različitih povelja i zapisa on donosi ćirilične srpskoslovenske verzije imena despota Đurđa (Georgija) Brankovića, zatim despotice Angeline, ali i neke invokacije svetiteljima, od kojih pojedine transliteruje i latinicom. Zatim piše i o glagoljici, donosi slova te azbuke, njen nastanak pripisuje Metodiju i o kome daje takođe još jedan pregled života i rada. Istoriju razvoja glagoljice je takođe u kratkim crtama doneo u ovom uvodu za rečnik. Na kraju dao je jedan pregled knjiga koje koriste hrišćani latinskog obreda a koje su *linguam Ruthenamedidit*. Posle toga, Katančić je sastavio *Indexlatino-illyricussa* preko 20 000 pojmova, odnosno reči, zaustavljajući se na slovo S 1823. godine, kada se izvesno, ova knjiga i završila (*Lexicon Latino-Croaticum* 1823; Marijanović 1995: 108-110, 119-120).

O Beogradu, odnosno Singidunumu, Katančić je ostavio još jedno zanimljivo delo koje je 1853. godine prevedeno na srpski jezik i objavljeno i u *Glasniku* Društva srpske slovesnosti. Katančić ovde predstavlja istoriju Beograda od najstarijih vremena sve do kraja XVIII veka, s tim što na početku opisuje Beograd u njegovo vreme, tj. pod turskom upravom. Niz srednjovekovnih izvora je nastojao da konsultuje za ovu istoriju, uključujući vizantijske, poput Menandera, Prokopija, kao i Jovana Kinama, kojeg posebno koristi za ugarsko-vizantijske ratove oko Beograda. Od izvora je koristio opet povelju manastiru Krušedolu, kao i Turocijevu hroniku koju spominje kao izvor čak i za XII vek, iako je ista ipak korisnija za XV vek kada je i nastala. U njegovoj istoriji Beograda, Katančić ima mnogo ponavljanja iz svojih drugih dela, a naravno i ovde, iako u manjoj meri, nastoji da dokaže autohtonost Hrvata i Srba na Balkanskom poluostrvu i Panoniji (Katančić 1853: 133-211).

Njegov celokupan doprinos proučavanju srednjeg veka je posebna i velika tema koju bi svakako vredelo posebno istražiti. Njegov pogled na etnogenezu Hrvata, kao i drugih južnih Slovena, zastupljen je i u njegovim geografskim delima, o Dunavu, o antičkom svetu i drugde, koji ovog puta nisu ušli u razmatranje (Kuntić-Makvić 1995: 61-72). Često se bavio epigrafikom i filologijom, te je i tu ostavio značajnog traga u kontekstu proučavanja srednjovekovnih izvora, dakle ne samo pisanih. U želji da prikaže kontinuitet slovenskih naroda sa Ilirima, proučavao je ozbiljno srednjovekovne izvore. U nekim slučajevima ostavio je mnogo traga i njegovi rezultati su korisni. U drugim, pak, bi ga trebalo posmatrati kroz epohu i geografski prostor u kome je živio i stvarao. Iako je koristio vrlo decido termin Hrvat i hrvatski, ipak je za njega jedna šira, ilirsko-slovenska priča, bila presudna i

čini dominantan aspekt stvaralaštva, uključujući i izučavanje srednjovekovnih izvora različite provenijencije.

Boris Stojkovski

MATIJA PETAR KATANČIĆ AND THE STUDY OF MEDIEVAL HISTORICAL SOURCES

Summey

The paper examines the use and study of medieval sources by a Slavonic author Matija Petar Katančić. He has mostly used these sources in order to prove his theory, very popular in Dalmatia, Ragusa, Croatia and Slavonia in his time, that Croats and other Southern Slavic populations are autochthonous in the Balkans and in Pannonia.

Among manuscripts left by Katančić there is a handwritten version of *Getica* by the 6th century historian of the Goths Jordanes, which shows that Katančić studied this work very thoroughly. Besides Jordanes he paid very much attention to the work of Constantine VII Porphyrogenitus. Some other Byzantine sources, Katančić had used when he studied the Roman column nearby Osijek. Furthermore, he left an important trace in medieval epigraphics, as well as in philology. Therefore, he studied also diplomatic and epigraphic sources needed for his historical and philological works.

Keywords: Matija Petar Katančić, Jordanes, Constantine VII Porphyrogenitus, Southern Slavs, medieval sources

BIBLIOGRAFIJA:

Izvori:

Constantine Porphyrogenitus (1985): *De administrando imperio*, edd. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Washington: Dumbarton Oaks

Ferjančić B, ur. (1959): *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*. Beograd: Izdavačka ustanova *Naučno delo*.

Karabová K. (2022): Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum / Filologický a zemepisný obraz Panónčanov. Štúdia, edícia a preklad. Na vydanie pripravila, preložila a štúdiu napísala Karabová K. *Slavica Slovaca* Ročník 57/4. supplementum.

Katanchich M. P. (1794): *Fructusa uctumnales in iugis Parnassi Pannonii maximam partem lecti Latina et Illyrica*. Zagrabiae: typis Episcopilibus.

Katancius P. (1782): *Dissertatio De Colymna Milliaria Ad Eszekvm Reperta*. Eszeki: Typis Ioann. Mart. Diwalt

- Katancsich M. P. (1795): *Specimenp hilologiae et geographiae pannoniorvm in qvo de origine lingva et literatvra croatorum simvl de Sisciae Andavtonii Neviodvni Poetovionis vrbivm in Pannonia olim celebrivm et his interiectarvm via militari Mansionvm sitvs disseritvr*. Zagrabiae: typis Episcopolibus.
- Katančić M. P. (1853): *Spomen Beograda, negdašnjeg Singiduna*,. Posrbio Pavlović L, *Glasnik Društva srbske slovesnosti*, sv5,113–211. (ćirilica)
- Katančić M. P. (1984): *Knjižica o ilirskom pjesništvu izvedena po zakonima estetike*. Osijek: Izdavački centar Revija, Radničko sveučilište "Božidar Maslarić"
- KatancsichM. P. (s. a): *Jornandes seu Jordanus episcopus ravennas de Getarum sive Gothorum origine, & rebus gestis ad Castalium*. Manuscripta P. Petri Katancsich OFM IX, Magyar Ferences Könyvtár, Kézirattár No. 017277
- Kratak osvrt o prozodiji ilirskog jezika. [Brevis in prosodiam Illyricae linguae animadversio]* (1937): Prev. Petravić A, Hrvatsko kolo, knj. 18, 162–164.
- Lexicon Latino-Croaticum (1823), Magyar FerencesK önyvtár. Kézirattár, No. 017223
- Mommsen Th. (1873). *Corpus inscriptionum latinarum.T. III, Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*. Berolini: apud G. Reimerum
- Sveto pismo starog' zakona*. Sv. 1-4.(1831), U Budimu : slovima i troshkom Kraljev. Mudroskupshtine Macxarske.
- Sveto pismo novog' zakona*. Sv. 1-2. (1831), U Budimu : slovima i troshkom Kraljev. MudroskupshtineMacxarske.

Literatura:

- Barišić F. (1952): Prisk kao izvor za najstariju istoriju Južnih Slovena. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 1, 52-63. (ćirilica)
- Barišić F. (1953): O najstarijoj Prokopijevoj vesti o Slovenima. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 2, 25-31. (ćirilica)
- Blažević Z. (2008): *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Castritius H, Rübekel L, Scharf R. (2005): *Sweben*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Auflage. Band 30, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 184–212.
- Christensen, A. S. (2002): *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*. Chicago: University of Chicago Press

- Croke, B. (1987): Cassiodorus and the *Getica* of Jordanes. *Classical Philology*. 82 (2): 117–134.
- Doležal, S. (2014): Who was Jordanes?. *Byzantion*. 84, 145–164.
- Franičević, M, Švelec, Franjo, Bogišić, R, ur. (1974): *Povijest hrvatske književnosti. Knj. 3, Od renesanse do prosvetiteljstva*
- Goffart W. A. (1988): *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550-800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*. Notre Dame: University of Notre Dame Press
- Gortan V. i Vratović V, prir. (1970). *Hrvatski latinisti II. Pisci 17-19. stoljeća*, Zagreb: Matica hrvatska-Zora.
- Impelizzeri S. Rotta S. (1963): *Bandur, (Bandurović), Matteo (Banduri Anselmo Maria)*, U: *Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 5*[https://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-bandur_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-bandur_(Dizionario-Biografico))pristupljeno 8. jula 2023.
- Kovačec A, ur. (2003): *Hrvatska enciklopedija. Tom 5. Hu-Kn*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Komatina P. (2019): Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio and the Byzantine historiography of the mid-10th century. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 59, 39-68.
- Komatina P. (2022): *Konstantin Porfirogenit i rana istorija Južnih Slovena*. Beograd: Vizantološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti (ćirilica)
- Kuntić-Makvić B. (1985): Kako je Ivan Lučić prikazao dolazak Slavena u djelu "De Regno Dalmatiae et Croatiae", *Historijski zbornik* 38. 131-166.
- Kuntić-Makvić B. (1995): *Podrijetlo Hrvata prema Matiji Petru Katančiću u njegovu opisu Podunavlja (Budim 1798.)*. U: Budak N. (ur), *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 61–72
- Marijanović S. (1983): *Povratak zavičajnicima : (književnopovijesne ekspozicije)*. Osijek: Izdavački centar Revija, Radničko sveučilište "Božidar Maslarić"
- Marijanović S. (1995): Matija Petar Katančić, leksikograf, o hrvatskoj leksikografiji i leksikografima. *Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 21 No. 1, 103-120.
- Marijanović S. (2009): *Katančić, Matija Petar*, U: *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=193> pristupljeno 5. jula 2023.
- Matić T. (1945): Katančićev De poesii Illyrica libellus ad leges aestheticae exactus. *Rad HAZU* 280, 148–186.
- Mayorov A. V. (2006): *Velikaya Horvatiya. Etnogenez i rannaya istoriya slavyan*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta

- Pandžić B. (1979). *Katarina Vukčić Kosača (1424-1478)*. U Povijesnoteološkim simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine, Sarajevo: Franjevačka teologija u Sarajevu, 15-25.
- Pinterović D. (1968): O Katančićevu naučnom prvijencu. *Arheološki Vestnik* 19, 393–401.
- Skenderović R. (2006): Sudjelovanje slavonskih franjevaca u nacionalnom pokretu podunavskih Hrvata tijekom 19. i početkom 20. stoljeća. *Scrinia Slavonica* 6, 194-216.
- Sršan S. (1986): Ilirstvo Matije Petra Katančića. *Revija* XXVI, br.2, 5–11.
- Sršan S. (1996): *Životi djela*. U: Znanstveni spomen – skup o Katančiću u Budimpešti 30. XI. 1995.godine. [Zbornik.] Budimpešta: Hrvatska manjinska uprava II. okruga u Budimpešti, 39-54.
- Stojkovski B. (2022): *Rimokatolički kultovi srpskih srednjovekovnih svetitelja*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine-Fondacija *Svetozar Miletić*. (ćirilica)
- Szögi L. (2015): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története képekben-The Illustrated History of the Eötvös Loránd University*, Budapest (ELTE). Budapest: ELTE Eötvös kiadó
- Tošić Đ. (1997): Bosanska kraljica Katarina (1425-1478), *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine* 2, 73-112.
- Tvrtković T. (2008): *Između znanosti i bajke. Ivan Tomko Mrnavić*. Zagreb-Šibenik: Hrvatski institut za povijest-Gradska knjižnica *Juraj Sižgorić* Šibenik
- Živančević M. (1975). *Ilirizam*, u: Povijest hrvatske književnosti knjiga 4, Zagreb: Liber Mladost, 7-48.
- Živančević M. (1985): *Slaviameridionalis*. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik 33/3, 505-543. (ćirilica)
- Živković T. (2009): *Gesta Regum Slavorum II. Komentar*, Beograd: Istorijski institut-Manastir Ostrog

Ivana Vilić¹
Filozofski fakultet u Novom Sadu

UDK: 821.133.1'36:811.163.41'36
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2302
Originalni naučni rad

IZRAŽAVANJE OBELEŽJA DIMENZIONALNOSTI I DIREKTIVNOSTI U FRANCUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Dimenzionalnost izražava geometrijske osobine lokalizatora i objekta lokalizacije i u teoriji konceptualne semantike predstavlja se kao obeležje sa četiri vrednosti – 0DIM (tačka), 1DIM (linija), 2DIM (površina) i 3DIM (zapremina), dok je direktivnost vezana za dinamičke aspekte lokalizacije u prostoru. Francuski i srpski jezik na vrlo sličan način izražavaju odnos prileganja objekta na površinu (dvodimenzionalnost) i odnos sadržavanja u unutrašnjosti lokalizatora (trodimenzionalnost). Kada je reč o punktualnoj i jednodimenzionalnoj konceptualizaciji prostornih odnosa, vezanim za dinamičke aspekte, francuski i srpski jezik se razlikuju. Francuski jezik koristi predlog *à* da izrazi punktualnu konceptualizaciju i put kojim će objekat biti lokalizovan, te tako implicitno izražava Putanju. Srpski jezik, međutim, akuzativom obeležava Putanju i cilj u procesu kretanja.

Ključne reči: spacijalnost; dimenzionalnost; direktivnost; predlog; mesni padeži; francuski jezik; srpski jezik.

UVOD

Semantička obeležja dimenzionalnosti i direktivnosti izražavaju načine konceptualizacije prostora i u analizi spacijalnih odnosa i lokalizacije u prostoru zauzimaju važno mesto, naročito u okviru kognitivnih pristupa proučavanju jezika (Talmy, 2000²; Jackenfoff, 1991; Landau & Jackendoff, 1993). Dimenzionalnost se odnosi na konceptualizaciju geometrijskih karakteristika i lokalizatora i objekta lokalizacije, dok je direktivnost vezana za dinamičke aspekte lokalizacije objekta u prostoru.

Za analizu ovih kategorija značajni su radovi iz oblasti spacijalnosti o kojoj je pisano mnogo i u srpskoj i u francuskoj lingvističkoj literaturi (Ivić, 1957; 1957-1958; Piper, 2001; Vandeloise, 1986; 1987; 1988; Gougenheim, 1949; 1959; Ašić,

¹ ivavilic@ff.uns.ac.rs

² U radu navodimo monografiju L. Talmija (L. Talmy) *Toward a Cognitive Semantics* (2000) u kojoj se nalazi preštampano poglavlje *How Language Structures Space* (str. 177 – 254), a koje je prvobitno štampano u monografiji H. Pick & L. Acredolo, *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*, Springer, Boston, 1983.

2008). Izuzetno velik doprinos u srpskom jeziku dala je Milka Ivić (Ivić 1957; 1957-1958) koja je srpske mesne padeže posmatrala kao sistem, a značenja pojedinih padeža (lokativa, akuzativa, instrumentala, genitiva) definisala u odnosu na kategorije mesta toka radnje ili ograničenosti. O specijalnosti u srpskom i u drugim slovenskim jezicima pisao je Predrag Piper (Piper, 2001) ukazujući na mnogobrojne složene aspekte lokalizacije u prostoru. Detaljnu analizu predložko-padežnih konstrukcija za izražavanje prostornih odnosa u srpskom daju Piper i saradnici u *Sintaksi savremenoga srpskog jezika* (P. Piper i dr., 2005), a njihove funkcije i značenja analizirane su često iz ugla odnosa glagolske radnje i lokalizacije u prostoru, pri čemu su kategorije dinamičnosti i statičnosti, kao i direktivnosti, od suštinske važnosti.

U francuskoj lingvističkoj literaturi posvećenoj specijalnosti, geometrijske osobine prostora, odnosno njegova dimenzionalnost, vrlo često predstavljaju jedan od kriterijuma za analizu predloga kojima se specijalni odnosi u francuskom najčešće izražavaju (Gougenheim, 1949). Važno je pomenuti i Kloda Vandeloaza (Vandeloise, 1986; 1987; 1988) koji je ovoj problematici pristupio iz ugla kognitivne lingvistike i savremena lingvistička istraživanja iz ovog domena usmerio u pravcu istraživanja funkcionalnih koncepata koji često uključuju i vanlingvističke faktore, naročito vizuelnu percepciju.

DIMENZIONALNOST I DIREKTIVNOST KAO KONCEPTUALNA OBELEŽJA

U teoriji konceptualne semantike dimenzionalnost i direktivnost predstavljaju osnovna konceptualna obeležja, pored obeležja ograničenosti i interne strukture. Ova obeležja prvi je definisao američki semantičar Rej Džekendof (Jackendoff, 1991; 1996) povezujući teoriju konceptualne semantike i Marovu teoriju organizacije vizuelne informacije (Marr, 1982). U odnosu na ortogonalne osobine, entitet se može posmatrati kao jednodimenzionalan (linija), dvodimenzionalan (površina), trodimenzionalan (zapremina), a svaki ograničeni entitet može se idealizovano predstaviti kao tačka, odnosno kao objekat bez dimenzije. Tako se dimenzionalnost u teoriji konceptualne semantike (Jackendoff, 1991) predstavlja kao obeležje sa četiri vrednosti: 0DIM, 1DIM, 2DIM, 3DIM. Jednodimenzionalni entitet (linija) može imati orijentaciju ili usmerenje (kao vektor) u određenom pravcu, ali i ne mora, a obeležje direktivnosti se posmatra kao privativno, ili prisutno ili odsutno (\pm DIR).

Sama konceptualna kategorija Prostor može se razložiti na potkategorije Mesto i Putanja. Mesto kao konceptualna potkategorija ima bilo koju od četiri vrednosti obeležja dimenzionalnosti, dok je Putanja samo jednodimenzionalna

(1DIM). Sa druge strane, Mesto nema obeležje direktivnosti (-DIR), dok je Putanja usmerena (+DIR). Drugim rečima, potkategorija Mesto definiše se kao neusmereni Prostor, a Putanja kao jednodimenzionalni usmereni Prostor (Jackendoff, 1991: 29-31).

Koristeći obeležja dimenzionalnosti i direktivnosti, Džekendof pravi paralelu sa konceptualnim kategorijama Stanje i Događaj, kategorijama koje nisu direktno vezane za prostorne odnose, ali jesu za obeležja stativnosti i dinamičnosti. Stanje, poput potkategorije Mesto nema obeležje direktivnosti, dok Događaj ima inherentnu vremensku strukturu koja teče u određenom pravcu, te se definiše kao Situacija sa obeležjem direktivnosti (Jackendoff, 1991: 31). U ovakvom pristupu jasno se uočava uloga stativnosti i dinamičnosti u odnosu na prostorne odnose. Putanja kao jednodimenzionalni Prostor sa obeležjem usmerenosti podrazumeva i prisutnost obeležja dinamičnosti, dok se obeležje statičnosti najčešće vezuje za potkategoriju Mesto. Ova semantička distinkcija naročito je važna za srpski jezik gde se prostorni odnosi i načini njihovog izražavanja na formalno-jezičkom planu kroz predložko-padežne konstrukcije najčešće posmatraju i analiziraju upravo u odnosu na kriterijume dinamičkog i statičkog aspekta (Piper i dr., 2005: 725)³.

Navedeno objašnjenje konceptualizacije prostora i elemenata vezanih za njega koje daje Džekendof u velikoj meri odgovara definisanju regiona u teoriji Leonarda Talmija (Talmy, 2000). Oslanjajući se na Geštalt teoriju u analizi izražavanja prostornih odnosa jezikom, Talmi ukazuje na složene kognitivne i perceptivne mehanizme u procesu lokalizacije objekata u prostoru koji podrazumevaju delineaciju prostora u podsisteme. Jedan od podsistema podrazumeva da se percipira okvir koji sadrži i lokalizuje, pri čemu se razlikuju, s jedne strane, region i lokacija, vezani za statičke odnose, a sa druge strane, putanja i smeštanje u prostor koji uključuju dinamičke odnose. Drugi podsistem podrazumeva objekte koje sadrži prvi podsistem. Objekat može biti pojedinačni entitet, tj. entitet koji ima svoje granice ili može biti skup objekata ili masa koji nemaju granicu kao inherentno obeležje (Talmy, 2000: 180). I u Talmijevom objašnjenju, kao i u Marovoj teoriji (Marr, 1982) uočava se granica kao suštinski element u percepciji objekta, ali i uloga obeležja statičnog i dinamičnog u lokalizaciji objekata u prostoru.

O važnosti regiona u percepciji prostornih odnosa govore i Barbara Landau i Rej Džekendof (Landau & Jackendoff, 1993) u radu posvećenom odnosu između

³ U literaturi se sreće termin *lokativnost* u značenju *stativnosti* (Piper i dr., 2005:725).

spacijalne kognicije i lingvističkih načina izražavanja prostornih odnosa u engleskom jeziku⁴. Ovi autori, doduše, region vezuju za udaljenost objekta lokalizacije u odnosu na lokalizator, te da bi se percipirao i izrazio prostorni odnos između objekta lokalizacije i lokalizatora, potrebno je da oba elementa pripadaju istom regionu. Spacijalni predlozi u engleskom jeziku izražavaju četiri stupnja u odnosu na kriterijum razdaljine: objekat lokalizacije može biti lociran unutar regiona lokalizatora ili objekat lokalizacije može biti smešten van regiona lokalizatora, ali u kontaktu sa njim; treći stupanj podrazumeva lociranje objekta u blizini lokalizatora, dok četvrti stupanj označava udaljen objekat u odnosu na lokalizator. Iako se navedeni opis stupnjeva udaljenosti odnosi na engleski jezik, i francuski i srpski jezik izražavaju veoma slične odnose kada je u pitanju udaljenost objekta lokalizacije i lokalizatora. Pri tome, valja dodati i važnost lokalizacije objekata u odnosu na sistem osa, koji predstavlja takođe jedan od ključnih elemenata u mentalnoj predstavi o položaju objekata u prostoru, ali i lingvističkim načinima izražavanja spacijalnih odnosa u jeziku uopšte (Landau & Jackendoff, 1993).

POVRŠINA (2 DIM) I ZAPREMINA (3 DIM)

I francuski i srpski jezik izražavaju odnos sadržavanja objekta lokalizacije u unutrašnjosti lokalizatora (*dans-u*), kao i odnos u kome je objekat lokalizacije van lokalizatora, ali u kontaktu sa njim, tj. odnos prileganja objekta lokalizacije na površinu lokalizatora (*sur-na*).

U analizi francuskih predloga *dans-u* i *sur-na* Žorž Gugenhajm (Gougenheim, 1949) ukazuje na dimenzionalnost kao obeležje koje ovi predlozi izražavaju. On definiše predlog *dans-u* kao predlog trodimenzionalnog prostora, shvaćenog kao prostora koji podrazumeva svaki odnos unutrašnjosti, sadržavanja, ispunjavanja: *dans la commode-u komodi*, *dans la cour-u dvorištu*. U konceptualizaciji prostora kao trodimenzionalnog važnu ulogu ima granica i uz entitete koji podrazumevaju ograničen prostor koristi se predlog *dans-u*: *dans un pré-na livadi*, *dans un pays-u zemlji*, *dans une propriété-na imanju*. Prostor ne mora biti u potpunosti ograničen, kao u sintagmama *dans la poche-u džepu*, *dans les yeux-u očima*, a kao trodimenzionalni doživljava se i prostor koji reflektuje odraz ili svetlost: *dans le miroir-u ogledalu*, *dans l'eau-u vodi*, *dans le ciel-na nebu*. Granicu

⁴ B. Landau i R. Džekendof (Landau & Jackendoff 1993) svoju analizu baziraju na engleskom jeziku, no mnogi principi koji se tiču mentalnih predstava vezanih za spacijalnu orijentaciju imaju univerzalni karakter.

mogu da čine kuće, drveće ili trava, kao u sintagmama *dans la rue-na/u ulici*, *dans la forêt-u šumi*, *dans l'herbe-na/u travi*. Primeri (1)-(3a) ilustruju neke upotrebe francuskog predloga *dans-u*:

- (1) Je suis si bien dans mon moulin! (AD/LM)
- (1a) Tako mi je lijepo u mome mlinu! (AD/PM)
- (2) ... qui porte le petit Jésus dans ses bras... (AD/LM)
- (2a) ... koja nosi malog Isusa u naručju... (AD/PM)
- (3) Oh! que j'en ai passé dans mon île de ces belles heures... (AD/LM)
- (3a) O! koliko sam takvih časova ... proveo na tome ostrvu! (AD/PM)

U primeru (1)-(1a) predlog *dans-u* izražava odnos unutrašnjosti i sadržavanja, primer (2)-(2a) ilustruje situaciju kada prostor nije u potpunosti ograničen, dok u primeru (3)-(3a) predlog *dans-u* označava ograničen prostor koji se u francuskom konceptualizuje kao trodimenzionalan (*dans mon île*), a koji se u srpskom doživljava kao dvodimenzionalan (*na tome ostrvu*).

Predlog *sur-na* izražava dvodimenzionalan prostor koji podrazumeva prijanjanje u svakom smislu: *sur la commode-na komodi*, *sur le sable-na pesku*, *sur le banc-na klupi*. Površina ne mora biti horizontalna, kao u sintagmi *sur le mur-na zidu*, ali se ovaj predlog najčešće javlja uz entitete koji podrazumevaju horizontalnu površinu: *sur la terrasse-na terasi*, *sur la grève-na žalu*, kao u primerima (4) – (6a):

- (4) ... maître Cornille, assis sur un sac de plâtre ... (AD/LM)
- (4a) ... čiča Kornij sjeđaše na jednoj vreći napunjenoj malterom ... (AD/PM)
- (5) ... c'est la dernière maison à main gauche, sur la route de Saint-Rémy ... (AD/LM)
- (5a) ... u posljednjoj kući s lijeve strane na drumu za Sen-Remi ... (AD/PM)
- (6) ... fifres et tambourins se postaient sur le pont d'Avignon ... (AD/LM)
- (6a) ... frulaši i dobošari razmjestili bi se po avinjonskom mostu ... (AD/PM)

U primerima (4)-(6) francuski predlog *sur* izražava dvodimenzionalnu površinu (*sur un sac*, *sur la route*, *sur le pont*). U srpskim prevodima primera (4a) i (5a) upotrebljen je predlog *na*, dok je u prevodu primera (6a) zbog distributivnog značenja objekta u množini upotrebljen predlog *po* koji takođe ukazuje na dvodimenzionalnu površinu.

Francuski semantičar Klod Vandeloaz (Vandeloise, 1986) kritikuje pristup u kome se francuski predlozi *sur-na* i *dans-u* posmatraju iz ugla dimenzionalnosti i insistira na njihovoj ulozi da izražavaju funkcionalne odnose, predlog *sur-na* odnos *porteur/porté-nosilac/nošeno*, a predlog *dans-u* odnos *contenant/contenu-sadržalac/sadržano*. Valja primetiti, međutim, da funkcionalni odnosi o kojima govori Vandeloaz podrazumevaju obeležje dimenzionalnosti, budući da odnos *porteur/porté-nosilac/nošeno* (*sur-na*) implicira postojanje dvodimenzionalne površine, a odnos *contenant/contenu-sadržalac/sadržano* (*dans-u*) trodimenzionalni prostor. Iako ovakav pogled nije prisutan u njegovoj analizi spacijalnih predloga u francuskom, Vandeloaz izdvaja ova dva predloga nazivajući ih konfiguracijskim (*prépositions configurationnelles*), jer upućuju na konfiguraciju lokalizatora i suprotstavlja ih predlogu *à* koji u francuskom ima, po njegovim rečima, „funkciju lokalizacije⁵” (Vandeloise, 1987: 81).

U literaturi posvećenoj analizi prostornih odnosa u srpskom, predložko-padežne konstrukcije kojima se ovi odnosi izražavaju često se posmatraju u odnosu na semantička obeležja stativnosti, dinamičnosti i direktivnosti, dok se obeležje dimenzionalnosti u ovim analizama ne spominje. Uočava se, međutim, da se predlozi *u*, *na*, *o*, *po* koji se grupišu oko lokativa i akuzativa, analiziraju u odnosu na kategorije „površina” i „unutrašnjost”. Tako Milka Ivić definiše *u* i *na* kao osnovne predloge uz lokativ „koji odgovaraju dvema osnovnim mogućnostima bližeg određivanja mesta radnje (unutrašnjost ili površina)” (Ivić, 1957: 152), a u gramatici P. Pipera i saradnika ovi su predlozi definisani na sličan način, u odnosu na „unutrašnjost lokalizatora” (predlog *u*), odnosno „gornju” ili „bočnu površinu” (predlozi *na*, *o*, *po*) (Piper i dr., 2005: 283). M. Ivić pravi razliku između predloga *u* i *na*, kao osnovnih predloga uz lokativ koji izražavaju pojam unutrašnjosti i površine, i predloga *o* i *po*, „koji, ustvari, nose u sebi takođe pretstavu o ‚površini’, ali sa specifičnim određivanjima (*po* = prostiranje, zahvatanje gornje površine nečega; *o* = dodirivanje ili obuhvatanje u kružnom obliku spoljne površine nečega).” (Ivić, 1957: 152) Iako se geometrijske osobine prostora i njegova dimenzionalnost ne specifikuju kao kriterijum za analizu značenja predložko-padežnih konstrukcija u srpskom, površina kao dvodimenzionalni i unutrašnjost kao

⁵ Funkcija lokalizacije francuskog predloga *à* odnosi se takođe na odnos objekta lokalizacije i lokalizatora, ali u smislu orijentacije i traženja objekta lokalizacije u odnosu na lokalizator (Vandeloise, 1987: 81). O francuskom predlogu *à* biće reči u delu rada posvećenom punktuellnoj konceptualizaciji (0DIM).

trodimenzionalni prostor prisutni su u značenju predložko-padežnih konstrukcija *u*, *na*, *po*, *o* + N_{Loc} i *u*, *na* + N_{Acc} , kao u primerima (7) – (8a):

(7) ... kao očajnici stoje na kamenitoj obali ... (IA/DĆ)

(7a) ... se tenaient comme des désespérés sur la berge pierreuse ... (IA/PD)

(8) ... u svaki sepet stavljan je po jedan dečak ... (IA/DĆ)

(8a) ... dans chacune d'elles on avait mis un enfant ... (IA/PD)

I u srpskom i u francuskom se, dakle, uočava paralelizam u bazičnoj konceptualizaciji prostora kao dvo- ili trodimenzionalnog (površine ili unutrašnjosti, zapremine), a u oba jezika koriste se predlozi *sur-na* (*po*, *o*) odnosno *dans-u* kao orijentiri u procesu lokalizacije.

Srpski predlozi *u* i *na* (*po*, *o*) koji izražavaju dimenzionalne karakteristike lokalizatora moraju se posmatrati i u odnosu na padeže uz koje stoje, lokativ i akuzativ.

Detaljnju analizu mesnih padeža u srpskom daje M. Ivić (Ivić, 1957; 1957-1958) i naglašava da je osnovno značenje lokativa mesto glagolske radnje, pri čemu radnja čitavim svojim tokom obuhvata dato mesto, dok akuzativ označava mesto završetka glagolske radnje. Ona ističe i da „o izboru lokativa odnosno akuzativa ne odlučuje vrsta radnje – kretanje ili mirovanje – već pretstava o njenoj realizaciji” (Ivić, 1957: 151). Drugim rečima, značenje i lokativa i akuzativa vezano je za prostor u kome se odvija lokalizacija, pri čemu akuzativ izražava dinamički aspekt lokalizacije i smeštanje objekta u prostor (kao u primeru (8)), dok lokativ označava mesto lokalizacije (primer (7)). U terminima konceptualne semantike (Jackendoff, 1991) akuzativ u srpskom izražava Putanju, a lokativ Mesto kao deo podsistema koji predstavlja okvir koji sadrži i lokalizuje objekat lokalizacije (Talmy, 2000)⁶. Sa druge strane, predlozi *u* i *na* (*po*, *o*) ukazuju na dimenzionalne karakteristike mesta na kome se vrši smeštanje ili lokalizovanje objekta (primeri (7) i (8)).

U analizi srpskih predložko-padežnih konstrukcija sa prostornim značenjem iz perspektive konceptualnih kategorija uočava se da se obeležja dinamičnosti i statičnosti, koja su najčešće prisutna u proučavanju specijalnosti u srpskom (Piper i

⁶ U izražavanju prostornih odnosa lokativ čini opoziciju sa akuzativom, dok se akuzativ suprotstavlja i instrumentalu, tako da se ova tri padeža nalaze u „opozicionoj korelaciji”, kako kaže M. Ivić (Ivić, 1957-1958: 160). I kada se suprotstavlja instrumentalu (uz predloge *nad*, *pod*, *pred*, *za*, *među*) akuzativ označava mesto završetka radnje, no tada su ova dva padeža vezana za značenje orijentacije objekta lokalizacije u odnosu na lokalizator, pri čemu se orijentacija vrši u odnosu na sistem osa.

dr., 2005), ne vezuju samo za tip glagolske radnje, već za širi okvir lokalizacije u prostoru uopšte. U pojedinim segmentima postoji poklapanje, kao u značenju akuzativa, koji svakako podrazumeva obeležje dinamičnosti i kada se posmatra tip glagolske radnje i kada je u pitanju konceptualna kategorija Putanja, odnosno dinamički aspekt lokalizacije i smeštanje objekta u prostor. Što se tiče lokativa, međutim, valjalo bi praviti razliku između statičkog aspekta lokalizacije u okviru Mesta koje sadrži objekat lokalizacije i u okviru koga se odvija glagolska radnja, i obeležja stativnosti glagolske radnje, jer lokativ u srpskom može da izrazi i dinamičku radnju (vrlo često sa predlogom *po*, ali i drugim predlozima) u okviru datog mesta: *šetati se po parku, hodati po trotoaru, trčati u mestu, vežbati na strunjači*⁷, itd. Kao ilustraciju navodimo primer (9):

(9) Sada se po vas dan i još u neko doba noći smenjivao na kapiji sav taj mnogobrojni i šareni svet... (IA/DĆ)

(9a) Désormais, tout au long du jour et même une partie de la nuit, on voyait s'y succéder une foule de gens différents les uns des autres. (IA/PD)

U primeru (9) imenica *kapija* označava mesto kao okvir u kome se odvija radnja *smenjivati se*. I iako se radi o dinamičnom glagolu, na srpskom je upotrebljena imenica u lokativu da označi lokalizator – *na kapiji*.

Dalje, u pogledu načina konceptualizacije dimenzionalnosti i predstavljanja prostora kao ograničenog, između srpskog i francuskog ima dosta sličnosti, ali i razlika. Najveća razlika između ova dva jezika uočava se u sintagmama *na ostrvu, na livadi, na imanju* (fr. *dans une île, dans un pré, dans une propriété*) koje označavaju horizontalne površine čija granica se u srpskom ne doživljava kao deo dimenzionalnih karakteristika prostora. Entiteti *ulica* ili *trava* u srpskom konceptualizuju se različito u odnosu na vrstu glagolske radnje, što nije slučaj u francuskom – *igrati se na ulici/stanovati u ulici-jouer dans la rue/habiter dans une rue*, odnosno *sedeti na travi/izgubiti nešto u travi-être assis dans l'herbe/perdre quelque chose dans l'herbe*. I na kraju recimo da se nebo u srpskom doživljava kao dvodimenzionalna površina: *na nebu* (fr. *dans le ciel*).

Činjenica da francuski i srpski jezik na veoma sličan način izražavaju dvo- i trodimenzionalni prostor nije iznenađujuća. Naime, kognitivno orijentisani

⁷ M. Ivić takođe ukazuje da uz lokativ može da stoji i dinamičan glagol i navodi primere *jure se po bašti* i *trkaju se po poljani* (Ivić, 1957: 151)

semantičari ističu da je lokalizacija u prostoru složen kognitivni fenomen vezan za vizuelnu percepciju, ali i da je u izražavanju prostornih odnosa često prisutna apstrakcija i simplifikacija geometrijskih osobina i objekta lokalizacije i lokalizatora. U tom smislu, koliko god da je geometrijska struktura objekta ili lokalizatora složena u fizičkom smislu, u konceptualizaciji prostornih odnosa njihove geometrijske osobine biće svedene na jednu od bazičnih formi, površinu ili zapreminu, liniju ili tačku (Talmy, 2000; Landau & Jackendoff, 1993).

PUNKTUELNA KONCEPTUALIZACIJA (0 DIM) I PUTANJA (1 DIM)

Izražavanje dimenzionalnih karakteristika objekta lokalizacije vrlo često nije toliko precizno kao kada je u pitanju lokalizator. L. Talmy napominje da se objekat lokalizacije (koji je najčešće manji) vrlo često svodi na geometrijsku tačku, dok se dimenzionalnost lokalizatora (koji je najčešće veći⁸) preciznije izražava zbog kompleksnih kognitivnih procesa koje lokalizacija u prostoru podrazumeva (Talmy, 2000: 185; Landau & Jackendoff, 1993: 228).

Konceptualizacija prostora kao tačka ili linija, odnosno punktualna i jednodimenzionalna, važna je, međutim, za izražavanje dinamičkog aspekta lokalizacije u prostoru. Uz obeležje direktivnosti, usmereni jednodimenzionalni prostor postaje konceptualna kategorija Putanja.

Francuski jezik poseduje predlog koji na formalno-jezičkom planu izražava punktualnu konceptualizaciju lokalizatora. Radi se o predlogu *à* čije značenje se često suprotstavlja predlozima *sur-na* i *dans-u* u zavisnosti od toga kako se konceptualizuje lokalizator (*à la plage/sur la plage-na plaži; au sud/dans le sud-na jugu*). Govoreći o inherentnom značenju francuskog predloga *à* Gugenhajm (Gougenheim, 1959) kaže da ovaj predlog izražava da se mesto posmatra kao tačka u prostoru pri čemu se u obzir ne uzimaju geometrijske karakteristike prostora. Punktualni karakter predloga *à* potiče od latinskog predloga *ad* koji je imao dva osnovna značenja: značenje pravca kretanja u prostoru i značenje cilja koji je dostignut. Francuski predlog *à* takođe izražava da se lokalizator posmatra kao krajnja tačka u procesu kretanja, pri čemu se njegove konfiguracionijske karakteristike svode na tačku.

⁸ Fizička veličina lokalizatora i objekta lokalizacije ima važnu ulogu u orijentaciji u prostoru. Fizički veći, stabilan i poznat objekat najčešće predstavlja lokalizator, što olakšava nalaženje objekta lokalizacije i orijentaciju u prostoru (Talmy, 2000; Landau & Jackendoff, 1993).

I Vandeloaz (Vandeloise, 1988) na vrlo sličan način analizira upotrebu francuskog predloga *à* i ističe da ovaj predlog prvenstveno označava da lokalizator ima funkciju repera u procesu lokalizacije. To znači da lokalizator uveden predlogom *à* označava usmerenje i pravac u toku kretanja, odnosno put kojim će objekat biti lokalizovan⁹. Ovom značenju francuskog predloga *à* doprinosi i činjenica da on, osim kada se pozicija govornika poklapa sa lokalizatorom, ističe distancu između govornika i lokalizatora. I distanca utiče da se objekat percipira kao tačka, budući da u procesu definisanja cilja i putanje koja vodi do njega, konfiguracijske osobine lokalizatora postaju nevažne. Kao primer upotrebe predloga *à* Vandeloaz navodi rečenicu: “*Allo Léopold, je suis à l’arène*” (Vandeloise, 1988: 132). Iako se govornik nalazi u areni, izabraće predlog *à* da bi sagovorniku ukazao na put kako da stigne do njega. Francuski predlog *à*, dakle, učestvuje u izražavanju cilja u procesu kretanja i implicitno označava Putanju u toku kretanja. Primeri (10) – (12a) ilustruju upotrebu francuskog predloga *à*:

- (10) Une fois, s’avançant au bord d’un plateau ... (AD/LM)
- (10a) Jedanput, uspevši se na rub jedne kose ... (AD/PM)
- (11) ... j’arrivais au sommet du phare (AD/LM)
- (11a) ... dospio sam u vrh svjetionika ... (AD/PM)
- (12) Venez-vous au cimetière ? (AD/LM)
- (12a) Hoćete li da odemo do groblja? (AD/PM)

U rečenicama na francuskom (primeri (10) – (12)) iza glagola kretanja stoji predlog *à* koji označava cilj kretanja. U srpskim prevodima primera (10a) i (11a) upotrebljene su imenice u akuzativu pred kojima stoje predlozi *na* i *u*, dok u primeru (12a) stoji imenica u genitivu kojim je označena granica u kretanju.

U srpskom jeziku punktualna konceptualizacija nije izražena na formalno-jezičkom planu. Srpski jezik, međutim, akuzativom obeležava dinamički aspekt lokalizacije u prostoru i označava mesto završetka glagolske radnje, odnosno akcije kretanja (Ivić, 1957; 1957-1958). Bilo da izražava neposrednu lokalizaciju uz predloge *u*, *na*, *o* + *N_{Acc}* (*sipati vode u čašu-verser de l’eau dans le verre, staviti*

⁹ Upotrebu predloga *à* uz glagole kretanja u francuskom jeziku, K. Vandeloaz objašnjava upravo implicitnom putanjom koju ovaj predlog označava. Naime, na osnovu principa anticipacije (*le principe d’anticipation*) koji je on formulisao, statički predlozi, a među njima je i predlog *à*, uz glagole kretanja označavaju poziciju koju objekat ima nakon kretanja (Vandeloise, 1987).

knjigu na sto-poser le livre sur la table) ili posrednu lokalizaciju uz predloge *nad, pod, pred, za, među, uz* + N_{Acc} (*stići pred vrata-arriver devant la porte, staviti pod krevet-mettre au-dessous du lit*) akuzativ označava da lokalizator predstavlja cilj, krajnju tačku koja je dostignuta u procesu lokalizacije u prostoru. Pri tome je objekat lokalizacije prešao putanju, koja se može posmatrati kao fizički entitet, odnosno put u slučaju glagola kretanja, ili zamišljena putanja kada se radi o tranzitivnim glagolima. U tom smislu akuzativ u srpskom označava jednodimenzionalno koncipiran prostor, odnosno, putanju (1DIM) koja ima usmerenje. U definicijama akuzativa (Piper i dr., 2005) se i ističe da u slučaju izražavanja adlativnosti glagol ima obeležje direktivnosti, pored obeležja dinamičnosti. I ovde, međutim, kao što je naglašeno i u prethodnom delu rada, valja praviti razliku između tipa glagolske radnje i načina konceptualizacije prostora. Putanja, kao jednodimenzionalno konceptualizovan prostor može da ima obeležje direktivnosti i tada označava put kojim teče glagolska radnja i koja ima obeležje dinamičnosti.

Putanja se, međutim, može posmatrati i kao prostor koji sadrži statičke odnose. Srpski jezik ove odnose izražava predlozima *uz, niz, kroz* koji, pored toga što mogu da stoje i uz dinamične glagole (*popeti se/spustiti se niz stepenice, proći kroz tunel*), stoje i uz statične glagole i izražavaju položaj objekta lokalizacije u odnosu na mesto konceptualizovano kao jednodimenzionalna linija (*kuće se nalaze uz/niz obalu, put vodi kroz selo*). U oba slučaja jednodimenzionalni prostor izražava akuzativ, kao u primerima (13) – (14a):

(13) Pruga je išla niz Drinu... (IA/DĆ)

(13a) La voie suivait la Drina en aval (IA/PD)

(14) ... usku kamenu stazu koja ide... uz Drinu ... (IA/DĆ)

(14a) ... un étroit sentier de pierre qui ... remonte la Drina ... (IA/PD)

U primerima (13) i (14) glagol *ići* nema značenje glagola kretanja, već označava položaj objekata (pruge i staze) u odnosu na obalu reke koja se može predstaviti kao linija, tj. jednodimenzionalni prostor. U prevodima na francuski jezik (13a) i (14a) upotrebljeni su izraz *en aval*, kao i glagol *remonter* da označe položaj objekata uz jednodimenzionalno koncipiran prostor.

ZAKLJUČAK

Na osnovu prikazane analize načina izražavanja semantičkih obeležja dimenzionalnosti i direktivnosti u francuskom i u srpskom jeziku, uočava se da oba jezika na vrlo sličan način izražavaju odnos prileganja objekta lokalizacije na površinu, tj. dvodimenzionalnost (2DIM), kao i odnos sadržavanja objekta lokalizacije u unutrašnjosti lokalizatora, odnosno trodimenzionalnost (3DIM). Za izražavanje dvodimenzionalne površine francuski upotrebljava predlog *sur*, a srpski predloge *na* (*o, po*) $+N_{Loc}/N_{Acc}$, dok se za trodimenzionalnu zapreminu u francuskom koristi predlog *dans*, a u srpskom konstrukcija $u+N_{Loc}/+N_{Acc}$. U pogledu načina konceptualizacije prostora kao dvo- ili trodimenzionalnog, između francuskog i srpskog postoje manje razlike, budući da u francuskom jeziku granica ima značajnu ulogu u definisanju prostora kao trodimenzionalnog, što u srpskom nije uvek slučaj (*dans une île-na ostrvu, dans une propriété-na imanju*).

Kada je reč o dinamičkim aspektima lokalizacije u prostoru koji podrazumevaju obeležje direktivnosti, kao i punktuelnu (0DIM) i jednodimenzionalnu (1DIM) konceptualizaciju prostora, između francuskog i srpskog jezika postoje značajne razlike. Francuski jezik punktuelnom konceptualizacijom kroz predlog *à* izražava značenje pravca kretanja, a lokalizator uveden ovim predlogom konceptualizuje se kao tačka dostignuta u toku kretanja. Na ovaj način francuski jezik implicitno izražava konceptualnu kategoriju Putanja koja predstavlja usmereni jednodimenzionalni prostor. Srpski jezik, međutim, na formalno-jezičkom planu izražava cilj u toku kretanja oblikom akuzativa. Akuzativ u srpskom jeziku izražava jednodimenzionalno konceptualizovan prostor, i kada je reč o dinamičkim odnosima, kada označava Putanju (*ići u pozorište*), i kada se radi o statičkim odnosima uz predloge *uz, niz, kroz* (*kuće se nalaze uz put*).

Ivana Vilić

EXPRESSION OF DIMENSIONALITY AND DIRECTIONALITY IN FRENCH AND IN SERBIAN

Summary

The paper presents the analysis how the features of dimensionality and directionality are expressed in French and in Serbian. In the theory of conceptual semantics (Jackendoff 1991) dimensionality conveys the geometrical properties of the ground and it is defined as a four value category – a point (0DIM), a line (1DIM), a surface (2DIM) and a volume (3DIM). The feature of directionality refers to dynamic aspects of spatial relations: the directed one-dimensional line becomes the Path. Although on the syntactic level French and Serbian use

different means to express spatial relations, French using prepositions, while Serbian possesses a rich spatial preposition+case system, both languages express the relation of the object to the surface (2DIM) and to the volume (3DIM) in a similar way. French uses the preposition *sur* to express the location of the object on the surface and *dans* in the volume. In Serbian too, the prepositions *na* (*o, po*)+ N_{Loc}/N_{Acc} indicate the position of an object on the surface and $u+N_{Loc}/N_{Acc}$ in the volume. On the other hand, there are considerable differences between these two languages in the expression of punctual and one-dimensional relations. In French the preposition *à* denote the punctual conceptualization conveying that the object is referred to as a goal and a landmark in the process of movement. In that way the french preposition *à* implicately denotes the Path. Serbian, however, on the formal level indicates the Path and the goal reached in movement by the accusative. In that way, French and Serbian express differently the dynamic aspects of spatial relations, French using the punctual conceptualization of the ground, while Serbian indicates the goal by one-dimensional Path expressed by the accusative.

Key words: spatial relations; dimensionality; directionality; preposition; spatial cases; French; Serbian.

LITERATURA:

- Ašić, T. (2008). *Espace, Temps, Prépositions*. Genève : Librairie Droz S. A.
- Gougenheim, G. (1949). L'espace à deux dimensions et l'espace à trois dimensions en français. *Journal de psychologie normale et pathologique*, n° 17??, 35-52.
- Gougenheim, G. (1959). Y a-t-il des prépositions vides en français? *Le Français moderne*, 27, 1-25.
- Ivić, M. (1957). Jedno poglavlje iz gramatike našeg modernog jezika – sistem mesnih padeža. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 2, 145-158.
- Ivić, M. (1957-1958). Sistem predložkih konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, vol. 22, n° 1-4, 141-161.
- Jackendoff, R. (1991). Parts and boundaries. *Cognition*, 41, 9-45.
- Jackendoff, R. (1996). The Proper Treatment of Measuring Out, Telicity, and Perhaps Even Quantification in English. *Natural Language & Linguistic Theory*. 14: 305 – 354. (<http://www.jstor.org/stable/4047853>)
- Landau, B. – Jackendoff, R. (1993). “What” and “where” in spatial language and spatial cognition. *Behavioral and brain sciences*, n° 16, 217-265.
- Marr, D. (1982). *Vision*. San Francisco : W. H. Freeman & Co.
- Piper, P. (2001). *Jezik i prostor*. Beograd : Čigoja štampa.

- Piper, P. et al. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika*. Beograd – Novi Sad : Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU-Beogradska knjiga-Matica srpska.
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics I*. MIT Press.
- Vandeloise, C. (1986). *L'espace en français*. Paris: Éditions du Seuil.
- Vandeloise, C. (1987). La préposition à et le principe d'anticipation. *Langue Française*, 76, 77–111.
- Vandeloise, C. (1988). Les usages spatiaux statiques de la préposition à. *Cahiers de lexicologie*, 53, 119–148.

KORPUS

- AD/LM – Daudet, A. (1985). *Lettres de mon moulin*. Paris: Le Livre de Poche.
- AD/PM – Dode, A. (1974). *Pisma iz mog mlina*. Sarajevo: Veselin Masleša. (traduction: Tanja Dugonjić).
- IA/DĆ – Andrić, I. (1976). *Na Drini ćuprija*. Beograd: Prosveta.
- IA/PD – Andrić, I. (1994). *Le Pont sur la Drina*. Paris: Belfond. (traduction: Pascale Delpech).

Mirjana Sekulić*
Facultad de Filología y Artes
Universidad de Kragujevac

UDC: 82.09:821.134.2-992.09 Blaaco Ibáñez U.
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2361
Originalni naučni rad

LA IMAGEN DE LOS SERBIOS EN EL RELATO NOCHE SERVIA DE BLASCO IBÁÑEZ

Siguiendo los planteos teóricos de la imagología, en el presente artículo proponemos analizar la imagen de los serbios en el relato «Noche servia» de Vicente Blasco Ibáñez, publicado en el libro *El préstamo de la difunta y otros cuentos* (1921). Este escritor español dejó una imagen (bastante negativa) del pueblo serbio en el libro de viajes *Oriente* (1907) y una descripción del mismo en *Historia de la Guerra Europea* (1914–1921). Con la Primera guerra mundial, bajo influencia de su francofilia, Blasco Ibáñez cambia su perspectiva y construye una imagen positiva de los serbios. En el artículo vamos a hacer el análisis sincrónico de la imagen serbia, es decir, la interpretaremos en el cuento «Noche servia». Partimos de las ideas de los imagólogos de que la imagen del Otro es un constructo, una representación de naturaleza discursiva cuyo uso revela el funcionamiento de una ideología.

Palabras clave: Vicente Blasco Ibáñez, Noche servia, imagología, imagen, serbios, Primera guerra mundial

IMÁGENES NACIONALES Y LA IMAGOLOGÍA

El carácter nacional, tal y como está comprendido hoy por los estudios imagológicos, es el conjunto de características que diferencian un pueblo del otro (Leersen, 2009c: 113). El carácter nacional se refiere a un conjunto de atributos representativos de un pueblo y destacados en comparación con sus otras características. Juntos, estos atributos crean un «efecto de tipicidad» (Leersen, 2007b: 450–451; 2009c: 114–115). A la vez, su consecuencia es la repetición reduccionista de los atributos y creación de los clichés, considera el mismo teórico.

Por lo tanto, la imagología no interpreta los caracteres nacionales sino las imágenes o representaciones de los caracteres nacionales. Lo que importa no es el carácter de un pueblo sino la forma en que otros lo ven. En la terminología de Joep Leersen (2016: 16–19) estas imágenes se denominan etnotipos – lo que en un discurso separa a un pueblo de los demás. Para Leersen las representaciones del carácter nacional y el temperamento de un pueblo son de naturaleza discursiva, de

* msekalic@filum.kg.ac.rs

ahí, hay que investigar sus efectos poéticos y retóricos, así como la ideología en el fondo de su construcción.

La imagología se enfoca en las características atribuidas a un pueblo, es decir, la forma en la que se manifiestan las imágenes, así como en su papel en los encuentros culturales, con el fin de realizar su deideologización (Sekulić, 2019: 15). Se trata de cuestionar imágenes, prejuicios, estereotipos que transmite la literatura, partiendo de la convicción de que estas representaciones superan el hecho literario y la imaginación artística de un autor (Martí, 2005: 384). Detrás de las imágenes existe un valor ideológico, ya que la obra literaria resume las ideas que un autor comparte con su entorno cultural y social. Cabe considerar, en palabras de Moura (2009: 152), la interpretación mutua de los pueblos e imágenes creadas, ya que la sociedad a través de la literatura descubre la ilusiones que mantiene sobre las diferencias nacionales. La imagología se centra en las complejas relaciones entre la realidad y su percepción, imaginación y proyección en las representaciones nacionales y discute los procesos de construcción de las imágenes del Otro. Según los estudios de imagología literaria, la imagen del Otro es una práctica que articula o construye la realidad (Leersen, 2009c: 101).

La imagen, el estereotipo y el prejuicio actúan como si tuvieran referencialidad, aunque no la tengan, de ahí, según Mendez Coutinho (2000: 95), cabe cuestionar los efectos de ese intento de referencialidad que consiguen en un texto literario. En ese sentido Pageux (1994: 104–105) advierte que, a pesar de la ilusión de la referencialidad, no se debe interpretar si la imagen corresponde con la realidad histórica y social.

Para los imagólogos, cada imagen es una interpretación y construcción de la realidad (Leersen, 2009a: 174), pero es importante estudiar las condiciones en las que la imagen se comprende como auténtica y acepta como tal. La imagen revela las relaciones interculturales y por tanto llega a ser un hecho cultural y social. Según Pageaux (1994: 107–111), en un momento histórico determinado y en una cultura determinada no se puede escribir cualquier cosa sobre el Otro. Por eso, cabe interpretar el contexto histórico e intereses políticos en los que se basa la aparición de ciertas imágenes sobre otro pueblo.

El cuestionamiento de las imágenes suele revelar el funcionamiento de ideologías. Por tanto, cabe pensar en los efectos que la imagen puede tener en la realidad y la vida social. La recepción del texto puede determinar el uso y la difusión de las representaciones nacionales. Los imagólogos parten de la idea de que los textos literarios representan un medio importante para formar, difundir y mantener estereotipos nacionales (Fischer, 2009: 45; Leersen, 2009a: 178; Leersen, 2009b: 93). El contexto de la prosa ficcional es idóneo para su difusión ya que los

lectores no cuestionan su veracidad y confían en lo escrito. Así hacen posible que las representaciones nacionales duren más y sean más eficaces que las creadas en los textos políticos (Leersen, 2009a: 178; Leersen, 2009c: 113; Sindram, 2009: 79). Por eso cabe indagar en la influencia del cuento «Noche servia» sobre la recepción positiva de la imagen serbia en España.

IMAGEN DE LOS SERBIOS EN LA OBRA DE BLASCO IBÁÑEZ – LÍNEA DIACRÓNICA

Según D-H. Pageaux (2007: 60–61), el estereotipo nacional es tanto un producto como una expresión de un periodo. Es tarea de imagólogos analizar su desarrollo y la transformación que sufre, identificando el momento histórico en el que ocurrió. En este trabajo no vamos a ahondar en los cambios que ha presentado el estereotipo sobre los serbios, sin embargo, marcaremos los momentos y las condiciones en que ocurrieron, para contextualizar la imagen de los serbios que se construye en el cuento «Noche servia».

De hecho, Vicente Blasco Ibáñez deja sus primeras valoraciones del pueblo serbio en el libro de viajes titulado *Oriente* de 1907. En este libro el autor relata su viaje desde Francia a Estambul, pasando por Serbia. Durante su breve estancia en este país Blasco Ibáñez visita Belgrado y los alrededores de Niš. Influido por el reciente asesinato del rey Alejandro I y la reina Draga Mašin, el viajero español percibe una atmósfera de precaución y el deseo de aislar el país del resto de Europa (Blasco Ibáñez, 1919). Los personajes clave que el viajero percibe en su alrededor son los hombres uniformados: policías, gendarmes, militares y popes. En sus rostros reconoce un aspecto inquietante y violento que amenaza con la aparición del «servio belicoso de otros tiempos, que fué el más implacable de los guerreros» (Blasco Ibáñez, 1919). La valoración definitiva de la capital serbia que deja para sus lectores es un fingimiento de la civilización occidental.

Unos años más tarde, con el estallido de la Primera guerra mundial, debido a las circunstancias, Blasco Ibáñez volverá al tema serbio. En 1914 comienza a publicar sus crónicas de la guerra en el periódico *El Pueblo* y pronto anuncia e inicia un proyecto más amplio – *Historia de la guerra europea* en nueve tomos. Según Rodríguez Magda (2014/15: 214), «ese claro interés comercial está apoyado por su más sincera adhesión a la causa francesa». Sin embargo, como prosigue la citada autora «Un entusiasmo que le hace tomar partido de forma tan radical en su francofilia que, por un lado, le granjea las simpatías del país, y por otro nubla la objetividad de sus escritos, convertidos en prosa de combate» (Rodríguez Magda, 2014/15: 215).

En su *Historia* Blasco Ibáñez interpreta las causas de la guerra y ahonda en la discusión sobre el papel y el destino de Serbia. El autor insiste en el odio de Austria y la Triple Alianza contra los serbios, debido a las pretensiones imperialistas de Austria que desea lograr una posición de poder en los Balcanes. Krinka Vidaković Petrov (2009: 46) destaca que Ibáñez en su obra marca un paralelismo entre Francia y Serbia a través de la comparación del comportamiento de Austria en Bosnia y Alemania en Alsacia y Lorena. En su *Historia de la Guerra europea* el autor español, influido por su francofilia y por estar en Francia rodeado de los materiales documentales franceses, construye la imagen del pueblo serbio como una contraposición de los austríacos y alemanes imperialistas. De Serbia dice que es «nacional y victoriosa, independiente y parlamentaria, tolerante y democrática» (Blasco Ibáñez, 1920 (III): 313). La imagen de los serbios se vuelve positiva en comparación con las representaciones en *Oriente*: «valeroso ejército serbio» (Blasco Ibáñez, 1920 (VI): 29); «pequeño y heroico pueblo» (Blasco Ibáñez, 1920(I): 567), etc.

Observamos que algunas representaciones son actualizadas o activadas en un contexto nuevo en forma de oposición a la representación anterior. En el contexto de la guerra las nuevas interpretaciones intentan justificar la antigua imagen negativa de los serbios y la violencia que se les atribuía antes. Un etnotipo puede ser sustituido por su oposición (Leersen, 2009c: 110) o puede obtener connotaciones diferentes influido por el contexto histórico y político. En el caso de Blasco Ibáñez se trata de su francofilia que le hace cambiar de actitud ante los serbios – de un país lleno de uniformes y abrumado por la atmósfera de desconfianza, donde el ejército decide el destino de los reyes Serbia se convierte en un país heroico, victorioso, tolerante, etc. La misma circunstancia política, histórica e ideológica es determinante para la construcción de la imagen positiva del pueblo serbio en el cuento «Noche servia».

EL NARRADOR Y LOS SERBIOS EN «NOCHE SERVIA»

Según Pérez Gras (2016: 17), después de interpretar las condiciones de producción del texto – la Primera guerra mundial y la francofilia de Blasco Ibáñez – en un análisis imagológico hay que llevar a cabo el análisis léxico y estructural del cuento. La interpretación del discurso blasquiano revela cómo la representación de los serbios en el cuento «Noche servia» es una construcción con efectos retóricos e ideológicos.

El cuento «Noche servia» fue publicado en 1921 dentro de la antología *El préstamo de la difunta*. La acción está situada en 1916, en plena guerra, y se

desarrolla una noche en París. Podemos distinguir entre el relato marco y la otra historia que se desarrolla dentro de este marco. Iniciando la historia en primera persona de plural el narrador nos coloca dentro de la historia junto a él y las otras figuras ficcionales. Nos introduce en la atmósfera de una noche cuando el grupo formado por el narrador, un escritor francés y dos capitanes serbios, al ver los teatros y restaurantes cerrados, se dirigen a un hotel cuyo bar seguía abierto. En este relato marco el narrador es uno de los protagonistas que define sus primeras impresiones del hotel mediante expresiones como: un refugio de la guerra, una ilusión de la paz, como si fuera «antes de la guerra» (Blasco Ibáñez, 1921). De hecho, la atmósfera del salón está formada por luces fuertes, suena música romántica, las mujeres son «elegantes y pintadas», hay risas, canto, baile. Sin embargo, un elemento delata la falsedad de esta imagen de la preguerra: los hombres no visten frac sino uniformes que contrastan con la luz y elegancia del salón con su aspecto sombrío y polvoriento. Entre ellos el narrador reconoce varias naciones y repite una de las ideas que ya había expresado Blasco Ibáñez en *Los cuatro jinetes del Apocalipsis* – la comunidad y solidaridad entre los pueblos en la guerra. Se introducen más motivos que denuncian la situación socio-histórica actual y su contraste con el ambiente de la noche descrita: «Gocemos locamente, hermanos, que mañana hemos de morir» (Blasco Ibáñez, 1921).

Como narrador en primera persona, el protagonista actúa desde su posición interna y juzga los personajes que encuentra basando sus opiniones en la visión directa de los acontecimientos. La primera valoración de los personajes serbios está relacionada con su aspecto exterior – «son jóvenes» – seguida por la segunda apreciación estereotipada: «parecen satisfechos de que las aventuras de su patria los hayan arrastrado hasta París, ciudad de ensueño que tantas veces ocupó su pensamiento en la bárbara monotonía de una guarnición del interior» (Blasco Ibáñez, 1921). En el fragmento seleccionado el autor repite una de las ideas anteriormente expresada en *Oriente* – la del ansia de los serbios por acercarse o asemejarse a los occidentales, principalmente los franceses. París en las obras de Blasco Ibáñez seguirá siendo la luz que atrae a los pueblos lejanos.

La siguiente característica que el narrador remarca en los serbios presentes es que «saben contar». Serbia, según él, es un «país donde casi todos son poetas» (Blasco Ibáñez, 1921), una actitud generalizada cuyo origen sitúa en la obra de Lamartine. Refiriendo a sus escritos sobre Serbia, el narrador del cuento «Noche servia», repite sin cuestionar las impresiones del francés y escondiéndose detrás de sus afirmaciones. En esta imagen se subraya la estimación de la poesía en Serbia que sirve para conservar la memoria de los acontecimientos nacionales, es decir, Blasco Ibáñez compara a los «guzleros» con los historiadores. La imagen creada se

revela no solo como una interpretación de la realidad sino también como una construcción intertextual. Esta forma en la que el autor español subraya lo que ha elegido de otros textos anteriores nos evidencia su manera de crear sentido y una vez más manifiesta su deuda con la cultura, literatura e ideología francesa.

Al mismo tiempo el narrador califica el país en cuestión como espacio de pastores y guerreros, abriendo otro campo léxico en relación con la identidad de los serbios. El mismo léxico es utilizado por el autor para definir el pueblo serbio en *Historia de la guerra europea* en varias ocasiones. En una de ellas hasta indaga en las causas de tal representación de los serbios: «Esta confederación de tribus pastoriles tuvo que hacerse guerrera por la necesidad de mantenerse á la defensiva durante los revueltos tiempos medioevales» (Blasco Ibáñez, 1920 (I): 564–565). El autor valenciano presenta una constante en su identificación de los serbios con el pueblo de guerreros y pastores. El discurso estereotipado y generalizado a veces en su base contiene atributos que se convierten en una constante para identificar al Otro. Esa misma representación puede obtener connotaciones nuevas en contextos diferentes – los serbios como el pueblo guerrero son elogiados en el marco de la Primera guerra mundial a diferencia de las impresiones anteriores que Blasco Ibáñez expresó en el libro de viajes *Oriente*.

Después de introducir que uno de los rasgos destacados de los serbios es que «saben contar», el narrador transcribe en forma de una lista los principales motivos del relato de los capitanes serbios que sirven para reconstruir «las miserias de su retirada hace unos meses» (Blasco Ibáñez, 1921). La enumeración de las miserias es en realidad un recorrido por las imágenes más impactantes de los horrores de la guerra que con su brevedad y concisión consiguen crear fuertes efectos retóricos e ideológicos en la recepción del cuento. Termina con la descripción de la retirada del viejo rey Pedro, elogiado por su desafío al destino, hacia el cual Blasco Ibáñez pronunciaba su profundo respeto en *Historia de la Guerra europea*.

Por un lado, el narrador parece asumir una posición distante que le permite cumplir con su deseo de «examinar» a los personajes presentes, pero por otro lado se percibe la subjetividad con la que está observando la situación. El narrador casi ignora la presencia de un francés en la compañía y solo se fija en los dos capitanes serbios. Luego descubre su implicación personal y la actitud ante los serbios descritos al referirse a ellos como: «mis servios». En primer lugar, el narrador presta atención al aspecto físico de los capitanes serbios. Los atributos con los que construye su impresión de los dos jóvenes son: duros, esbeltos, carnosos. La segunda característica física notable en ellos es la forma de su nariz: «extremadamente aguileña». Esta forma le sirve al narrador para igualarla con «un

verdadero pico de ave de combate» (Blasco Ibáñez, 1921). La tercera característica de la fisonomía de los serbios se reconstruye mediante la descripción de una «media melena de peluquero heroico» (Blasco Ibáñez, 1921). La siguiente frase del narrador une lo físico y el temperamento en una forma de conclusión sobre el carácter de los dos serbios: «Son el hombre ideal, el ‘artista’, tal como lo veían las señoritas sentimentales de hace cuarenta años, pero con uniforme color de mostaza y el aire tranquilo y audaz de los que viven en continuo roce con la muerte» (Blasco Ibáñez, 1921). El carácter serbio, en la interpretación del escritor valenciano, junta lo sentimental con la valentía en la guerra.

La valentía de los guerreros serbios luego se transpone del plano histórico al mítico a través de las reminiscencias de las gestas serbias. El narrador iguala los acontecimientos históricos recientes con las hazañas remotas del Cid serbio – Marco Cralievich. El enemigo de los serbios en la Primera guerra mundial se compara con las figuras míticas contras las que luchaba el héroe épico serbio. De esta manera explica que los capitanes serbios «han vivido hace unas semanas la existencia bárbara e implacable de la humanidad en su más cruel infancia» (Blasco Ibáñez, 1921).

El narrador protagonista del relato-marco pronto se convierte en el testigo que observa las acciones de otros personajes, los escucha y transcribe la historia que le refiere uno de los capitanes serbios. Siendo testigo de cómo el capitán relata su historia sobre la retirada hacia el Adriático, consigue crear efecto de referencialidad. Sin embargo, su conocimiento se limita a lo relatado por el serbio y se percibe su punto de vista subjetivo en la forma de transmitir la historia del otro. El narrador no maneja la información fuera de lo que le cuenta el capitán, pero es él que organiza y presenta la historia escuchada con la elección de palabras y el tono. Así empieza a contar la experiencia de la retaguardia que dirigía el capitán. Hace un resumen, de nuevo un breve recuento de varias imágenes impactantes de las masas de campesinos, mujeres y heridos que se iban arrastrando, seguidos por los disparos, los muertos, etc. El enemigo, según el comentario del narrador, es múltiple: «¡Son tantos contra ellos!» (Blasco Ibáñez, 1921). Luego el narrador se centra en la angustia del capitán al recordar los heridos y la falta de respuesta a la pregunta qué hacer con ellos. Krinka Vidaković Petrov (2009: 55) percibe en el cuento de Blasco Ibáñez una sugerencia del simbolismo de la narración bíblica del sacrificio de Isaac. El capitán serbio, al que piden clemencia y muerte digna varios heridos, se convierte en Abraham, cumpliendo su deber, que recuerda con la más profunda angustia. El pueblo serbio, cabe concluir, según Vicente Blasco Ibáñez, es el pueblo que más teme perder su libertad que su vida. El orgullo y el miedo histórico de los antiguos enemigos – turcos y búlgaros – hace que los heridos serbios elijan la

muerte de mano de uno de los suyos. La insistencia en el sonido, onomatopeya del golpe de sable que va repitiendo el joven capitán recordando los hechos, y va transcribiendo el narrador del cuento, nos deja claro de lo que era la visión de los serbios en la Primera guerra mundial construida por Vicente Blasco Ibáñez en el cuento «Noche servia».

A MODO DE CONCLUSIÓN

Vicente Blasco Ibáñez escribe el cuento «Noche servia» bajo la influencia de la experiencia personal del pueblo serbio y la francofilia intensificada con la Primera guerra mundial. Hallándose en Francia durante la guerra y ejerciendo la labor de cronista de la guerra, el autor lee los artículos, estudios, entrevistas con el tema de la guerra. Manejando como fuentes principales los periódicos franceses, Blasco Ibáñez asume actitud positiva ante los serbios en la guerra. Esta influencia se reconoce en su obra literaria con el tema de la guerra y posteriormente de forma especial en el cuento «Noche servia».

A través del cambio de posición del narrador Blasco Ibáñez consigue introducir al lector en la atmósfera del cuento de forma espontánea para luego hacerle escuchar una historia de los horrores de la guerra contada por su protagonista. Convirtiéndose en el narrador testigo, intenta mantener cierta distancia de lo relatado, sin embargo, con la selección de palabras y el tono de la descripción de los capitanes serbios, se reconoce su actitud subjetiva y positiva ante ellos.

Todas las características atribuidas al pueblo serbio mediante la generalización típica del discurso estereotipado se emplean en función de construir la imagen de un pueblo guerrero, tal y como el autor lo ha definido en el primer lugar. Blasco Ibáñez selecciona las características que son representativas y destacadas en comparación con otros atributos del mismo pueblo para remarcar este carácter específico de los serbios. Esta representación del pueblo guerrero, cabe subrayar, tiene connotación positiva debido a la interpretación francesa de las causas de la Primera guerra mundial. Todos los atributos físicos de los capitanes «examinados» forman parte de un campo léxico relacionado con la guerra (aspecto duro, nariz como pico de ave de combate, melena de peluquero heroico, tranquilidad y audacia en contacto de los militares con la muerte) y apuntan hacia la percepción blasquiana de los serbios como unos héroes valientes y listos para enfrentarse a las peores situaciones bíblicas de la guerra, tales como vivió y estuvo relatando uno de los capitanes serbios. Blasco Ibáñez expresa su profundo respeto por los serbios, víctimas de las atrocidades de la Primera guerra mundial.

Mirjana Sekulić

THE IMAGE OF THE SERBS IN THE STORY "NOCHE SERVIA" BY BLASCO
IBÁÑEZ

Summary

In the present article, following the theoretical approaches of literary imagology, we propose to interpret how Vicente Blasco Ibáñez, Spanish author, is constructing the image of the Serbs in his story "Noche servia", published in the book *El préstamo de la difunta y otros cuentos* (1921). The first time this author from Valencia left written some impressions on Serbian people was in 1907 when he travelled from France to Turkey and spent few days in Serbia. The result of this travel was the travelogue *Orient* where he presented very negative image of Serbian people. With the First World War, Blasco Ibáñez changed his perspective and built a positive image of the Serbs, as described in *Historia de la Guerra Europea* (1914-1921) and later on in the story "Noche servia". In this article we are making a synchronous analysis of the Serbian image, that is, we will focus our attention on the story "Noche servia" with some references to images constructed in other writings of this Spanish author. As a starting point for this study, we discuss ideas pronounced by relevant theoretics of imagology. We underline that the image of the Other is a construct, a representation that has a discursive nature that needs to be questioned. By analysing the structure of the story, the position and the impact of changing the position of the narrator, as well as the analysis of the discourse used in the story, we will interpret how the image of Serbian people is being constructed under specific personal and ideological influences on Blasco Ibáñez. We conclude that author's Francophilia had the decisive impact on his last writing on Serbian people leaving a positive image of them.

Key words: Vicente Blasco Ibáñez, Serbian night, imagology, image, Serbs, First World War

BIBLIOGRAFÍA

- Blasco Ibáñez, V. (1920). *Historia de la Guerra europea*, Vol. I–IX, Valencia: Prometeo.
- Blasco Ibáñez, V. (1919). *Oriente*.
<https://www.gutenberg.org/cache/epub/40182/pg40182-images.html>
- Blasco Ibáñez, V. (1921). Noche servia. En: *El préstamo de la difunta*.
<https://www.gutenberg.org/files/14308/14308-8.txt>
- Fischer, M. (2009). Komparatistička imagologija: za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava. U: Dukić, D. –Blažević, Z. –Plejić Poje, L. & Brković, I. (ured.) (2009). *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa. 37–56.

- Leersen, J. (2007). Type, typicality. In: Beller, M. –Leerssen, J. (eds.) (2007). *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey*. Rodopi: Amsterdam/New York. 450–451.
- Leersen, J. (2009a). Imagologija: povijest i metoda. U: Dukić, D. –Blažević, Z. – Plejić Poje, L. & Brković, I. (ured.) (2009). *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa. 169–186.
- Leersen J. (2009b). Odjeci i slike: refleksije o stranom prostoru. U: Dukić, D. – Blažević, Z. –Plejić Poje, L. & Brković, I. (ured.) (2009). *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa. 83–98.
- Leersen, J. (2009c). Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled. U: Dukić, D. –Blažević, Z. –Plejić Poje, L. & Brković, I. (ured.) (2009). *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa. 99–124.
- Leersen, J. (2016). Imagology: On using ethnicity to make sense of the world, *Iberic@l, Revue d'études ibériques et ibéro-américaines*, 10, 13–31.
- Martí Monterde, A. (2005). Literatura comparada. En: Llovet, J. et al. (eds.) (2005). *Teoría literaria y literatura comparada*. Barcelona: Ariel. 333–406.
- Mendez Coutinho, A. P. (2000). Representação do outro e identidade: um estudo de imagens na narrativa de viagem. *Imagologia literária: contornos históricos e princípios metodológicos, Cadernos de literatura comparada*, I, 93–100.
- Moura J.-M. (2009). Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze. U: Dukić, D. –Blažević, Z. –Plejić Poje, L. & Brković, I. (ured.) (2009). *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa. 150–168.
- Pageaux, D-H. (2007). *El corazón viajero (Doce ensayos sobre literatura comparada)*. Lleida: Pages editors.
- Pagauex, D-H. (1994). De la imagería cultural al imaginario. En: P. Brunel, P. & Chevrel, I. (eds.) (1994). *Compendio de literatura comparada*. Madrid: Siglo XXI ediciones. 101–131.
- Pérez Gras, M. L. (2016). Imagología: La evolución de la disciplina y sus posibles aportes a los estudios literarios actuales. *Enfoques: Revista de la Universidad Adventista del Plata*, 28/1, 9–38.
- Rodríguez Magda, R. M. (2014/15). Blasco Ibáñez durante la I Guerra Mundial. Una experiencia literaria y cinematográfica. *Revista de Estudios sobre Blasco Ibáñez / Journal of Blasco Ibáñez Studies*, 3, 213–225.
- Sekulić, M. (2019). *Španija Miloša Crnjanskog: imagološka studija*. Kragujevac: FILUM.

- Sindram, K. U. (2009). Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup. U: Dukić, D. –Blažević, Z. –Plejić Poje, L. & Brković, I. (ured.) (2009). *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa. 71–82.
- Vidaković-Petrov, K. (2009). Srpska tema u delu Visentea Blaska Ibanjesa. *Filološki pregled*, XXXVI, 1, 39–55.

Nataša Kozomora*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 811.163.41'37:811.161.1
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2402
Originalni naučni rad

KONCEPTUALIZACIJA ZAVISTI U SRPSKOM I RUSKOM JEZIKU

Ovaj rad bavi se kontrastivnom analizom koncepta zavist / *зависть* u srpskoj i ruskoj lingvokulturi. U radu se primenjuju metodi lingvokonceptološkog pristupa u kognitivnoj lingvistici. Cilj rada je da se utvrde kognitivna obeležja dela koncepta, verbalizovanog u asocijacijama izvornih govornika srpskog i ruskog jezika na lekseme-nominateure koncepta, kao i da se utvrde sličnosti i razlike u konceptualizaciji zavisti u dvema lingvokulturama.

Ključne reči: koncept, kognitivno obeležje, asocijativno polje, asocijacija, srpski jezik, ruski jezik, zavist, зависть.

1. UVOD

Zavist je predmet proučavanja različitih društvenih disciplina, kao što su psihologija, sociologija, filozofija, etika, lingvistika. Predstavlja neprijatnu emociju usmerenu na osobu kod koje opažamo da poseduje ono što mi nemamo, a za čime čeznemo (Trebješanin, 2000: 546). U psihologiji se u ruskoj i srpskoj literaturi određuje kao socijalno-psihološki fenomen, koji predstavlja složenu emociju, ali može da bude i svojstvo ličnosti. U krajnjem obliku zavist dovodi do mržnje, zlobe prema tuđem uspehu i želje za njegovim padom (Meshcheriakov, & Zinchenko, 2002: 144). Strukturu zavisti čine subjekat zavisti (onaj koji zavidi), objekat zavisti (onaj kome zavide) i predmet zavisti (ono čemu se zavidi). Zavist uključuje mrežu negativnih emocija prema njenom objektu, a uzrok je prednost objekta u odnosu na subjekat u dostignućima različitih oblasti.

U proučavanju emocija autor Z. Milivojević ističe usku povezanost zavisti sa emocijama mržnje, ljubomore i prezira (Milivojević, 2005: 386–390). Ona može da bude ispoljena i u pozitivnom smeru, kada služi kao motivator za postizanje sopstvenog uspeha, bez ispoljavanja negativnih emocija ili želja prema objektu zavisti. U sociološkim istraživanjima zavist se dovodi u vezu sa društvenim raslojavanjem, socijalnom nejednakošću koja se doživljava kao nepravda i izaziva zavist (Beskova, 2018: 3). Želja za posedovanjem predmeta zavisti javlja se kao

* natasa.kozomora@ff.uns.ac.rs

posledica osećaja inferiornosti u odnosu na objekat zavisti (Milivojević, 2005: 382). Sa etičkog aspekta zavist se posmatra kao negativan, neprijateljski odnos prema uspehu, popularnosti i boljem položaju drugog lica. Subjekat zavisti narušava „zlatno pravilo” moralnosti (Beskova, 2018: 3–5). U literaturi se obično izdvajaju dve vrste zavisti: otvorena, kada subjekat zavisti direktno izražava negativan odnos prema objektu zavisti i zatvorena, koja je složeniji fenomen i predstavlja suzdržavanje ispoljavanja negativnog odnosa prema objektu zavisti zbog svesti o nepoželjnosti same emocije u društvu. U ruskoj literaturi sreće se i podela na crnu i belu zavist. Crna zavist definiše se kao najnegativniji oblik manifestacije zavisti, praćen jakim negativnim emocijama sa tendencijom vršenja zlonamernih aktivnosti u cilju uništenja uspeha, radosti i postignuća drugih ljudi. Bela zavist je socijalno prilagođen oblik zavisti koja je izvor motivacije za postignućem, pokretač napretka (Rozenova, 2014: 31–32).

U savremenim kognitivnolingvističkim istraživanjima emocije se posmatraju kao sastavni deo koncepta i vrlo često predstavljaju motivaciju misaonih procesa, za razliku od tradicionalnog pristupa lingvističkom proučavanju emocija koji razdvaja emocionalno od racionalnog i prema kojem je jezik usko povezan sa mislima, dok emocije samo dodaju sekundarna značenja, često fakultativna za njegovo razumevanje. Sadržina koncepta gotovo uvek je prožeta i određenim emocionalnim sadržajem. Put ka proučavanju čovekovih emocija je sam jezik, koji ih nominuje, opisuje, kategorizuje, klasifikuje i formira sredstva za njihovu direktnu ili indirektnu manifestaciju. Jezik formira emocionalnu sliku sveta predstavnika određene lingvokulture (Shakhovskii, 2009: 20–23).

U konceptualizaciji emocija važno je razlikovanje primarnih i sekundarnih emocija. Kod primarnih emocija preovladavaju neposredni doživljaj i osećanja, kao što su strah, bes, radost i dr. One ne predstavljaju intelektualnu ocenu određenog stanja stvari kao lošeg ili dobrog za subjekat, već neposredni osećaj da je ono takvo. Sa druge strane, sekundarne emocije su motivisane intelektualnom ocenom situacije kao željene ili neželjene, a među njima su nada, gnev, očaj i dr. (Apreŝian, 1995: 370).

2. ASOCIJATIVNO POLJE LEKSEMA ZAVISTI I ЗАВИСТЬ

U ovom radu analizira se konceptualizacija zavisti u srpskoj i ruskoj lingvokulturi na materijalu verbalnih asocijacija. U analizi se primenjuje kognitivnosemantički pristup u istraživanju koncepta, koji se razvio u okviru voronješke lingvokonceptološke škole Z. D. Popove i I. A. Sternjina. Prema ovom metodu u kognitivnoj lingvistici jezik je sredstvo pomoću kojeg se dolazi do

sadržine koncepta kao jedinice mišljenja. Uređeni skup koncepata u svesti čoveka formira njegovu konceptosferu. Putem kognitivne interpretacije sadržine značenja jezičkih jedinica (leksičkih ili frazeoloških) koje verbalizuju koncept, dolazi se do njegove sadržine (Sternin & Popova, 2005: 7). Pošto se u istraživanju koncepta polazi od semantičke analize jezika koji ga verbalizuje, konceptologija primenjuje sve metode savremene semasiologije: analizu rečničkih definicija, komponencijalnu analizu, psiholingvističke metode (Sternin & Karasik, 2008: 34).

2. 1. LEKSIKOGRAFSKI OPIS LEKSEMA ZAVIST I ЗАВИСТЬ

Semantička obeležja u rečničkim člancima deskriptivnih rečnika predstavljaju opštepoznate i osnovne elemente značenja lekseme, koji su u istraživanjima i oceni leksikografa određeni kao najvažniji. Uključivanje leksikografskih definicija u analizu verbalnih asocijacija je važno jer će verbalne asocijacije pokazati da li su semantičke realizacije koje su određene kao primarne u deskriptivnim rečnicima zaista takve i u svesti govornika određenog jezika i da li su sve sekundarne realizacije značenja lekseme prisutne i u savremenoj svesti govornika.

U srpskom jeziku leksema *zavist* definiše se kao ‘osećanje pakosti, zavidljivosti izazvane tuđim uspehom, srećom, zloba’ (Rečnik srpskoga jezika, 2011). Predstavljena definicija ukazuje da se *zavist* klasifikuje, pre svega, kao osećanje (pakosti i zavidljivosti) i da je za razumevanje značenja lekseme važan uzrok tih osećanja, a to su tuđa sreća i uspeh. *Zavist* se definiše i zlobom, što znači da je ona u emocionalnoj komponenti *zavisti* primarna.

U ruskom jeziku (*Толковый словарь русского языка*, 2010) leksema *зависть* definiše se kao ‘чувство досады, вызванное благополучием, успехом другого’ ‘osećanje besa, izazvano tuđim blagostanjem i uspehom’. Primarna emocija *zavisti* je *bes*, dok se diferencijalna sema odnosi na uzrok *zavisti*, a to je tuđi uspeh. Već u leksikografskom definisanju vidi se da postoji razlika u doživljaju *zavisti* među govornicima srpskog i ruskog jezika, a ogleda se u emocijama i osećanjima koja su dominantna u njenoj sadržini. U srpskom jeziku to su pakost i zloba, a u ruskom *bes*. Dalja analiza asocijativnog polja pokazaće da li su i u kojoj meri date emocije i osećanja, kao i sekundarna semantička obeležja, prisutni u savremenoj svesti govornika ruskog i srpskog jezika, a pružiće i širu sliku konceptualizacije *zavisti* od one koju pružaju deskriptivni rečnici.

2. 2 SEMANTIČKI OPIS VERBALNIH ASOCIJACIJA

Korpus ovog istraživanja čine asocijativna polja za lekseme-stimuluse *zavist* i *зависть* u srpskom i ruskom jeziku. Izvor za građu čine asocijativni rečnici srpskog (Asocijativni rečnik srpskoga jezika, 2005) i ruskog jezika (*Русский ассоциативный словарь*, 1994¹). U analizu asocijativnog polja lekseme-stimulusa *zavist* u srpskom jeziku uključene su 532 reakcije, a u analizu asocijativnog polja lekseme-stimulusa *зависть* 177² reakcija. Asocijativno polje lekseme *zavist* u srpskom jeziku sadrži i reakcije koje se semantički odnose na koncept *zavisnost*. Radi se o grešci u upotrebi paronima *zavist* i *zavisnost*. S obzirom na to da *zavist* i *zavisnost* predstavljaju odvojene koncepte, ove reakcije nisu predmet analize³. Asocijativno polje lekseme-stimulusa *зависть* u ruskom jeziku takođe sadrži reakcije koje se semantički odnose na koncept *зависимость*, ali u značajno manjoj meri u odnosu na srpski jezik⁴. U tumačenju semantičke veze stimulusa i reakcije analiza se oslanja na metode I. A. Sternjina i A. V. Rudakove u istraživanju psiholingvističkog značenja reči (2011). Prema njima se asocijacije posmatraju kao jezičke reprezentacije semantičkih komponenata reči-stimulusa. Reakcije koje su bliske po semantici grupišu se u jednu semu, a zbir javljanja reakcija koje čine jednu semu predstavlja učestalost njene aktualizacije u asocijativnom polju (Sternin & Rudakova, 2011: 145). U daljem tekstu, polazeći od asocijativnog polja srpskog

¹ U radu je korišćen elektronski oblik asocijativnog rečnika-tezaurusa na stranici <http://tesaurus.ru/dict/>.

² Iako se za relevantno kognitivističko istraživanje asocijativnog polja smatra da u analizu treba da bude uključeno 500 ispitanika, istraživanja G. A. Čerkasove pokazala su da asocijativno polje i sa 100 ispitanika sadrži pet najučestalijih reakcija, koje se sa povećanjem broja ispitanika ne menjaju. Ovo znači da analiza asocijativnog polja sa manje od 500 ispitanika može da pruži relevantne podatke o sadržini koncepta. S druge strane, prema N. V. Ufimcevoj, kada je broj ispitanika 500, može da se govori o asocijativnoj normi jezičke svesti (prema Ufimseva–Rudakova–Sternin & Debrenn, 2016: 7–8).

³ U pitanju su sledeće reakcije: *droga* 84, *bolest* 27, *alkohol* 9, *cigarete*, *narkoman* 8, *porok* 5, *ljubav* 4, *heroin*, *narkomanija*, *nevolja*, *od droge*, *užas* 3, *zavisnost*, *zatvor*, *nezavisnost*, *nezavist*, *ovisnost* 2, *alkohola*, *alkoholizam*, *beg*, *beda*, *grickanje noktiju*, *droge*, *duvan*, *igla*, *koga*, *kokain*, *kocka*, *kriza*, *ludilo*, *marihuana*, *mreža*, *nemaština*, *nepunoletstvo*, *nesamostalnost*, *nesloboda*, *od nečega*, *od nekoga ili nečega*, *od poroka*, *opaka bolest*, *podređen*, *potčinjen*, *roditelji*, *savršen seks*, *slatkiši*, *slina*, *starost*, *tvist*, *tripovi*, *homo zavisnost* 1. Ukupno ih je 195.

⁴ U pitanju su reakcije: *от родителей* 3, *от кого-либо*, *от кого-то*, *от мамы*, *от себя*, *о компьютере* 1. Ukupno ih je 8.

jezika, biće predstavljena semantička klasifikacija asocijacija na lekseme-stimuluse *zavist* (srp.) i *зависть* (rus.).

Zavist je ljudska osobina (*ljudi 10, čovek 2, čoveka, osobina, zavidan čovek 1 // других, его, знакомый, Ирина, качество, Лариса, человека, человеческое качество 1*).

Osoba koja zavidi poseduje niz negativnih ljudskih osobina: *zloba 73, pakost 33, pohlepa 11, mana 6, loša osobina 5, slabost 4, sujeta 3, ego, inat, laž, loš čovek, ograničenost, pokvarenost, zao 2, bezobrazluk, dvoličnost, egoizam, iskompleksirano, iskompleksiranost, koristoljublje, loš karakter, nadmenost, nemoć, nesigurnost, ohola, opak, opakost, patetika, podlost, podmuklost, primitivizam, cinik, cicija, škrtost 1 // злость 7, корысть 4, злоба 3, подлость 2, бесы, и злость, жадный, жестокость, ложь, мразь, наглость, плохое качество, скупость 1*.

Zavist predstavlja skup različitih negativnih emocija i osećanja:

- ljubomora: *ljubomora 108*
- mržnja: *mržnja 38, prezir 4 // ненависть 8, ненавидеть 2*
- bes: *bes 5, ljut, srdžba 1*
- neprijatnost: *gorčina, jed, neprijatnost, nezadovoljstvo 2, izjedanje, jeza, nervoza, uznemirenost, užasnuće 1*
- tuga: *tuga 3, očajanje // горе 1*
- sramota: *стыд 1*

Zavist se ocenjuje negativno: *zlo 30, loše 10, nesreća 7, glupost 3, loša, ružno 2, grozno, kazna, mrzim zavist, najgore, najveće zlo, ne, ne treba, ne valja, negativno, nepotrebno, nezdravo, nikada, nisko, ništa, nula, odvratnost, opasna, prokletstvo, prolazno, propast, šteta 1 // плохо 9, нехорошо 2, вред, гадость, говно, злая, зло, лучше не надо, мразь, не надо, недостаток, неловкость, несносна, нечто нехорошее, плоха, плохая штука, плохое, проклятая, страшная, это плохо 1*.

Zavist se fiziološki manifestuje na licu: *oči 3, bez osmeha, namrgođenost, namrštena 1 // взгляд 1*.

Određene boje su simbol zavisti: *zeleno 8, crveno, zelen, žuto 3, crno, zelena 2, ljubičasto, zelena boja 1*

U ruskom jeziku idiomi crna zavist ‘черная зависть’ i bela zavist ‘белая зависть’ imaju posebno značenje i ustaljenost u upotrebi⁵ : *черная* 52, *белая* 8, *черный* 3, *черная* и *белая* 1

Predmet zavisti: *novac* 4, *pare* 2, *bogatstvo*, *zlo+novac*, *kiselo*⁶, *moć*, *na nešto loše*, *na šta?*, *nakit*, *ocene*, *uspeh*, *za uspeh*, *haljina* 1 // *власть*, *деньги*, *к деньгам*, *машина* 1

Subjekat ili objekat zavisti: *komšija* 2, *deca*, *dečje gluposti*, *drug*, *drugarica*, *Katarina*, *komšiluk*, *nad nekim*, *njihov*, *Nataša Bekvalac*, *prijatelj*, *prijatelja*, *prijateljica*, *Slobodan* 1 // *друга* 2, *врагов*, *к подруге*, *к птицам* 1

Zavist je greh: *greh* 5, *lenjost*, *nerad* 1 // *великий грех*, *грех* 1

Zavist može da se ocenjuje i pozitivno: *korist* 6, *ćar* 1

Zavist uključuje želju za nečim: *želja* 5, *prevelika želja* 1

Zavist je uzročnik loših međuljudskih odnosa: *neprijateljstvo*, *svađa* 2, *nesloga* 1

Завист се концептуализује кроз метаfore⁷:

- ZAVIST JE TERET: *pečenje*, *teret*, *teskoba* 1
- ZAVIST JE ŽIVO BIĆE UNUTAR ČOVEKA: *zmija* 1 // *дикая* 3, *будить*, *лютая*, *мерзкая*, *съедает* 1
- ZAVIST JE PROTIVNIK U BORBI: *ubija* 1 // *гложет* 3, *дергает*, *колючая*, *крах*, *обламывается* 1

Zavist je više karakteristična za ženske međuljudske odnose: *žena* 2, *žene* 1 // *женская*, *женщина*, *женщины* 1

Zavist je česta: *uvek*, *česta* 1

⁵ O razlikama u konceptualizaciji zavisti u ruskom i srpskom jeziku v. Poglavlje 3 (str. 5–6).

⁶ Reakcija *kiselo* 1 odnosi se na frazeologizam *kiselo grožđe* (Matešić, 1982: 174) koji označava nešto nedostižno, a zavist je često usmerena na nešto što subjekat zavisti nije ostvario ili ne poseduje.

⁷ O metaforama u konceptualizaciji zavisti u ruskom jeziku v. Volkova, 2013: 55–61.

Uzrok zavisti: *posledica bola* 1 // *от злости* 1

Zavist je potreba: *potreba* 1

Zavist je porok: *порок* 2

Precedentni tekst: *доброта*⁸, *Сальери*⁹ 1

Zavist može da bude različitog intenziteta: *большая* 2

Zavist uključuje poređenje: *сравнить с кем-либо* 1

Može da bude otvorena i zatvorena: *скрытая* 1

Uključuje i želju za osvetom: *месть* 1

3. KOGNITIVNA INTERPRETACIJA SEMANTIČKIH KOMPONENATA KONCEPTA ZAVIST / ЗАВИСТЬ

Na osnovu utvrđenih semantičkih obeležja može da se dođe do elemenata konceptualizacije i kognitivnih obeležja zavisti u srpskoj i ruskoj jezičko-kulturnoj zajednici. Ova kognitivna obeležja odnose se na aktuelnu sadržinu svesti govornika dvaju jezika. U srpskoj jezičko-kulturnoj zajednici u asocijativnom polju koncepta *zavist* najzastupljenija su kognitivna obeležja zavisti kao negativne emocije i osećanja (33%), negativne ljudske osobine (32%)¹⁰, i negativne ocene zavisti u društvu (14%). Zavidna osoba u srpskom jeziku i kulturi poseduje niz negativnih osobina, a to su: zloba, nadmenost, pohlepa, slabost, niske umne sposobnosti, drskost, škrtost, bezobrazluk, dvoličnost i patetičnost. Najzastupljenija osobina je zloba (65%)¹¹. Zavidna osoba može da ima i određeni izraz lica. Ona je obično namrštena. U asocijativnom polju postoji i reakcija *oči* 3 koja isto povezuje zavist

⁸ Reakcija se odnosi na naslov priče A. Kazakova *Zavist u доброта*. Preuzeto 24. avgusta 2023, sa http://www.postklau.ru/publ/nravy_i_moral/kazakov_anatolij/a_kazakov_zavist_i_dobrota/95-1-0-664.

⁹ Reakcija se odnosi na naslov dela A. S. Puškina *Моцарт и Сальери*. Preuzeto 24. avgusta 2023, sa <https://ilibrary.ru/text/467/p.1/index.html>.

¹⁰ Broj u zagradi predstavlja procenat zastupljenosti datog kognitivnog obeležja u odnosu na ukupan broj reakcija asocijativnog polja koje su predmet ove analize.

¹¹ Broj u zagradi semantičke podgrupe je zastupljenost datog obeležja u odnosu na ukupan broj reakcija semantičke grupe kojoj ono pripada.

sa licem kao delom tela na kojem se vizuelno ispoljava određena emocija. Ova reakcija potiče od mitološke predstave „urokljivih očiju”, prema kojoj su oči nosioci zlobe¹². Među emocijama koje uključuje zavist najzastupljenije su ljubomora (64%) i mržnja (25%), a prisutna je i ljutnja. U srpskoj jezičko-kulturnoj zajednici zavist se posmatra, što je i očekivano, kao negativna osobina i emocija. Međutim, određene reakcije govore o koristi koju ona može da donese (*korist 6, čar 1*). U pitanju je ona zavist koja je motivator sopstvenog poboljšanja, ugledanjem na uspeh drugih. Konceptualizacija zavisti povezana je i sa simbolikom boja, pri čemu je najviše zastupljena zelena boja (61%), a tu su i crvena, žuta, crna i ljubičasta. Takođe, prisutno je i kognitivno obeležje koje potiče od religijske predstave zavisti kao jednog od sedam smrtnih grehova (1%).

Kada se govori o zavisti kao psihološko-socijalnom fenomenu, asocijativna slika uključuje reakcije koje se odnose na subjekat, objekat i predmet zavisti, a karakteristično je da se zavist obično ispoljava u međuljudskim odnosima koji uključuju prisan ili čest kontakt, što potvrđuju reakcije koje se odnose na prijateljstvo i komšiluk. Takođe, interesantno je da se zavist povezuje sa ženskim međuljudskim odnosima više nego sa muškim, što potvrđuje činjenica da se među reakcijama pojavljuju one koje se odnose na žene, dok reakcije koje se odnose na muški pol ne postoje. Predmet zavisti su različite materijalne stvari, ali i uspeh i postignuće. Ona utiče negativno na međuljudske odnose, dovodi do svađe i izaziva neprijateljstvo. Zavist se konceptualizuje i metaforama (0, 93%), kao što su da je ZAVIST ŽIVO BIĆE UNUTAR ČOVEKA, NEPRIJATELJ U BORBI i TERET. Zavist uključuje i želju za nanošenjem zla onom ko je objekat zavisti, a kao osećanje je često prisutno u međuljudskim odnosima.

U ruskoj jezičkoj svesti najzastupljenija kognitivna obeležja asocijativnog polja koncepta *зависть* su crna zavist ‘черная зависть’ (32%), negativna ocena društva (16%), negativna ljudska osobina (14%) i negativna emocija (7%). Za razliku od srpskog, među govornicima ruskog jezika značajno mesto u konceptualizaciji zavisti zauzima njena veza sa idejom svetlosti (Apresian, 1995: 372), odnosno crna zavist kao zavist koja uzrokuje negativne emocije i osećanja i stvara želju za nanošenjem zla objektu zavisti, dok, suprotno, bela zavist predstavlja onu koja motiviše želju za sopstvenim poboljšanjem. Zavist se doživljava i kao negativna ljudska osobina, od čega se 53% asocijacija odnosi na zlobu. Među njima su i osobine pohlepe, škrtosti i drskosti. Fiziološki se zavist takođe manifestuje na licu, kao i u srpskom jeziku, što potvrđuje reakcija *взгляд 1*. Od negativnih emocija

¹² V. Kulišić–Petrović, & Pantelić, 1970: 302 –303.

najzastupljenija je mržnja (83%), a pored mržnje uključeni su i osećanja tuge i sramote (reakcije *горе* 1 i *стыд* 1). Predmet zavisti su obično materijalne stvari i uspeh (2%), a u međuljudskim odnosima, kao i u srpskoj jezičkoj zajednici, javlja se u prisnim i čestim kontaktima, pri čemu može da bude uzrok neprijateljstva. Karakteristična je više za ženske međuljudske odnose. Zavist se konceptualizuje i kroz metafore (8%): ZAVIST JE PROTIVNIK U BORBI I ŽIVO BIĆE UNUTAR ČOVEKA. Uzrok zavisti može da bude zloba (*от злости* 1), zavist je porok (*порок* 2), uključuje poređenje sa nekim (*сравнить с кем-либо* 1), želju za osvetom (*месть* 1) i može da bude otvorena ili zatvorena (*скрытая* 1), što se odnosi na otvorenu manifestaciju osećanja ili njegovo sakrivanje.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovu predstavljene kognitivne interpretacije može da se izvrši uporedna analiza asocijativnih polja dveju lingvokultura. Rezultati istraživanja su pokazali da se osnovna razlika ogleda u centru asocijativnog polja. Najveći broj asocijacija u srpskom jeziku ukazuje na konceptualizaciju zavisti kao negativne crte ličnosti, dok se u ruskom jeziku najveći broj reakcija odnosi na podelu zavisti na crnu i belu zavist. U konceptualizaciji zavisti kao ljudske osobine za srpsku i rusku lingvokulturu zajedničko je da je zloba najdominantnije kognitivno obeležje. U ruskoj jezičko-kulturnoj zajednici prisutne su i pohlepa, škrtnost i drskost, a u srpskoj nadmenost, pohlepa, slabost, niske umne sposobnosti, bezobrazluk, dvoličnost i patetičnost. U polju emocija osnovna razlika ogleda se u tome što je u srpskom jeziku jaka asocijativna veza između zavisti i ljubomore, dok se u ruskom jeziku ne pojavljuje reakcija koja ukazuje na ljubomoru, već su prisutne emocije mržnje, tuge i sramote. Predmet i objekat zavisti manifestuju se u obema lingvokulturama vrlo slično. Sličnost se ogleda i u povezivanju zavisti sa ženskim međuljudskim odnosima jer se reakcije koje ukazuju na ovo obeležje javljaju u obama jezicima. Kada je u pitanju konceptualizacija zavisti kroz metafore, oba jeziku ispoljavaju sličnu konceptualizaciju, s tim što je stepen zastupljenosti metafora među asocijacijama nešto veći u ruskom u odnosu na srpski jezik. Takođe, zavist se u ruskom govornom području povezuje sa osvetom, dok se reakcije koje ukazuju na osvetu ne javljaju među govornicima srpskog jezika. U obema jezičkim zajednicama, pod uticajem religijske tradicije, zavist se doživljava kao greh. U ruskom asocijativnom polju ona se povezuje i sa precedentnim tekstovima, što se u srpskom jeziku ne sreće.

Nataša Kozomora

CONCEPTUALIZATION OF ENVY IN SERBIAN AND RUSSIAN LANGUAGE AND CULTURE

Summary

In this paper was performed a comparative analysis of the associative fields of the lexeme-stimulus *zavist* in Serbian and *зависть* in the Russian languages. In the research of the concept was applied a linguistic-conceptual approach. Through the analysis of verbal associations was obtained the actual content of the awareness of the speakers of the two languages about the concept of envy. The results showed that in the Serbian and Russian languages the dominant cognitive feature of the concept of envy is a negative personality trait, which means that envy is seen as a more permanent feature, not a momentary emotion. In the Russian language, the dominant feature is the negative qualification of envy through the conceptual association with the black color black. In the Serbian language the second most common cognitive feature is envy as a negative emotion, and in Russian, envy is in second place as a negative trait, and emotions are in the third place in terms of representation. In both linguistic cultures, the conceptualization of envy also includes a negative evaluation of the term, a connection with the Christian tradition that views envy as a sin, conceptualization through metaphors, color symbolism and the conceptualization of envy as a factor in interpersonal relations, which often occurs in close relationships and between people who are often in contact, and its subject is mainly material and professional achievements.

Keywords: concept, cognitive feature, associative field, association, Serbian language, Russian language, envy.

LITERATURA

- Apresian, I. D. (1995). *Izbrannye trudy*, tom II. *Integral'noe opisanie iazyka i sistema leksikografii* (originalni rad objavljen ćirilicom). Moskva: «Āzyki russkoĀ kul'tury».
- Beskova, T. V. (2018). Problema zavisti v sovremennoĀ sotsiologumanitarnoi nauke (originalni rad objavljen ćirilicom). *World of Science. Pedagogy and psychology*, No 1, Vol 6. Preuzeto sa <https://mir-nauki.com/PDF/40PSMN118.pdf>
- Milivojević, Z. (2005). *Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Prometej.
- Rozenova, M. I. (2014). Proektivnye mekhanizmy zavisti (originalni rad objavljen ćirilicom). *Vestnik MGOU. Seriiā «Psikhologicheskie nauki»*, 1, 30–40.
- Sternin, I. A., & Popova Z. D. (2005). Osnovnye cherty semantiko-kognitivnogo podkhoda k iazyku (originalni rad objavljen ćirilicom). U: Karasik, V. I.,

- Попова З. Д. (2005). U: Karasik, V. I., & Sternin I. A. (ured.) (2005). *Antologija kontseptov*. Tom 1. Volgograd: Paradigma, 7–10.
- Sternin, I. A., & Karasik, V. I. (2008). Kak opisyvat' kontsepty (originalni rad objavljen ćirilicom). U: Karasik, V. I., & Sternin, I. A., (ured.) (2008). *Antologija kontseptov*. Tom 6. Volgograd: Paradigma, 26–35.
- Sternin, I. A., & Rudakova, A. V. (2011). *Psikholingvističeskoe znachenie slova i ego opisanie* (originalno izdanje objavljeno ćirilicom). Lambert.
- Shakhovskii, V. I. (2009). *Īazyk i ěmotsii v aspekte lingvokul'turologii* (originalno izdanje objavljeno ćirilicom). Volgograd: Izdatel'stvo VGPU «Peremena»
- Ufimtseva N. V.–Rudakova, A. V.–Sternin, I. A.–Debrenn M. & Butakova, L. O. Aktual'nye problemy provedeniia i interpretatsii rezul'tatov psikholingvističeskikh ěksperimentov (originalni rad objavljen ćirilicom). U: Rudakova, A. V. (ured.) (2016). *Psikholingvistika i leksikografija*. Voronezh: Istoki, 4–20.
- Volkova, ĪA. A. (2013). Obraznaia sostavliiaushchaia ěmotsional'nogo kontsepta «zavist'» v russkom Īazyke (originalni rad objavljen ćirilicom). *Teoreticheskie i prikladnye aspekty izučeniia rečevoi deiatel'nosti*, Vyp. 1 (8), 55–61.

IZVORI

- Karaulov, ĪU. N. (red.) (1994). *Russkii assotsiativnyi slovar'*. Preuzeto 20. avgusta 2023, sa <http://thesaurus.ru/dict/>
- Kulišić, Š.–Petrović, P. Ž. & Pantelić N. (1970). *Srpski mitološki rečnik*. Beograd: Nolit.
- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO «ŠKOLSKA KNJIGA».
- Meshcheriakov, B. G., & Zinchenko, V. P. (2002). *Bol'shoi psikhologičeskii slovar'* (originalno izdanje objavljeno ćirilicom). Sankt-Peterburg: Praim-EVROZNAK.
- Nikolić, M. (ured.) (2011). *Rečnik srpskoga jezika* (originalno izdanje objavljeno ćirilicom). Novi Sad: Matica srpska.
- Ozhegov, S. I., & Shvedova, N. ĪU. (2010). *Tolkovyĭ slovar' russkogo Īazyka* (originalno izdanje objavljeno ćirilicom). Moskva: OOO «A TEMP»
- Piper, P.–Dragićević, R., & Stefanović M. (2005). *Asocijativni rečnik srpskoga jezika* (originalno izdanje objavljeno ćirilicom). Beograd: Beogradska knjiga, Filološki fakultet, Službeni glasnik.
- Trebešanin, Ž. (2000). *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture.

Martina Kubealaková*
Katedra slovenskej literatúry a literárnej
vedy, Filozofická fakulta Univerzity
Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovensko

UDC: 821.112.2(494)-31.09 Mercier P.
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2397
Originalni naučni rad

PREKLADATEĽ GREGORIUS AKO TLMOČNÍK ŽIVOTA**

Štúdiá *Prekladateľ Gregorius ako tlmočník života* skúma spôsob tematizácie prekladu v treťom románe Pascala Merciera *Nočný vlak do Lisabonu*. V úvode sumuje recepčné hodenia nemeckej a angloamerickej literárnej kritiky, vysvetľuje, kedy sa hrdina románu stvárnjuje ako prekladateľ a kedy ako tlmočník, ako sa táto dvojfunkčnosť realizuje v pláne románu a v naratívnej identite hrdinu, detailnejšie skúma vyjadrený vzťah k jazyku, vychádzajúc zo žánrového určenia románu, naznačuje kauzálne vzťahy medzi sledovanou témou a filozofickým záberom prózy, konštatuje funkciu dvojakého rozprávača, ako aj spôsob vnútornej výstavby románu vo vzťahu k tematizovanému prekladu a tlmočeniu, v závere uplatňuje typológiu literárnej postavy prekladateľov a tlmočníkov, vypracovanú Klausom Kaindlom (2010), na postavu Gregoria, ktorý spĺňa Kaindlovu charakteristiku fyzickej a psychickej dimenzie, ale nie kognitívnej. V tomto smere Pascal Mercier tematizuje preklad a prekladateľa zásadne iným spôsobom, ako väčšina súčasnej prózy s touto témou. Štúdiá je súčasťou riešenia grantového projektu *Neviditeľné postavy*. Fikcionalizácia prekladu a tlmočenia v umeleckej literatúre, ako aj pripravovanej monografie analyzujúcej a interpretujúcej Mercierove postavy prekladateľov a spôsoby zobrazenia procesu prekladu.

Key words: Pascal Mercier, *Nočný vlak do Lisabonu*, prekladateľ, tlmočník, historická pravda, naratívna pravda, naratívna identita, kognitívna dimenzia

Nočný vlak do Lisabonu (2004, v slovenčine 2018) je tretí román Pascala Merciera, čo je pseudonym Petra Bieriho, švajčiarskeho filozofa, bývalého vysokoškolského učiteľa a spisovateľa. Jeho profesionálny záber zasahuje filozofiu slobodnej vôle a času, epistemológiu a etiku, ktoré sa odrážajú aj v jeho prozaickej tvorbe. Tú predstavujú rozsiahle, pomaly plynúce, na dianie málo dynamické romány, avšak plné úvah a rozjímania, preto neraz označené aj ako filozofické

* martina.kubealakova@umb.sk

** Text je čiastkovým výstupom z grantového projektu VEGA 1/0200/21 *Neviditeľné postavy. Fikcionalizácia prekladu a tlmočenia v umeleckej literatúre*. Vedúca projektu: Dr. Paulína Šedíková Čuhová.

a/alebo psychologické. Dalo by sa povedať, že Bieri svoje zamyslenia odkrýva v Mercierovej románovej štruktúre, čím robí svoje texty čitateľsky pútavé, no súčasne recepčne náročné, a to až do takej miery, že skutočný záber Bieriho filozofického uvažovania cez Mercierove postavy dokážeme dešifrovať len veľmi ťažko. Sám autor o žánrovom zaradení svojho tretieho románu uviedol:

„Filozofický text je text, v ktorom sú inscenované myšlienky. Románový text je text, v ktorom sú inscenované postavy. A v tejto knihe sú myšlienky inscenované v postavách. Preto má román dvojitý charakter. Na jednej strane je to skutočný román a na druhej má rozmery intelektuálneho dobrodružstva. Snažil som sa to dať dokopy.“ (deutschlandfun.de)

Z *Nočného vlaku do Lisabonu* sa v Európe predalo viac ako dva milióny výtlačkov, čo ho zaradilo na zoznam bestsellerov. S veľkým očakávaním sa preto pripravovalo jeho americké vydanie, ale na novom kontinente zarezoňoval menej. Možno je to dôsledok nie najlepšieho prekladu Barbary Harshavovej, ako na to upozorňuje Michelle Huneven (2008, para 6), ale recenzentka vzápätí dodáva, že prekladateľku rozhodne nemožno viniť za „všadeprítomnú rozvláčnosť“ originálu. Ani Jonathan Yardley (2008, para 10) nič nezahmlieva, keď napíše, že „ide o inteligentnú knihu, v poriadku, ale nie je v nej kúska života“. Yardley je unavený rozprávaním, rozprávaním a ešte raz rozprávaním *Nočného vlaku do Lisabonu*, vníma ho skôr ako otupujúce, než stimulujúce, dokonca tvrdí, že „americký vydavateľ si pravdepodobne myslel, že Mercierova beletria ponúka také intelektuálne hádanky a triky, ktoré mnohí milujú v diele Umberta Eca, no žiadne takéto potešenia tu nenájdete. *Nočný vlak do Lisabonu* nikdy nezaujme čitateľa, najmä preto, že v ňom nikdy nevyvoláva potrebu, aby mu na Gregorioví záležalo“ (2008, para 10).

Limity štýlu a kompozície, ako aj metaforická nadbytočnosť sa Josephovi Olshanovi (2008, para 2) javia opačne, podľa neho neuveriteľná sila podľa neho „meditatívneho“ románu spočíva v „labyrinte spomienok a filozofických konceptov, ktoré osvetľujú rozprávanie zvnútra, rovnako ako jeho hrdina objaví tieň svojej zanedbanej duše tým, že vynesie na svetlo príbeh iného muža“. Podobne to vidí Claudia Voigt (2004, para 6), keď v recenzii konštatuje, že sa autorovi „darí v jasných, výstižných vetách prepojiť vzrušujúci príbeh s existenciálnymi otázkami o samote a smrti“.

Azda najkritickejšie vyznieva hodnotenie Paula de Medeirosa z Warwickej univerzity (Anglicko), ktorý vo svojej štúdii konštatuje, že ide o „periférny román, napísaný poloperiférnym autorom o poloperiférnej krajine, ktorej históriu, dokonca aj tú nedávnu, väčšina Európanov ignoruje“ (de Medeiros, 2016: 249), o román,

ktorý fetišizuje jazyk a silu knihy, ktorý romantizuje juh (Európy) ako vášnivý a dynamický oproti chladnému, zdržanlivému severu (švajčiarsky Bern).

Na tretí Mercierov román čakala aj kritika nemecky hovoriacich krajín. Jeho prvé dva romány – *Perlmannovo mlčanie* (1997, v slovenčine 2023) aj *Ladič klavírov* (1998, nepreložené) – prijala nadšene, dokonca nadšenejšie ako čitateľská obec, keď predajné čísla svedčili skôr o nezájme. Zrejme portugalské prostredie, historický rámec Salazarovej diktatúry a detektívny príbeh, spoločne s bohatosťou myšlienok, presvedčili aj čitateľstvo, aby *Nočný vlak do Lisabonu* zaradilo na zoznam bestsellerov. „Túto knihu čítate takmer bez dychu a len ťažko ju dokážete odložiť... pretože tentoraz sa riešia základné otázky ľudskej existencie,“ euforicky konštatuje Gunther Nickel (2004, para 2, 5). Ani Otto A. Böhmer (2004, para 8) nešetří slovami a chváli „bohatosť hlbokých a podnetných myšlienok... obraz človeka, ktorého ľudskosť a bystrosť vedomostí sú pre neho osudné, rovnako „protirečivé ako strašidelné“. To, čo Nickel aj Böhmer tak sebaisto oceňujú, Burkhard Müller (2004, para 3) berie s rešpektom, keď štruktúru románu hodnotí ako „ťažkopádu“ a sťažuje sa na „nedostatok napätia a pomalé tempo“. A podobne ambivalentný je aj Martin Krumbholz (2005, para 4), tiež sa mu nepozdáva „detailnosť, ťažkopádnosť a nedostatok napätia“, ktoré čitateľsky nezaujmu, ale zároveň ako všetci oceňuje pestrosť myšlienok. Zdá sa, že máme pred sebou román bohatého a náročného obsahu v nie práve zvládnutej románovej forme.

Nočný vlak do Lisabonu podobne ako *Perlmannovo mlčanie* pracuje s hypertextualitou. V *Nočnom vlaku do Lisabonu* je to fiktívna kniha fiktívnej postavy Amadea de Prada, pričom Mercier je natoľko presvedčivý pri kreovaní tejto postavy, jej myslenia a života zasadeného do skutočnej histórie Mendesovho Lisabonu a Salazarovho Portugalska, že máme tendenciu hypotext pokladať za reálny. Hlavnou postavou je gymnaziálny učiteľ klasických jazykov Raimund Gregorius a nebolo mysliteľné, aby „v gréčtine, latinčine alebo hebrejčine urobil nejakú chybu“ (Mercier, 2018: 11). Je prísny, uzavretý vo svete starých textov, perfekcionalista, trochu nudný, ale i obľúbený a spoľahlivý, a po rozvode žije samotársky život s presne daným harmonogramom dňa. O jeho charaktere výstižne, hoci stereotypne vypovedá jeho vzhľad – nemoderné oblečenie a najmä silná krátkozrakosť, zvýraznená staromódnymi okuliarmi s hrubými sklami, ktoré mu umožňujú vidieť, no súčasne sú metaforou bariéry od okolitého, ako aj hranice, zužujúcej priestorové rámce jeho existencie na bernský byt a budovu gymnázia (tu vrátane svojich študentských čias strávil už štyri desaťročia).

Charakterizuje ho i jeho meno Gregorius, z latinského Gregor, teda *bdelý*, aj jeho prezývka Mundus, z latinského *univerzum*, odkazujúc aj na výraz *ornatus mundi*, čiže *pekná harmónia* – Gregorius učí staré jazyky (latinčinu, gréčtinu

a hebrejčinu), je precízny na osvojovanie gramatických pravidiel, ale aj štylistiky, disponuje širokým záberom vedomostí z tejto oblasti, v ktorej sa cíti bezpečne, sebaisto až intelektuálne neporaziteľne, čo niekedy dáva aj najavo. Zároveň vďaka tomu budí dojem starca, konzervatívneho aj nespoločenského, preto ho jeho kolegovia a kolegyně zlomyseľne prezývajú Papyrus. Gregorius vidí celú krásu, harmóniu aj intelekt len v starých jazykoch a ich dokonalosti, je citlivý na nesprávne narábanie s jazykom, na mrhanie jazykom, na prázdne reči a iné formy zneužívania a znevažovania jazyka, a túto nechúť spája napríklad aj so španielčinou, jazykom jeho bývalej študentky a neskoršej exmanželky, ktorá z neho prekladá:

„Španielčina – to bolo jej teritórium. Bola ako latinčina, a predsa celkom iná a to mu prekážalo. Bolo mu proti srsti, že slová, v ktorých bola latinčina taká prítomná, vychádzali z dnešných úst – na ulici, v supermarkete, v kaviarni. Že sa používala na objednanie kokakoly, na dojednávanie sa o cene a na nadávanie. Tú predstavu ťažko znášal a kedykoľvek sa objavila, rýchlo a prudko ju zahnal. (...) Keď Florence telefonovala po španielsky, zatváral dvere. To ju zraňovalo a on jej to nedokázal vysvetliť.“ (Mercier, 2018: 21)

Začiatok príbehu je pozoruhodný – v jedno daždivé ráno na ceste do školy Mundus stretáva neznámu Portugalčku, a hoci sa po prvých stranách z románu vytratí, spustí sled udalostí, zachytených na ploche celého textu. Portugalčina, pre Mundusa neznáma, omámi jeho na reč citlivý sluch a prebudí dlho spiacu túžbu spoznať niečo nové, v škole je na nepoznanie, robí chyby, prehliada ich, nesústredí sa, dokonca z hodiny odíde skôr. Možnosti tajomstva, ktoré nesie neznáma Portugalčka pravdepodobne zvažujúca skok z mosta, ako aj telefónne číslo, ktoré si zapisuje na Mundusovo čelo, Mercier hneď na tretej strane opúšťa, slúžia mu len ako nevyhnutný impulz, v ktorom Mundus precitne zo zabehnutých koľají každodennosti, zamýšľa sa nad premárnenosťou života, nad potenciálom ostávajúcej (vlastnej) budúcnosti, najmä ak sa porovnáva so svojimi omnoho mladšími študentmi a študentkami.

Vzápätí navštívi (paradoxne, španielsky) antikvariát (trochu klišé, hodné Gregoria, pretože mohol ísť aj do kníhkupectva), náhodne sa mu v rukách ocitá (portugalská) kniha Amadea Inácia de Almeidu Prada s *„prekrásnym názvom knihy“* *Zlatník slov*, z ktorej mu starý antikvár prečíta/preloží úvod a sprostredkuje prvú z mnohých Pradových (rečníckych) otázok: *„Ak je to tak, že môžeme žiť len malú časť z toho, čo je v nás – čo sa stane so zvyškom?“* (Mercier, 2018: 23) A Gregorius ako lingvista je lapený, očarený krásnou melódiou a hĺbkou významu, tak ako je nimi očarený Bieri ako filozof jazyka. Knihu si nekúpi, antikvár mu ju

daruje, k tomu si zadováži portugalčinu na počúvanie pre začiatočníkov (na platni), vráti sa domov a pustí sa do učenia sa nového jazyka a pomalého prekladania Pradovej knihy. Uväznený v tejto novej vášni, zmocnený „*horúčkovitým vzrušením*“ (Mercier, 2018: 29) nereaguje na okolitý svet, ktorý sa domáha vysvetlenia jeho náhleho zmiznutia. Mundus sa skrýva, zatajuje a prekladá, namáha svoj ťažký a neobratný jazyk, taký vhodný pre klasické jazyky, a snaží sa prispôbiť ľahkosti a mäkkosti portugalčiny. Darí sa mu. Baví ho to. Prekladá *Zlatníka slov*. A nedokáže prestať.

Gregorius zatvorený vo svojom bernskom byte počúva portugalčinu pre začiatočníkov a číta si Pradovu knihu, keď v ňom vzplanie túžba zistiť o Amadeovi viac. Doslova je posadnutý lekárom filozofom. Kúpi si lístok na nočný vlak do Lisabonu a odchádza pátrať po živote lekára, ktorého slová mu akoby hovoria z duše. Andrej Lučanský (2020, para 4) komentuje Gregoriovu náhlu túžbu odcestovať ako „príbeh akademika, ktorý útekem z vlastného života prežíva existenciálnu renesanciu na jeseň svojho života“, pričom v tomto motíve je viditeľná paralela nielen s postavou Perlmanna, ale aj so samotným Petrom Bierim.

Ak sme Merciera pochválili za funkčný vstup do deja, od momentu, keď sa Gregorius stáva detektívom a prekladateľom, a to sme len vo štvrtej kapitole z päťdesiatich dvoch, jeho lisabonské pátranie je plné náhody, všetko plynie v podstate bez ťažkostí, vždy stretne tých správnych ľudí v správnom čase, rozprávanie je pomalé až ťažkopádne, nielen preto, že ho prerušuje Gregoriov preklad Pradovej knihy, ale aj detektívne pátranie je zdĺhavé, spomínanie „svedkov“ je rozvláčne, prerušované, selektívne. Zrejme toto mali na mysli aj kritické recenzie Mercierovho románu a dávali to za vinu nezvládnutej forme. Mercier nám však modeluje Gregoria ako „detektíva“ váhajúceho, s nízkou sebadôverou, neraz je jeho konanie kľúčové alebo ho blokuje strach, a tak sa napokon zdá, že s výstavbou sujetovej krivky je vlastne všetko v poriadku, že reťazenie udalostí nie je až také náhodné, ako pôsobí, a ani iné postavy nevstupujú do Gregoriovho života akoby zázrakom, že realita je vlastne neutrálna, len naše vnímanie reality je subjektívne a prekážky, ktoré sa pred nami objavujú, nepramena z reality, ale nášho vnútra. A tak, hoci sa Gregorius vybral do Lisabonu pátrať po historickej pravde Pradovho života, je nám jasné, že výsledkom jeho rekonštrukcie je len naratívna pravda, napokon „nejestvuje objektívna norma pravdivosti príbehu, iba perspektíva (uhol pohľadu), z ktorej je príbeh rozprávaný“ (Čermák, 2004: 25), aj Prado píše, Gregorius prekladá: „*Smiešne javisko. Svet ako javisko, ktoré čaká na to, že zinscenujeme dôležitú a smutnú, komickú a bezvýznamnú drámu našich predstáv. Aká dojemná a roztomilá je táto myšlienka! A aká nevyhnutná!*“ (Mercier, 2018: 213) Gregorius prekladá *Zlatníka slov*,

myšlienky ho hlboko zasahujú a nútia ho uvažovať nad životom i sebou, lisabonské päťtýždňové dobrodružstvo je tak aj spoznávaním vlastnej tzv. naratívnej identity, ktorá umožňuje, aby diskordantné prvky životnej skúsenosti človeka utvorili jeden konkordantný celok, teda že človek uchopuje všetky nezhodné skúsenosti a utvára z nich súladný celok životného príbehu. Tým, že sa z nesúladného stáva súladné, človek dáva zmysel svojej skúsenosti, ktorá by sa za iných okolností mohla javiť ako nezmyselná. A tým je schopný meniť svoj život, pretože, ako Paul Ricoeur (2007) tiež tvrdí, vedomie seba vzniká iba v procese rozprávania príbehu.

Pripomeňme silnú krátkozrakosť a stabilizačnú trojfunkciu (vidieť, vyčleniť, vymedziť) hrubých skiel vo vzťahu k Mundusovej identite, pretože krátko po príchode do Lisabonu sa mu okuliare pri incidente s korčuliarom rozbijú, čo ho prinúti vyhľadať pomoc. Náhoda ho privádza k uznávanej očnej špecialistke – ale nie nezámerne, pretože sa zoznámí s jej otcom, dôležitým narátorom Pradovho života, a tiež získava nové okuliare – ľahké, elegantné, s ktorými vidí lepšie a nanovo objavuje svet okolo seba vrátane seba, až je prekvapený, ako je to vôbec možné – takto sa vidieť, takto vidieť. Zmenu vníma natoľko intenzívne, že sa rozhodne kúpiť si aj nové oblečenie, nový vzhľad sa mu páči, ale zároveň je nesvoj, prezlečie sa a kúpené veci zahodí, ale nakoniec sa k nim vráti. Máme pred sebou nového, elegantného Mundusa, no prerod jeho identity je len zdanlivo iba fyzický, vizuálny.

Mundusov pobyt v Lisabone je spojený s hľadaním stôp po Pradovi a vďaka tomu aj s objavovaním Lisabonu a jeho nedávnej histórie, Mundus intelektuál je hladný po informáciách, prechádza sa uličkami, ale súčasne myslí najmä na Pradove slová. Azda aj preto je pre Merciera presná topografia Lisabonu nedôležitá. Popri línii Pradovho životopisu, ktorého obdivuje, snaží sa pochopiť jeho konanie, správanie, myslenie a miestami sa s ním stotožňuje, ním rezonujú otázky, ktoré Mundus hlboko v sebe cítil, ale zhmotnili sa až vďaka Pradovej knihe. Mnohé z nich sa týkajú jazyka, jeho významu, vzťahu k mysleniu a ku skutočnosti, ako aj krásy. „*Vyjadrujú slová ešte myšlienky?*“ (Mercier, 2018: 30) Alebo:

„To, že slová môžu niečo spôsobiť, že môžu niekoho uviesť do pohybu alebo ho môžu zastaviť, rozosmiať alebo rozplakať, už ako dieťa považoval za záhadné a nikdy ho to neprestalo dojímať. Ako to tie slová robia? Nebola v tom nejaká mágia?“ (Mercier, 2018: 46)

Paralelnou líniou zamýšľaní sa je otázka slobodnej vôle a determinánt, ktoré určujú náš život, uvažovanie o možnosti spoznávania seba samého i druhých, ako aj o hraniciach tohto spoznávania: „*Alebo je v tom pranie – snu podobné, patetické pranie – stáť ešte raz v onom bode svojho života a môcť sa vydať úplne*

iným smerom ako tým, ktorý zo mňa urobil toho, kým som dnes?“ (Mercier, 2018: 57)

Dôležitým je, že Mercier prostredníctvom svojich postáv síce kladie veľa otázok, ale ponúka len málo priamych odpovedí. Skôr prebúdza záujem čitateľa, núti ho zamyslieť sa nad otázkami, ukazuje viaceré cesty, ale rozhodnutie, ako daný problém uchopiť a ako sa s ním vyrovnáť, už ponecháva na percipientovi.

Gregorius si kúpi knihu o histórii Portugalska, no viac sa dozvedá od pamätníkov, s ktorými sa počas svojho lisabonského dobrodružstva stretáva. I v tejto línii rozprávania sledujeme Gregoriovu tlmočenie napätia medzi zdanlivo neutrálnymi historickými faktmi a osobnými spomienkami, osobitne exponovanými v krajných životných/historických situáciách. Ide o čas Salazarovej diktatúry a odboja a vzťah protagonistov k nemu. S ohľadom na túto motivickú líniu románu Mercier spochybňuje jednoznačnosť pri určovaní vinníkov tragických historických udalostí a zároveň problematizuje životnú stigmú, s ktorou sa mnohí vyrovnávajú a/alebo spoločensky konfrontujú – robí tak na príklade Pradovho otca, uznávaného sudcu, ako aj na príklade samotného Prada, obľúbeného lekára, viazaného Hippokratovou prísahou, ktorý prichádza o spoločenské sympatie, keď operačne zachraňuje život lisabonskému Mäsiarovi Mendesovi – a píše o tom ako o živote v „*pavučine lži diktatúry*“ (Mercier, 2018: 126), no súčasne neskôr ako etablovaný lekár: „*Každý si zaslúži, aby sa mu pomohlo ostať nažive, je úplne jedno, čo urobil. (...) Nám neprináleží rozhodovať o živote a smrti*“ (Mercier, 2018: 176). Nejde len o filozofický koncept slobodnej vôle, ale aj uvažovanie o živote a smrti, tej prirodzenej, no najmä násilnej, či už je to smrť v boji, alebo smrť ako forma trestu. A na príklade Mendesovej záchranu zájde Mercier ešte ďalej, keď Prada zmáhajú ani nie tak výčitky, ako skôr zmätok z chaosu protichodných myšlienok, keď je na jednej strane presvedčený o správnosti svojho rozhodnutia, na strane druhej sa stretáva s odsúdením proodbojovo naladeného okolia a súčasne nedokáže odpovedať na nevyslovenú obžalobu: „*Mendes sa uzdraví, oblečie si uniformu a vydá vražedné rozkazy. (...) Predstav si to celkom presne*“ (Mercier, 2018: 177). Pradovou reakciou je tajná účasť v odboji.

Román *Nočný vlak do Lisabonu* sa dá čítať na rôzne spôsoby a len veľmi ťažko sa jedným čítaním obsiahne všetko. Rozhodujúcim je kľúčový motív, ktorý sa rozhodneme sledovať – filozofia jazyka, slobodná vôľa, dôstojnosť, „*záhadný*“ čas, „*zúrivá*“ osamelosť, „*žeravý jed*“ hnevu, „*nesmrteľná*“ mladosť, staroba, smrteľnosť a smrť, zmysel života, či vina, trest, spravodlivosť, zodpovednosť, ale aj narácia, pamäť, identita, „*panovačná*“ intimita, otcovsko-synovský vzťah... –, takmer 400 strán slovenského prekladu je dostatočný materiál, na ktorom sa dá rekonštruovať Bieriho filozofické uvažovanie fikcionalizované v Mercierových

postavách. Gregoriovu lisabonské dobrodružstvo, detektívne pátranie po portugalskom hrdinovi, ktorého si priam glorifikuje, poskytuje mnohé svedectvá, tie najúvahovejšie sú ukryté v samotných Pradových slovách, ktoré Mundus prekladá – v *Zlatníkovi slov*. Tie rozprávacie sú spojené s postavami, ktoré Mundus v Lisabone/Salamanke stretne a sú ešte pamätníkmi samotného Prada, dokonca jeho dôverní priatelia. Je to João Eça – účastník odboja, väznený a mučený, Jorge O’Kelly – Pradov spolužiak a priateľ, tiež účastník odboja, páter Bartolomeu – Pradov učiteľ na katolíckej strednej škole, tajomná Maria João, Jorgeho milienka Estefânia Espinhosová, Pradove sestra Melódie a predovšetkým jeho sestra Adriana, ktorej brat zachránil život a ktorá svoj život z vďaky upísala bratovi, najskôr ako pomocnica v jeho ordinácii, neskôr ako mumifikátorka jeho stôp: z jeho izby, ako aj ordinácie urobila relikviu, od jeho smrti chodí v čiernom a nevychádza z domu, je zádumčivá, trochu strašidelná, fascinovaná bratom za jeho života a uviaznutá v tejto fascinácii i po jeho smrti – všetky postavy fungujú v románovej štruktúre ako svedkovia, ponúkajú Gregoriovu vysvetlenia Pradovho života, samozrejme, ich optikou. A čím viac sa Gregorius ponára do Pradovej existencie, tým viac sa odhaľuje aj on sám (detstvo, rodičia, manželstvo, záľuba v jazykoch...).

V tejto chvíli sa nevydáme po mnohorakých cestách, ktoré sú k dispozícii, to urobíme v pripravovanej monografii o Mercierových postavách prekladateľov. Teraz nás zaujíma spôsob, akým Mercier vystavoval román *Nočný vlak do Lisabonu*, a to na dvoch úrovniach.

Prvou je, že autor svojich čitateľov vlastne núti čítať dva romány – jeden tvorí Pradov, samozrejme, v skutočnosti Mercierov, *Zlatník slov* a druhý Gregoriov príbeh. Pre oba je Gregorius zvlášť dôležitý. Vo vzťahu k *Zlatníkovi slov* je prekladateľ, Mercier uvádza rozsiahle pasáže z Pradovej knihy, ktoré sú v slovenskom preklade aj graficky zvýraznené kurzívou, vo vzťahu k svojmu príbehu je tlmočníkom Pradových myšlienok, čitateľ sa tak posúva do pozície interpretátora na druhú, keď si vytvára názor na *Zlatníka slov* a keď ho konfrontuje s Gregoriovými významami. Mercier sa však so skúsenejším čitateľom zahrá ešte viac (možno hovoriť o interpretácii na tretiu), keď v *Zlatníkovi slov* uplatní intradiegetického autodiegetického rozprávača (Prada), no *Nočný vlak do Lisabonu* už ponúka optikou extradiegetického heterodiegetického rozprávača (tzv. vševediaci) a zároveň sa Gregorius ako postava vo vzťahu k fiktívnemu hypotextu *Zlatník slov* stáva intradiegetickým heterodiegetickým rozprávačom, technicky sa však realizuje cez polopriamu reč. A práve táto poloha je pre kontext tejto štúdie obzvlášť zaujímavá, pretože umožňuje postavu Gregoria vnímať ako prekladateľa a súčasne ako tlmočníka. Kým v prekladateľskej pozícii sa Mercier usiluje vyjadriť túžbu po dokonalosti prekladu, po presnom a vernom prenesení významu z jedného

jazyka do druhého, presne tak, ako to Mundus robí nielen s portugalcinou (a bojuje s pocitom nedostatočnosti), ale aj klasickými jazykmi, v tlmočnickej pozícii sa vzdáľuje od bežného vnímania tlmočníctva ako reprodukcie obsahu a stáva sa tlmočníkom interpretátorom, keď sa preloženému obsahu usiluje vdýchnuť význam alebo ho konfrontuje s vlastným poznaním. Akoby preloženie a pretlmočenie nestačili a Mercier na postave Gregoria skúma, čo môžu tieto dva akty práce s jazykom urobiť s človekom a ako sa odtláčajú v sebazpoznávaní najmä vtedy, keď dôjde k stotožneniu sa s prekladaným textom natolko, až má postava pocit, že hypotext bol napísaný (len) pre ňu.

Druhým aspektom je reťazenie príhod. Nepôsobí dôveryhodne, že by sa taký skúsený autor a uznávaný filozof dopustil toľkých chýb v románovej štruktúre, ako mu vyčíta kritika. A tak nás filozof Bieri núti zamyslieť sa nad náhodou a pýtať sa, čo znamená, kto kontroluje naše činy a kto/čo rozhoduje o tom, ktorým smerom sa vyberieme. Pavučina existenciálnych otázok, vyslovených v texte priamo či nepriamo, sa rozrastá a zdá sa, že to, čo pôsobí ako náhoda, je náhodou opäť len navonok – rozhodujúcim je, ako sa v danej situácii zachováme, čo s nami urobí. Ak stretnutie neznámej Portugalky v daždivé ráno na moste môže vyznieť ako náhoda a je faktom historickej narácie, potom Gregoriov „prerod“ po stretnutí s ňou už náhodný nie je, pretože jeho láska a fascinácia jazykmi prebudila jeho túžbu spoznať nový jazyk a cezeň novú krajinu, históriu, osud konkrétneho človeka, ale vnútila mu aj sebareflexiu. Najmä však otvorila Pandorinu skrinku plynúceho času, a tak sa Gregoriova cesta do Lisabonu a pátranie po Pradovi stáva najmä cestou sebazpoznania a snahou pochopiť zmysel života. Pre kohokoľvek iného by stretnutie na moste iniciovalo niečo iné, alebo aj nič. Pod vplyvom tohto filozofického zdôvodnenia sa určite rozkolíšu aj uvedené argumenty kritiky. „Ako by sme vlastne mali chcieť žiť? Aký je správny spôsob života, aby sa tento život stal šťastným alebo úspešným životom?“ pýta sa Bieri v jednom z rozhovoroch (oe1.orf.at).

Mercier v *Nočnom vlaku do Lisabonu* na úrovni prekladu rieši predovšetkým otázku porozumenia a Gregorius sa najmä zo začiatku, kým je pre neho Pradov text aj portugalcina nová, neustále utvrdzuje, že azda konečne „*ľahkému textu porozumel*“ (s. 58). Gregorius sám seba pokladá predovšetkým za učiteľa a interpretátora, hoci je, samozrejme, aj prekladateľom – starých antických textov písaných klasickými jazykmi aj Pradovej portugalciny a rovnako tak v rámci osvojovania si klasických jazykov necháva prekladať aj svojich žiakov, pričom si zaspomína aj na svoje štúdium latinčiny a komentár svojho učiteľa: „*Bezchybné, ale trochu ťažkopádne*“ (338). Vyznie to paradoxne, ak si spomenieme, čo sa Mercierovmu románu najviac vyčíta.

Do popredia sa teda dostáva filozofická, no i existenciálna otázka porozumenia, pre Gregoria je schopnosť porozumieť textu v cudzom jazyku kľúčová, pre Prada bolo ústredné porozumieť druhým a sebe.

Môžeme sa opýtať, prečo Mercier vytvoril Gregoria. Vo vzťahu k prekladu sa natíska odpoveď, že ako učiteľ sprostredkúva poznanie vecí minulých i súčasných, kým ako tlmočník interpret umožňuje ich porozumenie. A to s plnou vážnosťou, bez akejkoľvek irónie, hoci Mundus je v mnohom pre nás staromódny suchár. Rozhodne z neho nerobí ani neviditeľnú postavu, i keď spočiatku sa vďaka svojmu konzervativizmu a zmienenej staromódnosti takým môže zdať, práve naopak, Mercier ostáva verný téme dôležitosti poznania (aj napriek znechuteniu akademickým svetom, vyjadrenom v debutovom románe *Perlmannovo mlčanie*). Gregorius sa však vymyká z rámca globalizačných procesov, ktoré podľa Šedíkovej Čuhovej stoja za nárastom postáv prekladateľov a tlmočníkov v súčasnej literatúre (2019, s. 20), priamo nesúvisí ani s problematikou migrácie, stretu kultúr, hybridných kultúr, ako o tom uvažuje Dörte Andres (2008: 18), pravdepodobne sa vymyká aj z konceptu transnárodných identít, ako o tom píše Homi K. Bhabha (2000:16), nehodí sa na neho ani opis „hybridnej postavy“ (Šedíková Čuhová, 2019: 28). Zdá sa, že Pascal Mercier k zobrazovaniu prekladu a tlmočenia v *Nočnom vlaku do Lisabonu* pristupuje skôr filozoficky ako k procesom sprostredkujúcim poznanie, ktoré sa môže v rôznej miere odtlačiť vo formovaní (naratívnej) identity poznávajúceho. Následná spleť rozvíjaných filozofických konceptov sa deje pod strechou aj na základoch filozofie jazyka, ktorá s poznaním kauzálné súvisí. Filozofiu jazyka a poznanie teda možno pokladať za kruh *Nočného vlaku do Lisabonu*, v ktorom sa Mercier pohybuje a do ktorého poníma ďalšie s témou románu súvisiace motívy, pričom na obraz sprostredkovania poznania vrství ešte dva – význam a pamäť. Význam v zmysle porozumenia, interpretácie, ale aj v zmysle jeho premenlivosti. A pamäť v previazanosti na význam zase v zmysle schopnosti pamätať si, preto Gregoria desí, keď si náhle nedokáže spomenúť na grécke slovo, máta ho proces zabúdania, je vyľakaný predstavou ďalšieho zhoršenia zraku, pretože oči sú pre neho oknom, sprostredkujúcim poznanie.

Môžeme sa tiež zamyslieť nad tým, akú funkciu zohráva preklad v Gregoriovom živote. Aj tu sa môže odpoveď mnohoroako vetviť, ale za zásadné pokladáme práve jazykové hľadisko. Pokiaľ ide o klasické jazyky, Gregoriovu voľbu študovať ich a vyučovať ich rekonštruujeme na základe spomienky na samolúbeho gréčtinára, keď už ako žiak bol fascinovaný krásou a myšlienkovou nasýtenosťou klasických jazykov. Pokiaľ však ide o portugalcínu, tu sa význam mení, hoci práve v tejto polohe je Gregorius v románe prekladateľom. Domnievame

sa, že v istom zmysle Mercier nepotreboval Prada ani *Zlatníka slov*, ale vytvoril ich ako katarzný prvok pre samotného Gregoria, aby uvoľnil jeho myslenie, aby mohlo byť vypovedané to, čo sám Gregorius vypovedať nedokázal, nie však pre intelektuálnu nedostatočnosť, ale zo strachu, že by tieto vnútorne zmárajúce existenciálne otázky vyslovil nahlas.

Zhrňme, že Gregorius ako prekladateľ *Zlatníka slov* a detektív „vypočúvajúci pozostalých“ na seba preberá rolu pretlmočiť rozsiahly komplex filozofických otázok, ale aj dramatických dejinných udalostí a ich vplyvu na osud jednotlivca i kolektívu. Mercier vo svojom druhom románe s postavou intelektuála prekladateľa narába s procesom prekladu ako procesom sprostredkujúcim poznanie, jeho hrdina/antihrdina Gregorius nie je v pravom zmysle slova prekladateľom, preklad sa v texte modeluje ako prostriedok učenia sa cudzieho jazyky a následne ako jazyková schopnosť umožňuje sprostredkovať poznanie z neho. Je však hlboko ukotvený v texte a jazyku, preto na Gregoria možno uplatniť typológiu postavy prekladateľa tak, ako ju vypracoval Klaus Kaindl (2010), keď rozlišuje fyzickú, psychickú a kognitívnu dimenziu. Gregorius spĺňa obraz telesných nedostatkov (zrak), slabostí, prípadne chorôb (Gregorius stráca vedomie a v závere románu odchádza do nemocnice na dôkladné vyšetrenie, ktorá má vylúčiť prítomnosť tumoru). Spĺňa aj Kaindlove charakteristiky psychickej dimenzie, keď sa u neho prejavuje váhanie, úzkosť, strach z nových kontaktov a vôbec nového a pod. Len v kognitívnej dimenzii patrí k tým predstaviteľom, u ktorých sa neprejavilo vyhorenie v podobe mechanického vykonávania práce – alebo azda istú mechanizáciu stopujeme v jeho praxi učiteľa (všetko sa každý deň deje rovnako), no práve preklad novej knihy ho z tohto ustrnutia preberie a privedie ho k lisabonskému dobrodružstvu. Aj preto, ako sme uviedli, funkciu prekladu v románe vo vzťahu ku klasickým jazykom chápeme ako únik i poznanie, no pokiaľ ide o portugalčinu, preklad z nej pokladáme za katarzný prvok, vďaka ktorému Gregorius vypovedá to, čo sám vypovedať nedokázal. Zároveň možno konštatovať, že Pascal Mercier kreuje odlišný typ prekladateľa ako väčšina súčasnej prózy s týmto typom postavy, osobitne próza migrantská.

Martina Kubealaková

GREGORIUS AS A TRANSLATOR AND AN INTERPRETER OF LIFE

Summary

Gregorius, as translator of *The Goldsmith of Words* and detective "interrogating the survivors," assumes the role of translating a vast complex of philosophical questions as well as dramatic historical events and their impact on the fate of the individual and the collective. In his second novel, *Mercier*, by the means of his character of the intellectual translator, treats the process of translation as a process of mediating knowledge; his hero/antihero Gregorius is not a translator in the strict sense of the word; translation is modelled in the text as a means of learning a foreign language and, consequently, as a linguistic ability that allows the mediation of knowledge from a foreign language. However, he is deeply rooted in the text and the language, therefore the typology of the figure of the translator as developed by Klaus Kaindl (2010) can be applied to Gregorius when he distinguishes between physical, psychological and cognitive dimensions. Gregorius fulfils the image of physical deficiencies (eyesight), weaknesses or illnesses (Gregorius loses consciousness and, at the end of the novel, goes to the hospital for a thorough examination, which he expects to rule out the presence of a tumour). He also fulfils Kaindl's characteristics of the psychological dimension, as he displays hesitation, anxiety, fear of new contacts and of the new in general, etc. It is only in the cognitive dimension that he is one of those representatives who does not show burnout in the form of mechanical work - or perhaps we trace a certain mechanisation in his practice as a teacher (everything happens the same way every day), but it is the translation of the new book that brings him out of this stagnation and leads him to the Lisbon adventure. This is also why, as we stated, we understand the function of translation in the novel in relation to classical languages as both escape and knowledge, but as far as Portuguese is concerned, we consider the translation from it as a cathartic element through which Gregorius narrates what he could not narrate himself. At the same time, it can be said that Pascal Mercier creates a different type of translator than most contemporary prose with this type of character, especially migrant prose.

The author also makes purposeful use of the genre of the psychological and philosophical novel, and through hypertextuality and the novel within the novel, he creates a wide space for his reflections, especially on the philosophy of language, freedom of will and the you/interpretation of identity. The protagonist is a translator in relation to Prado's book *The Goldsmith of Words*, and an interpreter of Prado's thoughts in relation to his story, while an intradiegetic autodiegetic narrator (Prado) is involved in *The Goldsmith of Words*, the plot of *The Night Train to Lisbon* is narrated by an extradiegetic heterodiegetic narrator, but at the same time Gregorius as a character in relation to the fictional hypothetical *The Goldsmith of Words* becomes an intradiegetic heterodiegetic narrator, but technically realized through semi-direct speech. While in the translator position Mercier strives to express his desire for perfection in translation, for an accurate and faithful transfer of meaning from one language to another, just as Gregorius does not only with Portuguese but

also with the classical languages, in the interpreter position he moves away from the common perception of interpreting as a reproduction of content and becomes an interpreter of interpretation, as he seeks to imbue the translated content with meaning or confronts it with his own knowledge. As if translation and reinterpretation were not enough, Mercier uses the protagonist to explore what these two acts of working with language can do to a person and how they imprint themselves in self-knowledge.

Key words: Pascal Mercier, *Night Train to Lisbon*, translator, interpreter, historical truth, narrative truth, narrative identity, cognition dimension

LITERATÚRA

- Andres, D. (2008). *Dolmetscher als literarische Figuren: Von Identitätsverlust, Dilettantismus und Verrat*. Mníchov: Peter Lang.
- Bhabha, K. H. (2000). *Die Verortung der Kultur*. Tübingen: Stauffenburg.
- Böhmer, A. O. (25. 11. 2004). Geheimnisse der Nacht. *Die Zeit* 49.
- Čermák, I. (2004). Narativní myšlení a skutečnost. *Československá psychologie*, XLVIII(1), 17–26.
- de Medeiros, P. (2016). Another country, another time : notes on Pascal Mercier's *Nachtzug nach Lissabon* and an idea of Europe. *Cadernos de Literatura Comparada*, 34(6), 245–263.
- Die Kartografie des Denkens*. Rozhovor s Petrom Bierim, 8. apríla 2017. Available at <https://oe1.orf.at/artikel/204695/Die-Kartografie-des-Denkens> (2023, February 12)
- Ein Roman als Philosophie*. Rozhovor s Pascalom Mercierom. Available at <https://www.deutschlandfunk.de/ein-roman-als-philosophie-100.html> (2023, March 15)
- Huneven, M. (13. 1. 2008). Spiritual swerve. *Los Angeles Times*. Available at <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2008-jan-13-bk-huneven13-story.html> (2023, May 4)
- Kaindl, K. (2010). Ausgelaugt, krank und beziehungsgeört: Die Identitätskonstruktion von TranslatorInnen in literarischen Werken. U: Yamamoto, H. – Ivanovic, Ch. (ured.) (2010). *Übersetzung – Transformation*. Würzburg: Königshausen und Neumann. 63–75.
- Krumbholz, M (9. 2. 2005). Rezensionenotiz. *Neue Zürcher Zeitung*.
- Lučanský, A. (29. 10. 2020). *Jeden z najkvalitnejších románov, ktorý som čítal za posledné roky (nad knihou Nočný vlak do Lisabonu)*. Available at <https://dennikn.sk/blog/2113783/jeden-z-najkvalitnejších-romanov-ktore->

- [som-cital-za-posledne-roky-nad-knihou-nocny-vlak-do-lisabonu/](#) (2023, March 19)
- Müller, B. (17. 11. 2004). Rezensionennotiz. *Süddeutsche Zeitung*.
- Nickel, G. (28. 8. 2004). Es könnte auch anders sein. *Die Welt*. Available at <https://www.welt.de/print-welt/article336806/Es-koennte-auch-anders-sein.html> (2023, May 6)
- Olshan, J. (6. 1. 2008). Man's awakening prompts journey to learn about late author in 'Night Train to Lisbon. *SFGATE*. Available at <https://www.sfgate.com/books/article/Man-s-awakening-prompts-journey-to-learn-about-3233147.php> (2023, January 24)
- Ricoeur, P. (2007). *Čas a vyprávění III*. Praha: Oikoymenh.
- Šedíková Čuhová, P. (2022). Útek do prekladu. U: Bariaková, Z. – Šedíková Čuhová, P. (ured.) (2022). *Neviditeľné postavy*. 139–162.
- Voigt, C. (28. 9. 2004). Eine Reise ins Denken. *Spiegel*. Available at <https://www.spiegel.de/spiegelspecial/a-320401.html> (2022, November 8)
- Yardley, J. (20. 1. 2008). NIGHT TRAIN TO LISBON. *Washington Post, Sunday*. Available at <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/01/17/AR2008011702794.html> (2023, February 21)

Jovana Čikić*

Ana Bilinović Rajačić

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet

UDK: 305-055.2

316.334.55

DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2342

Originalni naučni rad

AKTIVNO GRAĐANSTVO SEOSKIH ŽENA - OD (NE)PRIPADANJA ZAJEDNICI DO (NE)FORMALNE PARTICIPACIJE**

Aktuelni, neo-endogeni model ruralnog razvoja ističe aktivno građanstvo i novo ruralno liderstvo kao principe kroz koje se promoviše održivost lokalnih ruralnih zajednica. Ujedno, ovaj razvojni model podstiče pluralitet aktera, posebno aktivizam onih koji su do sada bili slabije vidljivi u javnoj sferi. Ovo se, između ostalog, odnosi i na seoske žene. U tom se kontekstu analiziraju obeležja aktivnog građanstva seoskih žena i to na osnovu: a) njihove slike o ruralnosti, b) percepcije važnosti aktera u ruralnom razvoju i c) oblika aktivizma u životu ruralne zajednice. Glavna hipoteza je da je aktivno građanstvo seoskih žena na niskom nivou. Analiza je vršena na osnovu rezultata anketnog istraživanja u kojem je učestvovalo 503 seoske žene iz 14 vojvođanskih sela. Rezultati istraživanja pokazuju da većina žena ima razvijen osećaj pripadanja zajednici izgrađen na pozitivnoj slici o ruralnosti. Ispitanice smatraju da su lokalni akteri najvažniji i time potvrđuju značaj upravljanja zajednicom „iznutra“. Seoske žene koje su aktivne u javnom životu zajednice preferiraju civilni sektor angažovanja što je u skladu da obrascima i odnosima koji su deo njihove ruralne svakodnevnice.

Ključne reči: seoske žene, aktivno građanstvo, pripadanje zajednici, upravljanje „iznutra“, neo-endogeni model ruralnog razvoja.

* jovana.cikic@ff.uns.ac.rs.

** Apstrakt rada je pod naslovom „Seoske žene i socijalna reprodukcija ruralnosti – od (ne)pripadanja zajednici do (ne)formalne participacije“ publikovan u elektronskoj knjizi apstrakata sa Međunarodne naučne konferencije „Demografske promene i društveni razvoj“ (Čikić–Bilinović Rajačić, 2021).

UVOD

Za razliku od egzogenog modela ruralnog razvoja (u kojem se razvoj planira i usmerava „odozgo na dole“¹) (Šljukić–Janković, 2015: 255), za endogeni model je karakterističan *bottom-up* pristup, determinisan „unutrašnjim snagama i resursima, endogenim iniciranjem procesa, participacijom lokalnih snaga u odlučivanju i trasiranju pravaca i dinamike razvoja“ (Šljukić–Janković, 2015: 256). Ostvarljivija verzija endogenog pristupa – neo-endogeni ruralni razvoj – specifičan je miks lokalnih i ekstra-lokalnih razvojnih aktera i potencijala (Ray, 2006: 278). Suština ovog modela je u „devoluciji moći ka lokalnu“ (Ray, 2006: 287) tj. decentralizaciji planiranja, sprovođenja i evaluacije aktivnosti koje bi trebalo da doprinesu unapređenju ruralnog kvaliteta života.² Zagovara se ideja upravljanja razvojem „iznutra“ (Shucksmith, 2009). Ovaj model implicira aktivno građanstvo³, u kombinaciji sa novim ruralnim vođstvom (Woods, 2006). Oba principa su participativna, nepaternalistička i inkluzivna. U praksi, aktivno građanstvo podrazumeva različite forme participacije građana u aktivnostima koje imaju za cilj da unaprede i/ili sačuvaju kvalitet života u zajednici.⁴ Stoga ne čudi što se aktivno građanstvo (tj. društveni aktivizam), udruženja i društveni pokreti navode kao glavni motori lokalnog razvoja (Lyson, 2006: 298).

S obzirom na to da promoviše pluralitet aktera u javnom ruralnom prostoru, neo-endogeni model ruralnog razvoja podstiče članove ruralnih zajednica (posebno one koji su nedovoljno vidljivi i moćni - npr. mladi, žene, osobe sa invaliditetom, pripadnici

¹ To podrazumeva: upravljanje razvojem zajednice „spolja“, primenu centralizovanih mera i aktivnosti, usko fokusiranje na samo određene sektore, neravnomernu distribuciju efekata razvoja i sl. (Šljukić–Janković, 2015: 255).

² Rej (Ray, 2006: 278) kaže da se „neo-endogeni pristup bazira na ideji da se socijalno-ekonomsko blagostanje... može najbolje postići restrukturiranjem javne intervencije dalje od individualnog sektora u korist mozaika lokalnih/regionalnih teritorija“.

³ Aktivno građanstvo podrazumeva „recipročne odnose između individue i države koji se ostvaruje kroz razmenu prava i odgovornosti u okviru određenih zajednica“ (Woods, 2006: 465). Međutim, aktivno građanstvo se ne odnosi samo na odnos između države i pojedinaca. Ono se manifestuje na svim nivoima organizacije vlasti (od globalnog do lokalnog) i bazira se na identitetu koji prozilazi iz specifičnog osećaja prostora.

⁴ Reč je o političkim aktivnostima (aktivno i pasivno biračko pravo), aktivnostima (lokalnih) udruženja, organizacija i institucija, volontiranju, pokretanju i potpisivanju peticija i kampanja, bojkota, učestvovanju u javnim raspravama, kontaktiranju medija i sl. (Yarwood, 2017; de Weerd,–Gemmeke,–Rigter&van Rij, 2005; prema: Franc,–Šakić&Maričić, 2007: 112).

manjina) da se oprobaju u novim (javnim) društvenim ulogama.⁵ To potencijalno može da dovede do: a) promena u odnosima moći i b) formiranja novih ličnih i grupnih identiteta (Woods 2006).

Ovde se aktivno građanstvo u ruralnoj zajednici analizira kroz dva aspekta – percepciju i akciju. Percepcija podrazumeva doživljaj ruralne zajednice koji je neophodan za: a) formiranje i/ili održanje osećanja pripadanja zajednici, b) uočavanje problema u zajednici i c) doživljaj prostora za javno delovanje. Ovaj aspekt se odnosi i na prepoznavanje aktera u ruralnom prostoru i ocenu njihove važnosti. Posredno, kroz identifikaciju aktera, njihovih obeležja i odnosa može se pročitati i preferirani razvojni model. Akcija se odnosi na različite oblike delovanje aktera u ruralnim zajednicama u cilju otklanjanja i prevencije problema od opšteg značaja. Reč je o amalgamu praksi u kojima učestvuju raznovrsni akteri – od pojedinaca do kompleksnih mreža. Uloge i položaji aktera u ovom procesu su određeni: a) individualnim karakteristikama (socio-demografska obeležja, nivo organizovanosti, umrežavanje, osećaj pripadanja zajednici, posredovanje različitih kapitala), b) strukturnim obeležjima (dominantna paradigma ruralnog razvoja, stratifikacija i kriterijumi stratifikovanja) i c) kulturnim obrascima (norme, vrednosti, ruralni diskurs).

Savremena ruralnosociološka literatura posvećuje posebnu pažnju odnosu između roda i različitih aspekata ruralnog razvoja (Asztalos Morell–Bock, 2007; Bock–Shortall, 2006; Bock–Shortall, 2017; Blagojević, 2008, 2010; Čikić, 2021; Cvejić–Babović–Petrović–Bogdanov&Vuković, 2010). Uprkos određenim pomacima, seoske žene i dalje imaju limitirane mogućnosti za participaciju u razvojnim procesima, posebno u formalnim strukturama upravljanja (Bock, 2015, McVay, 2016; Little–Jones, 2000). Obeležja preovlađujućeg rodnog režima „propisuju“ društveno poželjno ponašanje u javnoj i privatnoj sferi. Rodni režim determiniše individualne i grupne položaje i odnose, mogućnost za sticanje i posredovanje kapitala, pristup relevantnim institucijama, javno mnjenje o „nama“ i „drugima“, kao i spremnost i mogućnosti za učestvovanje u različitim razvojnim aktivnostima.⁶

⁵ Ovo odgovara trendu individualizacije društvenog angažmana (Dalton–Klingemann, 2007).

⁶ Ukorenjeni stereotipi i „rodne substrukture“ koje reprodukuju „rodne stereotipe i održavaju segregaciju posredstvom organizacione kulture i procesa koji se reflektuju u specifičnom socijalnom miljeu“ (Acker, 2012, prema: McVay, 2016: 368) otežavaju učestvovanje žena u javnom životu zajednice. Konkretno, to znači da se seoske žene u zajednici ne doživljavaju kao proaktivne i kao liderke, ali ni da se one same najčešće ne doživljaju na taj način.

U domaćoj literaturi, istraživanja aktivnog građanstva seoskih žena su relativno retka. Posredno, ovim pitanjem se bave Cvejić i saradnici (Cvejić i dr., 2010) analizirajući obim i karakteristike ruralne socijalne isključenosti. Autori zaključuju da seoska populacija u Srbiji, nezavisno od rodne pripadnosti, retko učestvuje u radu organizacija i udruženja. S obzirom na dominantan tip udruženja⁷ posredno se zaključuje da je participacija seoskih žena u aktivnostima u javnom životu zajednice na niskom nivou (Cvejić i dr., 2010: 93). Slično su uočili Bogdanov i saradnici ističući da je „socijalna participacija (ruralnih – prim. aut.) žena veoma niska“ (Bogdanov–Tomanović–Cvejić–Babović&Vuković, 2011: 48). Blagojević (2010) zaključuje da su seoske žene pretežno aktivne u tzv. ženskom civilnom sektoru (dobrotvorni rad u crkvenim, školskim i ženskim organizacijama) i političkim partijama. Njihov aktivizam je pre rezultat strategije opstanka nego aspiracije da se zadovolje određene političke potrebe (Blagojević, 2010: 72). Stoga, politička moć seoskih žena je „veoma mala, gotovo nikakva“ (Blagojević, 2010: 72). Blagojević (2008: 38) ističe da su u ženskim ruralnim organizacijama najčešće angažovane sredovečne i starije žene. Njihov aktivizam usmeren je ka ličnim i kolektivnim ciljevima.⁸ Većina ženskih ruralnih organizacija je fokusirana na „neki oblik dobrotvornog rada ili ekonomiju brige“ (Blagojević 2008: 46). Analizirajući aktivističke aspiracije mladih u ruralnim područjima, Petrović i Čikić (2021: 1387) ističu da mlade seoske žene imaju manje samopouzdanja u jačinu sopstvenog uticaja na lokalno okruženje.

U radu se analiziraju tri aspekta aktivnog građanstva seoskih žena: a) slika o ruralnosti, b) akteri u ruralnoj zajednici i c) participacija u aktivnostima od značaja za rešavanje problema u zajednici (spremnost na aktivizam, oblici aktivizma, *pro et contra* aktivizma). Glavna hipoteza je da je aktivno građanstvo seoskih žena na niskom nivou. Ova hipoteza dopunjena je sa tri pomoćne:

- seoske žene imaju razvijen osećaj pripadanja zajednici,
- seoske žene smatraju da bi seoskom zajednicom trebalo upravljati „iznutra“,
- seoske žene preferiraju manje formalne oblike aktivnog građanstva.

⁷ Pretežno reč je o sportsko-rekreativnim udruženjima, udruženjima poljoprivrednika i pčelara u kojima dominiraju muški članovi.

⁸ Lični ciljevi podrazumevaju druženje, kvalitetno provođenje slobodnog vremena, proširivanje vidika, putovanja, razvoj kreativnosti. Kolektivni ciljevi odnose se na pomaganje drugima i uticanje na unapređenje uslova života u lokalnoj zajednici (Blagojević, 2008: 38-40).

METOD RADA I IZVORI PODATAKA

Istraživanje participacije seoskih žena u socijalnoj reprodukciji ruralnosti deo je šireg istraživanja njihove participacije u sva tri osnovna oblika reprodukcije ruralnosti. Podaci za analizu prikupljeni su u anketnom istraživanju na osnovu upitnika koji se sastojao od 121 pitanja u osam grupa, od kojih je poslednja fokusirana na probleme socijalne reprodukcije ruralnosti (11 pitanja).

U istraživanju je učestvovalo ukupno 503 seoske žene koje žive u 14 sela u Vojvodini (Tab. 1.).

Tabela 1. Uzorak – osnovne karakteristike

<i>Starost</i>	<i>%</i>	<i>Radni status</i>	<i>%</i>
18-29	15,7	Zaposlena	29,8
30-39	16,1	Trenutno nezaposlena	19,7
40-49	18,7	Domaćica / nikada nije bila zaposlena	17,5
50-59	16,5	Studentkinja	5,6
60 +	33,0	Penzionerka	27,4
<i>Obrazovanje</i>	<i>%</i>	<i>Tip porodice</i>	<i>%</i>
Bez škole	1,6	Samačko domaćinstvo	10,7
Osnovna škola	28,0	Bračni par bez dece	14,5
Srednja škola	50,5	Bračni par koji živi sa decom	46,7
Viša škola	7,4	Jednoroditeljska porodica	4,2
Fakultet	12,5	Proširena porodica	23,1
		Drugo	0,4
<i>Bračni status</i>	<i>%</i>	<i>Broj dece u porodici</i>	<i>%</i>
Neudate	13,9	Bez dece	19,8
Udate	61,8	Jedno dete	13,6
Razvedene	3,6	Dvoje i troje dece	62,9
Udovice	20,7	Četvoro i više dece	3,8
<i>Struktura porodičnog budžeta</i>	<i>%</i>	<i>Subjektivna procena finansijske situacije</i>	<i>%</i>
Samo iz poljoprivrede	8,0	Veoma dobar	4,0
Samo iz ne-poljoprivrede	51,7	Dobar	61,4
Kombinovani	40,2	Loš	27,3
		Veoma loš	7,4

Izvor: rezultati istraživanja

Uzorak za istraživanje je definisan u dva koraka – prvo su odabrana sela, a potom uzorak žena u svakom od izabranih sela. U uzorkovanju sela pošlo se od dva kriterijuma – broj stanovnika i stepen razvijenosti opštine kojoj selo pripada. Slučajnim odabirom izabrane su tri opštine sa stepenom razvijenosti iznad republičkog proseka,

šest opština sa umerenim stepenom razvijenosti (80 do 100% republičkog proseka) i tri sa nižim stepenom razvijenosti (60 do 80% republičkog proseka).⁹ Potom je u ovim opštinama odabrano ukupno 14 seoskih naselja, uzimajući u obzir njihovu populacionu veličinu¹⁰. U drugoj fazi, odabran je proporcionalni uzorak seoskih žena na osnovu dva ključna kriterijuma – punoletstvo i prebivalište u određenom selu.

ŽENSKA SLIKA O RURALNOSTI I OSEĆAJ (NE)PRIPADANJA ZAJEDNICI

Prema Rijnksu i Strijkeru (2013), slika o mestu formira na osnovu: a) načina na koji ljudi dolaze do informacija o nekom mestu i b) načina na koji ljudi stupaju u interakcije sa mestom. Drugim rečima, slika o ruralnosti formira se na osnovu: a) (neposrednog) iskustva ruralnog života i b) dominantnog diskursa o ruralnosti koji određuje javni narativ koji utiče na obim i tip znanja i informacija o selu. Slika o mestu jedan od važnih faktora u izgradnji osećanja (ne)pripadanja zajednici (McMillan–Chavis, 1986).

Rezultati pokazuju da ženska slika o ruralnosti varira od ekstremno negativne do ekstremno pozitivne. Pozitivna slika preovlađuje - skoro $\frac{2}{3}$ ispitanica nedvosmisleno ističe da voli što živi u selu. Glavni razlog tome jesu karakteristike seoskog načina života. Većina žena u čijim se iskazima čita pozitivna slika o ruralnosti (42,6%) ističe da voli seoski način života zbog toga što je miran, tih, bez gužve; to je život koji odgovara čovekovom prirodnom ritmu. Ujedno, život u selu je bezbedniji od života u gradu.

Pozitivna slika o ruralnosti se gradi i na osnovu socijalno-ekoloških faktora – seoski način života se doživljava kao zdraviji i čistiji od života u gradu; smatra se i da je prostor sela više uronjen u svoje prirodno okruženje.¹¹ Svaka četvrta ispitanica sa pozitivnom slikom o ruralnosti navodi da je ona formirana na osnovu određenih kulturnih obrazaca, navika, tradicije. Većina ovih žena živi u selu u

⁹ Prema stepenu razvijenosti, opštine u Republici Srbiji dele se u četiri kategorije (Sl. glasnik, 104/2014). S obzirom na to da je među vojvođanskim opštinama svega jedna u četvrtoj grupi (stepen razvijenosti ispod 60% republičkog proseka), ona nije uzeta u obzir. Prema Zakonu u regionalnom razvoju (Sl. glasnik 89/2015, čl. 7 i 8), stepen razvijenosti se određuje na osnovu zvaničnih statističkih podataka za odabrane indikatore koji su definisani Metodologijom za izračunavanje stepena razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave.

¹⁰ Prema populacionoj veličini, za potrebe istraživanja sela u Vojvodini su podeljena u tri grupe: a) mala sela (do 1500 stanovnika), b) sela srednje veličine (1501 – 3500 stanovnika) i c) velika sela (više od 3501 stanovnika).

¹¹ Smatra se da je selo dublje ukorenjeno u prirodu, samim tim i više prirodno, dok se grad percipira kao „veštačka“ sredina.

kojem su rođene. Selo je zajednica u kojoj su ove ispitanice odrasle, stekle prijatelje, formirale porodice. Za te je žene selo poznata teritorija, zona komfora koju karakterišu stabilni i prepoznatljivi obrasci ponašanja i odnosa. Zbog toga, ove žene poistovećuju lični život sa životom zajednice. Nekoliko žena osećaj pripadanja zajednici razvilo je na fatalističkoj osnovi, naglašavajući nedostatak mogućnosti i slobode izbora ili, jednostavno, sudbinu.

Neke seoske žene sa pozitivnom slikom o ruralnosti (14,3%) smatraju da su društveni odnosi ključna prednost života u selu – lični, neposredni odnosi i bliskost se smatraju vezivnim tkivom zajednice i čine selo vitalnim. Ovim ispitanicama ne smeta što je selo zajednica u kojoj svako zna sve o svakome. Familijarnost je ukorenjena u porodičnim, srodničkim i susedskim vezama i na njoj se grade osećaji solidarnosti i pripadanja zajednici.¹²

Sa druge strane, trećina ispitanica ima negativnu sliku o ruralnosti. Interesantno, i ovde je seoski način života dominantni razlog – čak 46,9% žena koje negativno percipiraju ruralnost ističe ovaj faktor. One seoski život doživljavaju kao dosadan i isprazan, mrtav, a nedostatak sadržaja u zajednici im otežava svakodnevicu. Na ovo se nadovezuje mišljenje ispitanica koje ističu da je ritam seoskog života suviše spor, uspavan, monoton¹³. Svaka šesta žena sa negativnom slikom o ruralnosti smatra da ona proizilazi iz nerazvijenosti ruralne ekonomije – ponuda poslova je slaba, posebno kada je reč o poslovima na kojima (bi mogle da) se zapošljavaju žene¹⁴; plate su niže i nestabilnije od onih u gradu; ljudi u selu rade napornije i duže, a za to ne dobijaju adekvatnu nagradu. Za razliku od ispitanica koje bliskost vide kao prednost života u selu, svaka deseta žena sa negativnom slikom o ruralnosti ističe da je najviše odbija seoski mentalitet, kao i zajednica koja guši individualnost.

¹² Ostali razlozi za formiranje pozitivne slike ruralnosti su ljubav prema poljoprivredi, osećaj slobode, otvorenost/gostoprimljivost zajednice za novopridošlice, niži troškovi života nego u gradu.

¹³ Sa druge strane, život u gradu se smatra uzbudljivijim, ispunjenijim i lakšim. Takođe, ispitanice smatraju da je svakodnevno putovanje do obližnjeg rada zbog posla, školovanja, odlaska kod lekara, u kupovinu, u bioskop ili pozorište veoma zamorno i skupo.

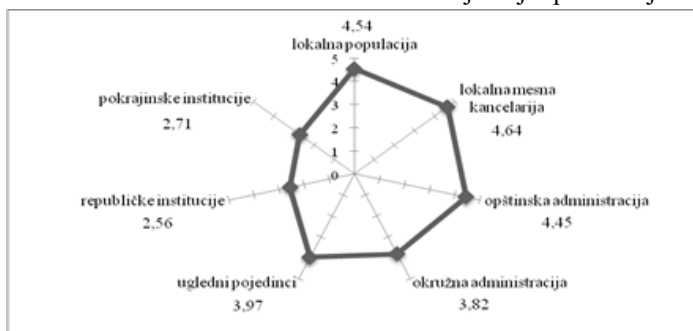
¹⁴ Misli se na sektore trgovine, prehrambene industrije, administracije, turizma i ugostiteljstva.

IDENTIFIKACIJA I ZNAČAJ AKTERA U RURALNOM RAZVOJU

Neo-endogeni model zagovara vođenje ruralnih razvojnih procesa „iznutra“ što znači da su ideja i praksa vladanja (*top-down*) zamenjene idejom i praksom upravljanja (*bottom-up*) (Bock–Derzern 2008: 263).¹⁵ Upravljanje podrazumeva inkluzivnost (Van Assche–Hornidge 2015). Akteri u ruralnom prostoru su raznovrsni¹⁶ - na osnovu svojih karakteristika, kao i mesta u mreži aktera, oni stiču specifičnu moć delovanja i imaju specifičan značaj za ishode ruralnog razvoja.

Ispitanice jasno identifikuju ključne aktere koji učestvuju u rešavanju ruralnih problema i usmeravanju lokalnog razvoja i svakom od njih pridaju određenu važnost u ostvarivanju ciljeva razvoja zajednice (od esencijalne važnosti, preko značajne, umerene i slabe do potpunog odsustva važnosti). Žene su jednoglasne u oceni da lokalni akteri imaju esencijalnu važnost u oblikovanju ruralnog prostora i ruralnom razvoju uopšte (Graf. 1.).

Grafikon 1. Važnost identifikovanih aktera u socijalnoj reprodukciji ruralnosti

* 1 = potpuno odsustvo važnosti, ... 5 = esencijalna važnost

Izvor: rezultati istraživanja

Pritom, podjednako procenjuju važnost formalnih i organizovanih (lokalna mesna kancelarija, opštinska administracija) i neformalnih i manje organizovanih lokalnih

¹⁵ Takođe, neo-endogeni ruralni razvoj doveo je do promene od „centralističkih i državno usmeravanih političkih inicijativa do formiranja i sprovođenja politika kombinovanjem javnih i privatnih aktera sa rastućom ulogom lokalnih i regionalnih nivoa“ (Winter, 2002; Goodwin, 1998; Storey, 1999; Rhodes, 1996; prema: Bock–Derzern 2008: 263).

¹⁶ Oni mogu da budu: a) lokalnog, regionalnog, nacionalnog, internacionalnog karaktera; b) individue, grupe, kolektivi, institucije; c) formalni ili neformalni; d) pojedinačni ili masovni; e) moćni ili obezmoćeni i sl.

aktera (lokalno stanovništvo), ističući važnost njihovog povezivanja i usklađenog delovanja. Ovakva procena važnosti lokalnih aktera može da se objasni osećajem pripadanja zajednici, povezanošću i bliskošću (zajednička istorija/iskustvo, interesi, brige, vrednosti i sl.) (Perkins–Long 2002: 302).

Pored lokalnih aktera, ispitanice ističu značaj (lokalnih) uglednih pojedinca (političari, sportisti, umetnici, naučnici i sl.) za razvoj zajednice. Te osobe često (ne i nužno) i same pripadaju selu (žive u njemu, poreklom su iz sela), a njihovo prisustvo u javnom životu, kao i kapitali koje poseduju mogu da pomognu u rešavanju problema zajednice i deluje kao katalizator razvojnih procesa. Nasuprot ovome, institucije na nacionalnom i pokrajinskom nivou smatraju se najmanje važnim za razvoj zajednice. Ovi akteri se percipiraju kao suviše udaljeni (prostorno i hijerarhijski) što ih čini slabije senzibilisanim za probleme i potrebe lokalnih zajednica i njihovih stanovnika.

OBLICI AKIVNOG GRAĐANSTVA SEOSKIH ŽENA

Ranija istraživanja (Blagojević, 2010; Shortal 2002; Bock–Derkzen 2008) su pokazala da seoske žene nisu dovoljno prisutne u lokalnim upravljačkim organizacijama i telima što njihove interese čini nedovoljno javno vidljivim i prepoznatim. I ovde rezultati pokazuju da je aktivno građanstvo seoskih žena na niskom nivou – čak 65,2% ispitanica nikada nije participiralo ni u kakvoj javnoj aktivnosti u zajednici. Dva su glavna razloga tome: a) izostanak prilike (60,3% žena koje nikada nisu participirale) i b) neiskorišćena prilika (39,7%). Većina žena koje nisu iskoristile priliku da učestvuju u javnom životu zajednice navodi da za to nisu imale slobodnog vremena (28,1% njih u ovoj grupi).¹⁷ Ostali razlozi za društvenu neaktivnost (kada je za to postojala prilika) su nedostatak informacija (15,4% žena u ovoj grupi), nedostatak interesa (14,7%) i starost (9,6%).¹⁸

¹⁷ Ovo se posebno odnosi na mlađe seoske žene, majke koje imaju troje i više dece, žene koje žive u proširenim porodicama, one koje su formalno zaposlene, ali i one koje su aktivne u poljoprivredi na porodičnom gazdinstvu – to ukazuje na višestruku i značajnu opterećenost seoskih žena, kako u privatnoj (porodica, domaćinstvo), tako i javnoj (poslovnoj) sferi.

¹⁸ Pored ovog, neke seoske žene smatraju da bi drugi mogli mnogo više da doprinesu (7,1%), dok 5% ispitanica u ovoj grupi navodi da nisu učestvovala u aktivnostima od značaja za zajednicu jer su smatrale da aktivnosti nisu prikladne za žene ili nisu želele da se mešaju u „tuđe“ poslove, zbog osude sredine (ogovaranja). Pored ovog, 5% ispitanica u ovoj grupi navodi da nisu učestvovala u aktivnostima jer je njihov organizator bila polička opcija koju ne favorizuju.

Uočena je povezanost između iskustva aktivnog građanstva seoskih žena i obeležja njihove informisanosti – očekivano, one žene koje su bolje i pravovremene informisane su spremnije da učestvuju u javnom životu zajednice¹⁹ ($\chi^2=396,496$, $p=.000$). Dva su pitanja posebno značajna za unapređenje informisanosti o aktivnostima u ruralnoj zajednici – a) ko je izvor informacija i b) kako se informacije dele.²⁰ Seoske žene se o lokalnim prilikama i problemima najčešće informišu kroz razgovor sa članovima porodice, prijateljima, komšijama, tj. koristeći neformalne izvore informacija (36,6%). Pored toga, u glavne izvore informacija ubrajaju se i predstavnici seoske mesne zajednice (34,8%). Iako je reč o institucionalnom izvoru, njegov značaj bitno je određen neformalnom ulogom koju predstavnik institucije ima u zajednici (npr. rođak, komšija, prijatelj). Dominantni načini informisanja ne samo da potvrđuju određene navike i ustaljene obrasce u lokalnoj seoskoj zajednici, već i dostupnost pojedinih izvora informacija. Ostali izvori informisanja znatno se ređe koriste.²¹

U skladu sa dominantnim izvorom informacija, jasno je da seoske žene preferiraju neformalni način deljenja informacija („od usta do usta“). Svega 2,8% ispitanica se o lokalnim problemima informiše putem interneta (pretežno mlađe žene), što je posledica nedovoljne elektronske pismenosti seoskih žena²², ali i nedostatka navike lokalnih organizacija da dele informacije u digitalnom prostoru.

¹⁹ Prema rezultatima, 50,4% ispitanica koje su pravovremeno i dovoljno informisane ističe da su učestvovala u aktivnostima od značaja za zajednicu. S druge strane, svega 4,5% žena koje ističu da nisu imale pravovremene i dovoljne informacije je učestvovalo u ovakvim aktivnostima.

²⁰ Na osnovu identifikovanih glavnih izvora informacija moguće je (delimično) steći uvid u lokalnu strukturu moći, dok nas načini na koji se informacije distribuiraju upoznaju sa ključnim i poželjnim kanalima komunikacije u zajednici. Odgovori na oba pitanja višestruko su korisni za razumevanje razloga za (ne)participaciju u javnom životu zajednice.

²¹ Tako, 9,8% ispitanica pominje da su im glavni izvor informacija o događanjima u selu članovi udruženja kojem i same pripadaju; za njih 4,5%, to su predstavnici škole (direktor, nastavnici), a za 3,6%, lokalni mediji; za 2,7% ispitanica, to su predstavnici opštinske uprave; za 1,8% žena, to su predstavnici neke političke partije; ostali izvori informacija – npr. sveštenik, volonteri, predstavnici komunalnih preduzeća, predstavnici pokrajinske vlasti i sl. – su zastupljeni sa oko 1%.

²² Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine (RZS, 2013: 143), 62,0% seoskih žena u Vojvodini je digitalno nepismeno.

Među ženama koje su na bilo koji način bile društveno aktivne (34,8%), skoro $\frac{2}{3}$ je aktivno u civilnom sektoru.²³ Njihov aktivizam u radu civilnih organizacija je raznovrstan²⁴ i podrazumeva pretežno neformalan angažman. Reč je o *bottom-up* participaciji koja proizilazi iz potrebe žena da doprinesu rešavanju lokalnih problema, predstave svoje interese ili da se povezuju sa sebi sličnima. Ovakav aktivizam se bazira na odnosima i strukturama koje su deo svakodnevice žena (porodični odnosi, prijateljstva, susedstvo) – samim tim, iskorak u javnu sferu je jednostavniji i prihvatljiviji, kako samim ženama, tako i zajednici.

Oko trećine ispitanica koje su bile društveno aktivne su članice javnih institucija i organizacija. One su uglavnom aktivne u lokalnim ograncima političkih partija (64,6% u ovoj grupi) ili mesnim zajednicama (27,7%). Njihov angažman u lokalnim formalnim strukturama posledica je toga što:

- žene preferiraju lokalnu sredinu kao okvir delovanja jer im je to poznato okruženje ili
- su lokalne strukture (jedino) dostupna opcija za njihovo formalno angažovanje.

Na posletku, 14,9% seoskih žena koje su učestvovala u javnom životu zajednice nisu to učinile niti kroz formalne strukture ili niti kroz civilni sektor, već individualno.²⁵

Nizak nivo aktivnog građanstva seoskih žena (posebno, u formalnim strukturama) doveo je do toga da žene ne učestvuju u procesu upravljanja razvojem lokalne zajednice – čak 87,7% svih ispitanica nikada nije imalo priliku da donosi odluke od javnog značaja. Svega 7,6% žena ističe da su na formalan način bile uključene u proces upravljanja.²⁶ Zanimljivo je da je deo ispitanica (njih 4,7%)

²³ Žene angažovane u formalnim strukturama su u proseku mlađe (37,3 godine) od žena koje su angažovane u civilnom sektoru (43,9 godina) ($\chi^2=25,102$, $p=.000$, Cramer's $V=.223$). To je jedina statistički značajna razlika u socio-demografskim obeležjima ispitanica, obeležjima njihovih porodica i domaćinstava u zavisnosti od toga koji sektor aktivnog građanstva preferiraju.

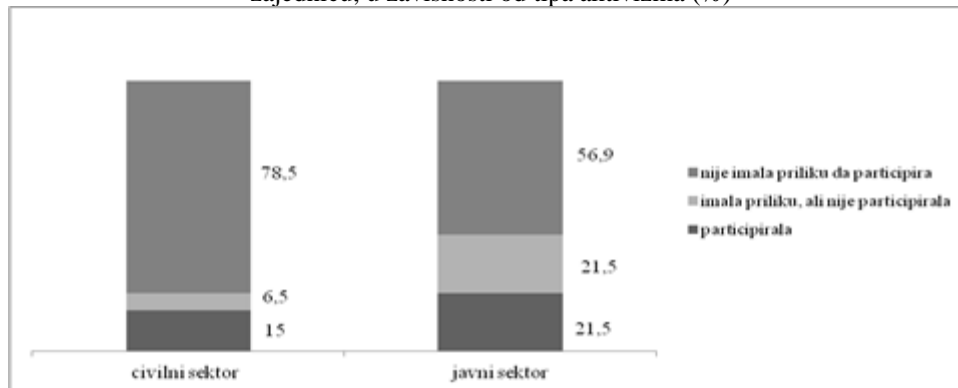
²⁴ Žene su aktivne u različitim udruženjima (udruženja žena, poljoprivrednika, crkvena udruženja, kulturno-umetnička društva) i klubovima (npr. klub penzionera, sportsko-rekreativna društva).

²⁵ Neke ispitanice su istovremeno bile društveno aktivne na više načina pa je zbog toga zbir veći od 100%.

²⁶ Njihova participacija se odnosila na odlučivanje o lokalnom samodoprinosu, organizaciji lokalnih događaja (kulturne manifestacije, sportski događaji), razvoju ruralne infrastrukture (javno osvetljenje, rekonstrukcija trotoara, popravka i razvoj vodovodne

naveo da su imale priliku da učestvuju u donošenju odluka, ali tu priliku nisu iskoristile.²⁷

Grafikon 2. Participacija seoskih žena u donošenju odluka od značaja za lokalnu seosku zajednicu, u zavisnosti od tipa aktivizma (%)

Izvor: rezultati istraživanja

Očekivano, žene koje su angažovane u formalnim strukturama su imale više prilika da učestvuju u donošenju odluka od značaja za lokalnu zajednicu (43,0% žena u ovoj grupi) od onih koje preferiraju i praktikuju angažovanje u civilnom sektoru (21,5%). Ista je situacija i kada je reč o iskorišćenim šansama da se učestvuje u procesu upravljanja (Graf. 2.).

Nizak nivo aktivnog građanstva praćen je relativno niskom spremnošću ispitanica da se angažuju u budućim aktivnostima od značaja za zajednicu – većina žena (54,5%) je istakla da nisu spremne da se uključe u buduće aktivnosti. Kao demotivišući faktori izdvajaju se starost (35,5%) i nedostatak slobodnog vremena (25%). 11,6% žena veruje bi drugi trebalo da se više angažuju u ovim aktivnostima jer mogu više da doprinesu.²⁸

mreže), humanitarnim akcijama, radu lokalnih institucija i organizacija (škola, ambulanta, večernja škola za odrasle, rad poljoprivrednog udruženja), razvoju ruralnog turizma i sl.

²⁷ Kao glavne razloge za to, one navode nedostatak interesovanja za predmet odlučivanja ili uverenje da njihov glas ne može da doprinese promeni.

²⁸ Pod drugima, seoske žene misle na one koji imaju više moći, ali i one koji su obrazovaniji i mlađi. U ostale demotivišuće faktore, ispitanice ubrajaju: nedostatak interesa, opštu pasivnost (ne žele da se mešaju u „tuđa posla“) i razočaranje zbog prethodnih loših iskustava (nepoštovanje dogovora, neefikasnost u odlučivanju i delovanju, netolerantna atmosfera i nerazumevanje stavova drugih, različite zloupotrebe i odlučivanje na osnovu preferencija određene političke opcije).

One žene koje su spremne da se uključe u nove aktivnosti od značaja za zajednicu (45,5%) ističu da bi se uključile u bilo kakvu akciju (39,1% žena u ovoj grupi), kao i da su spremne da urade sve što je u njihovoj moći kako bi se akcija sprovela. Svaka četvrta žena koja je spremna da bude aktivna smatra da bi se najradije angažovala u akcijama koje bi bile usmerene na unapređenje položaja određenih društvenih grupa, posebno dece i mladih u selu ili socijalno najranjivijih. Svaka peta ispitanica bi se rado aktivirala u poslovima u vezi sa ruralnom infrastrukturom, dok 13,6% isto govori za suprastrukturne probleme (osnivanje i razvoj institucija – škola, ambulanta, crkva, kulturni centar, sportski centar).

Primetna je razlika u dosadašnjem iskustvu aktivnog građanstva žena u odnosu na sliku o ruralnosti ($\chi^2=7,882$, $p=.049$, Cramer's $V=.125$) – neočekivano, ispitanice koje imaju negativnu sliku o ruralnosti su češće (49,3%) učestvovala u aktivnostima od značaja za zajednicu od onih koje ističu da vole život u selu (33,0%). Ovo se može objasniti time da kroz različite aktivnosti žene sa negativnom slikom o ruralnosti nastoje da „poprave“ svoje ruralno okruženje i zajednicu učine poželjnijim mestom za život. Slika o ruralnosti ne utiče na spremnost žena da se uključe u buduće aktivnosti od značaja za zajednicu ($\chi^2=1,805$, $p=.614$).

Nema statistički značajne razlika u dosadašnjem angažovanju ispitanica u javnom životu zajednice u zavisnosti od većine njihovih socio-demografska obeležja, kao i obeležja njihovih porodica i domaćinstva. Ova razlika uočena je jedino u slučaju ekonomskog statusa ($\chi^2=11,459$, $p=.022$, Cramer's $V=.151$) – zaposlene žene, kao i one koje se još školuju su najaktivnije u životu zajednice (po 42,9%), dok su najneaktivnije žene koje nikada nisu bile zaposlene (22,7%), kao i one koje trenutno nemaju posao (30,3%). S druge strane, na spremnost na buduće angažovanje u aktivnostima od značaja za zajednicu statistički značajno utiču:

- starost ($\chi^2=60,814$, $p=.000$, Cramer's $V=.348$) – mlađe sredovečne (63,0%) i mlađe žene (59,5%) ističu da bi se najradije uključile u ove aktivnosti; najstarije ispitanice (60+ godina) su najmanje spremne za ovakvo angažovanje (21,7%);
- ekonomski status ($\chi^2=48,096$, $p=.000$, Cramer's $V=.309$) – kao i u slučaju dosadašnjeg angažovanja, i ovde se izdvajaju žene koje se školuju (67,9%) i zaposlene žene (58,0%); njim se pridružuju i one koje su ranije bile zaposlene (57,6%) koje kroz društveni aktivizam mogu da pokušaju da promene svoje trenutni pasivan (ekonomski) status;
- bračno stanje ($\chi^2=37,141$, $p=.000$, Cramer's $V=.272$) – neudate (61,4%) i udate (50,5%) su najspremnije da se društveno angažuju – u prvom slučaju, reč je o mlađim ženama koje su ujedno i bolje i pravovremenije informisane; aktivistička motivacija udatih žena povezuje se sa

roditeljskom ulogom (žele bolje životno okruženje za svoju decu); s druge strane, udovice su najmanje spremne za budući društveni aktivizam (20,2%) – ovo je povezano sa njihovom većom prosečnom starošću, slabijom informisanošću, ali i neretko prihvatanjem pasivne uloge i mišljenjem da kao akteri nemaju dovoljno moći da pokrenu ili donesu promenu.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja potvrđuju postavljenu hipotezu – aktivno građanstvo seoskih žena je na niskom nivou – i odgovaraju nalazima ranijih domaćih istraživanja (Cvejić i dr., 2010; Bogdanov i dr., 2011; Blagojević, 2008, 2010). Uočen je kontinuitet ženskog neaktivnog građanstva - na osnovu aktuelnih praksi, ali i njihove nespremnosti da se uključe u buduće aktivnosti od značaja za zajednicu. Takođe, potvrđene su i posebne hipoteze:

- većina seoskih žena svedoči o pozitivnoj slici o ruralnosti - ove žene jasno ističu prednosti života u selu i ne žele da ga napuste; na ovome se razvija njihov osećaj pripadanja zajednici;
- ispitanice smatraju da lokalni akteri imaju najveći značaj u razvoju ruralne zajednice; takođe, žene ističu da je za upravljanje zajednicom „iznutra“ veoma važno povezivanje lokalnih aktera;
- društveno aktivne žene preferiraju civilni sektor angažovanja; njihov aktivizam pretežno je usklađen sa obrascima i odnosima koji su deo ženske ruralne svakodnevnice i koji odgovara i dalje prisutnim rodnim barijerama u ruralnom socijalnom prostoru (Blagojević, 2008: 38); uočeno je nedovoljno prisustvo žena u donošenju odluka od značaja za zajednicu.

Seoske žene nisu u potpunosti homogena grupa u pogledu iskustva i spremnosti na aktivno građanstvo. Uočeno je njihovo delimično raslojavanje na osnovu starosti, ekonomskog i bračnog statusa. Obim, oblici i razlozi za (ne)aktivno građanstvo seoskih žena oblikovani su rodnim ulogama i položajima koji su karakteristični za ograničenja (post)tranzicijskog (ruralnog) društva polu-periferije. Trenutnu praksu, kao i spremnost na budući aktivizam seoskih žena oblikuju:

- individualna obeležja (npr. godine starosti, bračno stanje, informisanost),
- odnos obaveza oko porodice, domaćinstva, ekonomske aktivnosti i slobodnog vremena;
- (auto)cenzura u ponašanju u javnoj sferi,
- (ne)posedovanje odgovarajućih kapitala (simbolički, socijalni),
- otvorenost formalnih struktura.

Identifikovani faktori odgovaraju Klaridžovim situacionim, strukturalnim i socijalizacijskim faktorima (Claridge, 1998: 185) i ukazuju na spoljašnja i unutrašnja ograničenja za participaciju žena javnom životu zajednice. Slično govore i Bok i Derkzen (Bock–Derkzen, 2008: 268).²⁹

Ravnomerna zastupljenost žena i muškaraca u razvojnim procesima važna je pretpostavka njihove legitimnosti (Bock–Derkzen, 2006). S tim u vezi, može se postaviti i pitanje na koji način je moguće ojačati spremnost žena da učestvuju u javnom životu zajednice. Kako Blagojević navodi (2008: 13):

„da bi žene bile mobilisane kao akterke promene neophodno je razumeti stvari iz njihovog ugla, mobilisati ih na programima koje će one same doživeti kao programe fokusirane na prave probleme. Uspesne politike kao preduslov imaju povećanu participaciju građana i građanki i to na način koji odražava njihove stvarne probleme i aspiracije”.

Na osnovu identifikovanih iskustava i navika seoskih žena, prepoznaju se dva glavna pravca za unapređenje njihovog društvenog aktivizma. Prvi se odnosi na negovanje participacije u civilnom sektoru (neformalni kolektivi, udruženja, pokreti). Ovaj sektor favoziruje „odozdo na gore“ aktivistički pristup, razvijajući kapacitete za samoorganizovanje. Time ne samo da se doprinosi unapređenju kvaliteta života ruralne zajednice, već se obezbeđuju kapaciteti seoskih žena za „profesionalnu orijentaciju, celoživotno učenje,..., i profesionalni razvoj“ (Šikić-Mićanović, 2009: 86). Blagojević (2008: 58) ističe da aktivizam seoskih žena „dinamizira rutinsku svakodnevnicu seoskog života i otvara vidike, kako samim ženama koje su direktno angažovane, tako i ostalima”. Istovremeno, nužan preduslov izraženijeg aktivizma i veće uticajnosti seoskih žena u javnom životu zajednice jesu i sistemske aktivnosti koje za cilj imaju promene u utvrđenim opštim kulturnim obrascima rodno determinisanih uloga. Na taj način, „skida“ se stigma sa javnog angažovanja žena, odnosno, smanjuje rizik od njihove „marginalizacije u dominantnoj ruralnoj kulturi“ (Šikić-Mićanović, 2009: 86). Ulaskom u formalne strukture odlučivanja, seoske žene promovišu nov način ponašanja, ne samo drugim ženama, već i institucijama i ruralnoj zajednici u celini, utičući tako na eliminisanje (samo)nametnutog „staklenog plafona“ u društvenom aktivizmu.

²⁹ Autorke navode četiri činioca koji oblikuju dostupnost javne/političke arene seoskim ženama - pozicija žene u seoskom društvu tj. njena nedovoljna politička i socio-ekonomska uključenost; tradicionalna rodna ideologija; nedostatak promena u aranžmanima upravljanja; dominacija ekonomije i poljoprivrede u diskursu o ruralnom razvoju (Bock–Derkzen, 2008: 268).

Ipak, trenutni društveni milje utiče na to da razvoj oba mehanizma unapređenja ženskog aktivizma bitno zavisi od tradicionalnih formi ruralne solidarnosti. Oslanjajući se na tradicionalne oblike seljačke solidarnosti, društveni aktivizam žena u socijalnoj reprodukciji ruralnosti poziva na „novo tumačenje tradicije, a ne obnavljanje patrijarhalnih matrica” (Blagojević, 2008: 58).

Jovana Čikić, Ana Bilinović Rajačić

ACTIVE CITIZENSHIP OF RURAL WOMEN - FROM COMMUNITY (NON)BELONGING TO (IN)FORMAL PARTICIPATION

Summary

Changes in rural development paradigms brought forward several innovations regarding developmental concept, principles and practices – new, (neo)endogenous model of rural development is focused on participation, inclusion, devolution of power, territoriality, plurality of agents. Active citizenship is considered as one the main drivers of local rural development. Various agents are encouraged to try new (public) social roles. This especially refers to those who were previously less powerful and less present in social public life, such as rural women. Contemporary sociological literature pays special attention to the issue of gender and rural development. Gender regimes determines taking certain private and public roles. Previous researches proved low level of active citizenship of rural women, especially in formal decision-making. Rural women have less political power and less self-confidence for participating in public social arena.

Three aspects of active citizenship of rural women have been analysed: a) rurality image, b) agents in rural community and c) participation in activities of communal importance. The main hypothesis was that active citizenship of rural women was low. Three auxiliary hypotheses were:

- majority of rural women have strong sense of community belonging,
- rural women consider that rural community should be governed from within,
- rural women prefer less formal types of active citizenship.

The analysis was conducted based on survey data. Total of 503 rural women living in 14 villages in Vojvodina participated in the survey. Sampling procedure was two-staged. First, we selected a sample of villages based on population size and municipal development level. Second, proportional sampling was used to select rural women from the 14 villages. Main criteria for sampling rural women were legal age and rural residence.

Research results confirmed main and additional hypotheses:

- active citizenship of rural women was very low – majority have never had participated in any public communal activity; the continuity of women’s non-active citizenship is evident, based on current practices and lack of women’s willingness to participate in future public communal activities;

- majority of rural women had positive rurality image – they were happy to live in the village and not willing to live anywhere else;
- rural women unanimously assessed local agents to have an essential importance in local rural development; they equally strong assessed the importance of formal (e.g. local community office, municipal office) and informal local agents (residents) – thus, they indicated the significance of governing rural community from within;
- socially active rural women preferred civil sector; women`s activism corresponded with patterns and relations which were a part of their everyday life.

However, women were not homogenous when it comes to their active citizenship experience and readiness to take future actions. Partial segmentation was evident based on age, economic and marriage status. Current experiences and future readiness of rural women to be publicly active are determined by: a) their individual traits; b) responsibilities regarding family and household, professional activity and free time; c) (auto)censorship regarding activities in public social life, d) (not) having suitable capitals and e) openness of formal structures.

Keywords: rural women, active citizenship, community belonging, governance from within, neo-endogenous rural development

LITERATURA

- Asztalos Morell, I.–Bock, B. (ed.) (2007). *Gender Regimes, Citizen Participation and Rural Restructuring*. UK: Emerald Group Publishing Limited.
- Blagojević, M. (2008). *Seoske ženske organizacije u Vojvodini*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.
- Blagojević, M. (2010). *Žene na selu u Vojvodini – svakodnevni život i ruralni razvoj*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.
- Bock, B. (2015). Gender mainstreaming and rural development policy: The trivialisation of rural gender issues. *Gender, Place & Culture*. 22(5), 731–745.
- Bock, B.–Derkzen, P. (2006). Gender and rural development budgets. In: Bock, B.–Shortall, S. (eds) (2006). *Rural gender relations: Issues and case studies*. Oxford: CABI. 218–223).
- Bock, B.–Derkzen, P. (2008). Barriers to women`s participation in rural policy making. In: Asztalos Morell, I.–Bock, B. (eds.) (2008). *Gender Regimes, Citizen Participation and Rural Restructuring*. Eds. UK: Emerald Group Publishing Limited. 263–281.
- Bock, B.–Shortall, S. (eds.) (2006). *Rural Gender Relations: Issues and Case Studies*. UK: CABI Publishing.

- Bock, B.–Shortall, S. (eds.) (2017) *Gender and Rural Globalization International Perspectives on Gender and Rural Development*. UK: CABI Publishing.
- Bogdanov, N.–Tomanović, S.–Cvejić, S.–Babović, M. & Vuković, O. (2011). *Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja*. Beograd: MDGF.
- Claridge, C.L. (1998). Rural Women, Decision Making and Leadership Within Environmental and Landcare Groups. *Rural society*. 8 (3), 183-195.
- Cvejić, S.–Babović, M.–Petrović, M.–Bogdanov, N.&Vuković, O. (2010). *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*. Beograd: UNDP.
- Čikić, J.–Bilinović Rajačić, A. (2021). Seoske žene i socijalna reprodukcija ruralnosti – od (ne)pripadanja zajednici do (ne)formalne participacije. U: Čikić, J & Stojšin, S. (ur.) (2021). *Demografske promene i društveni razvoj*. Novi Sad - Beograd: Filozofski fakultet – Srpsko sociološko društvo, 38-39. (na ćirilici)
- Čikić, J. (2021). *Seoske žene i ekonomska (re)produkcija ruralnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Dalton, R. & Klingemann, H. (2007). Citizens and political behaviour. In: Dalton, R. & Klingemann, H. (eds.) (2007). *Oxford Handbook of Political Behaviour*. UK: Oxford University Press. 3-26.
- Franc, R.–Šakić, V. & Maričić, J. (2007). Građanski aktivizam u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*. 87-88, (1-2), 111-132.
- Little, J.–Jones, O (2000). Masculinity, gender and rural policy. *Rural sociology*, 65(4), 621-639.
- Lyson, T. (2006). Global capital and the transformation of rural communities. In: Cloke, P.–Marsden, T. &–Mooney, P. (eds.) (2006). *Handbook of Rural Studies*. UK: SAGE Publications. 292-303.
- McMillan, D. W.–Chavis, D. M. (1986). Sense of community: A definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 6–23.
- McVay, L. (2016). Leadership and Gender. In: Shucksmith, M.–Brown, D. (eds.) *Routledge International Handbook of Rural Studies*. UK-USA: Routledge. 367-378.
- Perkins, D.–Long, A. (2002). Neighborhood sense of community and social capital: A multi-level analysis. In: Fisher, A.–Sonn, C. & Bishop, B. (eds.) (2002). *Psychological Sense of Community: Research, Applications and Implications*. USA: Plenum. 291-318.
- Petrović, M.–Čikić, J. (2021). Od pasivnosti do borbe za promenu: aktivističke aspiracije mladih iz ruralnih područja Vojvodine. *Sociološki pregled*, 55(4): 1382-1411. (na ćirilici)

- Ray, C. (2006). Neo-endogenous rural development in the EU. In: Cloke, P.–Marsden, T. &–Mooney, P. (eds.) (2006). *Handbook of Rural Studies*. UK: SAGE Publications. 278-291.
- Rijnks, R.–Strijker, D. (2013). Spatial effects on the image and identity of a rural area. *Journal of Environmental Psychology*. 36, 103-111.
- RZS (2013). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. U republici Srbiji – školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost (podaci po opštinama i gradovima)*. Beograd: Republički zavod za statistiku. (na ćirilici)
- Shortall, S. (2002). Gendered agricultural and rural restructuring: a case study of Northern Ireland. *Sociologia Ruralis*. 42(2), 160-175.
- Shucksmith, M. (2009). Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis*. 50(1), 1-14.
- Sl. glasnik 104/2014: *Uredba o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2014. godinu*. Beograd: Službeni glasnik. (na ćirilici)
- Sl. glasnik 89/2015: *Zakon o regionalnom razvoju*. Beograd: Službeni glasnik. (na ćirilici)
- Šikić-Mičanović, L. (2009). Women's Contribution to Rural Development in Croatia: Roles, Participation and Obstacles. *Eastern European Countryside*. 15, 75-90.
- Šljukić, S. & Janković, D. (2015). *Selo u sociološkom ogledalu*. Novi Sad: Mediterran publishing. (na ćirilici)
- van Assche, K.–Hornidge, A-K. (2015). *Rural Development - Knowledge and Expertise in Governance*. The Netherlands: Wageningen Academic Publishers.
- Woods, M. (2006). Political articulation: the modalities of new critical politics of rural citizenship. In: Cloke, P.–Marsden, T. & Mooney, P. (eds.) (2006). *Handbook of Rural Studies*. UK: SAGE Publications. 457-471.
- Yarwood, R. (2017). Rural Citizenship. In: Richardson, D.–Castree, N.–Goodchild, M.–Kobayashi, A.–Liu, W. & Marston, R. (eds.) (2017). *The International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology*. Eds. USA: John Wiley and Sons.

Снежана С. Стојшин¹
Владан Д. Видицки
Филозофски факултет у Новом Саду

УДК: 303.1
303.42
303.5
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2368
Originalni naučni rad

ПРОБЛЕМ УЗОРКА У КОМБИНОВАНОМ ПРИСТУПУ ИСТРАЖИВАЊУ

У првом делу рада пажња је посвећена карактеристикама истраживања друштвених појава у којима се комбинују квалитативни и квантитативни приступи. Представљене су најважније особине трећег методолошког приступа под називом комбиновани методи, као и основни циљеви због којих су они настали и због којих се практикују у различитим истраживањима. Након тога, други део рада односи се на специфичне проблеме, али и могућности, који се јављају приликом конструкције узорка у таквом комбинованом приступу истраживању. Наводи се како се проблеми јављају зато што квалитативни и квантитативни методи најчешће захтевају узорке из различитих група – оних који се заснивају или не заснивају на теорији вероватноће, односно узорке који имају различите карактеристике. Због тога комбиновани методолошки приступ у истраживању захтева нешто другачији начин одабира узорка од уобичајеног, што у први план ставља неке недоумице које се код истраживача могу јавити у вези са тиме како их решити. У складу са свим наведеним, основни циљ овог рада јесте анализа карактеристика, односно предности и недостатака различитог одабира узорка у истраживањима која настоје да интегришу квантитативне и квалитативне приступе у један засебни.

Кључне речи: узорковање, комбиновани приступ, комбиновани методи, карактеристике узорка, случајни узорак, намерни узорак

УВОД

Истраживачи из области друштвених наука у Србији најчешће се опредељују за квантитативне приступе, иако је у последњих неколико година приметна тенденција окретања ка квалитативним истраживањима (Стојшин и Видицки, 2017).² Било о којој врсти истраживања да је реч, све чешће се

¹ snezanas@ff.uns.ac.rs

² Управо је и анализа методолошких текстова „Социолошког прегледа“ (Стојшин и Видицки, 2017) показала да се највећи део радова посвећених техничком аспекту бави проблемима квантитативне методологије (63,6%), а од 2000. године до

говори о томе да коришћење само једног метода често није довољно због неадекватног и непотпуног приступа истраживачком проблему (Johnson & Christensen, 2014: 34). Појава ”нових” истраживачких проблема, који се јављају у све сложенијем детерминистичком сплету друштвене стварности, условила је потребу за различитим типовима података, односно ширим приступом који у циљу потпунијег обухвата проблема често мора да иде и изван строгих граница квалитативног и квантитативног. Због тога се у савременој методологији друштвених наука све чешће говори о трећем приступу који настоји да интегрише или комбинује елементе поменути два традиционална приступа.

Сама идеја комбиновања квалитативних и квантитативних метода није нова. Она се јавила још током 20. века у антрополошким и социолошким истраживањима (нпр. Lynd and Lynd, 1929/1959; Jahoda et al., 1931/2003; Hollingshead, 1949; Gans, 1963), као и чувеним истраживањима из области социјалне психологије (види нпр. Mark, 2015: 22; Brewer and Hunter, 1986: 16–18).³ Оно што ипак јесте релативно ново, је уобличавање специфичног покрета, правца, дискурса или истраживачке парадигме (Johnson et al., 2007) под називом комбиновани методи (mixed methods reseasch, енг.).⁴ Реч је о специфичном приступу који је за разлику од претходних покушаја интеграције квалитативних и квантитативних елемената истраживања, доживео знатно већи степен стандардизације који се огледа у постојању уџбеника (нпр. Tashakkori et al., 2003),⁵ научног удружења међународног карактера (Mixed Methods International Research Association), научног часописа (Journal of Mixed Methods Research) и засебних АПА стандарда.

данас објављено је тек неколико научних радова о квалитативној методологији. Постепено посвећивање пажње проблемима квалитативних истраживања, а самим тим и узорка који се користи у њима, у будућности би могло да допринесе и развоју квалитативних истраживања друштвених појава (Стојшин и Видицки, 2017: 81), а затим и развоју комбинованих метода.

³ Реч је о Хоторнском, Станфордском и Роберс Кејв експерименту.

⁴ Развој комбинованих метода у овом смислу може да се смести у период преласка из осамдесетих у деведесете године 20. века.

⁵ Велико интересовање за овај „правац“ аргументује и податак да је Џонсонов текст (Johnson, R. B.) *Toward a definition of mixed methods research* (2007) цитиран је 12.505 пута, а текст *Mixed methods research: A research paradigm whose time has come* (2004) чак 22.569 пута (Google Scholar 19.03.2023. године).

Без обзира на поменуто стандардизацију, у иностраној и нарочито домаћој стручној јавности и даље постоје велика размимоилажења која се тичу употребе појма комбиновани методи. Први разлог томе видљив је у методолошкој литератури која обилује великим бројем различитих термина посредством којих се овај ”трећи правац” објашњава. Џонсон и сарадници (Johnson et al., 2007: 118) су код разних аутора идентификовали само неке од њих: мешана истраживања (blended research, енг.), интегративна истраживања (integrative research, енг.), мултиметодска истраживања (multimethod research, енг.), вишеструка истраживања (multiple methods, енг.), триангулацијске студије (triangulated studies, енг.), мешовита истраживања (mixed research, енг.) итд. Други разлог је често поистовећивање комбинованих метода са триангулацијом као *посебном стратегијом* или са мултиметодом као *врстом истраживања* у којој се примењују различити методи. Ово поистовећивање није само термилошке природе, као што је у претходно наведеном низу поменуто, него се оно директно тиче и (не)разумевања саме суштине наведених поступака.⁶ Као трећи и веома значајан разлог „конфузије“ методолога треба издвојити и то што „трећи правац“ у свом називу садржи реч „метод“. Наиме, када се говори о комбинованим методима често се помиње само комбинација метода за прикупљање и/или анализу података, што је погрешно, јер је у питању знатно шире схватање које подразумева комбиновање квантитативних и квалитативних *приступа* (Collins et al., 2017).

Комбиновани метод, дакле, треба разумети као дистинктиван трећи истраживачки приступ, комплементаран са два традиционална приступа (табела 1). Према Кресвелу и Плејно Кларку (Creswell and Plano Clark, 2018: 20) такав приступ укључује (1) прикупљање и анализу квалитативних и квантитативних података у циљу одговора на истраживачка питања или у циљу тестирања хипотеза, затим (2) интеграцију, мешање или комбиновање података добијених истраживањем, (3) употребу специфичног нацрта истраживања који пружа логички оквир и процедурална правила за спровођење истраживања и (4) уоквиравање процедуре у теоријске и филозофске оквире истраживања. Другим речима, овај приступ се гради комбинацијом квантитативних и квалитативних метода, нацрта, филозофских претпоставки, али и језика истраживања (Johnson & Onwuegbuzie, 2004).

⁶ О проблемима одређења основних разлика између триангулације, мултиметода и комбинованих метода, види опширније у тексту Видицки и Стојшин (2021).

Табела 1. Основне карактеристике три приступа⁷

Карактеристике	Квантитативна истраживања	Комбиновање приступа	Квалитативна истраживања
Најчешћи истраживачки циљеви	Квантитативни описи, узрочна објашњења и предвиђања	Вишеструки циљеви; обезбедити дубље објашњење и разумевање из више димензија и више аспеката	Квалитативна/субјективна објашњења
На чему је фокус?	Прати правила објективности; тестирање специфичних хипотеза	Вишеструки фокус	Ширина и дубина података; субјективно схватање стварности
Карактеристике прикупљених података	Прикупљање квалитативних података са прецизним мерењима уз коришћење чврсто структурисаних инструмената	Прикупљање вишеструких облика података	Прикупљање квалитативних података дубинским интервјуима, посматрањем са учествовањем, питања отвореног типа; истраживач је примарни инструмент за прикупљање података
Природа података	Варијабле	Комбинација варијабли, речи, категорија и слика	Речи, категорије и слике

Извор: прилагођено према Johnson, B., Christensen L. (2014)

Давади и сарадници (Dawadi et al., 2021) наводе да дизајн комбинованих метода нуди бројне предности у тражењу одговора на сложена истраживачка питања, јер се у њему интегришу филозофски оквири и постпозитивизма и интерпретативизма (Fetters, 2016, према Dawadi et al., 2021), као што се у њему преплићу квантитативни и квалитативни подаци тако да су истраживачка питања смислено објашњена, истовремено нудећи методолошку флексибилност и дубинско разумевање мањих случајева (Maxwell, 2016, према Dawadi et al., 2021). Коришћење комбинованих приступа омогућава давање одговора на истраживачка питања дубински и са одговарајућом ширином (квалитативни приступ пружа дубље разумевање питања), али истовремено доводи до одређеног нивоа генерализације и

⁷ У овој табели издвојено је само неколико разлика ова три истраживачка приступа, оне које су битне за даље разумевање одабира узорка. Много опширније погледај Johnson, B., Christensen L. 2014: 34-35.

импликације одговора на целокупну популацију (квантитативни приступ помаже истраживачу да прикупи податке од великог броја испитаника) (Dawadi et all, 2021).

На овом месту нећемо улазити у дубљу расправу о могућностима комбиновања метода, посебним нацртима истраживања у оквиру овог приступа или о проблемима који се јављају приликом њихове примене. О томе се доста писало у странијој литератури (види Johnson et al., 2004; Creswell, 2014; Creswell and Plano Clark, 2018), као и у домаћој али у знатно мањој мери (види Кнежевић Florić и Ninković, 2012; Ristić, 2016; Vidicki и Stojšin, 2021). Овај рад ће се фокусирати на само један посебан проблем у оквиру приступа комбинованих метода - онај који се тиче плана узорка.

ПРОБЛЕМИ ОДАБИРА УЗОРКА У ИСТРАЖИВАЊИМА СА КОМБИНОВАЊЕМ МЕТОДА

Само летимичан поглед на садржај истраживачких приручника или студија у којима аутори разматрају методолошка питања, показује да се проблем одабира узорка или заобилази или му се посвећује веома мало пажње. Анализа методолошких приручника у социјалним истраживањима који су на српском језику били доступни од 60-их година прошлог века када се већа пажња у методологији посвећује епистемолошким проблемима, показује да је проблем узорка разматран независно од истраживачког приступа (Мозер, 1962; Супек, 1961; Гуд и Хет, 1966). Наиме, како су тада квантитативна истраживања имала апсолутни примат у анализи друштвених појава, проблем узорка, а нарочито питање погодности примене различитих узорка у истраживању друштвених појава, није толико долазила до изражаја. Данас се узорак углавном „посматра“ у зависности од тога да ли се користи у квалитативним, квантитативним или у истраживањима са комбинованим приступом. Тако, на пример, расправу о проблему узорка у истраживањима друштвених појава Брајман (Bruman, 2016) не разматра у оквиру нацрта истраживања, већ у поглављима о квантитативним истраживањима, а затим и квалитативним, што значи да узорковање доводи у директну везу са ова два истраживачка приступа, а не посматра га независно од њих.

Чак и поред веома богате стране литературе у којој се анализира проблем узорка, у нашој литератури веома ретко се говори о овом веома

битном кораку у социолошким, односно социјалним истраживањима.⁸ Колико је проблем узорка важан у нашој социологији показује и то да у *Социолошком речнику* (ур. Мимица и Богдановић, 2007) не постоји одредница узорак, и нема речи ни о једном узорку који је карактеристичан за истраживања друштвених појава. Исто тако, у *Социолошком методу* Војина Милића (издање 1996, али и остала издања) који је један од ретких методолошких уџбеника у српској социологији, нема ни једног поднаслова који би се односио на проблем планирања узорка у истраживањима друштвених појава.

Питање о значају одабира узорка није неопходно постављати. „Примена“ принципа прецизности научног сазнања, која корене вуче из врло присутне позитивистичке традиције у српској социологији, односи се на све фазе истраживања, па и на одабир узорка. Истраживачи који нису добро испланирали узорак у својим истраживањима, знају колико тачност и прецизност резултата истраживања зависе од свих фаза истраживања, а нарочито од доброг или лоше испланираног, а затим и оствареног узорка. Тражење одговора на питања о начину планирања узорка, односно питања проналажења „прикладне“ популације која ће се у великој мери одазвати у истраживању, какав ће бити дизајн узорка, шта је оквир узорковања и колика ће бити величина узорка, представљају једну од најважнијих фаза у нацрту истраживања (Vrugan, 2016: 172). Уз све то, већина истраживача на уму има основни принцип одабира узорка чија примена доводи до максималног учинка уз што већу уштеду средстава.

У класификацији узорка у старој али и даље актуелној методолошкој литератури на српском језику (нпр. Супек, 1961; Гуд и Хет, 1966; Мозер, 1962) наводе се две групе узорка: прва, у који спадају узорци који се заснивају на теорији вероватноће једноставни случајни узорак, стратификовани узорак и мешовити узорак и другу, који чине узорци који се не заснивају на теорији вероватноће, а у који спадају квотни, намерни и пригодни узорак. Напредак у методологији истраживања условио је развој још две врсте данас веома коришћених узорка који се експлицитније и детаљније

⁸ Овде треба напоменути да проблем узорка није једина методолошка „тема“ којом се социолози у Србији не баве. Наиме, скорашња анализа свих објављених бројева часописа „Социолошки преглед“ показала је да је од укупног броја објављених текстова само 3,2% текстова у којима се разматрају методолошки проблеми, док је од укупног броја научних текстова (дакле, без Осврта и Приказа у којима су аутори анализирали карактеристике методолошких приручника) само 2,1% методолошких текстова (Стојшин, Видицки, 2017: 78).

наводе у новијој литератури (Фајгел, 2010; Бранковић 2014; Стојшин и Видицки, 2020) те је подела, бар основних узорака, употпуњена. У групу случајних узорака „додат“ је кластер узорак, а у групу намерних, грудва снега (табела 2). Друштвена истраживања често се спроводе у ситуацијама када нису могући узорци засновани на теорији вероватноће⁹ која се користе у друштвеним истраживањима великих размера (Babbie, 2011: 206), па је потребно користити узорке који се не заснивају на теорији вероватноће. Са друге стране, узорци који се не заснивају на теорији вероватноће мали су по броју јединки, а резултати се ретко могу генерализовати.

Одабир типа узорка зависи од различитих фактора, међу којима су „највидљивији“ тема истраживања, карактеристике и доступност популације на коју се односи тема и кључна питања која се постављају током истраживања. Када је основно истраживачко питање тако формулисано да се траже одговори на питања шта или колико, односно тражи се генерализација квантитативних и квалитативних података о становништву, тада је прикладан случајан узорак који омогућује проверу хипотеза и висок степен генерализације. Са друге стране, уколико нам је истраживачко питање како и зашто, односно, ако је циљ разумевање појаве, догађаја или појединаца, што је често карактеристика квалитативних студија, треба одабрати намерни узорак (Marshall, 1996; Onwuegbuzie & Collins, 2007). Маршал поставља питање зашто случајни узорак као најрепрезентативнији није погодан за квалитативни приступ, и наводи да је разлог у томе што случајни узорак иако даје највећу могућност генерализације резултата на целу проучавану популацију „није најефектнији начин који доприноси разумевању комплексних питања који се односе на људско понашање“ (Marshall, 1996: 523). Наиме, у квалитативним истраживањима, узимајући у обзир Халмијеву дефиницију према којој овај тип истраживања подразумева „процес разумевања људских и социјалних проблема који се темељи на изградњи комплексне и целовите слике што се ствара из перспективе субјекта истраживања“ (Халми, 2005:35), јасно је да у обзир долазе само испитаници са специфичним животним искуством које је битно за тему истраживања.

⁹ На пример, у истраживањима бескућника није могуће користити спискове потребне за случајне узорке, јер не постоје, те је до узорка потребно доћи на неки други начин.

Табела 2. Карактеристике различитих узорака

Узорци који се заснивају на теорији вероватноће	Случајни узорак	Заснива се на теорији вероватноће и подразумева да свака јединка из основног скупа (популације) има исту вероватноћу да се нађе у узорку (Babbie, 2011: 210-223; Neuman, 2006: 224-236). Најрепрезентативнији узорак.
	Систематски случајни узорак	Једнике се у узорак бирају са списка основног скупа тако што одаберемо почетну особу на списку, а затим бирамо сваког n -тог појединца са списка.
	Стратификовани узорак	Уколико је основни скуп хетероген треба га стратификовати на стратуме/ подскупове према битном фактору стратификације (пол, старост, етничка припадност и слично).
	Кластер узорак	Узорак у којем се случајним путем бирају веће узорачке целине у којима се испитују све јединке.
Узорци који се не заснивају на теорији вероватноће	Намерни узорак	Узорак у којем истраживач тражи најтипичније случајеве за одређени предмет истраживања.
	Пригодни узорак	„Екстремно ризичан метод узорковања у друштвеним истраживањима“ (Babbie, 2011: 206) подразумева испитивање људи који се истраживачу налазе при руци - најнерепрезентативнији узорак.
	Квотни узорак	Квотни узорак, одличан за истраживање јавног мњења, уз своје недостатке, представља у неку руку економичнију верзију стратификованог узорака.
	Грудва снега	Све чешће се бира предмет истраживања у којима се поставља питање како доћи до испитаника (насиље у породици, ванбрачне заједнице...), припаднике одрђене популације тешко или немогуће наћи (Babbie, 2011: 206-209; Neuman, 2006: 220-223).
Комбиновање узорака	Сви случајни узорци	Случајни; систематски случајни; стратификовани; кластер.
	Сви намерни узорци	Намерни; пригодни; квотни; грудва снега.

Види се да и у квантитативним и у квалитативним истраживањима постоји проблем или више изазов узорковања. Наиме, са једне стране проблем узорка у квантитативним истраживањима односи се на коришћење премалих узорка због чега се не виде статистички значајне разлике или односи, док при коришћењу намерних узорка није могућа генерализација (Collins et al., 2007: 268). Са друге стране проблем, односно изазов код квалитативних истраживања јесте тешкоћа коју имају истраживачи да на одређеном узорку „ухвате“ живо искуство испитаника. Иако је одабир узорка захтеван процес у оба приступа, још је комплекснији одабир узорка у студијама са комбиновањем ова два истраживачка приступа.¹⁰

Питање проблема узорка специфичних за комбиновање приступа „новије“ је од комбиновања самих приступа. Ритцер (Ritzer) наводи да су у „садашњој ери еклектицизма“ Тедли и Ташакори (Teddlie & Tashakkori) идентификовали шест нерешених питања односно контраверзи које се јављају у истраживањима при коришћењу више метода (комбиновању приступа), а који се односе пре свега на: терминологију у студијама са комбиновањем приступа, корисност истраживања у којима се употребљавају различите методе, затим на епистемолошке основе ових истраживања, на питања у вези са дизајном ових истраживања и логистику обављања ових истраживања (Ritzer, 2007: 2979). На ову листу проблема студија са комбиновањем приступа, питање узорка додали су Онвебузи и Колинс 2004. године (ibid, 2979).

Узорковање у оквиру истраживања са комбиновањем приступа где се користи више метода, подразумева седам корака у које спадају: 1) одређење циљева студије, 2) формулисање истраживачких циљева, 3) одређење сврхе истраживања, 4) формулисање истраживачких питања, 5) одабир истраживачког дизајна, 6) дизајнирање плана узорка, и 7) одређење схеме узорковања (Onwegbuzie & Collins, 2007: 290). Узорак у овим студијама дизајнира се тако да одговори на истраживачка питања (Teddlie, C. & Yu, F. 2007: 86.), а при дизајнирању се користе и случајни и намерни узорци. Подаци који се добијају оваквим узорковањем су и бројчани (квантитативни) и наративни (квалитативни), мада понекад у комбинованим студијама могу

¹⁰ Колинс и сарадници (2007) наводе примере узорковања у двадесетак студија у којима се говори о комбинацији квалитативног и квантитативног приступа, али само у једној од њих се указује на сложеност одабира узорка у оваквом истраживању (види опширније 282 стр.).

бити или бројчани или само наративни (Teddlie, C. & Yu, F. 2007: 86) (табела 3). Заправо, сама комбинација метода подразумева различите узорке, у односу на то да ли ће се и квалитативни и квантитативни методи јавити истовремено, или у различитим фазама истраживања, да ли је неки метод преовлађујући или имају исти значај у прикупљању података. Од тога зависи и величина узорка, односно од метода који се комбинују да ли неки метод има превагу или се оба равноправно користе. Колинс је са сарадницима разматрала величину узорка у квалитативним и квантитативним истраживањима, уз напомену да овакве анализе могу бити корисне код одређења величине узорка код комбиновања метода (Colins et all, 2007:271).¹¹ Дакле, величина узорка није „прописана“ као код случајних и намерних узорака, варијабилна је и зависи од комбинације узорака и метода и редоследа њихове примене.

Табела 3. Разлике у димензијама основних група узорака

Димензије по којима се разликују	Случајни узорци	Узорковање у комбинованим приступима	Намерни узорци
Други називи	Узорци који се заснивају на вероватноћи; квантитативни узорци	Комбиновани узорци	Узорци који се не заснивају на вероватноћи; квалитативни узорци
Питање уопштавања резултата	Тражи се генерализација	У неким истраживањима основно је питање генерализације, док је код других фокус на трансферабилности	Понекад је могућа генерализација

¹¹ Величина узорка зависи од тога која врста података треба истраживачу, али и од карактеристика популације (Neuman, 2006: 241), док репрезентативност није загарантована код великих узорака. Величина зависи од 1) степена потребне тачности података, 2) степена варијабилности и разноликости популације, и 3) броја различитих варијабли које се истовремено испитују у анализи података (Neuman, 2006: 242). Дакле, већи узорак је потребан када се жели већа тачност (у смислу квантитативних података), када је популација хетерогена и када се испитује више варијабли.

Начин одабира јединице узорковања	Репрезентативнији је; бирају се случајеви из популације који је репрезентују	У одређеним истраживањима акценат је на репрезентативности, док је у другим акценат на прикупљању што богатије грађе	У узорак улазе испитаници са специфичним карактеристикама које су у вези са истраживачким питањима; истраживач бира појединце
Величина узорка	Довољно велик да буде репрезентативан (најмање 100 јединица) ¹²	Постоји више узорака у студији. Величина узорка варира у зависности од истраживачког дизајна и броја питања и креће се од малог броја јединица у узорку до великог броја јединица.	Веома мали (обично 30 случајева или мање) ¹³

¹² Примери великих узорака у неким социолошким истраживањима: 1) *Млади - наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији* анкетно истраживање – упитник као инструмент за прикупљање података са 118 питања. У 62 општине на територији Србије (без Косова) истраживање је урађено на узорку од 1627 испитаника. Узорак је био вишеструко стратификован: по територијалном принципу (Централна Србија, Војводина и Београд, а даље су случајним узорком одабране општине и градске и сеоске месне заједнице) и по старосним кохортама (млади од 19 до 35 година). План узорка и његову реализацију опшриних види 44-49; 2) Милошевић, Б., Шљукић, М., Вучевић Т. (2011). *Жене у загрљају дискриминације*. Анкетно истраживање, коришћен је вишеструко стратификован узорак у 16 општина у Војводини и подручју града Новог Сада, 300 испитаница. 3) Новаков, М. (2011). *Породични и друштвени положај мајке на селу*. Узорак је обухватао 300 испитаница, у четири села на територији АП Војводине. У сваком селу је обављен разговор са истим бројем испитаница, по 75. 4) Стојшин, С. (2008). *Абортус – друштвени аспект и могућности његовог истраживања*. У анкетном истраживању коришћен је упитник, а у узорак су ушле жене у репродуктивном периоду, старе од 15 до 49 година. Узорак од 220 испитаница подељен је у две групе: 120 жена одабраних случајним узорком из Новог Сада и приградских насеља и 100 жена које су у поменутом периоду имале намерни прекид трудноће на Гинеколошко акушерској клиници у Новом Саду.

¹³ Бобић М (2003). *Брак и/или партнерство*. У оквиру метода случаја коришћен је дубински интервју са посматрањем. Студија је обухватала 20 парова, од тога 7 случајева ЛАТ заједница (“living apart together”), 9 кохабитација у заједничком домаћинству и 4 кохабитације са децом рођеном изван брака. Интервјуом је обухваћено 36 лица, мушкараца и жена који живе консензуалним стилем.

Дубина прикупљених информација	Фокус је на ширини информација	Фокус је и на дубини и на обиму, односно ширини информација кроз цело истраживање	Фокус је на дубини података сваког случаја
Када се бира узорак	Пре прикупљања података	Већина одлука о узорку доноси се пре него што студија почне, али квалитативно оријентисана питања могу да доведу до појаве и других узорака у току истраживања.	Пре почетка или у току истраживања, или обоје
Како се врши селекција	Често се заснива на примени математичких формула	Фокус је на стручној процени у одлукама везаним за узорак, нарочито јер су повезани једни са другим. Неки квантитативно оријентисани методи могу тражити примену математичких формула током узорковања.	Користи се стручна процена
Оквир узорковања	Формалан, много већи од узорка	Користе се и формалан и неформалан оквир узорковања	Неформалан, нешто већи од узорка

Извор: прилагођено према Teddlie, C. & Yu, F. 2007: 84.

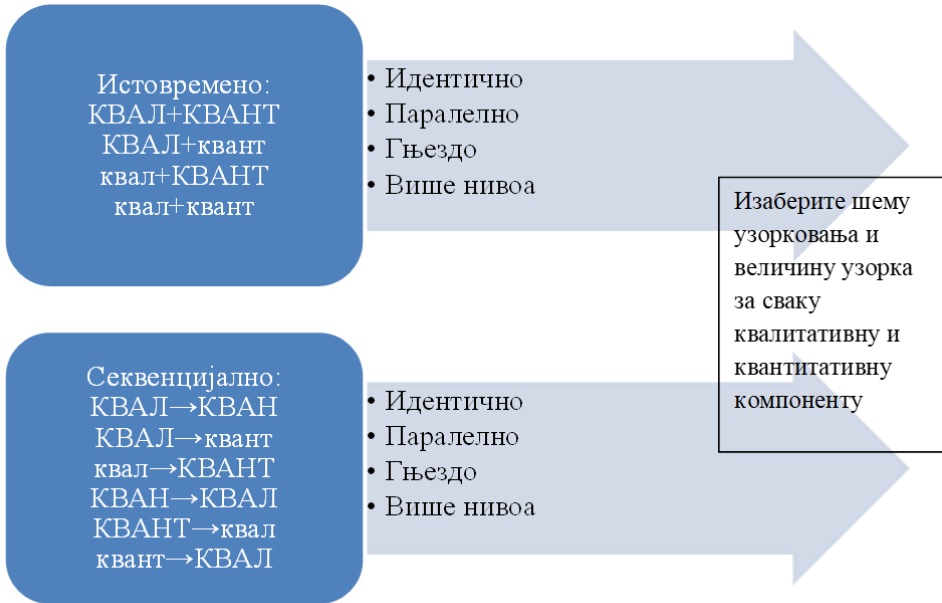
Поред питања величини узорка, о којој је било речи, у анализи специфичности одабира узорка у комбинованим истраживањима, поставља се и питање у које време комбиновати различите врсте узорка и којим редоследом. Узорци се комбинују истовремено или један за другим, односно секвенцијално (слика 1).

Табела 4. Карактеристике комбиновања различитих узорака

Однос између КВАЛ и КВАНТ узорка	Опис
Идентичан узорак	Исти учесници и у КВАЛ и КВАНТ фазама истраживања
Паралелно узорковање	Различити узорци за КВАЛ и КВАНТ фазе истраживања, али су учесници извучени из исте популације
Гнежђење узорка	Подскуп целог узорка учествује у додатној студији
Узорковање на више нивоа	Два или више узорака регрутованих из различитих нивоа циљне популације

Извор: G. Radhakrishnan (2014). *Sampling in Mixed Methods Research*, адаптирана табела Onwuegbuzie and Collins (2007).

Наиме, када комбинујемо квалитативне и квантитативне узорке, односно узорке који се заснивају и не заснивају на теорији вероватноће, можемо их комбиновати у исто време, дакле истовремено прикупљати одређену врсту података од оба типа узорка и то на следеће начине: у првом случају узорак је и у квалитативним и у квантитативним исти, а подаци могу да се прикупљају у различитим фазама истраживања; у другом случају паралелног узорковања користе се различити узорци, али узорци који су одабрани из истог основног скупа, односно исте популације; у трећем случају из популације се бира већи узорак који се користи у квантитативном истраживању, а затим се узима мали део тог узорка у којем ће бити прикупљени квалитативни подаци; и у четвртном случају из различитих нивоа основног скупа, односно популације бирамо два или више узорака (табела 4). На исти начин можемо комбиновати узорке један за другим, секвенцијално (слика 1).

Слика 1. Дводимензионални модел узорковања код комбиновања приступа (према Collins, et al., 2007:88)

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Чини се да су највећи изазови у комбиновању узорака, на првом месту, како „исправити“ негативне стране узорака које у комбиновано истраживање доносе оба приступа, а на другом како их интегрисати на одговарајући начин. Наиме, истраживачи су приморани да поставе питања да ли је прикладно вршити триангулацију, односно проширити и поредити квантитативне податке који су настали на основу великог случајног узорка са квалитативним подацима насталих на намерним малим узорцима? (Collins et al., 2007: 267). Исто тако, пред истраживачима је велики проблем у смислу одабира редоследа (истовремено или један за другим) узорковања, али и давање одговора на питање да ли је за истраживачку студију боље комбиновати квалитативне и квантитативне узорке да буду идентични или их груписати у оквиру одређене популације?

Имајући у виду да се и квалитативно и квантитативно истраживање одвија кроз бројне фазе, од одабира предмета истраживања до презентовања и излагања резултата, чини се да је фаза прикупљања података на одређеном делу популације занемарљива. Међутим, ова фаза подразумева бројне активности од којих зависи цело истраживање: и планирање узорка, и одабир

појединаца, и остваривање контакта са њима и прикупљање података од одабраних појединаца и друге активности које спадају у фазу узорковања.

У истраживањима са комбиновањем метода постоји још више питања на која треба дати одговор у односу на она која карактеришу квантитативне и квалитативне приступе: додатно треба одлучити да ли ће се прикупљање података одвијати истовремено или у различитим фазама – секвенцијално, а након те одлуке приступити свим осталим горе наведеним активностима одабира појединаца у овим истраживањима. Када се подаци прикупљају истовремено треба одлучити да ли ће подаци бити прикупљени од истих појединаца или од различитих појединаца циљне популације, затим одредити величину тих узорака и решити потенцијални проблем „неслагања“ података. У секвенцијалном узорковању у различитим фазама уводимо и квалитативне и квантитативне узорке, те треба донети одлуку давања предности одређеном узорку и дати одговор на питање како тај узорак надоградити у другој фази. У том процесу секвенцијалног узорковања такође треба донети одлуку да ли одабрати исте или различите појединце у обе фазе, да ли је величина узорка иста или се разликује у фазама и слично. Дакле, питања о узорку која се отварају у истраживањима са комбинованим приступима су бројна, а методолошка литература која обрађује одговоре на ова питања интензивирана је од 2007. године када су страни аутори (пре свега Johnson, R. B.; Collins, K. M. T.; Onwuegbuzie, A. J.) почели са детаљнијим разматрањем питања проблема узорка у истраживањима са комбиновањем метода.

Snežana S. Stojšin, Vladan D. Vidicki

SAMPLE PROBLEMS IN MIX METHODS RESEARCH

Summary

The paper analyzes the problem of sample selection in the mixed methods approach. Generally speaking, mixed methods research was foremost created to overcome the deficiencies of the qualitative and quantitative approaches. The main purpose of mixed methods research is a deeper explanation and understanding of phenomena from multiple aspects, i.e., from multiple dimensions, which is achieved by collecting multiple forms and types of data, both qualitative and quantitative. The essential characteristic of mixed methods research is the process of collecting and analyzing qualitative and quantitative data in the same project and research design, where both types of data are present from the very beginning. This type of research is underrepresented in Serbian methodological literature, even more so when it comes to the problems that arise due to sample selection. The basic characteristics of the most frequently used random and non-random samples are briefly

pointed out, and subsequently the characteristics of samples in mixed methods research are analyzed. Through the analysis of basic sampling problems in these studies, it is concluded that the sample in mixed methods studies is designed to answer the research questions. When creating a research design, both types of samples are used: both random and non-random. The sample size is variable and depends on the combination of samples, so it is not predetermined as with random and purposive samples. The data obtained by such sampling are both numerical (quantitative) and narrative (qualitative).

Key words: sampling, mix method research, random sample, purposive sample, qualitative research, quantitative research

ЛИТЕРАТУРА

- Бобић, М. (2003). *Брак или/и партнерство: демографско социолошка студија*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Бранковић, С. (2014). *Методологија друштвеног истраживања*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods*. 5th edition, Oxford: Oxford University Press
- Bryman, A. (2006) Integrating quantitative and qualitative research: How is it done? *Qualitative Research*, 6, 97-113.
- Brewer, J. - Hunter, A. (1989). *Foundations of Multimethod Research: Synthesizing Styles*. Thousand Oaks, London and New Delhi: Sage Publications.
- Collins, K. M. T. (2017). Sampling designs in educational research. In D. Wyse, E. Smith, L. Suter, & N. Selwyn (Eds.), British Educational Research Association (BERA)/ SAGE, *Handbook of Educational Research* (Vol,1, pp. 280-292). London, England, Sage.
- Collins, K. M. T. – Onwuegbuzie, A. J. & Jiao Q. G. (2007). A Mixed Methods Investigation of Mixed Methods Sampling Designs in Social and Health Science Research, *Journal of Mixed Methods Research* 2007; 1; 267 DOI: 10.1177/1558689807299526
<http://mmr.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/3/267>. p. 267-294.
- Creswell, J. W. & Plano Clark, V. L. (2011) *Designing and conducting mixed methods research*, Thousand Oaks, California, Sage Publicaiton.
- Dawadi, S.- Shrestha, S. & Giri, R. A. (2021). Mixed-Methods Research: A Discussion on its Types, Challenges, and Criticisms. *Journal of Practical Studies in Education*, 2(2), 25-36 DOI: <https://doi.org/10.46809/jpse.v2i2.20>

- Фајгељ, С. (2010). *Методе истраживања понашања*. Београд: Центар за примењену психологију.
- Jahoda, M. - Lazarsfeld, P. F. - Zeisel, H. (1931/2003). *Marienthal: The sociology of an unemployed community*. New Brunswick: Transaction Publisher.
- Johnson, R. B. & Christensen L. (2014). *Educational Research: Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches* 5th edition, London: Sage Publications
- Johnson, R. B. – Onwuegbuzie, A. J. & Turner, L. A. (2007). Toward a Definition of Mixed Methods Research, *Journal of Mixed Methods Research*, Volume 1, Number 2 April 2007 112-133. DOI: 10.1177/1558689806298224
- Gans, H. J. (1963). *Urban villagers: Group life and class in the life of Italian Americans*. New York: Free Press.
- [Greene, J. C.](#) - [Caracelli, V. J.](#) & [Graham, W. F.](#) (1989). Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs, *Educational Evaluation and Policy Analysis* September 21, vol. 11 no. 3 255-274.
- <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=3676&context=smhpapers>
- Гиденс, Е. (2005). *Социологија*. Београд: Економски факултет.
- Гуд, В. & Хет, П. (1966). *Методи социјалног истраживања*. Београд: Вук Караџић.
- Halcomb, E. J. & Hickman, L. (2015). Mixed methods research, Faculty of Science, Medicine and Health - Papers: part A. 2656.
- Hollingshead, A. B. (1949). *Elmtown's youth*. New York: John Wiley.
- Халми, А. (2005). *Стратегије квалитативних истраживања у примјененим друштвеним знаностима*, Јастребарско: Наклада Слап.
- Marshall, M. N. (1996). Sampling for qualitative research. *Family Practice*, Vol 13. No. 6. p.522-525.
- Милошевић, Б.- Шљукић, М. & Вучевић, Т. (2011). *Жене у загрљају дискриминације*, Нови Сад: Old commerce.
- Новаков, М. (2011). *Породични и друштвени положај мајке у селу*, Нови Сад: Пољопривредни факултет.
- Lynd, R. S. & Lynd, H. M. (1929/1959). *Middletown: A study in modern American culture*. Orlando: Harcourt Brace.
- Mark, M. M. (2015). Mixed and multimethods in predominantly quantitative studies, especially experiments and quasi-experiments, u: Hesse-Biber, S. & Johnson, R. B. (ur.), Oxford Library of Psychology. *The Oxford Handbook of Multimethod and Miced Methods Inquiry*. Oxford: Oxford University Press.

- Милас, Г (2009). *Истраживачке методе у психологији и другим друштвеним знаностима*, Загреб: Наклада Слап
- Милић, В. (1996). *Социолошки метод*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Милић, А., Томановић, С., Љубичић, М., Секулић, Н., Бобић, М., Милетић-Степановић, В., & Станојевић, Д. (2010). *Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја штампа.
- Мозер, Ц.А. (1962). *Методје анкетирања у истраживању друштвених појава*. Београд: Култура.
- Onwuegbuzie, A. J. & Collins, K. M. T. (2007). A typology of mixed methods sampling designs in social science research. *The Qualitative Report*, 12(2), 281-316. from <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR12-2/onwuegbuzie2.pdf>
- Radhakrishnan, G. (2014). Sampling in Mixed Methods Research. *Int. J. Adv. Nur. Management*, 2(1): Jan. - Mar.; Page 24-27.
Available on: <https://ijanm.com/AbstractView.aspx?PID=2014-2-1-7>
- Russell, B. (2013). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Los Angeles, London, New Delhi: SAGE.
- Стојшин, С. & Видицки В. (2020). Грешке узорка у истраживањима у друштвеним наукама. *Култура*, 166: 256-270. *Kultura*, br. 166, str. 256-270.
- Стојшин, С., Видицки, В. (2018). Методолошки проблеми у српској социологији – анализа садржаја Социолошког прегледа, *Социолошки преглед*, vol. LII, no. 1, стр. 75-100.
- Стојшин, С. (2008). *Абортус: друштвени аспект и могућности његовог истраживања*, Нови Сад: Школска књига.
- Супек, Р. (1961). *Испитивање јавног мњења*. Загреб: Напријед
- Teddle, C.B. & Yu, F. (2016). Mixed Methods Sampling A Typology With Examples. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 77-100. DOI:[10.1177/2345678906292430](https://doi.org/10.1177/2345678906292430)
- <https://www.semanticscholar.org/paper/Mixed-Methods-Sampling-A-Typology-With-Examples-Teddle-Yu/2f84250d22bcc15fdda74a2f878e67ab0e67483e>
- Sandelowski, M. (2000). *Focus on Research Methods* Combining Qualitative and Quantitative Sampling, Data Collection, and Analysis Techniques in Mixed-Method Studies *Research in Nursing & Health*, 2000, 23, 246–255.
- Tashakkori, A. & Teddlie, C. (1998). *Mixed methodology: Combining the qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Томановић, С. - Љубичић, М. - Станојевић, Д. - Јарић, И. - Мојић, Д. - Драгишић Лабаш, С. & Живадиновић, И. (2012). *Млади - наша садашњост: истраживање социјалних биографија младих у Србији*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Видицки, В. & Стојшин С. (2021). Превазилажење методолошког догматизма у друштвеним истраживањима - триангулација, мултиметод и комбиновани приступ. *Социологија*, 63 (1): 5-25. <https://doi.org/10.2298/SOC2101005V>
- Zhang, W. & Creswell, J. (2013) The use of "mixing" procedure of mixed methods in health services research. *Medical Care*, 51, e51-7.

Helga Begonja*

Sveučilište u Zadru, Zadar

Diana Prodanović Stankić

Univerzitet u Novom Sadu,
Filozofski fakultet, Novi Sad

UDC: 316.774:174:070

DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2357

Originalni naučni rad

‘QUO VADIS, CORONA?’: METAPHORICAL FRAMING OF THE PANDEMIC IN DAILY PRESS

The paper deals with the ways Croatian and Serbian daily newspapers wrote about the Covid-19 pandemic at its outbreak in 2020. The aim of the paper was to identify and describe metaphors in the selected corpus of texts in order to determine the metaphorical framing used in newspapers. This corpus-based research of media discourse was based on a qualitative bottom-up analysis that started from lexical metaphors found in the texts.

The results of this study suggest that a whole range of metaphorical mappings is used to frame the pandemic in the media in Croatian and Serbian. The results indicate that in both languages the same conventional metaphors were used. The pandemic was metaphorically conceptualized as an opponent, as some kind of disaster such as fire, or war. Different elements of the metaphorical mapping were made salient and foregrounded, depending on the text type. The obtained results are largely in line with previous research on using metaphors to describe the process of dealing with diseases.

Keywords: conceptual metaphors, conceptual metonymies, Covid-19, Croatian, Serbian, metaphorical framing

INTRODUCTION

Extensive research on metaphors and metonymies in the last few decades has been mostly centered on the tenet that metaphorical and metonymic expressions in language provide an insight into conceptual structures in human thought, as Lakoff and Johnson showed in their seminal work (1980). For that reason, as soon as the world faced “the invisible enemy”, Covid-19 (officially called SARS-CoV-2), at the beginning of 2020, linguistically and metaphorically speaking, we were equipped to talk about it resorting to a whole range of conventional metaphors that have been used to

* hbegonja@unizd.hr

describe some other diseases. Since then, millions of people were infected, thousands of whom died. In the process of informing the public and announcing the measures that have been taken, the media had a dominant role.

One of the aims of this paper was to see how Covid-19 was written about in Croatian and Serbian daily press, since it soon became the most important topic discussed in all kinds of discourse. Drawing on Semino's definition of discourse, as "naturally occurring language use: real instances of writing or speech which are produced and interpreted in particular circumstances and for particular purposes" (Semino, 2008: 1), our aim was to determine the forms and functions of metaphors used to describe and refer to Covid-19 in written media discourse in Croatia and Serbia. In addition to that, it was necessary to identify the aspects of metaphorical mapping that was found in the corpus so that we could determine foregrounded aspects that lead to metaphorical framing of Covid-19. The analysis was based on two languages, Croatian and Serbian.

Conceptual metaphor theory

As it is well known, Conceptual Metaphor Theory (CMT) was put forward by Lakoff and Johnson in their seminal book, *Metaphors We Live By* (1980). Within this theoretical framework, metaphors are no longer regarded as rhetorical embellishments, but a part of everyday use of language that affects human perception and conceptualization. As Kövesces has it, "a conceptual metaphor is understanding one domain of experience (that is typically abstract) in terms of another (that is typically concrete)" (Kövesces, 2017: 13).

In the attempt to find authentic data to support the theoretical claims summarised by CMT, many researchers (Cameron, 2003; Stefanowitch, 2006; Semino, 2008; Koller, 2008) based their analyses on corpus, focusing on methodological problems and some additional properties of metaphors in real discourse. Questioning the use of staple examples in CMT, their main argument is related to the need to explore extensively both the context and linguistic properties of metaphor as it occurs in language, since metaphor is an inseparable part of the social context as well – it is situated, a matter of language and discourse, not just as a matter of thought and cognition (Zanotto et al., 2008: 3).

Hence, CMT might provide an insight into the conceptual level, however, it rather neglects the influence of language on metaphor, as well as the impact of real

context in which these metaphors occur. For that reason, metaphor needs to be studied in the given context, and it is not always sufficient to rely only on conceptual domains and metaphorical mapping to account for its meaning, as proposed by CMT, since metaphors may vary along different dimensions, most notably within, but also across culture (Kövecses, 2005). As Cameron (2007) has put it, metaphor in use is dynamic because it is constructed by people as they talk or write, to suit their evolving purposes and goals.

Starting from the premise that discourse represents language use as social practice in its abstract sense, Koller stresses its cognitive basis, since “discourses construct the world from a particular perspective and they are inextricably linked to cognition, transporting the models and schemata by which its participants make sense of reality” (Koller, 2008: 105). Along the same lines, media discourse, particularly in written form represents a rich source of naturally occurring language data, or language in use, which may suggest that it is metaphorical to a great extent. That was one of the reasons why this study was corpus driven, as it was expected that exploring metaphors in real context would provide a deeper insight into the interface of social practice and language use.

One of the first and main problems related to corpus-based analysis of metaphors and metonymies is closely related to metaphor identifying and extracting the data from the corpus, since one needs to apply a reliable set of criteria in order to select the data. This process becomes even more challenging given the fact that metaphors in discourse are characterized by fuzziness (Cameron 2003; Stefanowitsch 2006; Steen 2007, 2009). Nevertheless, in order to fully grasp metaphorical language in discourse, one needs to take into account the context, word classes and patterns of metaphorical expressions depending on the given context in which they are found (Semino 2008: 22). Stefanowitsch (2006: 2) argues that conceptual metaphors are not linked to a particular linguistic form and for that reason, identifying and extracting the relevant data from the corpus seem to be the first two stumbling blocks in metaphor analysis.

Functions of metaphors in discourse

As it has been argued in research on the functions of metaphors in discourse (Steen, 2005, Semino, 2009, Musolff and Zinken, 2009), metaphors play versatile and crucial role in discourse by serving various functions very often simultaneously. Not only do they enhance understanding by simplifying abstract concepts and provide shared common ground, as suggested by CMT, but they also facilitate create a powerful impact. By associating an idea with a positive or

negative image, metaphors can influence attitudes and opinions particularly since they have the ability to evoke emotions and create a more engaging experience for the readers. They appeal to the senses and can make the discourse more memorable.

Furthermore, they play a pivotal role in shaping the rhetorical dimension of discourse, imbuing language with layers of meaning that resonate with cultural, social, and historical contexts. In doing so, metaphors wield a significant role in framing perceptions and shaping discourse within various domains. As cognitive tools, metaphors not only facilitate comprehension but also influence the interpretation of information by framing particular perspectives and guiding the audience towards specific conceptualizations. This framing effect extends beyond individual expressions to permeate entire discourse structures, influencing how issues are perceived and discussed within societal, academic, or professional contexts.

In the coverage of the Covid-19 pandemic in the daily newspapers, metaphors were abundantly used. In terms of functions, the metaphors that were used played a vital role in understanding the dangers and threats related to the process of spreading the disease. In that sense metaphors shaped the public health message and had an influence on shaping the public response by creating metaphorical framing and affecting the emotional response of the readers.

Metaphorical framing

The interplay of language, cognition and context in public discourse shows that metaphors indeed have a very important function: they foreground some elements and background some others, which results in metaphorical framing. As Begonja and Rončević (2014: 330-331) state, conceptual metaphors are basic cognitive processes that help us comprehend and talk about the world around us and for that reason they are of fundamental importance in political and public discourse. The systematic use of specific metaphors in public discourse is described in the literature as “metaphorical framing” (Semino et al., 2018; Brugman et al., 2019).

Metaphorical framing implies that the use of specific metaphors may affect people’s reasoning, attitudes, and even behaviour (Entman, 1993, Thibodeau and Boroditsky, 2011; Burgers et al., 2016; Semino et al., 2018; Brugman et al., 2019). As Pinero-Pinero (2018: 22) argues, in framing, the topic of discourse in a specific conceptual domain, metaphor, contributes to establishing the attitudinal position of the user in relation to the events and those involved in them. Some experimental studies have shown that, when linguistic metaphors are used to conceptualize a wide variety of issues or events, they are more persuasive than their literal

counterparts (Sopory and Dillard, 2002; Van Stee, 2018). According to Entman, framing a topic implies making some aspects of it more salient in “a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation for the item described” (Entman, 1993: 53). In other words, by framing certain aspects of reality are selected and made salient in a text (Entman, 1993: 52), which makes these foregrounded elements more accessible and first to be processed.

Metaphorical framing of diseases

Many empirical studies (cf. Semino et al., 2017) show that metaphorical framing is very frequently applied when talking about serious diseases, such as cancer. In that context, people use metaphors to talk about different stages of the given disease: treatment, symptoms and outcome. One of the most widespread conventional metaphors is war metaphor (Sontag, 1979). As Semino et al. (2017) argue the use of military metaphors was regarded by many patients and health care practitioners as negative, as it creates anxiety and a sense of helplessness. For example, Semino et al. (2017) proved that “when violence metaphors express patients’ perception of their illness, cancer can be described as ‘attacking from the inside’ and ‘invading’ the body. In such cases, the disease is presented as an aggressive opponent, while the patient is in a passive position”.

Mundwiler (2013) states that a virus, as an abstract entity, will typically be described as something else, be it a killer, a person, an animal, a plant or an object, making the abstract virus more easily understandable. Her (Mundwiler, 2013) analysis of the ways swine flu was conceptualized in the British media in 2009-2010 reveals that there were changes both in frequency of metaphors and type of conceptualisation of the pandemic over time. Moreover, conceptualizing the virus as killer, added to a more sensationalist media reporting.

Talking and writing about Covid-19 is not an exception in this respect, particularly having in mind the images that everyone saw in the media in 2020: doctors and nurses dressed in special protective equipment, wearing masks, face shields and visors, working for days and nights without breaks to treat patients. A high number of casualties can only add to this scenario. In an attempt to move “Beyond the battle, far from the frontline” a group of researchers created an initiative trying to create alternative ways of talking about Covid-19, in the form of #ReframeCovid (<https://sites.google.com/view/reframecovid/home>). The main idea behind this initiative is to promote non-war related language on Covid-19, as it has

been noted that in many countries war metaphors dominate public discourse in reference to the pandemic.

Kranert et al. (2020), in their still ongoing research on the localization of the global pandemic, point out the fact that in some countries (specifically those that belong to out-group), the personified virus is seen as an enemy to fight against, which is evident by the lexical choice of military vocabulary and metaphorical language (front-line, fight, deaths, destroy, defeat, stop, hit, foreign/invisible enemy, those who offend us/those who attack us). They mention the example of Serbia, where the virus is directly named the enemy: "... as of today Serbia has been at war against an invisible enemy, a dangerous and vicious enemy that our country must defeat." (Kranert et al., 2020: 4). Still, in many other countries worldwide, the situation is the same, since the global Covid-19 discourse has been used in line with nationalist discourses and political issues (Bieber, 2020; Kranert et al., 2020).

The initial aim of this research was to explore linguistic metaphors and see to which conceptual metaphors they correspond in order to compare commonalities and differences, as well as typical discursive features of metaphors on Covid-19 used in daily newspapers. In the rest of this paper the focus will be on methodology that was used and the discussion of the obtained results.

METHODOLOGY AND DATA COLLECTION

For the purpose of this study, we created two corpora, one of which contained 100 texts taken from two daily newspapers in Croatian (*Večernji list* <https://www.vecernji.hr/> and *Slobodna Dalmacija* <https://slobodnadalmacija.hr/>) and the other one in Serbian (*Politika* <http://www.politika.rs/> and *Danas* <https://www.danas.rs/>). The choice of newspapers was based on two criteria: 1) each of them represents a widely read newspaper with a relatively high circulation of printed version and all are newspapers with a reputation of serious journalism in their respective countries. That was used as a premise to exclude tendency towards sensationalism, if that is possible in any media in the modern world. Moreover, the choice of newspapers was also determined by the fact that their online editions have easily accessible search options, which was used to find and extract the texts.

The number of texts was limited to a hundred in each language only for the sake of data management. Even though the number of texts collected from the period from March to July 2020 exceeded that number, we started from the premise that 200 texts in total would be sufficient for a qualitative analysis. The texts contained key words that were also used as search tokens: *Covid-19*, *coronavirus*

and corona. In order to ensure a systematic and valid procedure of extraction and metaphor identification, we relied on bottom-up approach in order to avoid deductive, top-down approach that searches predetermined conceptual metaphors.

The corpus for this study was analysed manually for metaphorical expressions and it was done in several steps. We used the search option in the online editions and created a database with all texts that contained them. Our second step involved looking for the context in which the given key words were used, in order to determine whether they were used metaphorically or not. When the data was collected, we started from the target domain (the pandemic, Covid-19, coronavirus) in order to find the source domains that were used, by determining the meaning of the given lexeme. All instances of metaphorical usage were analysed together, i.e. we did not separate headlines from the main parts of the articles.

RESULTS AND DISCUSSION

The results of this study indicate that linguistic metaphors in the media discourse in Croatia and Serbia were mostly based on several dominant conventional metaphorical conceptualisations of Covid-19. As it was hypothesized, the virus was almost exclusively written about using metaphors or metonymies. While many metaphorical mappings could be corroborated by similar research, some seem to be culture and language specific.

In terms of metaphorical mappings, it should be mentioned that most metaphorical expressions were conventional, primary metaphors such as DIFFICULTIES ARE OPPONENTS (Lakoff and Johnson, 1999, Grady and Johnson, 2003). This is also in line with Semino et al. (2016), whose research on dealing with cancer revealed similar results. When developed, that primary metaphor implies that DISEASE IS PHYSICAL AGGRESSION, since fighting a disease is fighting an opponent, and linguistically, it is expressed by the means of a whole range of expressions, which we tried to classify. In this classification, our main criteria was whether the meaning of the given lexeme could be related to the given semantic field.

In addition to that, the results of the analysis indicate that morphological and syntactic properties of Croatian and Serbian had a significant impact on the choice of the source domain, both in terms of conventional and creative metaphors. For instance, nouns in Croatian and

Serbian have grammatical gender, and the lexeme ‘corona’ in Croatian and Serbian (Croat./Serb. *korona*), or ‘pandemic’ (Croat./Serb. *pandemija*), are classified as female nouns, since they end in *-a*. On the other hand, the virus (Croat./Serb. *virus*), or Covid-19, end in a consonant, and therefore, they are classified as masculine nouns. In our corpus these lexemes mostly functioned as subjects of sentences, or, to be precise, as semantic agents and in that way allowed personification of Covid-19 as a human being. This is quite specific, as in other similar studies that dealt with metaphors used to describe diseases (Semino et al., 2017, 2021; Wicke and Bolognesi, 2020, Yang, 2020), the metaphor VIRUS AS A HUMAN BEING was not noted.

Virus as a human being

One of the dominant conceptual metaphors in our corpus was the metaphor virus as a human being which was expressed through a whole range of different linguistic realizations. This generic-level metaphor allowed creating different kinds of meaning to suit the function of the text by adopting a whole range of specific attributes or event structures. It was used to underpin various specific scenarios, all of which had one thing in common: as the agent, the virus was described to perform many activities and hence, it was easily held responsible for performing them. In that way, it was implied that neither those in charge nor the citizens were accountable for anything, as can be seen in the following examples:

- *Corona entered the Croatian National Theatre in Split.* (Croat. *Korona je ušla u splitski HNK*)
- *The main culprit for the delay was Covid-19.* (Serb. *Glavni krivac za zastoje je Covid-19*)
- *Corona was “having a party” with more than 300 people, the total number of the infected is not known yet.* (Croat. *Korona je ‘partijala’ sa više od 300 ljudi, još uvijek nije poznat ukupan broj zaraženih*)
- *Quo vadis, corona?* (Serb. *Quo vadis, korona?*)
- *Covid-19 did not save us from cancer.* (Serb. *Covid-19 nas nije spasio raka*)
- *The crazy corona is back* (Croat. *Luda korona se vratila*)

Among these conceptualizations, a dominant specific mapping was VIRUS IS A THIEF, which was realized through a whole lexical field of mostly verbs related to stealing.

- *Corona stole our sleep: insomnia and sleep related disorders are spreading as a virus*
(Serb. *Korona nam je ukrala san: nesаница i problemi sa spavanjem se šire poput virusa*)
- *Corona plundered the club of Perišić and Borozović, three more people are infected*
(Croat. *Korona je poharala Perišićev i Borozovićev klub, još troje zaraženo*)
- *Covid-19 is looting and the sanitary inspectors are sent in isolation.*
(Croat. *Covid-19 hara, a sanitarni inspektori su u izolaciji*)

These examples could also be related to the conceptual metaphor DISEASE IS PHYSICAL AGRESSION since the virus is conceptualized as an aggressive attacker that takes something away and leaves casualties and havoc. In essence, they indicate that there is a network of conceptualizations that sometimes overlap, due to fuzzy domain boundaries.

It is important to mention that resorting to the metaphorical mapping that includes a human being as source domain enables highlighting different aspects of that domain, many of which do not necessarily evoke the fighting or aggressive scenario, but rather reckless or frivolous behaviour, which might have positive consequences on framing the disease so as to help people come to terms with it.

Fighting covid-19 is fighting a war

Our findings are in line with other research (Semino et al., 2017, 2021; Wicke and Bolognesi, 2020; Yang, 2020) which shows that the most typical conceptualization used to talk about fighting a disease is by using the war domain and specific elements related to it. This comes as no surprise as this complex schema allows mapping that includes several agents and event structures. War metaphors are deeply entrenched in our conceptual system and language, as these experiences of facing an aggressive opponent, being involved in a battle, winning or losing are basic and embodied (Lakoff and Turner, 1989; Grady, 2002; Semino, 2021). For that reason they can easily fit new situations such as talking about “the invisible enemy” (Wicke and Bolognesi, 2020).

In this kind of metaphorical mapping, there are many correspondences between the source and the target domain which may be created. On the one side, there is the virus as the enemy and on the other either whole nations or individuals as the afflicted and with a mission to defend themselves and eradicate the enemy. As in a real war, unfortunately, many lose the battle. Health practitioners and the special equipment need as a protection adds to this overall image.

In that respect, both Croatia and Serbia were no exceptions. War metaphors dominated the corpus, as can be seen in the following examples. Sometimes, the source domain is even explicitly referred to, but more often, reference is made to specific elements entailed in the mapping:

- *We hope that the vaccine will become “a weapon” against the coronavirus, at the moment, the biggest global plague of the modern era. (Croat. Nadamo se da će cjepivo postati “oružje” u borbi protiv koronavirusa, trenutačno najveće svjetske pošasti).*
- *The state needs to get ready for the new attack of Covid-19. (Serb. Potrebno je da se država pripremi za novi udar kovida).*
- *We are not even close to winning the war against Covid-19, since the victory means that there are no casualties for a longer period of time. (Serb. Još nismo ni blizu pobjede protiv kovida-19, jer pobjeda podrazumeva da virusa nema, kao i nijednog smrtnog ishoda duži period).*
- *Corona has become the common enemy of the humanity. People are gathered and united on the same front. (Serb. Korona je postala zajednički neprijatelj čovečanstva. Ljude okuplja i zbija na jedinstvenom frontu).*

The advantages and disadvantages of framing diseases by using war metaphors has been discussed a lot (Flusberg et al., 2018; Semino, 2021). In line with the arguments presented in Flusberg et al. (2018), our findings indicate that in the cultural context of the two languages analysed in this research, using war metaphors increased the urgency of prompt and adequate reaction, especially at the onset of the pandemic, since the recommendations of the authorities were mostly disregarded and mistrusted by the public. Nevertheless, it is also evident that such metaphors were mostly used in texts that dealt with other issues, not only health issues, which simultaneously provide a strategy for politicizing health risks.

Another typical way of viewing the virus metaphorically is using the domain of fire. Fire as a conceptual domain is similar to war in the sense that people have deeply entrenched experience with fire. In addition to that, fire is something that easily gets out of control and becomes destructive. It should be mentioned that for the speakers of Croatian and Serbian, both war and fire metaphors are deeply embedded in their conceptualizations and that fact certainly affected the dominant source domains found in the corpus. Consequently, this is also evident in lexical metaphors in our corpus:

- *Corona is burning in the USA* (Serb. *Korona u SAD-u sve više bukti*)
- *Corona virus is ablaze in Europe* (Croat. *Korona bukti u Europi*)
- *Our journalist reports from the heart of the corona fire* (Serb. *Naš novinar se javio iz žarišta korone*)
- *Zadar starts to feel the consequences of the explosion of the real corona wildfire* (Croat. *Zadar upravo počinje osjećati posljedice eksplozije stvarnog žarišta koronavirusa*).
- *If the corona fire ignited at the wedding reception continues to spread...* (Croat. *Ako se žarište koronavirusa rasplamsano na spomenutoj svadbi nastavi širiti...*)

Our data shows that fire metaphors were mostly used to foreground contagion and rapid spreading of the virus. Considering framing, it is evident that the use of a specific frame or a scenario has a huge impact on the way people react and feel and using fire metaphors. Similarly to war metaphors, fire metaphors always relate to fear, and panic, but also anger and despair when faced with loss and damage. Our findings show that in media discourse in Croatian and Serbian, the pandemic was almost exclusively described using conventional metaphors. War and fire metaphors were predominantly used, as these source domains are culturally salient in both speech communities.

Nevertheless, the data indicated that the metaphors described above were not the only metaphors, even though they were the most prominent. There occasional instances of describing the pandemic as some natural force (for example a strong wind) or an object which exerts force (a speeding vehicle or a bomb) were also found:

- *Sweeping through schools, Covid left them abandoned* (Serb. U svom posljednjem naletu kovid je opustošio škole)

- When corona and flu collide, there will be many problems... (Croat. Kad se sudare korona i gripa, moglo bi biti problematično...)
- Corona exploded in Portugal and Austria (Croat. Korona je eksplodirala u Portugalu i Austriji)

What is emphasised by the means of these metaphors is the fact that people are unable to exert control over forces or objects that can devastate humanity.

CONCLUDING REMARKS

In this paper the aim was to deal with metaphorical framing of the Covid-19 pandemic in Croatian and Serbian newspapers in order to identify how it was written about it. This qualitative analysis was bottom-up, since the starting point was the selection of linguistic metaphors found in the corpus of media text. After that, the attempt was made to match the target domain with source domains that dominated the selected data.

The results of the study indicate that in both languages the same conventional metaphors were used. The pandemic was metaphorically conceptualized as an opponent, either in the form of a human being, or as some kind of disaster such as fire, or war. Different elements of the metaphorical mapping were made salient and foregrounded, depending on the text type. The results of this study are largely in line with previous research on using metaphors to describe the process of dealing with diseases.

Media discourse in Croatia and Serbia preferred metaphorical mappings that entailed higher emotional valence and metaphorical mappings that are culturally salient. Since our research included the first several months of the pandemic in 2020, the prevalence of war and fire metaphors can be explained to some extent by the need to make people more responsible for taking care of their health and measures that were introduced to prevent, or at least slow down spreading of the pandemic. Some further quantitative research into the exact frequency of metaphors might indicate changes in the use of specific metaphors over time, which may account for certain preferences in terms of metaphorical mappings.

Helga Begonja, Diana Prodanović Stankić

‘QUO VADIS, CORONA?’: METAFORIČKO UOKVIRIVANJE PANDEMIJE U
JUŽNOSLOVENSKIM JEZICIMA

Rezime

Osnovni cilj ovog rada je bio da se izdvoje metaforička i metonimijska preslikavanja na jezičkom planu u odabranom korpusu novinskih članaka na hrvatskom i srpskom jeziku, da bi se utvrdio i opisao obrazac metaforičkog uokvirivanja koji je korišćen tokom pandemije 2020. godine. Rad je zasnovan na kvalitativnoj kontrastivnoj analizi korpusa. Sama analiza je obuhvatala nekoliko koraka. Najpre su izdvojeni tekstovi iz onlajn izdanja četiri vrste dnevnih novina, po dva na svakom jeziku, koji su sadržavali lekseme ‘kovid-19’, ‘korona’, ‘korona virus’, a zatim je analiziran kontekst u kome su se te lekseme javljale, i na mikro-planu, odn. u neposrednom kontekstu date rečenice, da bi se utvrdila pojmovna metafora ili metnimija u pozadini jezičkog izraza, i na makro-planu čitavog pasusa i teksta. Rezultati ove analize pokazuju da se u oba jezika koriste konvencionalne metafore kada se govori o ovoj bolesti, i to: virus se konceptualizuje kao čovek, konkretno kao lopov koji se prikrada i šunja, odnosno kao neprijatelj u ratu, i kao požar. Ovakvo metaforičko uokvirivanje pokazuje da se pandemija posmatra kao nešto što je van kontrole, a što napada silovito i razorno. U tom pogledu rezultati dobijeni u ovom istraživanju poklapaju su se sličnim istraživanjima u drugim jezicima.

Ključne reči: pojmovne metafore, pojmovne metonimije, kovid-19, hrvatski, srpski, metaforičko uokvirivanje

REFERENCES

- Begonja, H.–Rončević, I. (2014). ‘Das nächste Sorgenkind heißt Kroatien’ Konzeptuelle Metaphern in deutschen Preetexten über die Beziehung zwischen der EU und Kroatien. In: Zelić, T.– Sambunjak, Z. & Pavić-Pintarić, A. (eds.) (2007). *Europa? Zur Kulturgeschichte einer Idee*. Würzburg: Königshausen und Neumann. 327–347.
- Bieber, F. (2020). Global Nationalism in Times of the COVID-19 Pandemic. *Nationalities Papers*, 1–13.
- Brugman, B. C.– Burgers, C. & Vis, B. (2019). Metaphorical framing in political discourse through words vs. concepts: A meta-analysis. *Language and Cognition*, 11,1. 41–65.
- Burgers, C.– Konijn, E. A. & Geerard J. S. (2016). Figurative framing: Shaping public discourse through metaphor, hyperbole, and irony. *Communication theory*, 26,4. 410–430.
- Cameron, L. (2003). *Metaphor in Educational Discourse*. London: Continuum.

- Cameron, L. (2007). Confrontation or complementarity: Metaphor in language use and cognitive metaphor theory. *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 5, 107–135.
- Cameron, L.– Maslen, R.– Zazie, T.–Maule, J.– Stratton, P. & Stanley, N. (2009). The discourse dynamics approach to metaphor and metaphor-led discourse analysis, *Metaphor and Symbol* 24,2, 638–9.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication* 43,4, 51–58.
- Flusberg, S. J.–Matlock, T.– Thibodeau, P. T. (2018). War metaphors in public discourse. *Metaphor and Symbol*, 33,1, 1–18.
- Gibbs, R. W. (2014). Conceptual Metaphor in Thought and Social Action. In: Landau, M. J.–Robinson, M. D. & Meier, B. P. (eds.), (2014). *The Power of Metaphor. Examining Its Influence on Social Life*. Washinton DC: American Psychological Association. 17–40.
- Grady, J.– Johnson, C. (2002). Converging evidence for the notions of subscene and primary scene. In: Dirven, R.– Pörings, R. (eds.), (2002). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin: Mouton de Gruyter. 533–554.
- Koller, V. (2008). Brothers in arms: Contradictory metaphors in contemporary marketing discourse. In: Zanotto, M. S.– Cameron, L. & Cavalcanti, M. C. (eds), (2008). *Confronting Metaphor in Use: An Applied Linguistic Approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 103–125.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2017). Conceptual metaphor theory. In: Semino, E.– Demjén, Z. (eds.), (2017). *The Routledge Handbook of Metaphor and Language*. London: Routledge. 13–27.
- Kranert, M.–Attolino, P.– Berrocal, M.–Bonatti, J. A.–Santos, S. G. S.–Henaku, N.–Lezou Koffi, A-D.– Marziani, C.– Mažeikienė, V.– Pérez, D. O.–Kumaran R. & Salamurović, A. (2020). COVID-19: The World and the Words. Linguistic means and discursive constructions. *DiscourseNet Collaborative Working Paper Series 2/9*, Special Issue: Discourse Studies Essays on the Corona Crisis. Accessed 15 January 2022, at <https://discourseanalysis.net/dncwps>.
- Krennmayr, T. (2011). *Metaphor in Newspaper*. Utrecht: LOT Vrije University.
- Lakoff, G.–Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G.– Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh. The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books

- Mundwiler, V. (2013). Catch it, bin it, kill it: on the metaphorical conceptualisation of the 2009 swine flu pandemic in British media texts. *Metaphorik.de* 24. Accessed 15 January 2022, at <https://www.metaphorik.de/de/journal/24/catch-it-bin-it-kill-it-metaphorical-conceptualisation-2009-swine-flu-pandemic-british-media-texts.html>.
- Pinero-Pinero, G. (2017). A Matrix of Cognitive Domains at the Service of the Metaphoric Delegitimation of Politicians. *Discourse, Context & Media*, 18, 20–30.
- Semino, E. (2008). *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Semino E., –Demjén, Z.– Demmen, J.–Koller, V.– Payne, S.–Hardie Andrew & Rayson, P. (2017). The online use of Violence and Journey metaphors by patients with cancer, as compared with health professionals: a mixed methods study. *BMJ supportive & palliative care* 7,1, 60–66.
- Semino E. (2021). ‘Not Soldiers but Fire-fighters’ – Metaphors and Covid-19.’ *Health Communication*, 36, 1, 50–58.
- Sontag, S. (1979). *Illness as Metaphor*. London: Allen Lane.
- Sopory, P.–Dillard, J. P. (2002). ‘Figurative language and persuasion’. In: James Price Dillard & Michael Pfau (eds.), (2002). *The persuasion handbook: Developments in theory and practice*. New York: Sage Publishing. 407–426.
- Steen, G.J. (2005). ‘Basic Discourse Acts: Towards a Psychological Theory of Discourse Segmentation’. In: Ruíz de Mendoza Ibañez, F.J., & Peña Cervel, M.S. (eds.), (2005). *Cognitive Linguistics, Functionalism, Discourse Studies: Common Ground and New Directions*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 283–312.
- Steen, G. J. (2007). *Finding metaphor in grammar and usage*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Steen, G. J. (2009). From linguistic form to conceptual structure in five steps: analyzing metaphor in poetry. In Brône, G.– Vandaele, J. (eds.), (2009). *Cognitive poetics*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter. 197–226.
- Stefanowitsch, A.–Gries, S. Th. (2006). *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Thibodeau, P. H.– Boroditsky, L. (2011). Metaphors We Think With: The Role of Metaphor in Reasoning. *PLoS ONE*, 6(2): e16782. Accessed 15 January 2022, at <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0016782>.

- Van Stee, S. K. (2018). A meta-analysis of the persuasive effects of metaphorical vs. literal messages. *Communication Studies* 69. 545–566.
- Wicke, P.– Bolognesi, M. M. (2020). Framing COVID-19: How we conceptualize and discuss the pandemic on Twitter. *PloS ONE*, 15,9. Accessed 15 January 2022, at <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0240010>
- Yang, Z. (2020). Military metaphors in contemporary Chinese disease coverage: a case study of the *People's Daily*, 1946–2019. *Chinese Journal of Communication*. 1–19.

Жељко Марковић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК: 821.163.41.09 Tišma A.
811.163.41'373.21581
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2398
Originalni naučni rad

УРБАНОНИМИ НОВОГ САДА У РОМАНУ *КЊИГА О БЛАМУ*

У раду су разматрани урбаноними Новог Сада који чине топономастикон романа Александра Тишме *Књига о Бламу*. Тај топономастикон упоређен је са стварним топономастиконем града из времена приказаног у роману и анализирана су одступања која у односу на њега показује.

Кључне речи: топонимија, Нови Сад, Александар Тишма, *Књига о Бламу*.

УВОД

Палата Меркур је највиђенија зграда у Новом Саду. (...) излазећи једним заобљеним делом (...) на Главни трг, пружајући се фасадом дуж широког и правог Старог булеvara у импозантној висини четирију спратова с додатком нешто уже, бескровне, на палубу налик мансарде, и оперважена по дну непрекидном траком трговина, међу којима је (...) и хотел са рестораном и баром, палата Меркур се намеће граду као несумњиво средиште. (...) Блам (...) може, крећући се над рубом зграде, да посматра из птичје перспективе пространи четвороугао Главног трга, којим доминира уски и шиљасти торањ катедрале, или широко корито Старог булеvara (...), или кланац уске, булевару попречне Округићеве улице, са столовима избаченим испред хотела (КоБ, 23-25).

У горњем опису што заузима почетне странице Тишминог романа *Књига о Бламу*, објављеног 1972. године, многи ће становник Новог Сада вероватно одмах препознати о којој згради је реч. При том ће се можда запитати откуд згради такво име у роману, другачије од онога што га он и његови суграђани употребљавају. Вероватно ће му необични бити и други називи поменути у опису јер просторе на које се они односе откад памти зна под другим именом, па ће те називе можда покушати себи објаснити променљивим социоисторијским контекстом у којем се и сам град мењао и развијао.

* zeljko.markovic@ff.uns.ac.rs

Књига о Бламу, први је у тријади Тишминих значајних романа што, у већој или мањој мери, за позорницу својих дешавања имају Нови Сад (Друга два су *Употреба човека* и *Вере и завере*.) То је уједно, могли бисмо рећи, и роман који је у његовом опусу „највише новосадски” – с једне стране зато што му се целокупна радња, ако занемаримо њене ретке маргиналне токове, одвија искључиво у Новом Саду, а с друге, што је у њему Нови Сад, са атмосфером која га обавија, приказан изузетно упечатљиво и у тој мери пластично да један немачки критичар, импресиониран пишчевом вештином у дочаравању слике града, закључује како ће после читања *Књиге о Бламу* и онај који никада није био у Новом Саду владати његовом топографијом као да ју је упознао сопственим разгледањем (наведено према Hutterer, 1997: 226).

Радњу романа, нелинарно исприповедану, уоквирују два одвојена временска одсечка. Један обухвата године уочи Другог светског рата и ратне године, а други захвата свега неколико појединачних дана у оквиру неколико месеци поратног времена, актуелног времена радње романа, током којег Мирослав Блам, протагониста романа, оживљава у сећању особе и збивања из ранијег времена. Које би то уже одређено поратно време било, у роману се нигде експлицитно не наводи, али се оно на основу једног готово скривеног детаља ипак може установити. Наиме, у једној сцени Блам се присећа последњег сусрета са својим школским другом Чутуром: *На приближно истом месту где је последњи пут срео Чутуру (...) и приближно у исти предвечерњи час (...) Мирослав Блам чека Јању Блам. (...) поглед [му] (...) прелеће тротоар (...). Бламов поглед је за деценију и по старији него што је био у Чутурине дане* (КоБ, 156–157). Тај сусрет се одиграо, дакле, деценију и по раније, а пошто је Чутура убијен у сукобу с мађарским жандарима дан након сусрета с Бламом, недуго пре Новосадске рације у јануару 1942, закључујемо да се радња романа у свом послератном делу одвија у другој половини педесетих, негде око године 1957.¹

¹ На другу половину педесетих, као актуелно време радње романа, упућује, мада не тако директно, и пасаж са описом Бламове ћерке – за коју Блам сумња да му није биолошка ћерка – и Бламовим размишљањем о њој, на основу којих се да наслутити да је она у узрасту ране адолесценције. У роману није прецизирано када је девојчица рођена, али из редоследа збивања у првом временском одсечку произилази да је то могло бити током ратних година, најраније средином 1942, или непосредно по окончању рата. О томе у који би се ужи временски оквир послератна радња романа могла сместити донекле сличну констатацију износи и Вера Васић (2011: 451), али с нејасном аргументацијом – она каже да се радња романа у свом актуелном току одвија „најкасније крајем педесетих година, пре укидања трамвајског саобраћаја у

У овом раду представићемо урбанониме Новог Сада који чине топономастикон *Књиге о Бламу*.² Упоредићемо тај топономастикон са стварним топономастиком града из времена обухваћеног радњом романа, и тамо где има одступања – а видећемо да одступања има у знатној мери – покушаћемо описати основне онимијске поступке којима се писац служио у именовану градских објеката што се појављују у роману. Приметићемо понегде и да се топографија града приказана у роману у неким детаљима разликује од стварне његове топографије из датог временског периода.

ТОПОНОМАСТИКОН КЊИГЕ О БЛАМУ

Урбанониме садржане у роману поделићемо у две групе. Прва обухвата ходониме и агорониме (имена улица и тргова), а друга ојкодомониме (имена зграда). Они неће бити наведени азбучним редом, него по редоследу који сматрамо најпрегледнијим и најлогичнијим, у извесној мери узевши у обзир и композицију самог романа.

ХОДОНИМИ И АГОРОНИМИ

Стари булевар. Мирослав Блам станује у палати Меркур на Старом булевару. У роману се овај назив односи на први новосадски булевар, саграђен између два светска рата, што се пружао од Моста краљевића Томислава на чијем се месту данас налази Варадински мост. Међуратно име најстаријем новосадском булевару било је Булевар краљице Марије. После Другог светског рата комунистичке власти булевар преименују најпре у Булевар Црвене армије, а после раскида са Совјетским Савезом дају му име Булевар маршала Тита које остаје све до почетка деведесетих када добија данашње име Булевар Михајла Пупина (уп. Миросављевић, 1998: 50; Пушкар, 2001: 120; Пушкар, 2008: 321). Булевар је првобитно био усмерен према централном градском тргу, данашњем Тргу слободе (Арсењев и др., 2010: 89; Пушкар, 2008: 146), а његов крак, једним делом претворен у пешачку зону

Новом Саду (1958)”. Трамвајски саобраћај у Новом Саду јесте укинут 1958. године (Попов, 1964: 57), али у оним деловима романа који се тичу поратног времена нигде се не помињу трамваји.

² Како је то дефинисано у ономастичкој литератури, урбаноними су класа топонима којима се именују топографски објекти унутар неког града, а такви објекти су улице, тргови, зграде, паркови итд. (Подольская, 1988: 139; Naumann, 2004: 495).

почетком осамдесетих (Пушкар, 2008: 189), који се код данашње Игњата Павласа улице савијао у правцу северозапада и допирао до трга, настављајући се даље Његошевом улицом, и уз који се својом дужом страном простире зграда у којој станује Мирослав Блам, носи данас име Улица Модене, по првом граду-побратиму Новог Сада.³ У стварности се Старим булеваром никада није називао, барем не официјелно, ни цео булевар ни његов некадашњи завршни део који је данас Улица Модене.

Нови булевар. Ради се о продужетку данашњег Булевара Михајла Пупина, заједно са Успенском улицом у коју се лучно улива.⁴ Његова изградња, због које је порушен део старог градског језгра, па тако и део бивше Јеврејске улице те неколико вредних старих грађевина, међу којима и Јерменска црква и зграда некадашње Мађарске гимназије, трајала је од 1957. до 1965. године (Арсењев и др., 2010: 89).⁵ Имајући у виду, дакле, да је градња ове саобраћајнице завршена 1965, уколико бисмо послератни део радње романа посматрали у строгим хронолошким оквирима урбаног развоја Новог Сада, онда би Тишмин Нови булевар био својеврстан анахронизам будући да је у роману представљен као изграђен⁶ у време када су радови на њему у стварности тек започињали. (Да се подсетимо, послератни део радње романа сместили смо у другу половину педесетих година.)

Јеврејска улица. Овај се ходоним у роману готово увек појављује са одредбом *бивша* (на једном месту *некадашња*),⁷ чији се значењски садржај у

³ Тешко је наћи податак када је тачно усвојено ово име. То је свакако било негде од средине шездесетих до почетка седамдесетих будући да је повеља о братимљењу Новог Сада и Модене потписана 1963. године (ЕНС, 16: 21), а име се појављује у списку улица из 1973, приложеном у Пушкар, 2008: 180–183.

⁴ Корнелија Гас, која је неко време била на студијском боравку у Новом Саду те град познаје из властитог искуства, у свом иначе успелом и занимљивом магистарском раду о књижевном мотиву града у делима Александра Тишме погрешно поистовећује Тишмин Нови булевар с данас најпрометнијим и најзначајнијим новосадским булеваром, Булеваром ослобођења (в. Gass, 2011: 63).

⁵ Мисли се на изградњу самог коловоза пошто је доста зграда које оивичавају булевар грађено и након тог периода (в. Арсењев и др., 2010: 89).

⁶ Уп.: *Блам излази на Нови булевар, у унакрсну светлост семафора и жмигаваца, међу праменове бензинског дима* (КоБ, 50); *[Нови булевар] (...) сече патрљак [бивше Јеврејске] улице својим двотрачним, саобраћају широко отвореним и семафорима нашараним глатким коритом* (КоБ, 48); *... кола полако заокрећу (...) и увлаче се у поворку возила што струји Новим булеваром* (КоБ, 52).

⁷ Уп. нпр.: *... део бивше Јеврејске улице захваћен ударцима пијука и чекића открио је неочекиване згоде за посматрање...* (КоБ, 49); *... зауставља се боком на*

датом контексту може посматрати у три нивоа. Један од њих односи се једноставно на само име будући да је у актуелно (послератно) време радње романа службени назив улице био другачији (Улица ЈНА – уп. Пушкар, 2001: 77, 142).⁸ Други се може довести у везу с визуелним идентитетом улице, нарушеним просецањем булеvara, чиме је она подељена на два дела: *Од броја 12 на парној и броја 13 на непарној страни, бивша Јеврејска улица се прекида; наставак јој је порушен после рата да би створио места Новом булеvarу (...). Тек у даљини, с оне стране саобраћајне цезуре, види се њен остатак, откинут свршетак, сличан тачки испод ускличника: висока, усамљена, маварским кубетима наткриљена синагога...* (КоБ, 48).⁹ У свом преосталом дужем делу, од централног трга до булеvara, улица је била је очувана све до краја седамдесетих година (уп. Арсењев и др., 2010: 84), када је порушена читава њена десна страна да би уступила место новој згради СНП-а и тргу испред ње (Позоришном тргу) у чији је састав ушло оних неколико преосталих зграда на левој страни. Улица која данас носи назив Јеврејска, што се протеже између Булеvara Михајла Пупина и Булеvara ослобођења, највећим је делом предратна Футошка улица и укључује само мали део, управо завршетак некадашње Јеврејске улице.¹⁰

На трећем нивоу значењског садржаја, одредба *бивша* испред имена улице може алудирати на њен ишчезли дух, што су јој га у великој мери давали многи њени житељи јеврејске националности – станари, власници занатских и трговачких радњи у њој и њихови упосленици – од којих је

самом завршетку бивше Јеврејске улице (КоБ,50); У броју 1 некадашње Јеврејске улице налазила се до рата кожарска радња Левија и сина (КоБ, 44). Само на једном месту у роману, у оквиру оног дела радње што обухвата ратно време, име улице стоји без поменуте одредбе: ... ускоро [су се] Јеврејском улицом разлегли весео лавеж, кевтање и удворичка цика (КоБ, 132).

⁸ Јеврејској улици име је званично било промењено још пре Другог светског рата – у то време у Краља Петра II (Пушкар, 2008: 101).

⁹ Стара Јеврејска улица се од централног градског трга протезала према синагоги, али је није укључивала – насупрот ономе што би се у свести наметало као природан завршетак улице и што је представљено у горњем одломку – пошто се официјелно завршавала код Поштанске улице (уп. Пушкар, 2008: 101) која је на Јеврејску излазила нешто пре синагоге (и уз њу Јеврејске школе и општине).

¹⁰ Пошто се стара Јеврејска улица настављала на Футошку улицу у смеру према центру, неформално је називана Мала футошка, чега се још увек сећају многи старији Новосађани, а што се помиње и у Арсењев и др., 2010: 90.

већина страдала током ратних година, а они који су преживели, у великом су се броју првих година након завршетка рата иселили из земље.¹¹

Трг војводе Шупљикца. „Лежи недалеко од центра, у сплету старих, уских улица које се (...) ослањају на широки лук Новог Булеvara” (КоБ, 35). На њему се налази породична кућа Бламових коју отац Мирослава Блама продаје недуго пре но што ће са женом бити убијен у рацији. Ево како долазимо до овог трга пратећи протагонисту романа у његовој шетњи градом: *Блам излази на Нови булевар (...) Гази тротоаром (...) уз асфалтну траку булеvara, крај стражњих зидова кућа преосталих после рушења дела бивше Јеврејске улице (...) Нови булевар савија у благом луку, секући, као овлаш пружена рука, крњатке некад згуснутог насеља. Тротоар се сужава пред углом баштенског зида заборављеног приликом рушења, затим измиче кућама уливајући се у попречну улицу. Блам пролази крај угла зида, скреће у узан сокак, и, пролазећи њиме, доспева на Трг војводе Шупљикца. Трг изгледа исто као некад, куће на њему ћутке затварају савијене дланове око паркића* (КоБ, 50–53). На основу путање Бламовог кретања закључујемо да би се Трг војводе Шупљикца могао налазити у непосредној близини завршетка Новог булеvara (тј. завршетка Успенске улице), вероватно негде на почетку Роткварије, у њеном југоисточном делу што се граничи са ужим центром града, или можда – пошто на основу описа није баш сасвим јасно на коју страну Блам скреће у „узан сокак” – с друге стране булеvara, више према центру, негде у залеђини данашње зграде СНП-а. Међутим, судећи по расположивим изворима, не само што никада ниједан трг у Новом Саду није носио такво име, него никада није ни постојао било какав трг на простору на којем би се у складу с горњим описом једино могао лоцирати, свакако не трг толико простран да се његовом средином пружа парк с високим крошњатим дрветима, како је то наведено у роману (КоБ, 35). Биће да у овом детаљу Тишма гради сопствену топографију Новог Сада.¹²

¹¹ Према Шосбергеру (1988: 45–50, 130), од преко четири хиљаде Јевреја, колико их је пре рата живело у Новом Саду, а то је око шест одсто ондашњег становништва, више од три четвртине је погинуло, убијено или умрло у логорима. Од преживелих, више од половине се у периоду између 1948. и 1952. иселило у Израел.

¹² Постојала је, а и данас постоји, и то баш на Роткварији, Војводе Шупљикца улица која то име носи из међуратног периода (уп. Пушкар, 2001: 39), али је другачије лоцирана, северније и знатно више у дубини Роткварије (в. Миросављевић, 1998: 28, 80, 84).

Главна улица. Помиње се на само једном месту у роману као улица где се налази путничка агенција у којој је запослен Мирослав Блам: „Интерконтинентал” је у то минуло време још био мајушина филијала будимпештанског путничког предузећа „Ути” (...) у локалу на Главној улици, где је једног дана ушчукао и Блам... (КоБ, 61). Главна улица (нем. Hauptgasse, мађ. Fő utca) стари је назив данашње Змај Јовине улице. Улици је током времена више пута мењано име. Пре Првог светског рата звала се Кошута Лајоша улица (Kossuth Lajos utca),¹³ у међуратном периоду Краља Петра I и првих година после Другог светског рата Маршала Тита, док нису постала непожељна имена везана за Совјетски Савез, па Булевар Црвене армије (предратни Булевар краљице Марије) бива преименован у Булевар маршала Тита, а улица која је тих првих послератних година названа по Титу добија име које носи и данас (ЕНС, 6: 98; Пушкар, 2001: 66).

Главни трг. Централни градски трг, данашњи Трг слободе, на који једним делом излази палата Меркур. Првобитни му је назив Главни трг (нем. Hauptplatz, мађ. Fő tér), касније промењен у Трг Фрање Јосифа (Ferenc József tér). У међуратном периоду носио је име Трг ослобођења, да би после Другог светског рата добио данашње име које на семантичком плану у неку руку представља варијанту његовог међуратног имена (ЕНС, 28: 306; Пушкар, 2001: 179).

Округићева улица. Старом булевару попречна улица која оивичава једну страну палате Меркур. У стварности се ради о Илије Огњановића улици која то име носи још од времена непосредно после Првог светског рата, тј. ваљда од самог свог настанка (уп. Пушкар, 2001: 72; 2008: 313). Ако је улица и постојала у раније време, о томе код Пушкара нема никаквих података. На територији града има једна улица с именом Округићева, према Пушкару (2001: 130) такође из међуратног периода, али се она налази у Петроварадину (в. Миросављевић, 1998: 52, 90).

Доситејева улица. Забачена улица, како је карактерише писац, у којој Мирослав Блам уочи рата изнајмљује дворишну собицу за љубавне састанке са својом рођаком Лили Ерлих: *Он је (...) пристајао једино да се с њом налази*

¹³ Педесетих година 19. века, по налогу окружног начелства у Новом Саду, називи улица и тргова били су истакнути на немачком и српском језику, а такође и на мађарском тамо где је живело доста Мађара. После Аустро-угарске нагодбе 1867. цела је администрација вођена на мађарском језику (ЕНС, 6: 98; Пушкар, 2008: 31, 33).

у њиховом тајном скровишту, подстанарској соби коју је, на њен подстицај, изнајмио у забаченој Доситејевој улици... (КоБ, 55). Улица у роману могла би одговарати стварној Доситејевој улици која се налази у најјужнијем делу Салајке (в. Миросављевић, 1998: 31, 80), а чије име потиче још из аустроугарских времена (уп. Пушкар, 2001: 51).

Карађорђева улица. У тој улици, „која, после кривудања кроз центар, засепа у предграђе” (КоБ, 117), налази се школа играња где Мирослав Блам упознаје Јању, своју будућу жену. Улица се помиње и у делу романа у којем је приказана рација: *Карађорђеву улицу, која се протеже од центра до најдаљег предграђа, стратези рације поделили су, због њене дужине, у два сектора...* (КоБ, 170). У Новом Саду постоји Карађорђева улица, именована тако после Првог светског рата (Пушкар, 2001: 86), међутим, ако је она и послужила Тишми као модел, њена се топографија не поклапа баш са оном описаном у роману. То јесте доста дуга, али и доста права улица (дакле, нигде не кривуда), што се правцем југ-север протеже највећим делом Салајке (в. Миросављевић, 1998: 40, 80), од дела Роткварије који се данас можда и може сматрати макар ширим центром града, али вероватно не и у време обухваћено радњом романа када је Нови Сад био много мањи.

Шајкашка улица. И Шајкашка је улица своје име добила после Првог светског рата (Пушкар, 2001: 200). Помиње само на једном месту у роману као улица паралелна Карађорђевој: *Али када је зашао у улицице које спајају Карађорђеву са њој упоредном Шајкашком улицом, претрнуо је: није знао пут* (КоБ, 123). У стварности, Карађорђева улица под правим углом излази на Шајкашку која се попречно пружа северним делом Салајке (в. Миросављевић, 1998: 71, 80).¹⁴

Улице Алексе Ненадовића, Едуара Еријоа и Маргетићева. Ове три улице помињу се у делу романа посвећеном рацији.

Улицу Алексе Ненадовића писац лоцира у суседству Трга војводе Шупљикца (дакле у средишњем делу града): *... он је првог дана рације (...) обишао у свему двадесет и једну кућу Алексе Ненадовића улице, у суседству Трга војводе Шупљикца...* (КоБ, 164);

У улици Едуара Еријоа живи Јањина породица (и Јања, до удаје за Мирослава Блама): *Јањина породица, у улици Едуара Еријоа, дошла је на ред*

¹⁴ Обе ове старе новосадске улице имале су у време обухваћено радњом романа исту трасу као и данас, што се да лако установити поређењем планова града из различитих временских периода приложеним у Пушкар, 2008.

за легитимисање и претрес првог дана рације (КоБ, 168). Како се то из описа Бламових сусрета с Јањом и посета њеној кући види, улица би била негде у близини Карађорђевог и Шајкашког улица, на Салајци дакле.¹⁵ Јања је из сиромашне надничарске породице и Блам, изданак новосадског средњег сталежа, о крају у којем она живи размишља као о „простачком предграђу” (КоБ, 127).

Маргетићева улица је улици Едуара Еријоа суседна: *Десило се тако да је у кући Јањине породице (...) Јањиној мајци, млађој сестри и брату лака срца опростио живот. (...) Следећег дана пред вече, доспевши (...) у суседну Маргетићеву улицу, послало је сабирној патроли Јањину старију сестру и њеног двадесетогодишњег мужа...* (КоБ, 169).

Премда је у роману рација приказана скоро документаристички, сва три горе наведена ходонима су фиктивна. У Новом Саду није било ниједне улице с именом Маргетићева или Едуара Ери(ј)оа.¹⁶ Улица Алексе Ненадовића постоји данас, али се налази у Великом риту, крајњој североисточној периферији града (в. Миросављевић, 1998: 19, 78), насталој тек средином осамдесетих година као насеље бесправне градње (ЕНС, 5: 71; Обилазак насеља Велики рит, 2010, пара. 3).

Топличка улица. И овај је ходоним фиктиван. У неку руку асоцира на назив Топлице Милана улица, после Првог светског рата дат једној улици на Сајмишту (в. Миросављевић, 1998: 67, 83; Пушкар, 2001: 176), што је прилично далеко од места где би била Тишмина Топличка улица. О положају Тишмине Топличке улице и о томе која би то улица могла бити у стварности биће речи у одељку о Јеврејској болници.

Трг Томе Масарика. Помиње се на једном месту пред крај романа у разговору Мирослава Блама и Леона Функенштајна, посредника некретнинама, преко кога је продата породична кућа Бламових. У разговору нема било каквих назнака где би се тај трг налазио. У Новом Саду постоји Масарикова улица, тако названа после Првог светског рата

¹⁵ У роману се, додуше, ова градска четврт нигде експлицитно не помиње, као уосталом ни друге, сем Клисе, која пре рата и није била део Новог Сада, него приградско сеоско насеље (ЕНС, 11: 128). Тако Тишма говори о „засеоку Клиса” и „клисанским њивама” (в. КоБ, 141).

¹⁶ Име Едуара Ериоа, код нас данас заборављеног, а између два светска рата веома популарног француског политичара, носи једна улица у Зрењанину, за чијег је почасног грађанина Ерио проглашен 1933. године (в. Зрењанин – почасни грађани, 2023, пара. 3).

(Пушкар, 2001: 112), али не и трг који би носио Масариково име. Улица се пружа отприлике средишњим делом Роткварије (в. Миросављевић, 1998: 46, 84), од њене границе са ужим центром, у близини завршетка Успенске улице (и у близини Трга војводе Шупљикца, како га је Тишма замислио).

ОЈКОДОМОНИМИ

Палата Меркур. Ради се, наравно, о Танурџићевој палати, названој тако по власнику, Николи Танурџићу, успешном новосадском трговцу, а по моделу како су претходно већ назване друге луксузне стамбено-пословне зграде у Новом Саду (Менратова палата, Адамовићева палата, Клајнова плата), и како је Новосађани једино називају све од њеног настанка.¹⁷ Зграда је грађена 1933. и 1934, а дограђена уочи Априлског рата, 1941. године, додавањем дела с хотелом (в. опширније у ЕНС, 27: 307–313; Станчић, 2017: 462–466). У роману нема назнака ко би био власник палате Меркур. Само се на једном месту на почетку романа каже како је назив палате настао по имену кућевласникове фирме у њој (КоБ, 23). У приземљу Танурџићеве палате стварно је била смештена Танурџићева трговачка фирма, али се она звала Силесија (ЕНС, 27: 307, 310; Станчић, 2017: 465). Поглед који се пружа с Танурџићеве палате, описан на првим страницама романа, Тишми је био добро познат пошто је и сам био њен становник, од 1969. па до своје смрти 2003, и то управо у улазу 1, где смешта и протагонисту свог романа (и где данас стоји табла с подацима о томе да је писац ту живео). Тишма је књигу добрим делом писао баш током првих година свог бивања у палати.¹⁸

Јеврејска болница. Појављује се у једном од завршних поглавља романа, где се говори о судбини Предрага Попадића, уредника локалних новина током окупације, који убрзо по ослобођењу града бива ухапшен и спроведен у провизорни затвор смештен у зграду некадашње Јеврејске болнице. Ево како су Попадић и његов спроводник дошли до те зграде:

¹⁷ Претражујући интернет, наишао сам на једну страницу посвећену Танурџићевој палати (Book-Mark, 2017) где се из коментара посетилаца види да неки од њих верују како је палата раније заиста носила име које јој је Тишма дао у свом роману.

¹⁸ Први концепт романа Тишма је засновао 1967, а писање је окончао 1971. године. (О настајању Књиге о Бламу види пишчеве дневничке забелешке [Тишма, 2001: 500–501, 513–514, 519–520, 522, 524, 533–535, 537, 542].)

Пошли су Старим булеваром (...) Одмах иза Меркура скренули су са булевара у Округићеву улицу (...); а одатле, обишавши блок кућа, избили поново на булевар, прешли коловоз и Топличком улицом стигли до некадашње Јеврејске болнице, коју су још мађарске трупе приликом уласка у Нови Сад испразниле и претвориле у касарну (КоБ, 204).

У Новом Саду између два светска рата јесте било малих приватних санаторијума са по неколико кревета, што су их водили лекари Јевреји, али није било засебне јеврејске болнице. Једина јеврејска болница у Новом Саду постојала је само у првој половини 19. века, до 1849. године када је изгорела у пожару после бомбардовања града (Шосбергер, 1988: 100, 105-106). Која би то онда зграда била што је Тишма у свом роману представља као некадашњу Јеврејску болницу? (Узимајући, наравно, да је писцу нека стварна зграда послужила као модел.) Из горњег описа путање Попадићевог и спроводниковог кретања произилази да би се Јеврејска болница налазила негде између данашњег Булевара Михајла Пупина и Максима Горког улице, у делу града који данас спада у центар, али је изграђен тек тридесетих година исушивањем тзв. Малог Лимана (в. ЕНС, 13: 47; Арсењев и др., 2010: 104). Биће да је Тишма на уму имао зграду јеврејског старачког дома и сиротишта (Јеврејско уточиште за старе и сирочад), подигнуту 1932. године на простору који оивичавају улице с данашњим именима Војвођанских бригада, Сутјеска и Максима Горког (в. Шосбергер, 1988: 92–96).¹⁹ Што се тиче Тишмине Топличке улице, којом су Попадић и његов спроводник од булевара стигли до Јеврејске болнице, најлогичније је да се у стварности ради о данашњој Жарка Зрењанина улици заједно с улицом Војвођанских бригада која се на њу наставља (раније Краљевића Ђорђа и Суворовска) (в. Миросављевић, 1998: 28, 84; Пушкар, 2001: 39, 63).

Народни дом. Помиње се на једном месту у роману где је описано како су људи из колоне постројене за стрељање на „купалишту на Дунаву” (тј. на Штранду) после обуставе рације спроведени назад у центар града, у Народни дом, пре но што су коначно пуштени кућама: ... *запраштала [је] команда да се окрену налево круг и пођу назад према граду. (...) Застали су*

¹⁹ После рата зграда је конфискована и дата новосадском Нафтагасу, да би после (дубиозне) приватизације Нафтне индустрије Србије, заједно са осталом имовином НИС-а, прешла у већинско власништво руског Гаспрома. После НАТО бомбардовања 1999. године ту је смештена Радио-телевизија Војводине.

тек у центру, пред Народним домом, у који су војници сабијали мноштво (КоБ, 175). Новосађанима је овај дом много познатији као Соколски дом, који се налази у Игњата Павласа улици. Када је подигнут, 1936. године, званично је назван Народни спомен-дом краља Александра I Ујединитеља (ЕНС, 25: 207; Станчић, 2017: 467). Током рације Соколски дом је био претворен у сабирни центар одакле су људи одвођени на стрељање (ЕНС, 25: 208).

Биоскоп Авала. Налази се на Главном тргу, у оном његовом делу одакле почиње Јеврејска улица: *Блам (...) уочава [Функенштајна] још са угла испред Меркура, бришући погледом преко супротне стране трга, од катедрале до биоскопа „Авала”. Цео тај простор начичкан је паркираним аутомобилима, јер је бивша Јеврејска улица, која се отвара иза „Авале”, на свом другом крају заграђена...* (КоБ, 31).

Иза Тишминог биоскопа Авала, који се под тим, једним истим именом помиње у оба временска одсечка романа, крије се први новосадски стални биоскоп Аполо, отворен почетком 1910. године у згради направљеној у дворишту Хаџићеве куће (Трг слободе 3 – в. Станчић, 2017: 82–84). После Другог светског рата, 1946. године, биоскоп добија име Звезда и под тим именом ће радити до краја седамдесетих када је срушен, а првобитно име, Аполо, преузео је пословни центар подигнут касније на месту где се налазио биоскоп (О биоскопу Аполо/Звезда в.: Арсењев и др., 2010: 296; ЕНС, 3: 273–275; Трг слободе 3, 2018, пара. 4–5, 10–11; Врговић, 2011: 88.)

Градска кућа, катедрала, синагога. У роману се појављују и ове три препознатљиве новосадске грађевине. Задржаћемо се само на потоњим двома и њиховим ознакама, апелативима у функцији онима.

Као што је многима већ познато, Црква имена Маријина или „катедрала”, како је Новосађани једноставно називају, чији торањ са своје мансарде често посматра Блам, није уистину катедрала, јер је катедрала црква у којој столује бискуп, а седиште бискупа је у Суботици, не у Новом Саду (Арсењев и др., 2010: 132). Стога је, из топономастичког угла посматрано, израз *катедрала*, као ознака за Цркву имена Маријина, пример онимизације апелатива посредством метафоричког семантичког посредника: *Ово је црква која је монументална као каква катедрала → Катедрала*. Пошто се ради о резултату процеса онимизације, не би било погрешно овај израз у датом контексту писати великим почетним словом.

Ни семантички садржај апелатива *синагога* као ознаке за новосадску синагогу не кореспондира, барем не данас и не у потпуности, с карактеристикама денотата на који се односи, пошто се у овоме више не врше верски обреди, него се користи као градски концертни простор. У вези с тим, у роману примећујемо један занимљив детаљ. У последњем поглављу романа Блам посећује концерт који се одржава у синагоги. Међутим, према подацима које наводи Врговић (2011: 654), концерти се у синагоги организују тек од 1969. године. Као што је то случај и с Новим булеваром, и епизода с Бламовом посетом концерту у синагоги још је један пример како Тишма градске реалије из времена када је писао књигу транспонује у претходну декаду.

ТИШМИНА ОНИМИЈСКА РЕШЕЊА

Топономастикон Књиге о Бламу, посматран у односу на стварни новосадски топономастикон из времена радње романа, укључује неколико прилично јасно профилисаних типова урбанонима. Задржаћемо се на оним урбанонимима који су фиктивни или су можда употребљавани једино у неформалној комуникацији.

Ту најпре можемо издвојити називе за које знамо да су некада били званични називи појединих градских објеката, али су касније замењени другима, мада је вероватно да су се међу становницима Новог Сада још неко време задржали у неофицијелној употреби, па и у време приказано у роману. Такви су називи *Главни трг* и *Главна улица*.²⁰ Њима се може прикључити и *Јеврејска улица*, премда је редовним појављивањем одредбе *бивша* експлицитно назначено да то више није званични назив улице.

На другој страни су називи који никада нису били у званичној употреби, али за које постоји могућност – судећи по ономе што знамо о општим законитостима топонимског устројства и функционисања на неком ужем подручју – да су међу становништвом били употребљавани

²⁰ Када је у питању овај други назив, у ЕНС (6: 98) се истиче да је у време Аустро-Угарске, и након службеног увођења другачијег имена улице, за Србе то увек била *Главна улица*. Можемо претпоставити да је тако било и у касније време. Колико се стари називи могу тврдокорно задржати, показује нам на индивидуалном плану својим примером управо Тишма. Он у једној дневничкој забелешци из 1971. биоскоп који је тада већ четврт века носио име Звезда помиње под ранијим именом Аполо (в. Тишма, 2001: 531).

неофицијелно. Такве називе представљају ходоними *Стари булевар* и *Нови булевар*. Док је у Новом Саду постојао само један булевар, зацело да у свакодневном говору, због језичке економије, није називан пуним, званичним именом (*Булевар краљице Марије*, одн. касније *Булевар маршала Тита*), него је помињан једноставно као *Булевар*.²¹ Када је изграђен продужетак булевара, да би се тај новоизграђени део диференцирао у говору од претходно већ постојећег, могао је бити употребљен опозитни пар детерминатора (нови – стари), како то иначе често бива у процесу онимизације.²² Да је онимијски пар *Нови булевар* – *Стари булевар* стварно могао бити део неофицијелног новосадског топономастикона, показује нам и урбанистичка скица на коју наилазимо код Врговића (2011: 495), где је новоизграђени део булевара назван управо Новим булеваром. У Тишмином роману назив Стари булевар представљен је као официјелан: *На полеђини писма које спушта у поштанско сандуче [Блам] неће исписати опште прихваћен назив „палата Меркур” (...), него сложенију али прописну адресу Стари булевар број 1* (КоБ, 23). За Нови булевар то нигде није експлицирано.

Најбројнију групу чине називи који су у датим просторним и временским релацијама без сумње фиктивни. Такви су ходоними Маргетићева, Топличка, Едуара Еријоа и Алексе Ненадовића улица. Међу фиктивним називима има и оних који се једним својим делом, било управним било одредбеним, слажу с неким стварно постојећим називом (или називима) на подручју Новог Сада. Тако се зграда у којој станује Блам назива палатом, као у стварном животу, али не Танурџићевом, него палатом Меркур. У роману постоје тргови названи по војводи Шупљикцу и Масарику, док у стварности имена тих двеју личности носе улице. На другој страни, ходоним *Округићева улица* потпуно је подударан са својим панданом из стварности, али је пренесен на други денотат. Такву би миграцију имена, у ширем просторном контексту, могао представљати и *биоскоп Авала*. У Новом Саду ниједан биоскоп није носио то име, али је доста познат биоскоп Авала постојао од 1947. у Београду (Жујевић, 2012).

²¹ Исто онако како у данашње време Новосађани обично кажу само *Булевар* када мисле на Булевар ослобођења, најпрометнији и најважнији новосадски булевар.

²² Као што је – узмимо пример из репертоара новосадских назива градских четврти – некада била само једна Детелинара, а касније је направљена подела на Стару и Нову Детелинару.

Остаје отворено питање да ли се у оваквим поступцима онимизације, представљеним примерима из последње групе, очитује Тишмино свесно поигравање различитим елементима или му је то био само практичан начин да топографију свог романа опреми регистром имена која ће деловати познато, али која неће бити пуко пресликавање стварности.

И на крају да резимирамо. У раду смо урбанониме Новог Сада садржане у Тишмином роману *Књига о Бламу* приказали у односу на стварни или, уже гледано, официјелни топономастикон града из времена обухваћеног радњом романа. Одступања која се очитују у роману сумирали смо у неколико различитих онимијских типова. Ове типове чине:

називи за које знамо да су некада били званични називи појединих градских објеката, али су касније замењени другима, мада је вероватно да су се међу становницима Новог Сада још неко време задржали у неофицијелној употреби;

називи за које знамо да никада нису били у званичној употреби, али за које постоји могућност да су међу становништвом били употребљавани неофицијелно;

називи за које нема никакве потврде да су били у употреби, који су дакле чиста пишчева инвенција; они укључују и својеврсне хибридне називе који као такви нису постојали, али садрже елементе стварно постојећих назива, као и називе који су постојали, али се у Тишмином роману не односе на исте денотате као у стварности.

Željko Marković

URBANONYMS OF NOVI SAD IN THE NOVEL
KNJIGA O BLAMU (THE BOOK OF BLAM)

Summary

The paper presents the urbanonyms of Novi Sad that appear in the novel *Knjiga o Blamu (The Book of Blam)* by Aleksandar Tišma. These urbanonyms were considered in relation to the real toponymy of Novi Sad from the time covered by the events in the novel. The deviations from the actual city toponymy were classified in several categories reflecting diverse author's procedures in naming the city structures mentioned in the novel.

Key words: toponymy, Novi Sad, Aleksandar Tišma, The Book of Blam.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Arsenjev, A.–Bešlin, B.–Bordaš, Đ.–Botać, M.–Botoš, E.–Brdar, V.(...)-Šosberger, P. (2010). *Ime i prezime Novi Sad*. Novi Sad: Prometej. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Book-Mark. (16. 1. 2017). Preuzeto 29. 10. 2022, sa <https://sr-rs.facebook.com/bookmark.ns/posts/957781727656338>
- ENS, 1–30: Popov, D. (ured.) (1997–2009). *Enciklopedija Novog Sada. Knj. 1–30*. Novi Sad: Novosadski klub. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Gass, K. (2011). *Das literarische Motiv „Stadt“ in den Werken Aleksandar Tišmas* (Neobjavljen magistarski rad). Universität Wien, Wien. doi: 10.25365/thesis.14086
- Hutterer, F. (1997). Aleksandar Tišma und seine Welt. Topographie einer multiethnischen Stadt. In: Wernfried, H.–Steinbauer, B. (Hrsg.) (1997). *Durch aubenteuer muess man wagen vil: Festschrift für Anton Schwob zum 60. Geburtstag*. Innsbruck: Institut für Germanistik an der Universität Innsbruck.
- KoB: Tišma, A. (2011). *Knjiga o Blamu*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Mirosavljević, J. (1998). *Novi Sad – atlas ulica*. Novi Sad: E5 informacijski sistemi – Prometej – Turistička organizacija Novog Sada.
- Naumann, H. (2004). Namen von Verkehrswegen und Plätzen. In: Brendler, A.–Brendler, S. (Hrsgg.) (2004). *Namenarten und ihre Erforschung*. Hamburg: Baar-Verlag. 491–526.
- Obilazak naselja Veliki rit. (26. 8. 2010). Preuzeto 21. 6. 2023, sa <http://www.novisad.rs/obilazak-nase-veliki-rit>
- Podoljskaja, N. V. (1988). *Slovar ruskoj onomastičeskoj terminologiji*. Moskva: Nauka. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Popov, D. (1964). *Novi Sad 1944–1964*. Novi Sad: Matica srpska. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Puškar, V. (2001). *Ulice Novog Sada: 1745–2000*. Novi Sad: Prometej. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Puškar, V. (2008). *Novi Sad – priče varoških ulica*. Novi Sad: Prometej : Istorijski arhiv grada Novog Sada. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Stančić, D. (2017). *Novi Sad od kuće do kuće 2*. Novi Sad: Art print. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Šosberger, P. (1988). *Novosadski Jevreji: iz istorije jevrejske zajednice u Novom Sadu*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.

- Tišma, A. (2001). *Dnevnik: 1942–2001*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Trg slobode 3. (28. 12. 2018). U: NS priče. Preuzeto 14. 6. 2023, sa <https://ns.in.rs/trg-slobode-3>.
- Vasić, V. (2011). Varijeteti novosadskih pripovedača i novosadskih priča. U: Vasić, V.–Štasni, G. (ured.) (2011). *Govor Novog Sada. Sveska 2: Morfosintaksičke, leksičke i pragmatičke osobine*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku. 441 – 470. (Rad štampan ćirilicom.)
- Vrgović, V. (2011). *Novi Sad: hronika 1944–1969*. Novi Sad: Prometej. (Knjiga štampana ćirilicom.)
- Zrenjanin – počasni građani. (2023). Preuzeto 21. 6. 2023, sa <https://zrenjanin.rs/sr/o-gradu/cinjenice/pocasni-gradjani>
- Žujević, S. (24. 6. 2012). Bio jednom jedan bioskop „Avala”. Preuzeto 14. 5. 2023, sa <https://filmske-radosti.com/clanci/bio-jednom-jedan-bioskop-avala>

Nemanja Mičić*
Filozofski fakultet
Novi Sad

UDK: 321.01
321.6
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2366
Pregledni naučni rad

PATOLOGIJA POGLEDA U PANOPTIČKOM DRUŠTVU**

Nit vodilju rada predstavlja istraživanje relacija koje formiraju prevashodno instance znanja, moći i pogleda. Pomenuti pojmovi prepoznati su kao neki od konstitutivnih za način mišljenja zapadnoevropske kulture. U tekstu se pokazuje da je moguće formulisati fundamentalno drugačiji oblik društvenog organizovanja, ukoliko se učmali mehanizmi despotskih režima vladavine i sveopšte hijerarhizacije povdrgnu svojevrsnoj dekonstrukciji. Model „panoptikona“, kao jedan od glavnih uzora formiranja institucija poput zatvora, bolnica, mentalnih ustanova, škola, i dr. može se pokazati kao zamenjiv, ukoliko polugu znanja i moći prepoznamo kao onu koja ne vodi nužno represivnim načinima ispoljavanja.

Ključne reči: znanje, moć, „vladavinizacija“, panoptikon, emancipacija, Fuko, Ransijer

Neke od prvih asocijacija kada pogledamo naslov teme, neizbežno su vezane za teorijske uvide koje su nam doneli autori poput Bentama (Bentham), Fukoa (Foucault), Virilija (Virilio), Bodrijara (Baudrillard). Međutim, u ovom radu fokus neće biti samo na pomenutim autorima, s obzirom da smatramo od krucijalnog značaja uspostavljanje relacije sa onim što je prethodilo ovim teorijama, kao i sa onim što bi se moglo podvesti pod reperkusije tih istraživanja, a ona idu u različitim pravcima. Dakle, ukoliko kao centralne označimo teorijske okvire fukoovske provenijencije, neophodno bi bilo da ipak ukažemo na aspekte misli gotovo čitave Zapadne civilizacije, koji su doveli do takvih uvida. Pre svega, paradigmatični su svakako Sokrat, Platon i Aristotel. Još rani Niče (Nietzsche) je pisao o raskrsnici na kojoj su stajali stari Grci, odabравши umnost i racionalnost kao apolonske principe, nauštrb dioniskih. Aristotelova *Metafizika* počinje čuvenom rečenicom da „svi ljudi po prirodi teže da dođu do znanja“ (Aristotel 1971: 3). To nam sve nagoveštava i objašnjava trajektoriju zapadne civilizacije, u kojoj je znanje, odnosno, saznanje jedan od osnovnih imperativa i zadataka. Već ovde je

* E-mail adresa autora: nemanja.micic@ff.uns.ac.rs

** Rad je načinjen na osnovu pristupnog predavanja koje je autor održao 16.09.2022. godine, na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu.

moguće uočiti određenu relaciju koja se uspostavlja između moći i znanja. Naime, moć podrazumeva sposobnost – predispoziciju u spoznajnom pogledu: čovek ne bi mogao da bude okarakterisan kao biće spoznaje, ukoliko tu moć ili sposobnost ne bi posedovao. Na tom tragu, ukoliko je videti, na bilo kom nivou i ontološkoj ravni, jedan od uslova mogućnosti sticanja znanja, tj. saznanja, onda je pogled, takođe, neraskidivo vezan za sticanje te moći – znanja. Ono što je nama posebno interesantno je da Aristotel, doslovce u nastavku navedene prve rečenice *Metafizike*, apostrofira *vid* i *vizuelno saznanje* kao primarno: „[O]d svih naših čula vid [je] ono čulo pomoću koga stičemo najviše saznanja i otkrivamo mnoštvo razlika“ (Aristotel 1971: 3). Moguće je argumentovano tvrditi da antičko doba i savremeno doba počivaju na dijametralno različitim premisama, u kulturološkom smislu: antičko doba je ono koje je „predstavljalo civilizaciju javnih predstava“, što sa sobom povlači ideju prema kojoj je imperativ bio „omogućiti mnoštvu ljudi uvid u mali broj objekata“ (kao što su hramovi, pozorišta, arene) (Fuko 1997: 210). Rezultat svega toga je bila *bliskost* individua unutar antičkog društva. To će nam u kasnijem delu rada biti od ključnog značaja, u smislu koncepta *komunitarnosti*, kao alata koji može poslužiti za prevazilaženje uobičajenih predrasuda i miskoncepcija u vezi sa odnosima moći, znanja i pogleda. Sa druge strane, „savremeno doba postavlja obrnuti zahtev: „Omogućiti malom broju ljudi, ili čak samo jednom čoveku, trenutni pregled nad velikim mnoštvom“. Ukratko, „naše društvo nije društvo javnih priredbi, već nadzora. [...] U nama je mnogo manje antičkog nego što mislimo“ (Fuko 1997: 210). Naravno, nedvosmisleno je da bi potpuno pogrešno bilo apsolutizovati negativan predznak bilo znanja, bilo moći, odnosno, insistirati na tome da su znanje i moć kategorije koje su uvek i u svakoj situaciji i instanci problematične. Međutim, da se okoristimo paralelom Deleza (Deleuze) i Gatarija (Guattari), pri opisu „ratne mašine“ (*machine de guerre*) (Deleuze i Guattari 2013: 395) – kada znanje i moć postanu u službi državnog aparata, tada isplivavaju na površinu neke od pomenutih negativnih posledica.

Na tom tragu, ukoliko premotamo istorijsku traku nekih dve i po hiljade godina nakon starogrčkih nazora, primetićemo da pogled predstavlja jedan od konstitutivnih momenata tzv. „vladavinizacije“ (*gouvernementalité*), u Fukoovom smislu tog termina. Za Fukoa se terminom „vladavinizacija“ označava svojevrsno *umeće vladanja ljudima*. U svom tekstu *Šta je kritika*, Fuko navodi: „Kako vladati, bilo je, verujem, jedno od fundamentalnih pitanja za zbivanja u XV i XVI veku. Na njega se odgovaralo umnožavanjem umeća vladanja – umećem pedagogije, ekonomskim umećem, ako hoćete i – umnožavanjem svih institucija vladanja, u širokom smislu koji je reč vladanje imala u toj epohi“ (Fuko 2018: 41).

Ovde se očituje teorijska bliskost između Fukoa, sa jedne, i Deleza i Gatarija, sa druge strane. Znanje sa sobom nosi i prenošenje tog znanja drugima, kroz podučavanje, pedagogiju, koji bivaju institucionalizovani. Kao što umetnik, kako Sartr navodi, nikada ne stvara umetničko delo (samo) za sebe, već prvenstveno za drugoga (Sartr 1984: 39), tako i naučnik dolazi do određenih saznanja ne da bi bio onaj koji samo-za-sebe zna, već ujedno uvek i za druge. Tu postaje još očiglednija sprega koja se javlja između pogleda, znanja i moći, a koja se pokazuje kao glavna poluga bilo koje instance ili institucije danas. U eri u kojoj dominira pomenuta „vladavinizacija“, ta sprega pogleda, znanja i moći najpre smeru na držanje različitih društvenih grupacija pod nadzorom i kontrolom. Non-komformistički stav spram tih institucija sa sobom automatski povlači i penalizovanje, odnosno, kažnjavanje svih onih koji su okarakterisani kao neposlušni. Svakako je jasno da nisu samo pojedinci i različiti subjekti oni koji su u potčinjenom, podređenom položaju: marginalizovani su i mnogi diskursi unutar jedne *episteme*. Zapravo, ti diskursi i tvore pojedince i subjekte na prvom mestu [ovde nam je korisna i distinkcija koju Fuko uvodi, između *connaissance* (saznanje, kao postignuće individualne ili kolektivne svesti) i *savoir* (znanje u širem smislu, što je predmet izučavanja Fukoove „arheologije“) (Fuko 1998: 196)]. Stoga je upečatljivija i važna pozicija koju zauzimaju tzv. „hermeneutičari sumnje“ – Niče, Marks (Marx) i Frojd (Freud) – kako ih je Riker (Ricoeur) jednom prilikom imenovao. Oni su neki od pokazatelja tih mnogostrukih „manjinskih“ diskursa, delezovski rečeno, koji se pojavljuju kao kontrapunkt dominantnim strujama mišljenja i znanja. Pomenuli smo da je Niče apostrofirao taj momenat sokratovske neutoljive gladi za saznanjem, kojoj je data prednost u odnosu na ples uz Dionisove ditirambe. U toj *ili-ili* situaciji, naša kultura se odlučuje da bude umska i racionalna, što po sebi, a ni po Ničeovom stanovištu, nije nikakav problem, sve dok se u potpunosti ne isključuje glas drugosti, što bi, u ovom konkretnom slučaju, bio dioniski princip. Činjenica da se neki glasovi tendenciozno utišavaju, do mere da se gube u daljini i jedva da ih uopšte možemo više i čuti, navodi na pomisao da je isključivanje one drugosti zapravo jedan od osnovnih razloga zbog kojih je kriza perzistentna i predstavlja osnovni predznak civilizacije. Potiskujući glasove onih koji su označeni „s one strane“ racionalnosti, razuma, kulture, boje kože, seksualne orijentacije, previđa se bumerang efekat koji proizvodi takvo potiskivanje. Nasuprot tendencijama antičkih mislilaca, ispostavlja se da onaj koji vidi i zna, tačnije, tvrdi da zna, postaje, pod okriljem različitih institucija, onaj koji može biti okarakterisan kao tlačitelj. To, naravno, ne znači da *svako* ko radi unutar državnih institucija i prenosi neko znanje jeste tlačitelj, već da je sistem vladavinizacije postavljen na takav način da takvo ponašanje u većoj ili manjoj meri odobrava. Drugim rečima,

onaj koji, uslovno rečeno, „ne vidi“ i koji je okarakterisan kao onaj koji ne zna, gotovo po automatizmu je smešten u submisivnu poziciju, kao potlačeni (što ne znači da on to uistinu i jeste; to je ono što nam Homi Bhabha (Bhabha), između ostalog, predočava u svojoj publikaciji *Smeštanje kulture*, o čemu će biti nešto više reči kasnije). To se očituje kako u kolonijalizmu i imperijalizmu, jednako kao i u odnosima disciplina koje dele isto kulturološko, odnosno, epistemičko polje. Dominacija i otpor tako postaju jedni od glavnih faktora u uspostavljanju bilo kojih odnosa. Pitanje koje se može postaviti jeste: kako dolazi do *pristanka* na takav asimetričan odnos? Smernice za odgovor na to pitanje možemo, primera radi, potražiti u Gramšijevom (Gramsci) razmatranju *hegemonije*, kao spontanog pristanka vladajuće i potlačene grupacije unutar države, zatim državnog aparata „sile koja „legalno“ nameće disciplinu grupama koje, aktivno ili pasivno, „ne pristaju““ (Gramši 2008: 152). Paradigmatičan primer toga je *panoptikon*. Panoptikon je arhitektonsko rešenje koje je ponudio Džeremi Bentam u XVIII veku, sa idejom što efikasnijeg disciplinovanja društva, odnosno, držanja pod nadzorom velikog broja ljudi od strane malog broja ljudi, ili pak *disciplinovanja bez konkretnog nadzora, odnosno, samodisciplinovanja*.

„Panoptičko ustrojstvo stvara prostorne jedinice koje omogućavaju da se neprekidno sve vidi i odmah prepoznaje [...] Puno svetlo i pogled nadzornika bolje zarobljavaju nego tama koja je, konačno, štitila. Vidljivost je klopka“.

„Otuda proističe glavna posledica Panoptikona: indukovanje u zatvoreniku svesti o njegovoj stalnoj vidljivosti, čime se obezbeđuje automatsko funkcionisanje vlasti“.

„[O]vo arhitektonsko zdanje treba da postane aparatura za stvaranje i podržavanje takvog odnosa vlasti koji će biti nezavisan od onoga ko ga vrši; ukratko, zatvorenici treba da budu u takvom situacionom okruženju vlasti da sami počnu tu situaciju da stvaraju i prenose“.

„Panoptikon je ustrojstvo kojim se par videti – biti vidljiv razdvaja na svoje činioce: u prstenastoj zgradi na obodu svi su potpuno vidljivi, a nikada ne vide; u središnjoj kuli sve vide, a nikada nisu vidljivi“ (Fuko 1997: 194-196).

Ono što se desilo kao neka vrsta prevrata pojavom panoptikona jeste da mogući resantiman prema kralju ili suverenu, od strane onih koji su na bilo koji način kažnjeni, sada biva ukinut: u panoptičkom društvenom ustrojstvu potencijal za revolucionarno delovanje biva značajno redukovan, s obzirom da je moć difuzno raspoređena – više nije pojedinac poput nekog vladara onaj koji je targetiran kao krivac za trenutno stanje, već mnoštvo različitih institucija i pojedinaca koji su „samo šraf u mašineriji“. S tim u vezi, Panoptikon može da se koristi i u druge svrhe: društvenim eksperimentima širokog spektra i namene gotovo da se ne nazire kraj – nijedan sloj niti struktura nisu izuzeti:

„Panoptikon je povlašćeno mesto za eksperimentisanje nad ljudima i za analiziranje, u potpunoj izvesnosti, preobražaja koji se mogu nad njima proizvesti. *Panoptikon čak može da bude aparatura za kontrolisanje vlastitih mehanizama.* Iz središnje kule upravitelj može da uhodi sve podređene službenike: bolničare, lekare, poslovođe, nastavnike, čuvare; može stalno da ih procenjuje, menja njihovo ponašanje, nameće im metode koje smatra da su bolje; s druge strane, i njega samog mogu lako da nadziru“ (Fuko 1997: 198, kurziv autorov).

Kada Fuko proglasi Panoptikon za „laboratoriju vlasti“, time očigledno insinuira i nešto više – naime, pored ovih očiglednih mehanizama kontrole, ta vrsta laboratorije se dalje može koristiti i za generisanje i širenje „naučnih saznanja i otkrivanje novih objekata spoznaje“ (Fuko 1997: 199). Drugim rečima, u igri je raskrinkavanje *različitih struktura moći*, koje su utkane gotovo u sve pore društvenosti.

Zanimljivo je da Gramši, o kojem je bilo reči, hegemoniju označava ne kao bitno svojstvo, već preduslov da bi uopšte došlo do smene vlasti, i kao primer daje Francusku revoluciju – nova društvena grupacija, koja je zbacila prethodnu, posedovala je pomenutu hegemoniju. Ovo može biti i jedan od mogućih puteva koji ćemo iskoristiti za razmišljanje u zaključnim razmatranjima – a to je: kako prići *s one strane* moći i znanja koje su gotovo isključivo despotske, kolonizatorske, tlačiteljske? Primera radi, empatija i solidarnost tu ne smeju imati funkciju potrošenih termina. Da to ne bi bilo tako, neophodna su nam autentična svedočanstva, poput onog koje daje Franc Fanon (Fanon) u svojoj čuvenoj publikaciji *Crna koža, bele maske*. To ujedno može biti i jedan od značajnih odgovora na pitanje „Čemu teorija?“, ili „Čemu filozofija?“, što su pitanja s kojima se svaki filozof i teoretičar neminovno susreće i bori da na njih pruži adekvatan odgovor. Između ostalog, funkcija teorije i filozofije jeste proizvođenje one vrste

kritike, koja, na tragu Kanta (Kant), pa potom preko Fukoa i Batlerove (Butler), donosi oslobođenje i neku vrstu *prosvećenosti*, za šta je znanje presudan element. Kantovo ime ispisano je krupnim slovima preko svih ovih teorija – od Fukoovog insistiranja na drugačijem načinu tretiranja pojmova kritike i prosvećenosti, preko Sartrovog „angažovanog književnika“, ili pak trećeg talasa feminizma, studija roda i *queer* teorije Batlerove i drugih. Njihovi teorijski uvidi predstavljaju palimpsestne tekstove, ispod kojih su još uvek čitljivi oni prethodnika. U ovom slučaju su to Kantovi tekstovi – bilo da je reč o *Zasnivanju metafizike morala*, ili čuvenom eseju *Šta je prosvećenost?*. Međutim, „doba prosvećenosti, koje je otkrilo slobode, izumelo je i discipline“ (Fuko 1997: 215) – a izumelo ih je, dopunili bismo, pomoću vladavinizacije državnog aparata. To znači da bi znanje i moć, kao takve, trebalo iščupati iz ovog poretka, što svakako nije nemoguć zadatak. Na nama, između ostalih, leži upravo ta odgovornost. Ključna stvar je prepoznati i insistirati na tome da znanje i moć svakako postoje i nezavisno od ovih aparatura vladavinizacije, kojoj su većinski i dominantno podvrgnuti.

U svakom slučaju, težnja ka panoptičkom pogledu je globalna i nije skorijeg datuma. Njeni mehanizmi su faktički razrađeni i pre nego što je Bentam stavio na papir i predložio arhitektonsko rešenje građevine koja je trebalo da bude iskorišćena kao mnogo više od toga: sveukupni model društva i kulture. Vladavinizacija je neka vrsta pretkoraka panoptizmu. O ovome nedvosmisleno svedoči i kolonijalizam. Naime, kao što je „jedan od prvih zadataka discipline da veže jedinke za određeno mesto“, što ga čini jednim „anti-nomadskim postupkom“ (Fuko 1997: 212), kolonijalizam predstavlja pokušaj širenja panoptičkog, disciplinarnog pogleda na čitavu planetu (a moglo bi se reći i na sam kosmos, s obzirom da se Mesec i obližnje planete već „parcelišu“ i „kupuju“). Ukratko, nije dovoljno uspostaviti vlast i „vladavinizovati“ samo „svoju“ državu, tj. teritoriju – celokupan svet i univerzum moraju da podležu istim disciplinarnim postupcima i tehnikama. Delezovo i Gatarijevo insistiranje na nomadskim principima, kao onima koji su kadri da „ratnu mašinu“ (koju možda, najpre, treba razumeti kao neku vrstu volje za moć, koja nije metafizički hipostazirana) okrenu protiv države, valja čitati baš u ovom ključu, gde se akcenat stavlja na primere koji mogu poslužiti kao subverzivni mehanizmi za detronizaciju disciplinarnih tehnika i društva. Kolonizovane zemlje su one u kojima je disciplinovanje nastavljeno na barem jednako ekstremnan način. O tome kakav je *pogled* belog čoveka, uperen prema crnom čoveku, na potresan način iznosi jedan od pionira u oblasti studija (post)kolonijalizma, Franc Fanon, u pomenutom delu *Crna koža, bele maske*. U poglavlju *Proživljeno iskustvo crnog čoveka*, Fanon ističe svu teskobu sa kojom je suočen kolonizovani, neprestanom pogledu izloženi, i u crno obojeni čovek:

„,Prljava crnčugo!“ Ili naprosto: „Gle, crnac!“ Došao sam na svet voljan da otkrijem neki smisao u stvarima, s dušom prepunom želje da stignem do izvora sveta, a otkrio sam da sam samo objekt okružen drugim objektima. Zatvoren u tu ubitačnu objektivnost, molećivo sam se okrenuo drugom. Njegov oslobodilački pogled, koji klizi preko mog tela što je najednom postalo potpuno glatko, daje mi lakoću koju sam smatrao izgubljenom i, izvodeći me iz sveta, vraća me njemu. Ali tamo, tek što sam stigao na drugu stranu, saplićem se, a drugi me, kretnjama, držanjem, pogledima, fiksira u smislu u kojem se preparat fiksira bojom. Ljutio sam se, zahtevao objašnjenje... Ništa nije vredelo. Eksplodirao sam. I sada te sitne komade ponovo sastavlja jedno drugo ja“ (Fanon 2015: 103).

Na tragu Fukoa, „discipline treba shvatiti kao tehnike koje omogućavaju da se, u skladu sa navedenim načelom, uzajamno usklade porast populacije i umnožavanje velikih ljudskih skupina, s jedne strane, sa rastom, širenjem i umnožavanjem proizvodnih aparata, s druge“ (Fuko 1997: 212). Disciplina je ona koja slabi političku snagu pojedinca, a uvećava njegovu korisnu snagu (Fuko 1997: 214).

Pored autora koje smo do sada spomenuli, više nego legitimni i dragoceni sagovornici o ovim temama su nam i figure poput Edvarda Saïda (Saïd) i njegovih studija o orijentalizmu (Saïd 2008), zatim Gajatri Spivak (Spivak) i njeno insistiranje na tome da moramo pronaći način da govor omogućimo podređenim subjektima (Spivak 2011); pomenuti Homi Baba nam koncepcijom *hibridizacije* predočava da dinamika odnosa koja se kreira između kolonizatora i kolonizovanog nije jednosmerna, odnosno, da promena nije samo na strani onoga ko prima drugačiju kulturu, već se ona dešava i onome ko pokušava da kolonizuje. Ašil Mbembe (Mbembe) pojmom *nekropolitike* (Mbembe 2019) stremi da ponudi kontra-balans Fukoovom pojmu *biopolitike*, tako što će naglasiti da vladavinizacija ne uspostavlja samo vlast nad životom, već i vlast nad smrću. Koliko god možda kontraintuitivno delovalo, čovek više ne umire na način na koji je umirao ranije – do radikalne promene dolazi u našem odnosu i pristupu prema samom fenomenu smrti, prema ceremonijama koje ga prate, itd. Istovremeno, autorke poput Rozi Brajdoti (Braidotti) (Brajdoti 2016) ili Done Haravej (Haraway) (Haravej 2008) vrlo inventivno, na tragu Fukoa, preispituju postojanost instance čoveka i smislenost teorijskih okvira u koje spadaju ideje post-humanizma i trans-humanizma. Naime, ukoliko je čovek „skorašnji izum“ i filozofska antropologija nije kadra da pruži valjan odgovor na pitanje šta jeste čovek, onda postaje izlišno teoretisati i o „trans-humanizmu“ ili „post-humanizmu“. Sa druge strane, Ejal

Vajzmen (Weizman) pruža blatantan primer toga kako neko „znanje“ – u ovom slučaju teorije rizoma Deleza i Gatarija – može da bude aproprisano i iskorišćeno od strane institucionalne moći, i to u svrhe koje to znanje, tj. teorija nikako nije intendirala (Weizman 2006). Nešto slično bismo mogli reći da se desilo Ničeui, ali, ovde konkretno, Vajzmen demonstrira na koji način je izraelska vojska, u borbi protiv Palestinaca, postala efikasnija tako što je implementirala „logiku rizoma“ Deleza i Gatarija u svoju ratnu strategiju. Ukratko, vojska počinje da se kreće „kao da nema zidova“ i, apsolutizujući panoptički *credo*, postaje sve efikasnija u svojim poduhvatima. Na taj način teorija postaje „smrtonosna“, kako to Vajzmen navodi.

Za nas bi ovde takođe bilo značajno ukazati i na neke od natuknica Pola Virilija. Ono što Virilio ispravno primećuje jeste da, paradoksalno, sve veća težnja da se stvari do kraja spoznaju, rasvetle i vide, dovodi do suprotnog efekta: „Kao da naše društvo sve dublje ulazi u noć nekog dobrovoljnog zaslepljenja, pri čemu njegova težnja za numeričkom moći konačno zamagljuje horizonte viđenja i saznanja“ (Virilio 1993: 116). Njegova čuvena rečenica, da se *oči nalaze svuda*, da nema predela neobuhvaćenog pogledom, te da ćemo, nakon što sve postane vidljivo, *sanjati da smo slepi* (Wilson 1994: 1), ilustruje na jasan način nešto od one pervertiranosti koju kao svoj pečat nosi doba preokupirano zahtevom da niša ne ostane skriveno. Primera radi, austrijski reditelj Mihael Haneke (Haneke) to maestralno obrađuje, između ostalog, u svom filmu iz 2005, koji upravo nosi naslov *Skriveno (Hidden [Caché])*. Virilio polazi od zapažanja da smo sada *i mi sami* postali podložni zapažanju, tj. pogledu predmeta, odnosno, da smo suočeni sa mogućnošću dobijanja „viđenja bez pogleda“ (video-kamera). Ovo svakako odiše jednim bodrijarovskim diskursom, ali tačka gde bi se moglo reći da se Virilio i Bodrijar razilaze jeste slučaj panoptikona. Dok bi se na osnovu Bodrijarove teorije moglo tvrditi da moć panoptikona nestaje u savremenom dobu, Virilio bi verovatno ostao fukoovski orijentisan i navodi da čak i činjenica da su u zatvorskim ćelijama instalirani TV prijemnici govori u prilog Fukoovoj tezi da nadziranje i kažnjavanje ide uporedo (Virilio 1993: 98). Naime, sada su zatvorenici podvrgnuti još jednom vidu kazne – onoj *publicitarnoj*, u vidu *žudnje*: oni su u stanju da uživo prate sve ono što propuštaju svojim zatočeništvom. Interesantno bi bilo iz ove perspektive promisliti i liberalne zatvore nekih zapadnih zemalja, koji se u ovakvim razgovorima uvek navode kao primeri pozitivnog ophođenja pravnog sistema države prema prestupnicima. Na taj način, paradoksalno bi se moglo reći da su beneficije koje zatvorenici uživaju, suštinski samo još jedan vid brutalnih mera, intendiranih da dodatno pojačaju već prisutnu opresivnost koja je kazneno-popravnim sistemom inherentna.

Bilo kako bilo, zaključna razmatranja bismo posvetili mogućnosti stizanja s one strane znanja i moći kao tlačiteljskih i despotskih, kao i dolasku s one strane potencijalne rezigniranosti izražene ničeanskim stavom da je „ovaj svet volja za moć i ništa više“ (Nietzsche 1926: 374). Volja za moć, i moć kao takva, mogu poslužiti i kao jedna vrsta predispozicije za po-moć, odnosno, uzdizanje onog Drugog, ili drugosti, namesto tlačiteljskog poniženja ili pak lamenta nad sveopštom „vladavinizacijom“, što bi bio minimalni pomak. To je ono što, u načelu, Delez i Gatari žele da pokažu koncepcijom „ratne mašine“, ili, pak, Bodrijar ukazivanjem na značaj „zavođenja“. Ono što se pokazuje kao zajednički projekat većine poststrukturalističkih autora – bilo da govorimo o Fukou, Deridi, Delezu, Gatariju, Bodrijaru – jeste pronalazak strategije za svojevrsno poništenje negativnih efekata koje demonstriraju moć i volja za moć, *kao i znanje u službi moći sa ovim negativnim predznakom*. Valjalo bi staviti akcenat na *demonstrativni* karakter volje za moć, upravo zbog toga što je ideja ovih autora bila ta da moć, jednako kao i znanje, mogu imati suštinski drugačiji karakter. Drugim rečima, filozofija i teorija nam pružaju neke od smernica za to da naša stvarnost ne mora nužno imati predznak dominacije. Primera radi, Bodrijarovo zavođenje (koliko god se Bodrijar načelno trudio da misli drugačije od Fukoa ili Deleza) služi kao princip pomoću kojeg se u prvom planu ističe *slabost*, što je preduslov za ulazak u drugačiji odnos spram drugosti, odnosno, drugog (Baudrillard 2001: 109). Ukratko, nametljivost je zamenjena nenametljivošću, dominacija je zamenjena spremnošću da se drugi osnaži kroz pokazivanje vlastite slabosti, prekidajući lanac binarnosti mišljenja, koje je zaglavljeno u matrici gospodar – rob (sluga), učitelj – neznanica, vladar – potčinjeni, itd. Ta vrsta hijerarhizacije postaje opsoletna onog trenutka kada se apostrofira pukotina, rascep koji stoji između jedinica i nula koje kodiraju jedan vid manifestacije sveta, koji je zaokupljen pomenutom vladavinizacijom. Ujedno, ta pukotina postaje prostor koji je kadar da tvori mnoštvo drugačijih manifestacija. Žak Ransijer (Rancière) je neko čiji nam uvidi ovde takođe mogu biti dragoceni. Njegova publikacija *Učitelj koji ne zna*, kao i tekst *Emancipovani gledalac*, insistiraju na tome da *jednakost* (što podrazumeva i jednakost inteligencija) mora biti polazište, „aksiom od koga se kreće, a ne cilj ka kome se ide, a koji ukida podelu na ‚sposobne i nesposobne, pametnije i gluplje, naprednije i nazadnije‘ pripadnike odeljenske zajednice, ali i društva u celini“ (Ransijer 2010: 3). „Vladavinizacija“ uspostavlja *radikalni jaz* između učitelja i učenika, i to je jaz na kojem je „ustaljeno progresivno podučavanje đaka. Ono ga pre svega podučava sopstvenoj nesposobnosti, čime neprestano potvrđuje u svom aktu početnu pretpostavku: onu nejednakosti inteligencija. To neprekidno proveravanje je ono što Žakoto zove zaglupljivanjem“, navodi Ransijer (Ransijer 2010: 15). Ovo valja

razmotriti iz perspektive pozicije koja insistira na uvidu da je „znanje moć“, i to kao pozitivnom fenomenu, bez reflektovanja nasilničkog karaktera te ideje vodilje. Kako Ransijer ovo vidi? On na ovo reaguje, na tragu Žakotoa (Jacotot), *intelektualnom emancipacijom*, koja cilja na potvrdu *jednakosti inteligencija*:

„Ona ne znači jednaku vrednost svih manifestacija inteligencije, već jednakost po sebi inteligencije, u svim njenim manifestacijama. Ne postoje dve vrste inteligencija međusobno razdvojenih ambisom. Ljudska životinja može da nauči sve, baš kao što je naučila maternji jezik, kao što je naučila da se upusti kroz šumu stvari i znakova koji je okružuju, kako bi zauzela mesto među drugim ljudima [...].

Na putu od ovakvog neznanice koji sriče slova, do naučnika koji postavlja hipoteze, uvek je na delu ista inteligencija, inteligencija koja prevodi znakove u neke druge, i koja pribegava upoređivanju i figurama kako bi saopštila svoje intelektualne avanture i razumela šta druga inteligencija pokušava da joj saopšti“ (Ransijer 2010: 15-16).

Ono na čemu treba insistirati jeste smanjenje tog ambisa, prema Ransijerovim navodima. Ovo možemo uporediti sa primerima socijalne inkluzije, koja se danas sve više implementira. Smanjenje ambisa je moguće uvidom u taj poetski rad prevođenja.

Međutim, Ransijer vrlo jasno navodi da tu ne treba insistirati na ukidanju rastojanja, jer je ono nešto što omogućuje bilo kakvu komunikaciju. Ono na čemu treba raditi jeste ukidanje ideje da je to rastojanje provalija između neznanja neznanice i učiteljevog znanja: „To je naprosto rastojanje između onoga što on već zna i onoga što ne zna, ali što može da nauči kao što je naučio sve drugo“ (Ransijer 2010: 16). Stoga je pozicija *učitelja koji ne zna sledeća*:

„Učitelj koji ne zna, koji je u stanju da mu pomogne da prođe taj put, tako se zove ne zato što ne zna ništa, već zato što je odustao od „znanja o neznanju“, odvojivši time svoje učiteljovanje od svog znanja. On ne uči studente svom znanju. On im poručuje da se upuste u šumu stvari i znakova, da kažu šta su videli, da to provere i da daju da se proverí. Ono što on ne poznaje jeste nejednakost inteligencija“ (Ransijer 2010: 17).

Na sličan način kao što je, za Ransijera, distinktivna karakteristika pozorišta, u odnosu na film ili televiziju, svojevrsna *neposrednost iskustva*, koje

vodi komunitarnosti (Ransijer 2010: 24), tako možemo i institucionalizovani, pedagoški rad smestiti u okvire unutar kojih se fokus i akcenat stavlja na međusobnu intelektualnu razmenu, što predstavlja drugačiji put ka emancipaciji. Na tom tragu, možemo reći da onaj koji prima nekakvo znanje, recipijent, nije ni u kom smislu pasivan; naprotiv, svaki pojedinac je u stanju da doprinese tom odnosu i dinamici koja se stvara između onoga što se odvija u sklopu nastave. Učenik ne samo da ne bi trebalo da bude potcenjen, već on mora biti uzet kao onaj koji uz vlastiti pečat „dovršava“ ono što recipira. Učenik nije materijal koji treba da se oblikuje po želji i nameri učitelja, jer je on upravo na taj način načinjen pukim objektom, umrtvljen i pasivizovan. Stoga se prepoznaje svojevrсна paradoksalnost pledoajea za aktiviranjem učenika, jer ona znači zahtev da se učenik oslobodi marionetskog nazora, bez reflektovanja da mu je takav nazor nametnut upravo od strane učitelja, kroz jasnu instrukciju (gotovo naredbu) da ono što se recipira mora ili treba da bude shvaćeno onako kako je učitelj to zamislio. Taj despotski režim biva ukinut onog trenutka kada se uspostavi drugačija vrsta dinamike između učitelja i učenika: ona koja ne insistira na znanju kao nametanju moći i koja dopušta slobodnu igru asocijacija i disocijacija, na obe strane. Recipijentu, odnosno, učeniku je dopušteno da „dovrši“ ono što recipira bez uputstava kako treba da izgleda proces usvajanja, što je neretko težnja učitelja – u više ili manje skrivenoj meri. Učenik je, na neki način, već *emancipovan*, a to je ono što učitelj neretko ne želi ili ne ume da prepozna. Ransijer korene ovoga pronalazi u narativu Platonove druge knjige *Države*, gde je svako kadar i sposoban samo za obavljanje *jedne vrste posla*. Iz toga izrođeni fah-idiotizam je mahom učitani, jer je učenik više nego sposoban da jednako učestvuje u kreativnoj nadopuni onoga što recipira. I ne samo da je u stanju to da učini, on to već *svakako čini*, stavljajući i nudeći tako specifičnost svoje pozicije kao nadopunu, autentičnu redeskrpciju sadržaja koji je u stanju da više nego aktivno prima. Završavamo uz sledeće Ransijerove navode:

„Upravo to znači emancipacija: izmeštanje granica između onih koji delaju i onih koji gledaju, između pojedinaca i pripadnika kolektivnog tela“.

„Nije bilo nikakvog jaza koji je trebalo prevazići između intelektualaca i radnika, baš kao što ga nema između glumaca i gledalaca“.

„*Emancipovana zajednica je, zapravo, zajednica pripovedača i prevodilaca*“ (Ransijer 2010: 29-33).

Nemanja Mičić

THE PATHOLOGY OF THE GAZE IN PANOPTICAL SOCIETY

Summary

The leading thread of this work represents an investigation into the relations that are primarily formed between the instances of knowledge, power, and gaze. These instances are recognized as some of the constituent parts of the Occidental way of thinking and its culture. The text shows that it is possible to form a fundamentally different way of social organizing if the stale mechanisms of despotic regimes of governing and all-encompassing hierarchization are deconstructed in a particular manner. The model of the 'panopticon', taken as one of the primary blueprints for creating the institutions such as correctional facilities, hospitals, mental asylums, schools, etc., can be shown to be replaceable if the axis of knowledge and power is recognized as the one that does not necessarily lead to the repressive modes of manifesting.

Keywords: knowledge, power, governmentality, panopticon, emancipation, Foucault, Rancière

LITERATURA:

- Aristotel (1971), *Metafizika*, Beograd: Kultura.
- Baudrillard, Jean (2001), *Simulacija i zbilja*, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Brajdoti, Rozi (2016), *Posthumano*, Beograd: FMK.
- Deleuze, Gilles, Guattari, Félix (2013), *Kapitalizam i shizofrenija 2: Tisuću platoa*, Zagreb: Sandorf & Mizantrop.
- Fanon, Fanon (2015), *Crna koža, bele maske*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fuko, Mišel (1997), *Nadzirati i kažnjavati*, Sremski Karlovci, Novi Sad: IKZS.
- Fuko, Mišel (1998), *Arheologija znanja*, Sremski Karlovci, Novi Sad: IKZS.
- Fuko, Mišel (2018), *Šta je kritika?*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Gramši, Antonio (2008), *Hegemonija, intelektualci i država*, u: *Studije kulture* (prir. Đorđević, J.), Beograd: Službeni glasnik.
- Haravej, Dona (2008), *Manifest za kiborge*, u: *Studije kulture* (prir. Đorđević, J.), Beograd: Službeni glasnik.
- Mbembe, Ašil (2019), *Politike neprijateljstva*, Beograd: FMK.
- Nietzsche, Friedrich (1926), *Gesammelte Werke. Neunzehnter Band. Der Wille zur Macht*, München: Musarion Verlag.
- Ransijer, Žak (2010), *Emancipovani gledalac*, Beograd: Edicija Jugoslavija.
- Said, Edvard (2008), *Orijentalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Sartr, Žan-Pol (1984), *Šta je književnost?*, Beograd: Nolit.
- Spivak, Gajatri (2011), *Mogu li podređeni da govore*, *Polja*, vol. 56, br. 468.

Virilio, Paul (1993), *Mašine vizije*, Novi Sad: Svetovi.

Wilson, Louis (1994), *Cyberwar, God And Television: Interview with Paul Virilio*.

<https://journals.uvic.ca/index.php/ctheory/article/view/14355/5131>

Weizman, Eyal (2006), "Lethal Theory." *Log*, no. 7, pp. 53–77

ПРИКАЗИ

**ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС МАЂАРСКО–СРПСКИМ КОНТРАСТИВНИМ
ИСТРАЖИВАЊИМА**

ЕДИТА АНДРИЋ, *СТУДИЈЕ О НАЗИВИМА БОЈА У МАЂАРСКОМ И
СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

(TANULMÁNYOK A MAGYAR ÉS SZERB SZÍNNEVEKRŐL)

Нови Сад: Филозофски факултет, 2020, 522 стр.

Пред читаоцима је још једна у низу монографија из пера проф. др Едите Андрић посвећена контрастивним истраживањима мађарског и српског језика. Монографија је настала у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору*.

Како обично чини у својим истраживањима, и овога пута полазни језик јесте мађарски језик, док је предмет истраживања феномен боја. Човек има потребу да опише свет који га окружује, а „једна од најочљивијих карактеристика које се примају чулом вида јесу боје” (Андрић 2020: 497), отуда су оне веома важан фактор у човековој перцепцији света. Како и сама ауторка наводи, монографија *Студија о називима боја у мађарском и српском језику* резултат је њеног деценијског интересовања за ову тему.

Оно што већ на први поглед издваја ову студију јесте њен двојезичан карактер, те читаоци могу да се упознају са овим истраживањем независно од тога да ли се служе српским или мађарским језиком, а не сумњамо да ће занимљива бити и онима који се служе обама језицима. Поједина поглавља у књизи дата су у целости на оба језика, мађарском и српском, док су нека представљена на једном, односно другом језику.

Феноменом боја баве се многе науке – природне, друштвене, хуманистичке, као и различите уметности. Стога, студије ове врсте могу бити основа за даља компаративна или контрастивна истраживања, али и за интердисциплинарна. У највећој мери ово је једно лингвистичко истраживање осветљено са различитих аспеката, односно из угла различитих лингвистичких дисциплина као што су историја језика, морфологија, дериватологија, семантика, фразеологија, лексикологија, лексикографија и друге, у мањој мери заступљене.

Књига се састоји из четири целине: *Уводно поглавље / Bevezető fejezet, Ахроматске боје / Semleges színek, Хроматске боје / Tarka színek* и *Специфична употреба назива за боје / Sajátos színnévhasználat.*

У *Уводном поглављу*, између осталог, даје се и преглед литературе најпознатијих аутора који су се бавили овом темом у свету, као и њихови ставови у начелу. Затим, ауторка пише о инхерентним карактеристикама боја према којима се оне могу сврстати у различите групе (засићене, јарке, бледе, пастелне; монохроматске, полихроматске, ахроматске; примарне, секундарне, терцијалне; топле, хладне), потом о нијансама и о асоцијативним деловањима при именовању боја. Код потоњег ауторка се осврће на једну од разлика међу двама језицима: наиме, док се у мађарском на морфолошком нивоу најчешће јављају сложенице, како и одговара његовој аглутинативној природи, дотле се у српском језику често јављају потешкоће при преводу (нарочито нијанси), те преводне еквиваленте понекад чине наизглед усиљене и рогобатне описне конструкције.

При именовању боја у оба језика може се уочити и извесна сличност. Док су називи за основне боје пореклом још из прајезика и махом су просте лексеме, називи за нијансе су претежно изведене речи или сложенице „мотивисане према неком конкретном објекту, појави из непосредног окружења говорника” (Андрић 2020: 53).

Говорећи о симболици боја, ауторка констатује да боје одражавају друштвене, верске и идеолошке промене и као таквима им је током историје приписивана различита симболика. О симболици боја опширније говори у оквиру сваког чланка понаособ, за конкретну боју.

Називи за основне боје одликују се израженом способношћу деривације, те се у монографији ауторка осврнула и на тај аспект, а како се називи боја у процесу комуникације никада не користе самостално (а и изузетно су фреквентни) они често стварају устаљене спојеве речи као што су колокације и фразеологизми, отуда су и фразеолошки обрти и колокације у којима учествују ове лексеме предмет истраживања.

У оквиру поглавља *Ахроматске боје*, којима припадају бела, црна и сива, свака понаособ осветљена је с различитих аспеката, те се тако упознајемо са симболиком боја у различитим културама и језицима, са њиховим нијансама, потом са њиховом интерпретацијом у асоцијативним речницима српског и мађарског језика, те са фразеолошким јединицама које као конституент садрже једну од три ахроматске боје. Даље, ауторка нас веома детаљно упознаје са дериватолошким потенцијалом лексема које у

основи садрже ахроматске боје. Деривати су класификовани према творбеним моделима, а анализирани су и суфикси којима су деривирани, у оба језика.

Хроматске боје чине најобимније поглавље у књизи, што одговара њиховој бројности у односу на ахроматске, које многи чак и не сматрају бојама, а о чему ауторка такође говори. Анализирано је укупно девет боја – црвена, плава, зелена, жута, смеђа, пурпурна, љубичаста, ружичаста и наранџаста. Уз тек минималне разлике, свака боја је обрађена на исти начин, са више аспеката, у зависности од својих специфичности: значење, симболика, нијансе боје, асоцијативни називи, вербалне асоцијације, фразеолошке јединице, деривација и колокације. Такође, на крају сваког одељка о одређеној боји дат је табеларни преглед нијанси боје са наведеним кодом боје и преводним еквивалентом на енглески и српски језик.

У оквиру овог поглавља прво се обрађује црвена боја, с посебним освртом на специфичност у мађарском језику, у којем имамо две лексема које означавају ову боју – *piros* и *vörös*. Значај и употреба ових лексема мењали су се кроз историју, те је у једном периоду превладавала једна, односно друга. Након историјског прегледа кретања ових лексема и детаљне анализе, ауторка констатује да из савремене перспективе лексема *vörös* губи равноправност у борби с лексемом *piros*. Иако имамо два конкурентна назива за црвену боју, они, заправо, нису увек међусобно заменљиви, штавише, домени употребе су им разграничени, о чему такође сазнајемо доста детаљно у студији.

Црвена боја у мађарском језику разликује преко стотину назива за нијансе. Називи за нијансе најчешће се изражавају такозваним асоцијативним називима за боје. Како ауторка објашњава, памћење нијанси боја углавном представља потешкоћу за човека, те су тако почеле да настају конструкције (сложенице или атрибутивне синтагме) од којих је први члан предмет или појам специфичне нијансе, док је други члан сама боја. На тај начин, сви асоцијативни називи за нијансе боја могу се класификовати у различите категорије као што су: жива бића, особине, занимања; делови тела; животиње; цвеће; воће, плодови; биљке; храна или пиће; драго камење; остало камење и метали; природне, оптичке појаве; одећа, текстил и апстрактна бића и појаве.

Асоцијативним називима за боје може се добити доста јасна слика о односу коју неки језик, народ или култура заузимају о тој боји. Тако, уколико је први члан конструкције назив за цвеће, драги камен или племенити метал, то указује на позитиван став друштва према боји.

За разлику од црвене боје, која се у мађарском језику означава двома лексемама, а у српском једном, код именована плаве боје, која је следећа предмет анализе, у српском језику налазимо три лексема којима се она

исказује (*плав, модар и тегет*¹), наспрам којих стоји свега један еквивалент у мађарском, *kék*. У овој студији као нарочито интересантан издваја се део о симболичком значењу плаве боје у којем ауторка говори о њеном путу од најомраженије боје (чак у тој мери да неки језици ни немају називе за плаву боју), па до „данашњег статуса најомиљеније боје западних култура” (Андрић 2020: 259). Ипак, и данас је веома различита употреба плаве боје по доменима у зависности да ли је реч о западној или источној култури, развијеним или мање развијеним деловима света, с тим да данас она махом има позитивну конотацију као што је оздрављење, мир, младост, снага, оданост, интелигенција, моћ, интегритет, правда, префињеност, дубина и друго.

Иако су и лексема *kék*, и лексема *плав* послужиле као основе за даљу деривацију, у мађарском језику има знатно више деривата и сложеница него што је то случај у српском језику. Такође, важно је указати на разлику која се тиче изведеница и сложеница у којима је лексема *плав*² употребљена у значењу ’светложут’ у примерима *плавокос, плавобрад, плавуша, плавушан* и сл. Јер у мађарском језику лексема *kék* не индукује ово значење.

Фразеолошки обрти са саставницом *zöld*, односно *зелен*, која је следећа анализирана хроматска боја, могу имати позитивно и негативно значење. Позитивну конотацију налазимо у примерима у којима фразеологизми са овим саставницама означавају наду, нови почетак, крај неповољног раздобља (исп. нпр. *доћи до зелене гране / zöld ágra vergődik*, затим *решавати/већати за зеленим столом / zöldasztal mellett dönt/határoz*). *Зелено светло* у односу на *црвено светло* симболизује допуштање, сагласност за остваривање чега.

Негативну конотацију налазимо у примерима са значењем зависти (*комишијска башта је увек зеленија / a szomszéd kertje mindig zöldebb*), болести (*бити зелен у лицу; лепо зелен / szép zöld*).

О овим, али и многим другим примерима и занимљивим алузијама из историје и културе упознаје нас ауторка у оквиру овог дела поглавља о

¹ Помиње се и четврта лексема, *сињи*, која датира још из прасловенског, али је она у савременом српском језику маргинализована, барем у значењу плаве боје. Позивајући се на Милку Ивић (Ивић 1995), ауторка објашњава да је разлог то што је реч *сињи* веома давно постала одредба која појаве одређује као злосутне, злосрећне, те су говорници створили одбојност према њој.

² Ова лексема потиче из прасловенског и означавала је најпре отворене, бледе боје, због чега и данас имамо, али данас секундарно, значење *плав*е као *светложуте* боје (Андрић 2020: 257).

хроматским бојама. У књизи, сасвим сигурно, има довољно материјала за креирање засебног чланка који би се могао насловити: *Занимљивости о бојама* или *Приче из историје о бојама*.

Четврто, уједно и последње, поглавље у књизи под називом *Специфична употреба назива за боје* састоји се од два рада: „Људске боје” у мађарском и српском језику и *Називи за боје коња у мађарском и српском језику*.

Под *људским бојама* се у раду подразумевају „оне нијансе које се користе као атрибути за колористичко дочаравање човека као таквог, које могу бити својствене људском организму: кожи, коси и очима” (Андрић 2020: 479). Осим основних боја за изражавање боје пути, ауторка наводи и асоцијативне сложенице на основу којих можемо да закључимо да ли одређена сложеница има позитивну или негативну конотацију. Интересантно је да осим основних, тј. природних боја за означавање тена, данас, услед савремених трендова, имамо појаву препланулости као позитивне карактеристике, те отуда у оба језика имамо лексеме које означавају такву врсту тамног тена коју, наравно, треба одвојити од оног природног. Тако се у мађарском језику за ову појаву користи *barna* (*смеђа*), а у српском *поцрнела*, *препланула*. Дакле, различито се доживљава интензитет боје такве пути.

На основу критеријума боје косе, људе можемо разврстати у четири категорије: плави, смеђи, црни и риђи. Ауторка даје детаљан преглед лексема на оба језика које се користе за именовање ових боја, односно нијанси косе. Када говоримо о светлој коси, у српском језику је у употреби *плава* у значењу *светложута*, док се у мађарском језику не користи лексема *kék* која јој је еквивалентна јер она и не поседује ово значење, већ друга лексема, *szőke*, која у мађарском означава само космати део тела, косу или браду, док се предметима овај придев не придружује. Исто тако, у српском језику лексема *смеђ* служи да значи боју својствену људском бићу, док се за предмете обично употребљава *браон*. У мађарском оваква дихотомија не постоји. *Риђа* боја резервисана је за квалификовање живих бића, док се у мађарском језику у овом значењу користи искључиво једна од две лексеме којима се означава црвена боја – *vörös*. Као обележје свих раса наводи се *седа* коса и ово је „стриктно људски колористички назив, не примењује се на предмете” (Андрић 2020: 488).

Када говоримо о боји очију, специфичност мађарског језика у односу на српски огледа се у боји очију која се може приписати само мушкарцима – *acélkék* (челичноплава) и *acélszürke* (челичносива). Ауторка наводи и примере који се углавном користе са називе очију код жена или деце.

У формалном смислу, називи за колористичко одређивање људи у мађарском постиже се простим речима и сложеницама, док се у српском језику као преводни еквиваленти јављају углавном атрибутске синтагме или поредбене конструкције, и ретко полусложенице.

Називи за боје коња у мађарском и српском језику успостављене су на сличан начин. У српском језику заступљеније су боје које су својствене само коњима (дорат, алат, кулаш, чилаш), док су у мађарском заступљенији асоцијативни називи који су уско повезани са именовањем боја и нијанси уопште, о чему сведочи читава монографија. За називе коња у оба језика користе се и опште боје, али не у својој уобичајеној употреби, тј. она се не односи на основну боју на коју бисмо прво помислили када чујемо њен назив, већ на утисак који изглед коња оставља на посматрача (Андрић 2020: 509). Овој проблематици ауторка посвећује читав одељак у раду.

Како је број коња на овим просторима значајно смањен у односу на историју, а и даље се рапидно смањује, тако је и лексика која се односи на коње, а под тиме мислим и на називе за боје коња, мање у употреби. Са сигурношћу се може рећи да је ауторка радом, о називима за боје коња у мађарском и српском језику допринела својеврсном конзервирању ове лексике, односно чувању исте од заборављавања.

Пред нама је једно опсежно штиво о бојама, са мноштвом корисних информација, занимљивости, прегледно и једноставно за употребу. Поред јасних и прецизних објашњења појава и појмова који се јављају и илустративних примера, студија такође обилује фотографијама и илустрацијама појава где год је то било могуће и потребно. Тако би, рецимо, неке које свет коња није близак мноштво назива за боје коња, које не подразумевају оне основне, општепознате, било потпуно апстрактно. Међутим, сликама у боји представника одређених врста коња ауторка је максимално приближила и дочарала читаоцу појмове који су предмет анализе.

Иако се у књизи одговара на многа питања, нека од њих ауторка не осветљава до краја, али указује на њих, проблематизује их, те даје идеје и оставља простора за нека потоња истраживања на ову тему. Читајући ове студије, стиче се утисак да су боје непресушна тема, а можда и јесте тако, ако узмемо у обзир које све науке и дисциплине се њоме баве. За оне који би евентуално желели да се баве овом темом, ова књига, осим што својим садржајем сама по себи може послужити као полазна тачка за ново истраживање, нуди опсежан списак литературе и речника.

Монографије овакве врсте, од којих су многе дело управо професорке Андрић, имају неоспорну вредност, нарочито јер окосницу изучавања чине

два језика који вековима коегзистирају на просторима Панонске низије. Иако су у питању два типолошки и генеалогски различита језика, њихов суживот оставља трага на свим језичким нивоима, те се сличности често могу објаснити као последица језика у контакту, док разлике представљају културне и језичке специфичности које се негују упркос миленијумском суседству.

Снежана Хасанагић Ђорђин

АНАЛИЗА ПРЕЦИЗНА КАО ШВАЈЦАРСКИ САТ

(Александра Блатешић, *Колокације, фраземи и паремије са компонентом етнонима у италијанском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2016, 107 стр.)

Фразеологија какву данас познајемо издвојила се од лексикологије и утемељила као независна лингвистичка дисциплина средином XX века. Од тренутка свог осамостаљења не престаје да буди интересовање истраживача. Посебну пажњу у оквиру фразеолошких студија одувек су привлачиле оне фразеолошке јединице које у свом саставу имају соматски или зоонимски конституент, док фразеологизми са ономастичком компонентом, било да су у питању антропоници или топоними, нису били честа тема научних истраживања.

Публикацијом монографије *Колокације, фраземи и паремије са компонентом етнонима у италијанском језику* Александре Блатешић окренута је нова страница у проучавању италијанске лексикологије и фразеологије на србофоном подручју. Ауторка, запослена на Одсеку за италијанске и ибероамеричке студије Филозофског факултета у Новом Саду, године 2016, као резултат вишегодишњег преданог и студиозног научноистраживачког рада у области фразеологије и паремиологије, објавила је монографску студију, прву публикацију у српској науци која проучава једну од бројних подкатегија антропонима, етнониме - лексеме које се користе као називи за припаднике неког народа или нације. Свесна недовољног броја истраживачких студија на ову тему у литератури на српском језику и важности свог предмета проучавања, ауторка анализу шири и на паремиологију, дакле фразеологизме у ширем смислу, и колокације, мање сликовите структуре састављене од барем две речи, препознатљиве услед учестале употребе.

Монографску публикацију Александре Блатешић сматрамо изузетно вредном не само због чињенице да се бави тематиком и питањима која су дуго времена остајала ван фокуса интересовања лингвиста, већ и због компетентности и минуциозности којом је спроведена сама анализа.

Монографија, укупног обима од 107 страна, подељена је у две веће целине: теоријску и практичну. Након предговора (стр. 9-10) у коме ауторка у кратким цртама објашњава повод за бављење темом ентонима у склопу различитих фразема италијанског језика и истиче своју интенцију да, како сама наводи, читаоцу приближи начин на који Италијани перципирају друге народе, али и себе, следе теоријске поставке на којима ће се темељити разрада и анализа централног дела књиге. Теоријска подлога представљена је у три поглавља уводног дела монографије. Прво поглавље (стр. 13–15) насловљено је *Настанак и развој етнолингвистике*. У поглављу које отвара књигу ауторка систематски и језгровито даје преглед настанка и развоја етнолингвистике као самосталне интердисциплинарне научне области чији је предмет проучавања однос језика, друштва и културе, као и начин на који различите етничке групе концептуализују свет који их окружује. Друго поглавље (стр. 17-25) носи наслов *Теорија и методологија етнолингвистичких истраживања* и у њему ауторка износи теоријска и методолошка упоришта којима се служила током израде студије, а која се ослањају преваходно на поставке лублинске школе. Ова тематска целина састоји се од шест потпоглавља. У *Језичкој слици света* (стр. 17-18) проф. Блатешић фокусира се на један од круцијалних појмова етнолингвистике - језичку слику света, антропоцентричну представу која се формира не на основу реалне интерпретације појава у свету, већ на основу субјективних вредности које прихватају чланови једне лингвокултуролошке заједнице, а која може бити важна за разумевање фразеолошке слике света. О стереотипима се говори у другом, истоименом потпоглављу (стр.18-19), у коме се ауторка посебно осврће на сазнајну функцију овог интердисциплинарног феномена, која је важна за анализу њеног корпуса. *Когнитивна дефиниција као инструмент описа конотације* (стр.19-21) наслов је трећег потпоглавља које је посвећено терминолошком одређењу појма „когнитивна дефиниција“, која постаје, онако како је види Бартмињски, инструмент за описивање конотације посматраног предмета или појаве и у чији састав улазе сви они елементи који представљају идиосинкратичне особине везане за порекло, изглед, функцију или квалитативне особине. Како антиципира и сам наслов *Тачка гледишта (ТГ) и перспектива*, у четвртном потпоглављу (стр. 21-23) ауторка указује на дихтомију између два феномена, првог који захваљујући менталној димензији коју поседује „претвара чулне податке у језичко-културну слику предмета“ и другог који представља линију која креће од места на ком се посматрач налази и спаја га с појавом или предметом у видном пољу линијом погледа. Претпоследње, пето потпоглавље другог поглавља ове публикације носи назив *Профили и субјекат који*

профилише (стр. 23-24) и уводи нас у феномен „профилисања“ који се у етнолингвистици описује као језичко-концептуална операција садржана у специфичном обликовању слике предмета кроз његову интерпретацију према одређеним аспектима или фасетама. *Вредности којима се руководи субјекат* (стр. 24-25) јесу тема шестог и завршног потпоглавља које се надовезује на претходно и читаоца упознаје са различитим начинима вредновања који су на располагању посматрачу приликом спознаје и оцене једне друштвене и комуникативне заједнице.

Одредивши методолошко-теоријски оквир етнолингвистичких истраживања, у трећем поглављу *Предмет и циљ етнолингвистичке студије етнонима у италијанском језику* (стр. 27-29), које закључује теоријски део монографије, ауторка аналитички разматра и дефинише основне појмове везане за предмет свог истраживања: колокације, фраземе и паремије италијанског језика, у циљу стицања што потпунијег увида у употребу и семантику етнонима у овом језику.

Након темељно фундираног и научно поткрепљеног теоријског прегледа следи практични део у коме Блатешић обрађује и излаже прикупљени материјал на методолошки примерен начин. У четвртном поглављу насловљеном *Етноним 'Italiano'* (стр. 31-42), узимајући у обзир етноцентричну димензију у посматрању других, ауторка проматра компоненту 'italiano' кроз колокације, фраземе и паремије у циљу осветљавања особина које Италијани цене и мана које препознају код себе, али и специфичних карактеристика других нација које опажају у поређењу са сопственом. Поглавље се завршава приказом профила етнонима 'italiano' и опсервацијом ауторке да Италијани гаје амбивалентан став према сопственом народу који се рефлектује кроз позитивне особине попут домишљатости, веселости и кулинарске рафинираности, али и бројне негативне (неорганизованост, наглашена темпераментност, површност, лош однос према жени).

Пето поглавље које ауторка насловљава *Европски етноними* јесте и најопширније (стр. 43-78). Састоји се од девет потпоглавља која су распоређена по тематским целинама и структурирана на истоветан начин: ауторка представља сваки етноним кроз колокације, фраземе и паремије, да би на крају, у посебном одељку, оцртала профил дотичног етнонима приказујући га са различитих аспеката. Свако потпоглавље има јасну и прегледну структуру, што одаје утисак систематичности и организованости. Анализа која обухвата етнониме: 'francese', 'greco', 'inglese', 'russo', 'spagnolo', 'svizzero', 'tedesco', 'turco', те етнониме нешто слабије продуктивности

'bulgaro', 'olandese', 'portogese', и 'svedese' проведена је на изузетно богатом изабраном корпусу, а где год је било могуће дата је етимологија и објашњена мотивације фразеолошке јединице. О европским народима Италијани су створили стереотипску представу и специфичан став који се формирао на основу историјских контаката, ратних сукоба, географске близине и слично, па тако у очима Италијана, сходно фразеолошком контексту у коме је етноним употребљен, Французи важе за нагао, непоуздан и причљив народ, Грке доживљавају као лење, опасне и лукаве трговце, али цене њихову културу и уметност, док из фразема и паремија о Енглезима сазнајемо да их Италијани виде као уображене, склоне претеривању у храни и пићу, а Русе као примитивне и грубе. Припаднике шпанског народа описују као незналице, разметљивце лоших манира, али им се приписује добро познавање војних вештина, религиозност и лепота њихових жена. О својим северним суседима, Швајцарцима, мисле да су фокусирани више на материјално него на људе, тачни и прецизни, а о Немцима да су пројдрљиви и склони опијању, али практични и дисциплиновани. Показало се да су европски етноними врло продуктивни, што се објашњава чињеницом да су Италијани са народима Старог континента имали у прошлости политичке, економске, социолошке и културолошке контакте који су утицали на стварање фразеологије и паремиологије које су индикатор општеприхваћених вредносних судова међу припадницима италијанске језичке заједнице. Ипак, у случају компоненте 'turco', ситуација је нешто другачија. Италијани су о том народу стекли представу на основу митова, путописа и прича, услед недостатка непосредног контакта. И о припадницима других етничких група с којима се сусрећемо у фразеологији италијанског језика постоје стереотипи засновани на друштвеним, историјским и културолошким асоцијацијама. Са жаљењем констатујемо да у фразеолошком фонду италијанског језика не фигурирају фраземи или паремије које садрже етнонимску компоненту 'serbo'.

Шесто поглавље под насловом *Етноними са других континената* (стр. 79-90) за предмет анализе има колокације, фраземе и паремије са компонентама 'americano', 'arabo', 'cinese', 'egiziano' и 'indiano', који су нашли своје место у италијанском фразеолошком инвентару захваљујући огромном доприносу који су ови народи дали светској култури и цивилизацији, иако Италијани са њима нису имали директан културолошки, историјски или политички однос. Многи стереотипи који се препознају у фраземима и паремијама условљени су културним, верским и језичким разликама и такође говоре о посебности поимања света италијанске социолингвистичке заједнице. Ауторка примећује да су стереотипне

представе који су Италијани развили о овим географски удаљеним народима снажно субјективно обојене и проткане високим степеном имагинације, баш због изостанка директног контакта.

У последњем, седмом поглављу *Закључак* (стр. 91-95) сумирани су резултати до којих је ауторка дошла у истраживању. Без икаквих претензија да потврди или оповргне стереотипе, Блатешић је представила колокације, фраземе и паремије са компонентом ентонима и покушала да објасни на који начин су постали део лексичког и фразеолошког фонда италијанског језика. Проматрање и анализа фразеолошке слике света у италијанском језику пажљивом читаоцу би требало да омогуће не само да спозна начине на које Италијани перцепирају друге народе, већ и да сагледа боље и тзв. субјекта који профилише, односно саме Италијане.

Књига се завршава сегментима који су неизостављив део студија монографског карактера: *Извори и литература* (стр. 97-101), који доноси попис од око 80 библиографских јединица којима се ауторка служила током израде студије, *Резимеи* на српском, италијанском и енглеском (стр. 103-105) и *Белешка о аутору* (стр. 107).

Проучавањем релевантне лексичке и фразеолошке литературе ауторка је за потребе свог истраживања и у циљу откривања лексикализованих етничких стереотипа у италијанском језику прикупила и обрадила корпус који обухвата 427 колокација, фразема и паремија са етнимском компонентом. Иако одабрани примери уврштени у монографију представљају преваходно део активног језичног слоја, обухваћени су и анализи подвргнути и примери који припадају нешто пасивнијем фонду, што истраживање чини исцрпним и целовитим.

Једина евентуална примедба читаоца могла би да се односи на изостанак контекста у коме би таксативно наведени фраземи били употребљени. У фразеолошким студијама уобичајено је да се фразеолошке јединице илуструју и поткрепе примерима или прикажу у свом употребном контексту у циљу јаснијег читања и разумевања. Мишљења смо да би, упркос устаљеној пракси, и имајући у виду број анализираних фразеологизама, опримеравање у овом случају било неоправдано и несврнисходно јер би се на тај начин нарушила организованост структуре, изгубила прегледност текста, а читање штива постало заморно за читаоца. Осим тога, будући да је књига намењена, верујемо, првенствено студентима италијанистике, изостанак примера требало би да подстакне студенте на самосталан научно-истраживачки рад, што и јесте тенденција савремених уџбеника.

Научна монографија Александре Блатешић представља драгоцен допринос савременој италијанској лексикологији, фразеологији и лингвокултурологији на српском језику јер је попунила празнину која је постојала у овим пољима истраживања. Због аутентичности и важности теме, због начина на који је тема третирана, због стручног и озбиљног мултидисциплинарног приступа проблематици, због консеквентности и кохерентности организације и презентације материјала, због педантно, вишеаспектно и компетентно обрађене грађе, због свеобухватности и богатства информативног садржаја које пружа, због пријемчивог стила и уједначеног начина излагања, због јасног, питког и разумљивог језика, због језгровитости и концизности у изражавању које ни на тренутак не иду на штету садржине, овај рукопис представља добро избалансирано, квалитетно, заокружено и полифункционално остварење на које би требало да обрате пажњу не само лингвисти, филолози, фразеолози и лексиколози, већ и антрополози, етнологи и културолози. Овај пажљиво осмишљен приручник може имати и формативни карактер и бити важан дидактички ресурс намењен професорима и студентима италијанистике, па би било оправдано инкорпорирати га у наставни курикулум као обавезну или додатну литературу на дипломском или постдипломском новоу студија. Захваљујући садржају и структури монографија може да се препоручи не искључиво академским круговима, већ и ширем аудиторијуму, и да нађе своје место на полицама библиотека свих оних читалаца који желе да употпуне знања из ове области и боље разумеју стереотипе, посебно оне које Италијани имају о другим народима.

Марија Н. Вујовић

IN MEMORIAM

IN MEMORIAM: MOJE SEĆANJE NA PROF. VERU VASIĆ (1948–2023)

Kada ode osoba s kojom ste praktično do juče gotovo svakodnevno komunicirali, razgovarali o najrazličitijim stvarima i temama, toliko je još živa u umu, da se zbiljskost i uspomena stapaju, a nama se čini da je ta osoba još tu s nama, da joj se obraćamo, kao i do sada, i da s njom opet razgovaramo. Neminovnost – u takvoj situaciji, a posebno kad je reč o profesorki Veri Vasić, na čije sam mudre i uvek dobronamerne komentare i savete navikao, ne računajući zapravo da bi tome mogao doći kraj, mnogo pre nego što sam pomišljao.

O profesorki Veri Vasić kao istaknutoj naučnici (i pedagogu) s lingvističkog polja – već je dosta rečeno, u različitim prilikama, uvek s dobrim povodom, od onih koji su je svakako duže i, zasigurno, bolje od mene poznavali. O vrednosti, značaju i uticaju njenih radova, studija, rečnika, najrazličitijih naučnih priloga¹ u aktuelnim lingvističkim tokovima danas mnogo rečitije nego što bih ja umeo govoriti istraživači koji tu literaturu koriste u svojim naučnim poduhvatima, kao i studenti koji iz te literature stiču neophodna znanja za kurseve na studijama ali i za bavljenje naučnim radom, kao i svi oni, ostali, kojima je pitanje jezika i njegove upotrebe ali i zloupotrebe, njegove diskurzivnosti i kontekstualizacije – zanimljivo i profesionalno bitno.

O karijeri profesorke Vasić takođe kompetentnije, i ličnije, mogu govoriti oni koji su s njom radili godinama i decenijama, još od vremena Instituta za lingvistiku iz 70-ih godina, preko Katedre za južnoslovenske jezike 80-ih godina i, konačno, Odseka za srpski jezik i lingvistiku od 90-ih godina pa nadalje, kao i njene

¹ Godine 2013. nekadašnji studenti i doktorandi profesorke Vasić – M. Alanović, J. Dražić, G. Štasni i G. Štrbac, sada kao urednici (i profesori Filozofskoga fakulteta u Novom Sadu), priredili su *Zbornik – u čast Veri Vasić*, koji u naslovu sadrži 3 ključne lekseme – *leksika, gramatika i diskurs* – kao reči-signale onih oblasti (leksikologija i leksikografija, morfosintaksa i analiza diskursa/lingvistika teksta) kojima se Vera Vasić najviše bavila. Tamo će zainteresovana čitateljka ili čitalac naći i potpunu bibliografiju naučnih radova prof. Vere Vasić do 2013. godine. To, međutim, nije i celokupna bibliografija profesorke Vasić, jer je ona i posle 2013. godine mnogo radila i pisala. Uz to, ostala je nezavršena, sačuvana u dokumentima-fragmentima, njena knjiga posvećena istoriji i razvoju pragmatike, pisana u poslednjih desetak godina, o čemu potpisnik ovih redova zna ponešto, budući da je i on radio na tom rukopisu, kao koautor.

saradnice i saradnici sa Ženskih i potom Rodnih studija, odnosno s Odseka za medijske studije, čiji je upravo ona bila prvi koordinator. Istaći ću samo kao crticu i krajnje svedenu ilustraciju onoga šta je za naš Odsek značila profesorka Vasić: teško je nabrojati koje je sve predmete ona držala, koliko je novih kurseva osmislila ne samo na Odseku za srpski jezik nego i na Odseku za medijske studije, koliko je samo vremena bilo potrebno da se sve to isplanira, pripremi, modifikuje, i konačno prilagodi. Još je teže izračunati u koliko je komisija za odbrane završnih radova na svim nivoima studija i na gotovo svim filološkim grupama učestvovala, koliko puta bila mentor i koliko je vremena u to uložila, koliko referata napisala i koliko recenzija uradila, koliko skupova i seminara organizovala. Brojni su saveti koje njene kolege i studenti još pamte, a jedna od slika koja mi ostaje uz sećanje na profesorku Veru jeste zadimljen kabinet (u današnje vreme zvuči kao fantastika) i paklica Drine bez filtera, koja začudo nikome nije smetala ili, ako i jeste, ne bi njoj ili njemu palo na pamet da to primeti. Ili obavezno pranje zuba – čak i na Fakultetu – pre ispijanja kafe! Bodra duha i sa gospodskim (ili ako hoćete – damskim) osećajem za prefinjen humor – klonila se svega bučnog i agresivnog. Tih glas uz britku misao i nužan ali ne nizak minimum znanja (za prelaznu ocenu) i sašaptavanje koliko je ona strog profesor – samo su deo slike o njoj ispredane u studentskom folkloru i deo legende koja se o njoj pripovedala, kao što je slučaj, po pravilu, s najvećim profesorima. Ne čudi što je tako u *Asocijativnom rečniku* kao jedna od zabeleženih reakcija na reč-stimulus „srpski jezik” upravo – Vera Vasić! Kao u svakoj legendi, koja vremenom narasta, istina se nalazila u srcu priče – bila je profesor koji zahteva da se gradivo savlada, znanje pokaže i prema tom znanju ocena zasluži, dosledna i pravedna, prema svima jednaka.

Umesto toga, rekao bih nešto o poslednjih desetak godina, o periodu po odlasku profesorke Vasić u penziju (2012. godine). Kao nastavnika iz učionica Filozofskog fakulteta – profesorku Veru nisam poznavao, upoznao sam je tek na postdiplomskim studijama kada sam izrazio želju da pišem završni rad pod njenim mentorstvom. Od tog vremena počinju naši susreti i razgovori, i od tog vremena ona postaje i moja profesorka, pa potom i mentorka. Ovo kažem zato što sam tek tada zapravo počeo da shvatam neke lingvističke koncepte i teorije, o kojima sam dotad učio i za koje sam smatrao da su mi potpuno poznati i jasni. Stvari naravno nisu bile takve. U susretu s profesorkom Verom shvatio sam da su završene osnovne studije baza – zaista dobar fundament – ali ipak samo baza koju treba dalje i konstantno nadograđivati, oplemenjivati i brusiti, da tek predstoji oblikovanje naučne misli, i pravo, naučno bavljenje jezikom. I tada sam razumeo šta znači biti veliki profesor i pravi mentor. To je bila Vera Vasić.

U nastavi sam sarađivao s njom, kao njen asistent, tek 2 godine, prekratko, ali smo potom narednih 10–11 godina nastavili s našim zajedničkim poslom, kao prividno ravnopravni učesnici, a uistinu baš kao i ranije – s jedne strane profesormentor a s druge – njen učenik. I za ovih desetak godina, priznajem, toliko sam toga naučio a što je, nažalost, samo deo svega onoga što je još trebalo.

A šta je bilo u tih 10 godina? Sačiniću kraći spisak autora i njihovih dela: klasici – Aristotel i njegov *Organon*, *Retorika*, te Platon i više njegovih dijaloga, zatim Porfirije i njegove *Isagoge*, Kvinitilijan i *Obrazovanje govornika*. Tu su Džon Lok i *Esej o ljudskom razumevanju*, Persova *Pragmatika*, Bertrand Rasel i *Problemi filozofije*, *Analiza uma*, *O označavanju*, Murova *Odbrana zdravog razuma* i *Glavni problemi filozofije*, Hajdegerovo – *Biće i vreme*, Huserlova – *Logička istraživanja*, Vitgenštajnovi – *Tractatus logico-philosophicus* i *Filozofska istraživanja*. Potom *Sense & Sensibilia* i *Philosophical Papers* čuvenog, i za modernu pragmatiku ključnog, Džona Ostina. Čitala je Gilberta Rajla, Suzan Stibing itd. itd. Spisak knjiga studenta doktorskih studija filozofije ili nekog filozofa koji piše studiju? Ne, tek deo lektire koju je profesorka Vasić iščitavala po odlasku u penziju radeći na knjizi posvećenoj istoriji pragmatike. Kada joj to nije bilo dosta – okretala se drugim izvorima. Kada ni to nije bivalo dovoljno – uzimala je knjige iz istorije semiotike. Čitala sve od Bahtina, preko Lotmana do Uspenskog. Podrazumeva se: ne samo na srpskom nego i na stranim jezicima. A to je bio samo deo lektire ne računajući drugu ogromnu lingvističku literaturu. Sve to vreme odlikovale su je tri osobine: strast – odgovornost – mera. Neko bi rekao: kako strast i mera idu zajedno? Vrlo lako – kad ste razboriti. Njena strast je bila za lingvističkim istraživanjima, neposustajna radoznalost i kretanje ka još neispitanim lingvističkim poljima, a mera je bila način ponašanja koji ju je krasio kad je stupala u odnose s drugima – bilo da je reč o kolegamicama i kolegama, studentima i studentkinjama, prijateljima. Naposletku, odgovornost. Pre svega prema drugima odnosno za druge! Nikad sebe ne štedeći, uvek je imala vremena za druge. Čak i poslednjih nekoliko godina, kad je išla na terapiju ili u danima kada se oporavljala od nje, nije prestajala da se interesuje za ono što drugi – njeni nekadašnji kandidati i studenti – rade. Nijedanput nije odbila da pročita rad ili knjigu koji bismo joj poslali.² A imala je

² Ovu njenu posvećenost nauci, poslatom tekstu/prilogu/studiji/monografiji/rečniku... i njenim nekadašnjim saradnicima, kolegama, studentima možda najbolje oslikava poslednji pasus „Uvodne reči” *Srpskog rečnika novijih anglicizama* (2021), koji potpisuje sedmočlani autorski tim na čelu s profesorom Tvrtkom Prčićem: „Na kraju, *Srpskog rečnika novijih anglicizama* ne bi bilo bez naše stručne konsultantkinje i mentorke prof. dr Vere Vasić, začetnice i rukovoditeljke izvornog projekta *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih*

više nego moćan (i čvrst) alibi da to ne učini. Na našu sreću, nikada se nije pozvala na njega! Ni u jednom slučaju, ni u jednoj prilici kada bih je molio da nešto prelista, prokomentariše, sugerise – nije to učinila nemarno i nepažljivo. Nikada nije odrađivala obaveze nego im se predano posvećivala, nikada nije bacila oko na tekst nego ga revnosno iščitala. Krajnje pedantno, do poslednje reči i tačke prolazila je kroz štivo i uvek beležila svoje komentare i sugestije. I naravno – svi su uvek bili luicidni i opravdani. Sva slabija mesta i nejasnoće u radu koji bi čitala prof. Vera je uočavala i samo bi kratko zapisivala uz margine, odnosno stavljala u komentare – *ovo bi možda bilo bolje ovako*, ili *preciznije je ako preformulišeš na ovaj način...* ili *pogledaj u vezi s ovim još ove radove, pa to ubaci u tekst...* ili *podigni ovo iz fusnote u osnovni tekst – bitno je...* i tako redom.

Jedan kolega matematičar voli da kaže kako su neke vrednosti – misleći pritom na inteligenciju i dobrotu – „međusobno ortogonalne”. Ništa drugo do geometrijski žargon da se kaže kako pametna osoba ne mora nužno biti i dobar čovek. Stvar svima poznata. Međutim, mislim da kod profesora ta vrsta odnosa ne stoji. Tačnije, kod onih profesora koje nazivamo i doživljavamo uistinu *velikim* ili *pravim*. Mislim da je veliki profesor samo onaj ko dakako poseduje ogromno znanje ali i ko se u svom postupanju prema drugima uvek drži visokih moralnih nečela, ko je nesklon kompromizerstvu i mnogima tako dragoj i bliskoj liniji manjeg otpora. Da bi se postao *veliki profesor* nije dovoljna titula (cincici bi rekli – a Vera Vasić, iako nije bila jedna od njih, verujem da bi se ovog puta složila s njima – kako je lakše danas doći do doktorske titule nego do svedočanstva o svršenoj osnovnoj školi), mora se, uz to, biti i dobar čovek. A Vera Vasić je bila upravo to – saosećajna, dobronamerna, pažljiva i topla, susretljiva, uvek spremna da pomogne drugima – i zato je bila veliki profesor. Svoje ogromno znanje trudila se da podeli sa drugima, sa zapravo svima onima koji su pokazivali naučnu znatiželju i radoznalnost. Podsticala je druge da budu još bolji a svojim savetima i sugestijama im omogućavala da se lakše kreću kroz različite oblasti nauke o jeziku. Pri tome, nikada nije gubila iz vida ni činjenicu – koju mnogi od nas zanemaruju – da profesor mora imati jasan stav i odnos prema javnom i opštem dobru. Uprkos

anglicizama, kao i inicijatorke njegovog osavremenjenog nastavka. Kroz sve godine naše saradnje, Verini diskretni, dobronamerni, konstruktivni i precizni saveti otkrivali su nam, i još uvek nam otkrivaju, mnoge tajne leksikografije i lingvistike uopšte, i pomagali su nam, i još uvek nam pomažu, u razrešavanju brojnih teorijskih, metodoloških i praktičnih nedoumica. Bez Profesorke Vere i njene vere u sve nas ne bi bilo ni ovog autorskog tima, ni rezultata našeg skoro četvorogodišnjeg rada na SRNA. Draga Vera, na svemu što ste učinili, i još uvek činite, za sve nas – veliko Vam hvala!”

bolesti, interesovala se za ono što je smatrala da je korisno za sve ili barem većinu članova zajednice. Često mi je slala peticije, o kojima ja nisam ništa dotad čuo, pokazujući svojim primerom šta znači biti do kraja društveno angažovan i posvećen, ne skrivajući zebnju i strah u šta se kao društvo polako pretvaramo. Nimalo joj se nisu sviđali obrisi budućnosti što se nazire, a u kojoj njene sestričine Tatjana i Nataša, a posebno njeni unuci Anja, Igor i Stefan treba da žive.

I tu je kraj...

Za svoga života profesorka Vera je pročitala toliko toga da je popis nemoguće načiniti. Ipak, znamo da su poslednji tekstovi koje je čitala (ili su joj ih čitali), dok je ležala na bolničkoj postelji, bila pisma što su svojoj nani napisala Tatjanina i Natašina deca – njeni Anja, Stefan i Igor. Mislim, i verujem da sam u pravu, da joj je srce bilo puno kad ih je čitala, jer se opet mogla uveriti kakve divne unuke ima. Bila je ponosna na sve članove svoje porodice, na svoju sestru Tamaru, na Tatjanu i Natašu i njihove supruge, ali posebno na troje najmlađih. S dobrim razlogom! Bila je uvek njihov zaštitnik a oni su bili njena sigurna luka, u kojoj bi tražila odmor i utehu od svega što ju je tištilo, i njena najdraža i najlepša satisfakcija. A za nas, ostale, koleginice i kolege, prijatelje i poznanike – bila je retka privilegija i velika čast što smo je imali kao jedinstvenog profesora, divnog mentora, iskrenog prijatelja i mnogo više od toga. I stoga sećanje na nju ne može nikada izbledeti. Završiću upravo Anjinim, Igorovim i Stefanovim rečima: „Jedan život se ugasio, ali je za sobom ostavio toliko ljubavi, uspomena i sećanja koji će uvek osvetljavati naše živote”.

Draga profesorka Vera, hvala Vam na svemu!

Strahinja Stepanov

ГОВОР СА КОМЕМОРАЦИЈЕ ПОСВЕЋЕНЕ ПРОФ. ДР НИКОЛИ СТРАЈНИЋУ (1945-2023)

Поштовани колегинице и колеге, уважени чланови породице, драги пријатељи...

Пре него што започнем своје обраћање, желео бих да нагласим да никада нисам имао прилику да говорим у оваквом контексту, те да вас због тога молим за разумевање уколико не испуним нека од формалних очекивања, која можда имате.

Када сам замољен да говорим на овој комеморацији размишљао сам доста о углу из кога могу да вам се обратим и закључио да је најпримереније да то учиним са позиције студента професора Страјнића. Јер то јесте био основ наше дугогодишње сарадње. А када кажем студента, не мислим да ћу говорити само у своје лично име, већ и у име свих нас који смо били његови студенти, будући да сам уверен да сви ми, или барем већина, делимо искуства и утиске које је професор на нас оставио.

Са професором Страјнићем сам се први пут сусрео практично већ на пријемном испиту за Компаративну књижевност, која је тада била новооснована катедра (ја сам, наиме, студент друге генерације) и без које ја сасвим сигурно данас не бих био овде, пред вама (према томе без напора професора Страјнића као једног од оснивача нашег одсека и мој живот би сасвим сигурно био веома другачији). Професор Страјнић нам је на основним студијама држао предавања на обимним предметима који су се тада звали Компаративно проучавање класичне светске књижевности и Компаративно проучавање модерне светске књижевности, а који су сачињавали само језгро нашег студијског програма. На њима је он био задужен, као што сви добро знате, за лирско песништво па је на првом курсу предавао античку грчку и римску лирику, а на другом модерно песништво од романтизма, преко симболизма до модернизма. Мени, лично, је предавао и на мастеру, на коме ми је био и ментор, као што је то био и на докторским студијама. И управо зато мислим да о њему могу најпре да говорим са позиције студента.

Какво је, дакле, искуство било бити његов студент?

Многи од нас који су књижевност уписивали раних 2000-тих, а сигуран сам и неки који је уписују данас, видели су у њој нешто изузетно значајно, велико, тајновито и имали смо огромна очекивања од студија, пре свега, да ове наше мутне фантазије потврди и аргументује. Не морам да вам посебно образлажем да то није увек био случај – на студијама смо се сусрели са појмовима, методологијама, теоријама, анализама, историјом, и тако даље, који су сви заједно често били немилосрдни према нашим фантазијама, а некада су их и директно обарале и порицале – што, морам да нагласим, није увек било негативно. У професору Страјнићу, међутим, ми смо имали савезника, и то не само у смислу некога ко би се о нама бринуо и ко би нам помагао (што је он као продекан за наставу свакако чинио), већ савезника у самој ствари: и он је такође делио наше уверење, и он је, као неко ко је прешао читаву академску стазу, са друге стране поручивао да смо ми у праву, а не сва сила формалности и академских педантерија; да је у праву сама књижевност, само стваралаштво, а у књижевности, пре свега поезија. Да су сви они заиста бескрајно вредни и да је пут до ове вредности заиста пут знања, које нас чека да га освојимо. На овом путу, професор Страјнић је својим радом, свима нама непрестано поручивао, да можемо и требамо да га преходамо и савладамо, и уопште је био глас сталне и безрезервне подршке. Мислим да је јасно колико таква подршка значи младим људима који пролазе кроз безброј потешкоћа, сумњи и оклевања, и који се суочавају са светом који ова уверења не дели.

У складу са тиме су и била организована његова предавања – која нису била само пренос знања и података (она су то свакако била), већ и, усудићу се да кажем, мали позоришни комади у којима су главни јунаци били песници и песникиње, њихова дела и проблеми обрађени у овим делима, а професор је био иницијатор и посредник који је на нас преносио њихове поруке и гестове својим говором, погледима, покретима, такорећи читавим телом и, додаћу, читавим својим бићем. Као у оном Платоновом дијалогу, у коме се говори о Херкуловим прстеновима – он је привлачну силу поезије преносио на нас да бисмо и ми једнога дана могли да је пренесемо даље.

Сва његова предавања, коначно, почивала су на једној сили надахнућа, на *λόθος*-у, као основу песничке вештине, несводивом на било који метод или поступак, а без кога нема ни песништва ни разумевања песништва. И бојим се да ово често заборављамо данас у нашим академским координатама: уколико књижевни рад сведемо искључиво на формалности и хладне појмове, из њих ће исклизнути *λόθος*, а са њиме и само песништво. О томе читамо и у његовим делима:

Отуда онај *πάθος* с којим се Новалис обраћа ноћи представља природни начин опхођења. То што је непримерено можда негде другде, овде је примерено потпуно. Овде то долази и сија од себе само. „Брежуљак“ с кога допиру те рече јесте она брежуљак Ништа ноћи. С њега се, као са сваког брежуљка са коф се говори, говори базда гласније и дубље. Јер глас од горе однекуд увек је божански, свети. *Πάθος* је заратустрински, хомерски, христовски. Само онај који пређе преко, у ком се слаже несложиво, говори повишено и осветљено. Из несложивога слагања тек стиже глас самог *ἀρχή*, првине и ноћи.

Као нека моћна чулна узаврелост, пробој границе вида и слуха и сваког дотицања, као треперење што оплођује запретану спознају у нама и што Ничему подарује светлост, *πάθος* је извор свега сачињања (*ποίησις*), као и свег истинског бивствовања. Јер се кроз њега оглашава оно што је прводније, битније и дубље. Зато Платон (у *Teetetu*, 155д) и Аристотел (у *Metafizici*, А2, 982б 12), кажу да је *πάθος* извор филозофије.

„Заиста је својствен филозофу тај *πάθος*, то јест чуђење, јер није други почетак филозофије него управо овај.“

„Људи, наиме, започеше филозофирати и сада и у почетку кроз чуђење.“

Филозофија и поезија, као и истинско бивствовање, покренуте су и покрећу се увек испонова, докле год јесу то што јесу, *πάθος*-ом што рађа поетско и филозофски дискурс и „дискурс“ бивствовања.¹

Своје разумевање, изложено у овом одломку, професор Страјнић развио је у једном другом времену, различитом од овог нашег, у коме је песништво имало своју вредност и достојанство, не само у личном већ и у друштвеном смислу. У таквом контексту он је похађао студије Југословенских језика и књижевности и Филозофије у Загребу, повезујући чврсто певање и мишљење. И ова веза заиста је била пресудна за његов рад, што је умео да пренесе и на студенте, а и на мене лично, будући да сам се и сам определио да пратим овај пут.

Поред тога, за његово бављење књижевношћу био је карактеристичан један посебан спој историчног и аисторичног, пролазног и безвременог, на коме је радио у скоро свим текстовима, које сам барем ја успео да прочитам. Реч је, наиме, о његовом схватању да се поезија одиграва у историјском

¹ Никола Страјнић, *Огледи о књижевности и сликарству*, Бачка Паланка: Логос, 2009, стр. 321-322.

развоју, али да исто тако постоје одређене константе, које одржавају само њено биће у овом трајању и захваљујући којима нам се она обраћа својим специфичним гласом. На основу датог уверења, можемо разумети и његово инсистирање на античкој, односно, пре свега старогрчкој књижевности као историјском почетку све европске књижевности, односно, на Хомеру као почелу и Ђлокеџевон-у, а потом и на различитим старогрчким лиричарима, као оснивачима потоњих категорија песничког стварања, унутар којих, почевши од римских песничких апроприација, читава историја европског певања стоји. Рад професора Страјнића, како на античким тако и на модерним песницима, представља покушај једне реконструкције крајњих координата песništва и жељу да се прошлости препознати заборављена истина садашњости.

На овом путу његови јунаци су били старогрчки песници, са Пиндарем на челу; од римских песника Вергилије је свакако био изнад осталих, као аутентични одјек Грчке; а од модерних то су Новалис и Хелдерлин, који су уз идеалистичке филозофе заслужни за само откриће антике као почела и места на коме се одлучило о развојном луку наше европске цивилизације. Ту су потом модернисти, Бодлер, Рембо, и сасвим сигурно Ниче, тај филозоф-песник, а ипак више од свих је ту је Р. М. Рилке. У нашој књижевности то су били Бранко Миљковић и Момчило Настасијевић (којима се бавио у свом магистарском и докторском раду), пре њих Бранко Радичевић, Петар Кочић и Милутин Бојић, потом И. Г. Ковачић, Јуре Каштелан (који му је био ментор, о чијем стваралаштву је написао више радова и чија изабрана дела је приредио 2005. године), Васко Попа и многи други.

Методолошки гледано, у свом приступу књижевности професор Страјнић је био на трагу Хајдегерове филозофије. У свом раду и својим анализама, својим уверењима о месту књижевности у свету, он је заиста био хајдегеријанац. А то је једноставно значило оно уверење са којим нас је сусретао на почетку студија – да је поезија нешто бескрајно важно. Јер наспрам ње, као доминантне силе налазе се појмовно и техничко мишљење, који су апстраховани из нашег постојања, односно из језика који пружа кућу овом постојању. Песništво је, напротив, усмерено на језик, јер оно и није ништа друго до језик сам у својој самосталној делатности, у слободној игри, па је зато и најпре способно да нас суочи са истином нашег постојања, која се нигде другде и не открива на овако изворан начин. Другим речима, како нас је професор Страјнић подсећао, причајући нам о песнику Хелдерлину: „човек станује песнички на овој земљи“.

Одрећи се песништва према томе било би далеко више од пуког самозаборава, то би можда било једнако препуштању глобалној катаклизми. И чини ми се да је ово уверење, које са собом носио професор Страјнић, а које је преносио и на нас, његове студенте, не само испуњавало, него и далеко премашивало наша иницијелна очекивања о значају и улози песништва.

Јасно је да је овим својим уверењем био дубоко наспрам нашег времена, у коме се одбацују сваки израз и свако знање који се опиру квантификацији и инструментализацији.

Захваљујући свему томе рекао бих да нас његово дело непрестано подсећа да пред свима нама постоји избор: да пристанемо на логику света у коме смо се затекли а који песништво одбацује, или да насупрот томе прихватимо полазиште о нашој песничкој суштини, повлачећи из њега доследне консеквенце у животу, стваралаштву и раду.

О снази његовог присуства, коначно, сведочи и чињеница да је читав „подмладак“ на нашој катедри сачињен од његових студената, укључујући ту и мене, који се у свом академском раду баве управо поезијом и то кроз њен спој са мишљењем, са филозофијом, у правцу у коме нас је он усмерио. Надам се зато да ћемо имати довољно знања, вештине и надахнућа да његов ланац херкулових прстенова наставимо и у будућности.

Стеван Брадић

**НЕКРОЛОГ,
ИЗГОВОРЕН НАД ТЕЛОМ ДРАГЕ ПРОФ. ДР МАРИЈЕ КЛЕУТ
9. 12. 2023.**

Драга Јелена, поштовани и драги пријатељи професорке Маје Клеут, колеге и колегинице, бивши студенти и сарадници...

Изузетно ми је тешко да говорим овом приликом, тим пре што је реч о некоме ко ми је био толико драг, попут члана породице, толико мудар, а ненаметљив, као што је професорка Маја била. О некоме ко је својим мудрим саветом најбоље умео да процени ситуацију и предупреди штету исхитрених и бурних реакција, нас млађих и мање тактичних, да нас пријатељски води и усмерава – онолико колико смо вољни да послушамо. У људском смислу остати без ње, ненадокнадив је губитак за све нас који смо је познавали.

У научном смислу штета је једнако ненадокнадива. Нико од нас, фолклориста, није тако добро познавао ускочке песме нити контекст у коме су оне настајале попут ње. И само она могла је написати „Ивана Сењанина“, остављајући у наслеђе свима нама узорити модел свестраног и у научном смислу беспрекорног промишљања једне епске биографије. И нико после ње не познаје више једну, готово замрлу, епску традицију о Даничићима. О томе нисмо читали, нажалост, јер тај текст није стигла да напише. А знам да је желела. Њен траг у српској фолклористици неспоран је.

С научним радом отпочела је пре него што се ми, њени студенти, као и генерације којима је постом предавала и родили. А знала је много. Она сазнања која је на предавањима, ненаметљиво, предочавала била су само врх леденог брега, оног мноштва чињеница и знања којима је она уистину располагала. Фокус професоркиног интересовања био је примарно народна књижевност, али тако да захвата и мноштво побочних веза – усменопоетске рефлексе у поезији српских романтичара (Б. Радичевића, Змаја, Његоша, Ј. Пачића...), грађанску лирику, критичка читања и полемике са фолклористима-претходницима, стрпљив архивски рад који резултира драгоценим прилозима о мало познатим особама и рукописима, бројни прикази... Нажалост, тек нешто мало ових текстова сабрала је у засебне књиге. Мноштво тих текстова раштркано је по различитим (релативно доступним домаћим и теже

доступним странам) часописима. Неки завршени рукописи имали су још незавиднију судбину: само наслутити можемо колики је губитак за нашу науку то што је њен завршени рукопис о именованом епископском јунаку нетрагом нестао.

Писала је полако, стрпљиво, тактично и аргументовано, као што је говорила. Много је знала, а своје судове изрицала је веома опрезно. Можда и превише. Оставила је, свеједно, импозантну библиографију: од готово 250 библиографских јединица; од чега двадесетак наслова чине монографије и приређене књиге. Од тих драгоцених текстова, могло је настати барем још толико књига. Да ли из тих разлога, или из скромности, каква ју је одувек красила, у једној од последњих посвета пожелела ми је „да постигне[м] већи успех од своје професорке“.

Драга моја професорка, тако прескромни, нисте увидели да је то уистину много, превише. У овим брзотекућим годинама новомиленијумским, нема више те научне усредсређености, попут Ваше, нема тих вишедеценијских, стрпљивих ишчитавања и прикупљања информација о одабраној теми. Сада, све је усмерено на резултате: треба, чим пре, подвући црту завршити рад и предочити до чега се дошло. Због избора, бодова, продукције, чега већ... Ви тако нисте функционисали. И није то имало везе са спорашћу. Вајкали сте се да је споро пишете, да не стижете много шта. Чак и да нисте стизали много, завршавали сте све што обећате. Сећам се да сте ми једном, тим поводом, с осмехом, ауторитетно, поновили Јеленину реплику из неког од ваших претходних разговора: „Шта ће ти то, да ти не треба за избор у звање?!“. Наравно, Вама нису били потребни поводи: писали сте само када сте имали шта да кажете, као што сте и говорили.

Драга професорка, недостајаће ми наши разговори. Не знајући да сте у болници, намеравао сам да се јавим. Да договоримо неку кафу и разговор о нашим темама. Да Вам донесем онај Ваш текст из *Летописа*, који је неко позајмио, а није Вам вратио, а ја онда копирао за себе и за Вас. Текст који сам последњи читао и у коме сам уживао како разложно, аргументовано и тактично полемисхете са Лауером и његовим тенденциозним читањем српске епике и националног мита као „геноцидног“ и „опасног“, са идеолошком мотивацијом овог тумачења и ненаучним поступањем, са његовом врло селективном аргументацијом (којом се онда може доказати све што се жели). И схватих колико сте Ви, тако господствени, одмерени и без острашћености, у научном, па и у националном смислу, учинили и значили много више од свих ових медијски експонираних националиста. И када сте тврдили и аргументима доказали и понешто што се острашћеним „родољубима“ није допадало (нпр.

када сте, „ситно калуђерски“, како сте уобичавали да самоописујете свој рад, оспорили тезе да Вук није „аутентичан народни геније“ већ човек који читавог живота учи – као да то није по себи веома много – и колики је био Хердеров утицај на обликовање његовог односа према народним песмама). Копирани примерак Ваше полемике с Лауером нисам стигао да Вам доставим – због прехлада, обавеза, животних околности... У међувремену, потпуно неприпремљеног, поразила ме је страшна вест. И болна спознаја да ових мудрих разговора са Вама, из којих сам много учио, више неће бити.

Драга професорка, надам се да на неком лепшем месту сада разговарате са достојнијима и полемишете с великанима. А нас, од горе, учите истрајности. Падају ми на памет, за опроштај, Киплинггови стихови: *Ако можеш да поднесеш да чујеш истину коју си изрекао / Изопачену од подлаца у замку за будале [...] Ако си у стању да присилиши своје срце, живце, жиле/ Да те служе још дуго, иако су те већ одавно издали/ И да тако истрајеш у месту, кад у теби нема ничега више/ До воље која им говори: "Истрај!" [...] Тада ћеш бити велики човек.*

А то ће бити Ваш аманет, Ваше завештање нама свима: како не посустајати у истрајности, остати доследан говорењу истине (како у науци, тако и у животу), како бити – не велики, него ЧОВЕК!

У своје недостојно име, у име Одсека за српску књижевност и у име Филозофског факултета – последњи поздрав, али не и опроштај: засигурно, сретаћемо са Вашим мислима и речима, не само ми већ и генерације које долазе.

Слава јој!

Драгољуб Перић

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду објављује оригиналне научне, прегледне научне и стручне радове из области филолошких, лингвистичких и друштвених наука. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени, као ни они који не задовољавају научне критеријуме. Ако је рад био изложен на научном скупу, или је настао као резултат научног пројекта, тај податак ваља навести у напомени на дну насловне странице текста.

Аутор је дужан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се односе на истраживање, тако и библиографски подаци и наводи из литературе. Радови се пре рецензирања подвргавају провери на плагијат.

Годишњак објављује радове наставника и сарадника Факултета као и аутора по позиву Уређивачког одбора из иностранства и других универзитета из земље. У *Годишњаку Филозофског факултета* се објављују радови са највише три коаутора. Свако може да понуди само један рад за објављивање, било да је једини аутор или коаутор. Аутори могу једном да објаве прерађени део из своје докторске дисертације, с тим што поклапање с изворним текстом не сме бити више од 30%.

Предаја рукописа

Радови се предају у електронском облику у .doc или .docx формату на веб страници часописа <http://godisnjak.ff.uns.ac.rs> уз обавезну претходну регистрацију. Рад се предаје у неколико корака:

1. Одабир секције и унос основних информација о предаји.
2. Достављање докумената: потребно је доставити засебно
 - „насловну страну”;
 - рукопис који садржи све илустрације (слике и графиконе); поред тога још и
 - илустрације у одвојеним фајловима.
3. Унос метаподатака: потребно је унети
 - наслов рада на српском и енглеском
 - апстракт на српском и енглеском
 - све ауторе и коауторе
 - језик рада
 - установе подршке (уколико је рад резултат рада на пројекту) на српском и енглеском

- референце (све референце морају бити одвојене празним редом).

Рецензирање

Поступак рецензирања је анониман у оба смера, стога аутори морају да уклоне све информације из текста, одн. фајла на основу којих би могли да буду идентификовани, и то на следеће начине:

- а) анонимизацијом референци које се налазе у тексту и које су ауторове,
- б) анонимизацијом референци у библиографији,
- в) пажљивим именовањем фајлова, како се не би видело ко је творач (нпр. File > Check for Issues > Inspect Document > Document Properties and Personal Information > Inspect > Remove All > Close).

Радове рецензирају два квалификована рецензента, и то један интерни, са Филозофског факултета, а други рецензент је екстерни.

Аутор се аутоматски обавештава о томе да ли је његов чланак прихваћен за објављивање или не чим се процес рецензирања заврши. Процес рецензирања подразумева проналажење два рецензента, њихово оцењивање рада, ауторске исправке (ревизије) уколико су захтеване од стране рецензента и уколико је потребно, још једно читање рада од стране рецензента, а завршава се предајом коначне верзије рада која је спремна за процес лектуре и даље припреме за објављивање. Уколико један од рецензента да позитивну, а други негативну оцену проналази се трећи рецензент који даје коначну оцену рада. Уколико се категорије рада коју рецензенти одреде не слажу, проналази се трећи рецензент који чија оцена одлучује којој категорији рад припада. Рок за објављивање прихваћених радова је најкасније 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, уколико је то од њега затражено.

Језик и писмо

Радови се публикују на свим језицима који се изучавају на Филозофском факултету у Новом Саду (српски, мађарски, словачки, румунски, русински, руски, немачки, енглески, француски), и то латиничним писмом, изузев радова на руском који се штампају ћирилицом, али и код њих референце морају да стоје латиницом (због захтева иностраних база за индексирање часописа), док се у загради наводи да је библиографска јединица објављена ћирилицом.

Форматирање текста

Текстови се пишу у програму Microsoft Word, фонтом Times New Roman. Величина фонта основног текста је 12 (сем код блок цитата, односно цитата од преко 40 речи, где величина фонта износи 11). Проред основног текста је 1,15. Сваки први ред новог пасуса је увучен (Paragraph/Indentation/Special: First line 12.7 m), а текст треба изравнати са обе стране („justify”). Не треба делити речи на крају реда на слоге. Странице треба да буду нумерисане, а формат странице је А4.

За фусноте се користе арапски бројеви, од 1 па надаље (осим првих двеју означених звездицом – које се прикључују имену првог аутора, односно наслову рада). Фусноте се пишу величином фонта 10.

Графички прилози треба да буду црно-бели и уређени у изворном формату. Њихову величину и сложеност треба прилагодити формату часописа, како би се јасно видели сви елементи.

Радови који не задовољавају формалне стандарде не могу да уђу у поступак рецензирања.

Насловна страница

Сви радови имају насловну страницу која треба да у горњем левом углу садржи име(на) аутора са именом институције, испод тога пун наслов прилога центрирано, верзалом, затим број карактера текста (укључујући фусноте и референце) и фусноту која је обележена звездицом (*, **). Звездица (*) која се налази иза имена јединог или првог аутора односи се на прву фусноту на дну странице која садржи е-mail адресу аутора, а две звездице (**) се додају иза наслова рада и односе се на другу фусноту, која треба да садржи име и број пројекта, захвалницу, напомену да је рад излаган на научном скупу итд. Иза насловне стране следи прва страна текста, са идентично наведеним насловом рада а затим остали елементи рада.

Структура чланка

Рукопис понуђен за штампу треба да има следеће елементе: име и презиме аутора, институцију у којој је запослен, наслов рада, сажетак, кључне речи, текст рада, резиме и научни апарат (редоследом којим су овде наведени).

Изворни, тј. *оригинални научни рад* мора јасно да представи научни контекст питања које се разматра у раду, уз осврт на релевантне резултате из претходних истраживања, затим опис корпуса, методологију и циљеве истраживања, анализу корпуса, односно истраженог питања уз обавезан закључак са јасно представљеним резултатима истраживања.

Прегледни научни рад треба да пружи целовит и критички приказ одређеног научног проблема као и критички однос према релевантној

литератури (са посебним освртом на разлике и недостатке у тумачењу резултата), и теоријски заснован став аутора.

Стручни чланак треба да буде приказ резултата развојних а не фундаменталних истраживања, ради примене у пракси и ширења већ познатих знања, ставова и теорија, с нагласком на употребљивости резултата. Поред теоријског ретроспективног и експликативног дела, овакви чланци треба да садрже аналитичко експериментални део у којем се решавају задати проблеми, доказују хипотезе. Такви радови треба да садрже и део у којем се нуде могућа решења актуелног проблема.

Наслов рада

Наслов треба да што верније опише садржај чланка, треба користити речи прикладне за индексирање и претраживање у базама података. Ако таквих речи у наслову нема, пожељно је да се наслову дода поднаслов.

Апстракт и кључне речи, резиме

Пре основног текста рада, испод наслова, следи апстракт, кратак информативан приказ садржаја чланка, који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Апстракт се пише на језику основног текста у једном параграфу, и то не дужи од 200 речи, величином фонта 10, са проредом 1.15. Саставни делови апстракта су циљ истраживања, методи, резултати и закључак. У интересу је аутора да апстракт садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Испод апстракта са насловом *Кључне речи*: треба навести од пет до десет кључних речи (то треба да буду речи и фразе које најбоље описују садржај чланка за потреба индексирања и претраживања).

Резиме на енглеском језику се пише на крају текста, а пре литературе, величином фонта 10, са проредом 1.15. Наслов резимеа на енглеском је исписан верзалом, центрирано. У резимеу се сажето приказују проблем, циљ, методологија и резултати научног истраживања, у не више од 500 речи. Резиме не може бити превод апстракта са почетка рада, већ сложенији и другачије формулисан текст. Затим с ознаком *Keywords*: следе кључне речи на енглеском (до 10 речи).

Уколико је рад на страном језику, резиме је на српском, а ако је рад на мађарском, словачком, румунском или русинском језику, поред резимеа на енглеском следи резиме и кључне речи на српском.

Обим текста

Минимална дужина рада је 20.000, а максимална 32.000 карактера, укључујући апстракт, резиме и литературу. Радови који не задовољавају дате оквире неће бити узети у разматрање.

Основни текст рада

Основни текст се пише величином фонта 12. Наслови поглавља се наводе верзалом центрирано, а поднаслови унутар поглавља курзивом.

Табеле и графикони треба да буду сачињени у Word формату. Свака табела треба да буде означена бројем, са адекватним називом. Број и назив се налазе изнад табеле/графикона.

У подбелешкама, тј. фуснотама, које се означавају арапским бројевима дају се само коментари аутора, пишу се фонтом величине 10. Изузетак у погледу начина означавања фусноте јесу прве две.

Скраћенице треба избегавати, осим изразито уобичајених. Скраћенице које су наведене у табелама и сликама треба да буду објашњене. Објашњење (легенда) се даје испод табеле или слике.

Цитирање референци унутар текста

Цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитати унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’). Коришћени извор наводи се унутар текста тако што се елементи (презиме аутора, година издања, број странице на којој се налази део који се цитира) наводе у заградама и одвајају зарезом и двотачком (Bugarski, 1998: 24). Цитирани извори се наводе на крају реченице, непосредно пре тачке.

Ако цитат који се наводи у тексту садржи више од 40 речи не користе се знакови навода, већ се цитат пише у посебном блоку, лева маргина (Paragraph/Indentation/Left) је код таквих цитата увучена на 1,5 цм, а фонт је величине 11, на крају се у загради наводи извор. Размак пре и после блок цитата (Paragraph/Spacing/Before и After) је 6пт.

Кад се аутор позива на рад са 3–5 аутора, приликом првог навођења таквог извора потребно је набројати све ауторе: (Rokai–Đere–Pal, & Kasaš, 2002). Код каснијих навођења тог истог извора навести само првог аутора и додати „и др.” уколико је публикација на српском или „et al.” ако је писана на страном језику: (Rokai и др., 1982).

Уколико рад има 6 и више аутора, при првом и сваком даљем навођењу тог рада ставити само првог аутора и додати „и др.” ако је публикација писана на српском или „et al.” ако је књига писана на страном језику.

Када се цитира извор који нема нумерисане странице (као што је најчешће случај са електронским изворима), користе се број параграфа или наслов одељка и број параграфа у том одељку: (Bogdanović, 2000, пара. 5), (Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1).

Ако рад садржи две или више референци истог аутора из исте године, онда се после податка о години додају словне ознаке „а”, „б” итд. (Торма, 2000а) (Торма, 2000б). Студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle, 1959; 1962).

Ако се упућује на више студија различитих аутора, податке о сваком следећем одвојити тачком и зарезом (From, 2003; Nastović, 2008), студије се наводе такође хронолошким редом.

Литература

У списку литературе наводе се само референце на које се аутор позвао у раду и то по абecedном реду презимена првог аутора. Референце морају бити исписане Романским писмом, уколико је рад штампан ћирилицом, поред латиничног навођења у загради треба да стоји податак да је оригинални рад објављен ћирилицом. Фонт је величине 12, а облик навода „висећи” (Hanging) на 1,5 цм, као у следећим примерима:

Књиге (штампани извори)

Књига са једним аутором

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

Уколико рад садржи неколико референци чији је први аутор исти, најпре се наводе радови у којима је тај аутор једини аутор, по растућем редоследу година издања, а потом се наводе радови у односу на абecedни ред првог слова презимена другог аутора (уколико има коауторе).

Књига са више аутора

Када је у питању више аутора, наводе се сви, с тим што се пре последњег презимена додаје амперсенд, односно „&”. Ако има више од седам аутора, наводи се првих шест, затим се пишу три тачке и на крају последњи аутор:

Dorđević, S.–Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

Rokai, P.–Đere, Z.–Pal, T. & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

Књига са уредником или приређивачем, зборник радова

Ако је књига зборник радова са научног скупа или посвећен једној теми, као аутор наводи се приређивач тог дела и уз његово презиме и иницијал имена у загради додаје се „уред.” или „прир.” односно „ ed.” ако је књига писана на страном језику.

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Чланак из зборника

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije. 27–38.

Чланак из научног часописа

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485–502.

Чланак из магазина

Чланак из магазина има исти формат као кад се описује чланак из научног часописа, само што се додаје податак о месецу (ако излази месечно) и податак о дану (ако излази недељно).

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110–117.

Чланак из новина

За приказ ових извора треба додати податак о години, месецу и дану за дневне и недељне новине. Такође, користити „str.” (или „p.” ако су новине на страном језику) код броја страна.

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

А ако се не спомиње аутор чланка:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Онлајн извори

Кад год је могуће, треба уписати DOI број. Овај број се уписује на крају описа без тачке. Ако DOI није доступан, треба користити URL.

Чланак из онлајн научног часописа

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ако чланак нема DOI број, може се користити URL адреса:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

Е-књиге

При цитирању књига или поглавља из књига која су једино доступна „онлајн”, уместо податка о месту издавања и издавачу ставити податак о електронском извору из ког се преузима:

Milone, E. F.–Wilson, W. J. F. (2008). Solar system astrophysics: background science and the inner solar system [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

Веб сајт

Податак о години односи се на датум креирања, датум копирања или датум последње промене.

Kraizer, S. (2005). Safe child. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Страна унутар веб сајта:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: Union of Concerned Scientists. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Блог и вики:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>

Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube, Vimeo и слично)

За податак о аутору изма се презиме и име аутора (ако је тај податак познат) или име које је аутор узео као свој алијас (обично се налази поред „uploaded by” или „from”):

Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE3>.

Необјављени радови

За резимее са научног скупа, необјављене докторске дисертације и сл. – уколико је навођење таквих радова неопходно, треба навести што потпуније податке.

Smederevac, S. (2000). Istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Рукописна грађа наводи се према аутору рукописа, а уколико аутор рукописа није познат, према наслову. Уколико рукопис нема наслов, наслов му даје онај који о њему пише. Следећи елемент је време настанка текста, затим место и назив институције у којој се рукопис налази, сигнатура и фолијација.

Уредништво часописа *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Др Зорана Ђинђића 2.

21000 Нови Сад

Tel: +381214853900

www.ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу и редизајн корица

Игор Лекић

Штампа

Сајнос, Нови Сад

Тираж

150

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

1+80/82(058)

ГОДИШЊАК Филозофског факултета у Новом Саду = Annual review of the Faculty of
Philosophy /главни и одговорни уредници: Сања Париповић Крчмар, Дамир
Смиљанић – 1956, књ.1-1975. књ.18-1990. књ. 19- . Нови Сад: Филозофски факултет,
1956-1975; 1990- . – 23 цм.

Годишње. – текст и сажети на српском и на страним језицима.
– Прекид у издавању од 1976. до 1989. год.

ISSN 0374-0730 (Штампано издање)

ISSN 2334-7236 (Online)

COBISS.SR-ID 16115714
